Patrick N. Hunt

HANIBALAS

Genialus karvedys, sėkmingai perėjęs Alpes ir parklupdęs Romą ant kelių

Arba surasiu kelią, arba jį pasidarysiu.
– Hanibalas

BALTO

HANIBALAS

Patrick N. Hunt

Iš anglų kalbos vertė
VIRGINIJA ŠILEIKIENĖ

BALTO

Versta iš: Patrick N. Hunt
Hannibal
Simon & Schuster, 2017

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke.

ISBN 978-609-8184-33-4

Skiriama didiesiems pasaulio kariams,
kurie iš arti matė karo baisumus.
„Karai dažniausiai kyla iš pragaro,
bet net dangus turi karo trimitus."
PATRICK N. HUNT

TURINYS

ĮŽANGA

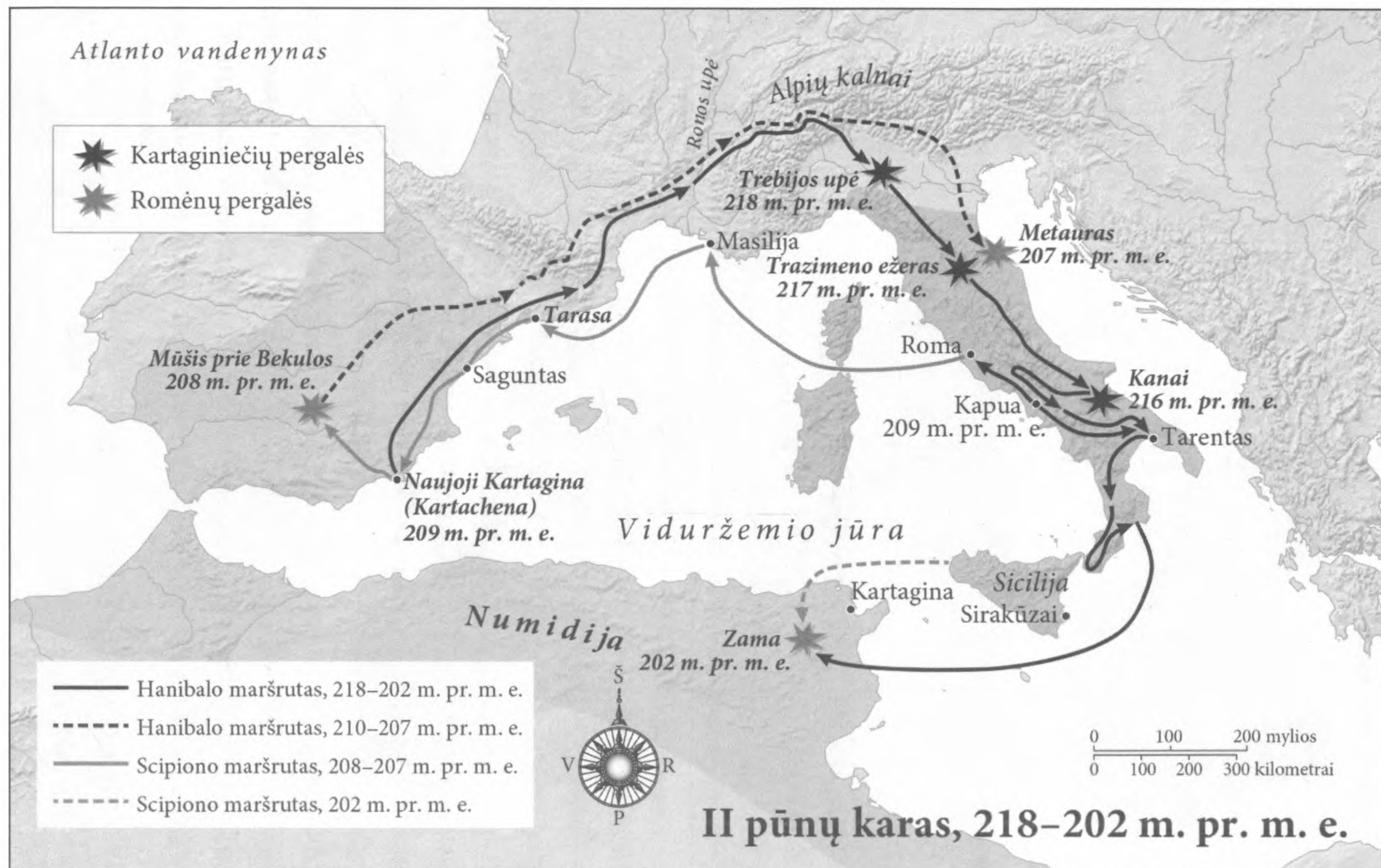
Hanibalas žadino mano vaizduotę nuo pat vaikystės. Ne vieną dešimtmetį skaitydamas literatūrą apie jo žygius ir šį istorinį laikotarpį bandžiau sekti jo pėdomis trijuose kontinentuose. Taip padaryti išties buvo nepaprasta, nes Hanibalo istorijoje labai daug neaiškumų. Senovės šaltiniai dažnai pateikia prieštaringą informaciją arba sunkiai suprantamas jo motyvų ir veiksmų interpretacijas. Kita vertus, veikiausiai neturėtume tuo stebėtis, nes prabėgo labai daug laiko.

Kelis dešimtmečius rinkau medžiagą apie Hanibalą. Mažiausiai dvidešimt paskutinių metų kasmet stovėdavau Alpių viršūnėse, kildavau ir leisdavausi akmenuotais takais ir keliais, išbandžiau daugybę maršrutų per kalnus visais metų laikais. Pučiant vėjui ir pustant sniegui – pusantro kilometro aukštyje net rugpjūtį oras kalnuose būna žvarbus – arba vėjuotomis vasaros dienomis. Kartais valandų valandas sunkiai kopdavau į kalno viršūnę, kad galėčiau pasigrožėti nuostabiu vaizdu, pamatyti beveik vertikalias kalnų keteras, nusileidžiančias tiesiai į miškais apaugusius šlaitus ir lygumas apačioje, ir negalėjau nesižavėti Hanibalo žygdarbiais. Turėdamas daugiau klausimų nei atsakymų, nuvykau į Kartaginą, kur vidiniame slaptame uoste kartą pakėliau murekso sraigę – iš jų buvo gaminami garsieji pūnų (kartaginiečių) sodriai raudoni dažai, – o paskui atsargiai vėl padėjau ją ant smėlio. Daugybę kartų skersai išilgai išvaikščiojau pūnų Naująją Kartaginą, lipau terasomis į Saguntą ir vaikščiojau vakarine Ispanijos pakrante, kirtau

rytinius Pirėnus, perėjau senąją Galiją (dabar Prancūzija), ėjau Ronos ir Izero upių slėniais. Išvaikščiojau skersai išilgai visas svarbiausių Hanibalo mūšių Italijoje vietas. Ne kartą buvau Turkijoje ir stovėdamas prie saulėje tviskančios Marmuro jūros netoli Gebzės miesto galvojau apie paskutines Hanibalo dienas. Daug kartų su Stanfordo universiteto studentais, keletą kartų net su inžinieriais ir geologais, išbandžiau mažiausiai trisdešimt maršrutų per Alpes ir bandžiau nustatyti, kurioje vietoje Hanibalas kirto Alpes. Neįsivaizduoju, kaip būčiau galėjęs parašyti knygą sėdėdamas prie rašomojo stalo. Turėjau daug ką pamatyti savo akimis, kad suprasčiau ir galėčiau tai aprašyti.

Senovės istorikas Polibijus dažnai buvo mano vedlys – iš tiesų visada rankose nešiojausi nuo dažno naudojimo nušiurusį jo istorijos vadovėlį. Visiškai pritariu Polibijaus nuomonei, kad, norint suprasti istorinius įvykius, būtina, jei tai įmanoma, aplankyti tas vietas, kuriose jie vyko. Jei būdavo įmanoma, visada stengiausi nuvykti į vietas, kur vyko mano aprašomi įvykiai. Rėmiausi ir kitais istoriniais šaltiniais, vienas iš kurių buvo spalvingi Livijaus tekstai – nors Livijaus geografinės žinios gana abejotinos, taip pat Apijaus, Plutarcho, Diodoro Siciliečio, Vergilijaus, Horacijaus, Juvenalio, Frontino, Kornelijaus Nepoto, Amiano Marcelino, Valerijaus Maksimo, Strabo, Kasijaus Diono ir P. Flavijaus Vegecijaus (šiuos autorius išvardijau ne abėcėline tvarka, o pagal tai, kokią svarbą jie turėjo mano tyrime). Taip pat naudojausi daugelio kitų autorių tekstų ištraukomis – jei būdavo įmanoma, originalo kalba (graikų ar lotynų kalbomis). Studijuodamas visus šiuos šaltinius supratau, kad Hanibalas buvo vienas didžiausių protų karo istorijoje, stebinęs neįprasta savo taktika ir daręs tai, kas daugeliui atrodė neįmanoma. Tūkstančius metų istorikų domėjimasis Hanibalu nė kiek nesumažėjo, tačiau ši istorinė asmenybė iki šiol tebėra mįslė. Galbūt todėl iki šiol tiek daug istorikų šį karvedį analizuoja įvairiais aspektais. Nepaprastai norėčiau susitikti su Hanibalu ir užduoti jam klausimus, į kuriuos iki šiol neturime aiškių atsakymų.

Stanfordas, 2017

Atlanto vandenynas
Kartaginiečių pergalės
Romėnų pergalės
Ronos upė
Alpių kalnai
Trebijos upė
218 m. pr. m. e.
Masilija
Metauras
207 m. pr. m. e.
Trazimeno ežeras
217 m. pr. m. e.
Tarasa
Mūšis prie Bekulos
208 m. pr. m. e.
Saguntas
Roma
Kanai
216 m. pr. m. e.
Kapua
209 m. pr. m. e.
Tarentas
Naujoji Kartagina
(Kartachena)
209 m. pr. m. e.
Viduržemio jūra
Kartagina
Sicilija
Sirakūzai
Numidija
Zama
202 m. pr. m. e.
Š
V
R
P
Hanibalo maršrutas, 218–202 m. pr. m. e.
Hanibalo maršrutas, 210–207 m. pr. m. e.
Scipiono maršrutas, 208–207 m. pr. m. e.
Scipiono maršrutas, 202 m. pr. m. e.
0 100 200 mylios
0 100 200 300 kilometrai
II pūnų karas, 218–202 m. pr. m. e.

Atlanto vandenynas

Masilija

Saguntas

Roma

Tarentas

Viduržemio jūra

Kartagina

Sirakūzai

0 100 mylios

0 200 kilometrai

Kartaginos teritorija 219 m. pr. m. e.

Kartaginiečiai

Atlanto vandenynas

Š

V R

P

Masilija

Saguntas

Roma

Tarentas

Viduržemio jūra

Kartagina

Sirakūzai

0 100 mylios

0 200 kilometrai

Romos nukariautos žemės iki 208 m. pr. m. e.

Romėnai

PIRMAS SKYRIUS

PRIESAIKA

Apie Hanibalo vaikystės metus Kartaginoje mums pasakoja romėnų istorikas Valerijus Maksimas. Vaikystėje Hanibalas mėgdavo susirungti su jaunesniais broliais. Jų tėvas, Hamilkaras Barka, išdidžiai girdavosi savo svečiams: „Mano berniukai – liūtukai, jie sunaikins Romą." Mes nežinome, ar Hamilkaras iš tiesų taip sakydavo, tačiau galime spėti, kad jaunajam Hanibalui veikiausiai patiko tėvo pagyrimai ir jis norėjo jam įtikti.*

Hanibalas gimė apytiksliai 247 m. pr. m. e., tuo metu, kai Kartagina jau daugelį metų kariavo su Roma. Jo tėvas, garsusis karvedys Hamilkaras, dažnai būdavo išvykęs į karą. Hanibalui tėvai davė vardą, turintį gilią religinę prasmę, reiškiantį: „Baalai, būk man maloningas" arba „Baalai, būk man gailestingas." Baalas buvo didis kartaginiečių vaisingumo dievas, pasireikšdavęs griausminga audra. Pavadinę berniuką šiuo vardu, Hanibalo šeima susiejo jo ateitį su dievu, kuris ir nulėmė jo likimą. Paaukotas dievams gimimo dieną, Hanibalas, kaip ir priklausė pagal tradiciją, nueis ilgą kario kelią.

Kartagina, finikiečių įkurtas miestas Šiaurės Afrikoje (dabartiniame Tunise), buvo labai patogioje, idealiai tinkančioje jūrinei prekybai vietoje.

* Šio pasakojimo patvirtinti negalime. Patikimiausias mūsų šaltinis yra Valerijus Maksimas (Valerius Maximus, *Factorum ac dictorum memorabilium (Memorable Deeds and Words)*, 9 knyga, 3.2). Pirmajame mūsų eros amžiuje istorikas Valerijus Maksimas rašė, kad Hamilkaras turėjo keturis sūnus, tačiau daugelis istorikų mini tik tris: Hanibalą, Hasdrubalą ir Magoną. Vienaip ar kitaip, žinome, kad Hanibalas veikiausiai buvo vyriausias iš visų brolių.

Gamtos suformuotoje įlankoje žmogaus pastatyti Kartaginos uostai suteikė puikų prieglobstį kartaginiečių laivams, iš kurių labai greitai galėjai pasiekti derlingą Siciliją, Kartaginos koloniją ir prekybinę partnerę.*

Kartagina taip pat prekiavo su Ispanija ir daugeliu kitų Viduržemio jūros pakrantės šalių. Nors Kartaginos dokus nuo išorinio pasaulio smalsių akių slėpė aukštos sienos, jaunasis Hanibalas veikiausiai dažnai matydavo gimtojo miesto dviejų dalių uostą. Kartu su namiškiais, galbūt vyresnėmis seserimis ar tarnais, berniukas tikriausiai dažnai išeidavo pasivaikščioti po garsųjį uostą ir matė daugybę prekiautojų, siūlančių egzotiškus prieskonius. Finikiečiai, įkūrę Kartaginą apytiksliai 814 m. pr. m. e., veikiausiai buvo bėgliai, kurie gelbėjosi nuo asirų, kaip skėriai plūstančių į Tyro miestą iš Mesopotamijos rytuose. Apie garsėjusį savo merkantilizmu ir jūrine prekyba Tyro miestą, kurio išeiviai įkūrė Kartaginą, su didžiule panieka rašė pranašas Ezekielis: „Ji davėsi kaip kekšė jiems, rinktiniams asirams, – jiems visiems, – ir suteršė save su visais tais, kurių gašliai geidė – su visais jų stabais. Ji nemetė nei savo kekšystės...“ (Ez. 23, 7–8).

Vaikystėje Hanibalas veikiausiai ne kartą girdėjo, kad Kartagina jau pusę tūkstančio metų valdo vakarinę Viduržemio jūros pakrantę, ir niekas nedrįsta pasipriešinti jos galybei. Be jūrinės prekybos, Tyro miestas Kartaginai padovanojo finikiečių alfabetą ir kalbą, kurios kartaginiečių dialektas bus vadinamas pūnų kalba. (Abi kalbos mirusios.)

Kartagina ištisus šimtmečius Viduržemio jūros regione neturėjo jokių priešų, tačiau dabar Roma mankštino savo raumenis ir vis dažniau rodė jėgą.** Italijos šešėlis vis ilgėjo. Daug godesni nei kartaginiečiai įžūlūs agrarinio mentaliteto romėnų išsišokėliai nuolat dairėsi naujų teritorijų, kurias

* Patrick Hunt, „The Locus of Carthage: Compounding Geographical Logic“, *African Archaeology Review*, 26, no. 2, 2009, 137–154.

** Kaip mano kai kurie literatūros kritikai, Vergilijus (Publijus Vergilijus Maronas) „Eneidoje“ aprašo kitokią Kartaginos atsiradimo istoriją. Romėnai pasakoja, kad, įvykus šeimyniniam vaidui, Tyro karalius buvo nužudytas savo brolio. Karaliaus našlė Eliza, Vergilijaus Didonė, su lojaliais jai tyriečiais pabėga į Afriką ir ten įkuria Kartaginą. Vienas šykštus afrikiečių vyresnysis priėmė finikiečius bėglius ir sutiko jiems atrėžti žemės lopinėlį, ne didesnį nei maišas ar odos gabalas, kurį turėjo finikiečiai. Išmintingi Didonės patarėjai supjaustė odos gabalą ilgomis siauromis juostomis ir atsimatavo pakankamai žemės, kad galėtų pasistatyti citadelę. Tokia yra Kartaginos įsikūrimo legenda. Iš tiesų finikiečiai, dažnai plaukiojantys jūra, Afrikos pakrantėje pastebėjo puikų gamtos suformuotą uostą, lengvai pasiekiamą iš Italijos ir Sicilijos. Taigi, finikiečiai čia įkūrė naują koloniją ir dar labiau išplėtė savo prekybinę imperiją.

galėtų pasigviešti. Kartagina kontroliavo daugelį teritorijų Ispanijoje ir kitose vietose, tačiau šios teritorijos veikiau buvo Kartaginos prekybinės partnerės nei kolonijos. Kartaginiečiai neturėjo tikslų ispanų keltiberų ar kitų tautų paversti kartaginiečiais, kitaip nei romėnai, kurie visas nukariautas tautas vadino romėnais. Tiesą sakant, būtent ši romėnų politika sudarė prielaidas atsirasti Romos pilietybei. Kartaginiečiams tokie dalykai visai nerūpėjo, kol prekės ir turtai plaukė į Kartaginą, kaip kad buvo tikimasi. Jos valdžia nesikišo į kolonijų reikalus ir leido politiškai jiems tvarkytis taip, kaip jie išmanė. Kitaip nei Romos okupuotame pasaulyje, Kartaginoje net vergai galėjo praturtėti, galbūt net išsipirkti laisvę, nors turimi šaltiniai to nepatvirtina.

Hanibalo šeima priklausė aristokratų luomui, kurį sudarė karvedžiai ir turtingi pirkliai.* Hanibalas veikiausiai gyveno vienoje iš šeimos vilų, pastatytų ant kalvos, kuriose kartaginiečiai popietėmis galėjo mėgautis gaiviu nuo jūros pučiančiu vėjeliu. Bet didžiausias Kartaginos pasididžiavimas, džiuginęs kiekvieno akį, be abejo, buvo nuostabusis uostas su geriausiomis pasaulyje prieplaukomis. Išorinis stačiakampio formos uostas, į kurio vandenis nuolat įplaukdavo pirklių flotilės, galėjo priglausti iki 220 jūrinių laivų. Vidinis apskritas uostas buvo skirtas karo laivams. Čia stovėjo daugybė triremų ir kvinkveremų su keliomis eilėmis irklų ir bronziniais saulėje tviskančiais skydais. Galbūt jaunasis Hanibalas žiūrėdamas į laivus svajodavo, kaip užaugęs išplauks su vienu iš šių laivų į jūros mūšį, apie kuriuos buvo daug girdėjęs.

HANIBALO ŠEIMA

Hanibalo šeima priklausė Barkų klanui, turtingų žemvaldžių, turėjusių didžiulius ūkius Sahelio regione Šiaurės Afrikoje, kuriuos galima buvo pasiekti per kelias dienas. Jų derlingose žemėse, drėkinamose miškingų

* Dexter Hoyos, *Hannibal's Dynasty: Power and Politics in the Western Mediterranean, 247–183 BC.* London: Routledge, 2003, 21.

Atlaso kalnų rytuose, puikiai derėjo javai.* Ne mažiau svarbu ir tai, kad Hanibalas gimė garsių karvedžių ir karių šeimoje. Kaip ir daugelis Barkų vyrų, Hanibalo tėvas buvo talentingas karvedys ir priklausė senojo stiliaus finikiečių aristokratijos sistemai,** todėl retai grįždavo namo. Hanibalas jį matydavo tik tais retais kartais, kai tėvas trumpam grįždavo iš Sicilijos, kur kartaginiečiai kariavo su nekenčiamais romėnais. Iš namiškių kalbų nuotrupų berniukas galbūt anksti suprato, kad romėnai kėsinosi atimti iš Kartaginos didžiąją salą. Hanibalo tėvas nuolat rengė greitus antpuolius visoje šiaurinėje Sicilijos pakrantėje, todėl jo pasiuntiniai zujo pirmyn atgal su pranešimais apie pasikeitusią jo buvimo vietą. Maždaug tuo metu, kai gimė Hanibalas, 247 m. pr. m. e., Hamilkarui Barkai buvo patikėta didžioji Kartaginos kariuomenės dalis.

Apie Hanibalo motiną žinome labai mažai, nežinome net jos vardo. Labai tikėtina, kad ji taip pat buvo kilusi iš garbingos kartaginiečių šeimos ir tekėdama, kaip anuomet buvo priimta aristokratų luomo nuotakai, atsinešė didelį kraitį: sidabro, žemių ir vergų. Kai nevykdavo karas, Hanibalo tėvas su flotile sugrįždavo į Kartaginą keliems mėnesiams. Veikiausiai tuo metu Hamilkaro žmona pagimdė jam du berniukus: Hasdrubalą ir Magoną. Hanibalas dar turėjo tris vyresnes seseris, deja, istorija jų vardų neišsaugojo. Hanibalo tėvai, be abejo, pasirūpino, kad dukros susirastų tinkamą jų luomui jaunikį ir ištekėtų. Vyresnioji dukra buvo ištekinta už vyro vardu Bomilkaras, kuris vėliau tarnaus Kartaginos flotilės admirolu. Antroji dukra ištekėjo už Hasdrubalo Gražiojo, karvedžio, kuris vėliau su Hamilkaru nukariaus Iberiją (taip anuomet buvo vadinama Ispanija) ir valdys ją. Trečiosios dukros vyras buvo ne kartaginietis, o gretimos karalystės Numidijos

* Atlaso kalnai anuomet buvo apaugę tankiais miškais, kaip rašo Vergilijus „Eneidoje", „pušim pagražintą galvą": *Atlantis, cinctum... piniferum caput* (Vergilijus, „Eneida", 4 giesmė, p. 248), tačiau vėliau, po Romos imperijos laikų, miškai buvo beveik iškirsti. Iškirtus Atlaso miškus, aliuvinės sąnašos užkimšo upes, nustojo tekėti vanduo ir lyti, todėl žmonės pasitraukė iš regiono, ištuštėjo ištisi miestai, tokie kaip Hipo Regijus, Hadrumetas, Sabrata ir Leptis Magna. Šiaurės Afrika pamažu virto dykuma, veikiausiai dėl globalinės klimato kaitos ir iš dalies dėl žmogaus veiklos (medžių kirtimo) bei gyventojų pertekliaus. Žr. Hunt, „Locus of Carthage," 137–154, ypač 142 ir toliau.

** Raymond Chevallier, *Review of Hannibal*, by G. C. Picard, *L'Antiquité Classique*, 36, no. 2, 1967, 730–733, ypač 730.

valdovas. Ši santuoka sustiprins šalių politinę sąjungą. Taigi, Barkos buvo labai įtakinga kartaginiečių šeima, turėjusi gerų ryšių.

Hanibalas veikiausiai gavo gerą išsilavinimą, kaip ir priklausė jo luomo berniukui anuomet. Mažai ką galime pasakyti, kokių dalykų jis buvo mokomas. Žinome tik tai, kad jis turėjo graikų literatūros mokytoją vardu Sosilas, jis mokė berniuką Homero epų ir skaityti, galbūt net supažindino su Aristotelio traktatais apie logiką, nes Hanibalas daug žinojo apie garsųjį Aristotelio mokinį Aleksandrą Didįjį ir didžius žygius. Berniukas taip pat galėjo būti girdėjęs ir apie Odisėją – Hanibalas kariaudamas naudojosi įvairiausiomis taktinėmis ir strateginėmis gudrybėmis, kaip ir klastingasis graikų didvyris. Nežinia, kokio amžiaus Hanibalas pradėjo mokytis, tačiau žinome, kad mokytojas Sosilas lydėjo Hanibalą į Italiją.

I PŪNŲ KARO PABAIGA

Tačiau 241 m. pr. m. e., kai Hanibalui suėjo šešeri, jo gyvenimas visiškai pasikeitė. I Pūnų karui einant į pabaigą kartaginiečiai patyrė skaudų pralaimėjimą, ir ilgai lydėjusi sėkmė nusigręžė nuo Kartaginos. Nors jūros mūšiuose romėnai prarasdavo flotilę po flotilės – nuo karo pradžios 264 m. pr. m. e. romėnai jūroje neteko daugiau kaip septynių šimtų laivų ir beveik šimto tūkstančių vyrų, – jie neketino pasiduoti. Kartaginos valdžia, kita vertus, 244 m. pr. m. e. turėjo visai kitokį požiūrį. Jos vyresnieji – gerusija – rodė vis didėjantį nepasitenkinimą dėl jau du dešimtmečius nesibaigiančio pūnų karo (pūnais romėnai vadino kartaginiečius; veikiausiai tai graikų kilmės žodžio *phoinikes* trumpinys, kuriuo galbūt buvo vadinami „purpuro dažai“* audiniams, išgaunami iš kiautuotųjų vėžiagyvių; finikiečiai ištisus dešimtmečius prekiavo šiais labai paklausiais dažais). Taigi, po daugybės pralaimėjimų laimėjusi vienintelį mūšį jūroje Roma neketino pasiduoti. Neįtikėtinas romėnų atkaklumas

* M. E. Aubet, *The Phoenicians and the West: Politics, Colonies and Trade*, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 1–5, 6–11 ir toliau.

ir sugebėjimas mobilizuoti didžiules kariuomenes kėlė vis didesnį nerimą Kartaginai.

Gerusija buvo Kartaginos valdymo organas. Kaip rašo Aristotelis savo veikale „Politika“, Kartagina turėjo savitą valdymo struktūrą ir magistratus. Gerusija neturėjo tokių galių kaip anuometinis Romos senatas, tačiau panašiai kaip Romos senatas šis valdymo organas iš esmės buvo oligarchinis. Kartaginoje aukštesniąją visuomenės klasę sudarė turtingi pirkliai ir žemvaldžiai, dažniausiai priklausė gerusijai, todėl suprantama, kad svarbiausias jų tikslas buvo apginti savo verslo interesus. Dėl šios priežasties gerusija buvo gana konservatyvi ir į bet kokį karą veldavosi labai nenoriai. Kartaginiečių karvedžių šeimos, tokios kaip Barkų, dažniausiai nesutardavo su gerusija, išskyrus tuos atvejus, kai Kartaginai iškildavo pavojus. Kartaginos kariuomenę sudarė ne vien kartaginiečiai, bet ir samdiniai iš kitų kraštų.

249 m. pr. m. e. Sicilijoje kartaginiečiai sutriuškino romėnus prie Drapanumo (dabartinio Trapanio), ir Kartaginos vyresnieji klaidingai manė, kad ši neabejotina jų pergalė privers romėnus atsisakyti bet kokių pretenzijų į vakarinę Siciliją, tradiciškai priklausiusią pūnams. Taikiai Kartaginos gerusijai, vadovaujamai turtingo žemvaldžio Hanono, kariniai reikalai mažai rūpėjo, todėl ji iškart atšaukė iš karo flotiles ir vyrus. Išformavę flotiles, kartaginiečiai daugelį laivų pritaikė prekybai ir išsiuntė į tolimus kraštus. Hanonas manė, kad Kartaginos ateitis yra Afrikoje, o ne užjūriuose. Hamilkaras Barka vis dar vadovavo tūkstantinei kariuomenei Sicilijoje, kartais net surengdavo vieną kitą staigią ataką Pietų Italijoje, bet Kartaginos valdžia buvo išsiilgusi taikos ir nenorėjo matyti atkaklių romėnų keliamos grėsmės.

Hamilkaras Barka neabejojo, kad anksčiau ar vėliau romėnai pasinaudos kartaginiečių silpnumu. Roma atsakys ne iš karto, tačiau smūgis, suduotas Kartaginai, bus skaudus ir netikėtas. Iš savo šnipų Romos senatas netruko sužinoti, kad Kartaginos laivai atsitraukia ir grįžta namo. Italijos senatoriai ir turtingi žemvaldžiai iš pietinės Kampanijos seniai buvo nepatenkinti,

kad Sicilijoje, visai šalia jų, karaliauja kartaginiečiai. Šie turtingi romėnai susibūrė ir ėmė įgyvendinti labai neįprastą planą. Kadangi Romos valdžia negalėjo, o galbūt nenorėjo, finansuoti naujų laivų statybos, turtingi žemvaldžiai iškratė savo kišenes ir patys ėmė juos statyti. Jie skolinosi pinigų, kai kurie netgi savo žemes užstatė, ir statė vieną po kito laivus – jų tikslas buvo pastatyti galingą laivyną, daug pranašesnį nei kartaginiečių, kurių karinė galia dabar buvo labai sumažėjusi. Sumanūs turtingi verslininkai dirbo pasiaukojamai, atpildo už savo triūsą ketindami paprašyti tik tuo atveju, jei Roma pasieks pergalės. Kartaginoje, kita vertus, Hamilkaras buvo apkaltintas karo kurstymu ir atšauktas iš Sicilijos. Hamilkaras matė, kad Italijos prieplaukose didėja medienos krūvos ir romėnų uostuose sparčiai daugėja laivų, todėl siuntė vieną po kito pasiuntinius su įspėjimais apie didėjančią grėsmę, bet Kartaginos vyresnieji nieko nenorėjo girdėti.

Patyrusi daugybę pralaimėjimų Roma laimės vienintelį mūšį jūroje, kuris nulems ilgo karo tarp Kartaginos ir Romos baigtį. Kad išsiaiškintų, kaip kartaginiečiai statė laivus, romėnai neseniai ištraukė iš jūros vieną jų laivą, nuskendusį per audrą netoli Sicilijos krantų. Romėnų meistrai ir laivų statytojai netruko išsiaiškinti laivo konstrukciją. Didelei Italijos laivų statytojų nuostabai, kiekviena kartaginiečių laivo medinė detalė buvo sužymėta ir sunumeruota. Romėnai labai greitai suprato, kad mediniai pūnų laivai buvo lengvai surenkami iš pagal šablonus pagamintų detalių. Sumontuoti tokį laivą buvo labai paprasta: tikslios formos medinės detalės idealiai susinėrė viena į kitą, tereikėjo tik užkamšyti plyšius. Paprastai kiekvieną laivą statydavo prityręs laivų statytojas, tačiau naudojantis kartaginiečių technika laivus vienu metu galėjo statyti daugelis meistrų. Taigi, praktiški romėnai išmokė meistrus naujos technikos ir laivų statyba labai paspartėjo.

241 m. pr. m. e. kovo 10 d. Roma su daug didesniu naujuoju laivynu į vakarus nuo Sicilijos prie Egadų salų visiškai sutriuškino nedidelę paskubomis suformuotą Kartaginos flotilę. Kartaginos laivynas, buvusi didžiausia karinė galia jūroje, buvo sunaikintas. Pirmą kartą pralaimėjusi

mūšį jūroje – tai buvo sunkiai suvokiama, – priblokšta kartaginiečių vyresniųjų taryba kapituliavo ir ėmė derėtis dėl taikos. Tai labai įsiutino Hamilkarą. Kapituliavusi Kartagina nieko neišsiderėjo, viskas atiteko Romai. Pralaimėjimą iš dalies lėmė tai, kad Hanono vadovaujama frakcija senate nebuvo linkusi išsaugoti įtaką jūroje, o Roma, priešingai, vis atkakliau siekė dominavimo regione. Kartaginiečiams rūpėjo viena: kaip išsaugoti *status quo* Afrikoje. 241 m. pr. m. e. pasirašyta Lutacijaus sutartis, pavadinta Romos konsulo karvedžio Gajaus Lutacijaus Katulo vardu, buvo didžiulis smūgis buvusiai jūrinei galybei Kartaginai. Hamilkaras Barka veikiausiai labai skaudžiai tai išgyveno. Kartaginiečių pralaimėjimas aiškiai parodė tikruosius Romos kėslus, ir Hamilkaras to niekada nepamirš. Vienintele sutartimi Kartagina amžiams prarado monopolį jūroje. Hamilkaras Barka atsisakė net sėstis prie derybų stalo su romėnais.

Graikų istorikas Polibijus, aprašęs Romos ir Kartaginos karus, labai detaliai išvardijo visas kapituliacijos sąlygas. Visų pirma, sutartis reikalavo, kad visi kartaginiečiai tuojau pat paliktų Siciliją ir atsisakytų bet kokių pretenzijų į šią didelę derlingą salą. Antra, visi pūnų laivai ir kariai turėjo pasitraukti iš daugybės mažesnių salų, esančių tarp Sicilijos ir Italijos. Tai buvo salos su labai patogiais uostais, kuriais kartaginiečių laivai naudojosi šimtmečius. Trečia, Kartagina privalėjo tuojau pat nutraukti bet kokius ryšius su sąjungininkais Sirakūzais, galingu miestu-valstybe Sicilijos saloje, – romėnai nekantravo perimti labai patogų jos uostą. Hamilkaras suprato, kad šia sutartimi Kartagina prarado savo istorinę teisę plaukioti ir prekiauti Viduržemio jūros vakaruose. Galiausiai Kartagina turėjo sumokėti 3200 sidabrinių talentų kontribuciją – iš viso 10 milijonų kartaginiečių šekelių. Trečdalį sumos Roma reikalavo sumokėti iš karto kaip karo reparaciją. Negana to, Kartagina daug prarado ir turėjo mokėti didelę kontribuciją, ši kapituliacijos sutartis vėliau galėjo turėti pražūtingų pasekmių. Hasdrubalas tai suprato ir nė nebandė slėpti savo pykčio, tačiau nepaisant visko, jis tikėjo, kad Kartagina dar gali atsitiesti ir atsistoti ant kojų.

HAMILKARAS GRĮŽTA Į KARTAGINĄ

Nusivylęs ir įskaudintas Hamilkaras Barka, kad ir nenoriai, pakluso įsakymui. Jis paliko Siciliją ir grįžo į Kartaginą, netrukus sugrįžo ir visi kariai. Samdiniai, kuriems nebuvo sumokėta už karinę tarnybą, 239 m. pr. m. e. pradėjo maištauti, tačiau Kartaginos vyresnieji neskubėjo su jais atsilyginti. Negavę žadėto atlygio už karo tarnybą, libiai ir kiti samdiniai veteranai suorganizavo sukilimą ir apgulė Kartaginos miestą, todėl Hamilkaras buvo priverstas negailestingai susidoroti su sukilusiais samdiniais ir jų vadais, tokiais kaip Hasdrubalas Giskas – jis buvo vienas iš vadų, vadovavusių kartaginiečių kariuomenei Sicilijoje. Tarp sukilėlių taip pat buvo karių, kuriems Sicilijoje vadovavo pats Hamilkaras. Kova buvo nuožmi, kartais tai viena, tai kita pusė pasiekdavo pranašumą. Žuvo daug vyrų – sukilėlių ir kartaginiečių. Abiejų kariaujančių pusių vyrai buvo kryžiuojami pakelėse ir prie miesto sienų. Hamilkarui šiaip taip pavyko numalšinti sukilimą, pasiuntus karo dramblius. Drąsaus karvedžio, išgelbėjusio Kartaginą nuo sukilėlių, populiarumas išaugo.

Panašiu metu, 238 m. pr. m. e., jaunasis Hanibalas išgyveno dar vieną krizę: Roma aneksavo Sardinijos salą. Sardinija nebuvo viena iš teritorijų, kuri pagal 241 m. pr. m. e. Lutacijaus sutartį atiteko Romai, tačiau romėnai pasinaudojo sudėtinga ekonomine padėtimi Kartaginoje po įvykusio samdinių sukilimo. Roma seniai gviešėsi į Sardinijos miestus, tokius kaip Fara, kuris kelis šimtmečius buvo finikiečių kolonija. Vienas romėnų istorinis šaltinis Sardiniją pavadins „ilgu prie Italijos krantų prisišvartavusiu laivu"*. Kai Roma užgrobė Sardiniją, Kartagina nieko negalėjo padaryti. Ji tik nusiuntė savo pasiuntinius į Romą su protestu, tačiau Romos senatas atsakė, kad bet kokios kartaginiečių pastangos susigrąžinti salą bus traktuojamos kaip kariniai veiksmai prieš romėnus. Lyg to būtų maža, Roma vienpusiškai pridėjo dar vieną sutarties sąlygą. Daug vėliau po sutarties pasirašymo Roma pareikalavo iš Kartaginos sumokėti dar 1200 sidabrinių talentų.

* Serge Lancel, *Hannibal*, trans. Antonia Nevill. Malden, MA: Blackwell, 1998, 23.

Netgi Polibijus, paprastai palaikantis romėnus, rašys, kad taip įžūliai pasielgusi Roma įsigijo amžiną priešą Hamilkarą Barką, kurio keršto už Kartaginą romėnams ilgai neteks laukti.* Veikiausiai Hamilkaro pasipiktinimo šūksniai aidėjo visuose namuose, kai jis koneveikė romiečius ir trumparegius kartaginiečių vadus, tokius kaip jo oponentas Hanonas, kurių pataikaujanti politika buvo neveiksminga ir tik didino romėnų apetitą.

Jaunasis Hanibalas, kuriam tuomet buvo penkeri ar aštuoneri, veikiausiai stebėjo šiuos įvykius iš šalies ir klausėsi įsiaudrinusių namiškių kalbų. 241 ir 238 m. pr. m. e. įvykiai veikiausiai formavo jį kaip asmenybę, kuriai didžiulę įtaką darė jo tėvas. Hamilkaras norėjo atkeršyti Romai, ir jaunasis Hanibalas, be abejo, ne kartą girdėjo tėvą apie tai kalbant.

HANIBALAS PRISIEKIA TĖVUI

237 m. pr. m. e. Hanibalo, kuriam tuo metu galėjo būti devyneri, gyvenimas pasikeitė negrįžtamai. Kartagina turėjo mokėti kontribuciją Romai, todėl Hamilkarui šiaip taip pavyko įtikinti Kartaginos vyresniųjų tarybą išsiųsti jį į Ispaniją, kur jis greitai galėjo surinkti pinigų – Ispanijos sidabro kasyklos buvo pasakiškai turtingos. Hamilkarui įgriso Hanono valdantieji oligarchai, todėl jis norėjo kuo greičiau palikti Kartaginą. Hanono frakcija, savo ruožtu, labai nesipriešino tokiam jo sprendimui, nes jiems tai buvo puiki proga atsikratyti populiariu karvedžiu – būdamas toli jis mažiau kels rūpesčių Romai. Kaip ir daugelis berniukų, jaunasis Hanibalas veikiausiai dievino ir garbino savo tėvą. Nėra abejonės, buvo daug diskutuojama apie Hamilkaro ir jo šeimos galimybes. Jei jo tėvas nebuvo tikras, ar sugrįš į Kartaginą, veikiausiai berniukas nenorėjo likti be tėvo. Hanibalas greičiausiai būtų padaręs bet ką, kad tik būtų galėjęs išvykti su tėvu.

Kaip rašo Polibijus ir vėlesnių laikų romėnų istorikas Livijus, Hamilkaras su jaunuoju Hanibalu apsilankė švenčiausiose kartaginiečiams vietose,

* Polybius, *The Histories*, trans. W. R. Paton, 3 knyga, 10.4.

tokiose kaip dievo Baalo šventykla ar tofetai (taip buvo vadinamos kapavietės, kuriose galbūt buvo laidojamos žmonių aukos), kurių berniukas nepamirš visą gyvenimą. Ar kartaginiečiai tuo metu vis dar aukojo žmones, ginčytinas klausimas. Rastos aukų kapavietės galėjo būti anksčiau įkurtos kanaaniečių ar finikiečių, kaip teigia šių laikų mokslininkas Brodis. Ant Tyro smėlio „pylimo" (*tombolo*) rastas tofetas datuojamas geležies amžiumi (1000–550 m. pr. m. e.),* tad, jo manymu, negalime tvirtinti, kad pūnų kultūra regiono vakaruose kultivavo šį ritualą. Tofetas yra semitiškos kilmės žodis, reiškiantis ritualų atlikimo ir kremuotų palaikų laidojimo vietą.** Iki šiol nesutariama, ar tofetai priklausė kartaginiečiams, – tyrinėtojai pateikia daug argumentų, patvirtinančių arba paneigiančių šią teoriją. Istorikai, tokie kaip Dionoras Sicilietis, šią hipotezę iškėlė jau prieš daugelį metų, nors didelė dalis istorikų mano, kad tai reikėtų laikyti romėnų propagandistų pūnų religijos interpretacija, o ne faktu.*** Polibijus savo istorijoje nerašo, kad buvo aukojami žmonės, tačiau jis teigia, kad gyvūno aukojimo ritualas jaunajam Hanibalui paliko neišdildomą įspūdį ir jo jis nepamiršo iki gyvenimo pabaigos.

Diodoras Sicilietis (I a. pr. m. e.) savo istoriniame veikale „Istorijos biblioteka" taip pat rašo apie žmonių aukojimą (Diodorus Siculus, *Library of History* (*Bibliotheca Historia*), 20 knyga, 6–7). Daugelis istorikų mano, jog tai romėnų propagandistų paskleisti gandai, bet jo pasakojimas atrodo

* Aaron Brody, „From the Hills of Adonis Through the Pillars of Hercules: Recent Advances in the Archaeology of Canaan and Phoenicia", *Near Eastern Archaeology*, 65, no. 1, 2002, 69–80, ypač 76.

** Nėra atlikta pakankamai mokslinių tyrimų. Žr.: F. Brown, S. F. Driver, C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Oxford: Clarendon Press, 1951, 1075; H. G. Liddell, R. Scott, *Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1996, 1761.

*** Finikiečių ir pūnų religijos buvo labai sudėtingos. Iki šiol ginčijamasi dėl finikiečių ir pūnų aukojimo tradicijų. Žr. Richard Clifford, „Phoenician Religion", *Bulletin of the American Society of Oriental Religion*, 279, 1990, 55–64. Apie Kartaginos tofetą skaitykite: Lawrence E. Stager, „The Rite of Child Sacrifice at Carthage", *New Light on Ancient Carthage*, ed. John Griffiths Pedley. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1980, 1–11; Stager, „A View from the Tophet", in *Phönizier im Westen*, ed. H. G. Niemeyer. Mainz, Ger.: Philip von Zabern, 1982, 155–166; Lawrence E. Stager, Samuel R. Wolff, „Child Sacrifice at Carthage: Religious Rite or Population Control?", *Biblical Archaeology Review*, 10, 1984, 30–51; Patricia Smith, Gal Avishai, „The Use of Dental Criteria for Estimating Postnatal Survival in Skeletal Remains of Infants", *Journal of Archaeological Science*, 32, no. 1, 2005, 83–89.

tikėtinas. Lorenso Stagerio (Lawrence Stager) ir Džozefo Grino (Joseph Greene) interpretacijai taip pat nepritaria italų ir Tuniso archeologai bei istorikai Sabatinas Moskatis (Sabatino Moscati), Mhemedas-Hasinas Fantaras (M'hamed-Hassine Fantar), Pjeras Bartolonis (Piero Bartoloni), Džefris Švarcas (Jeffrey Schwartz) ir kt. Suprantama, Tuniso ir Italijos mokslininkai, kurie galbūt save kildina iš pūnų, yra mažiau linkę tikėti, kad aukojimas buvo įprastinis ritualas, o ne pavieniai atvejai. Tai, kad kapavietėje buvo rasti vien vaikų kaulai, jų manymu, savaime nieko nepaaiškina. Galėjo egzistuoti atskiros kapinės vaikams arba tai galima būtų paaiškinti dideliu vaikų mirtingumu ar epidemija. Beveik per septynis šimtus metų kasinėjimų, atidengiant sluoksnį po sluoksnio, susikaupė daugybė įrodymų. Yra rasta daugiau nei trys tūkstančiai ritualinių aukojimo urnų su kūdikių ar gyvulių kaulais, atlikus dešimt procentų kasinėjimų vietovėje, kuri, kaip manoma, buvo Kartaginos tofetas. Radiniai patvirtina Stagerio prielaidą, kad galėjo būti aukojami žmonės, nes kai kuriose urnose buvo rasta gyvūnų ir vaikų kaulų, o ant urnų buvo užrašai su dievybių, kurioms buvo aukojama – Baalo ar Tanitės – vardais. Negana to, tofetų randama ne vien Kartaginoje. Pūnų tofetų taip pat buvo rasta Motjoje (Sicilija), Suse (Tunisas), taip pat tokiuose Sardinijos miestuose kaip Fara, Sulcis ir Monte Sirai. Iki šiol negalime atsakyti į mums ramybės neduodantį klausimą, ar žmonių aukojimas Kartaginoje buvo priimtina praktika, ar tik pavieniai atvejai. Taip pat negalime atsakyti, ar senovės laikais atliekant tokias ceremonijas buvo aukojami gyvi vaikai, gimę negyvi kūdikiai ar vyresni mirę vaikai.

Hamilkaras su Hanibalu pasiekė šventą vietą, kur stovėjo Baalo šventykla. Atvėrę vartus, ar duris, jie peržengė šventyklos slenkstį. Viduje jau laukė šventikas. Buvo girdėti prislopintas besimeldžiančiųjų šurmulys. Žinant Hanibalo vardo prasmę, tikriausiai nesunku nuspėti, kas netrukus įvyks, jei, žinoma, tikėsime senovės istorikais.

Pats Hanibalas papasakos – ir daug vėliau pakartos savo pasakojimą, – kaip jo tėvas nusivedė jį į aukojimo vietą. Šventykloje Hamilkaras liepė

savo sūnui užlipti prie altoriaus, uždėti rankas ant aukos ir pasakyti priesaiką. Hanibalas rankomis veikiausiai juto, kaip kilnojasi šiltas gyvūnėlio kūnas, kai šis alsavo paskutines savo gyvenimo minutes. Neatitraukdamas rankų nuo aukos, Polibijaus žodžiais tariant,* berniukas ištarė priesaikos žodžius, veikiausiai susitapatinęs su auka. Hanibalas žinojo, kad priesaikos, duotos prieš dievą, sulaužyti negali. Gyvas padaras mirė, kad sutvirtintų jo dievams duotą priesaiką – būtent tokia buvo šio aukojimo prasmė.

Hanibalo likimas buvo „nulemtas“ ir auka susietas su Baalu, jo dievu. Labai greitai jis supras, kad visas jo gyvenimas nuo tos akimirkos priklausė ne jam, o dievui. Nekaltas gyvūnas buvo paaukotas, o jo gyvybė išsaugota tam, kad jis išpildytų duotą pažadą.

Atėjus kulminacinei akimirkai, tėvas liepė sūnui prisiekti amžinai nekęsti Romos, o Hanibalas prisiekė. Nors berniukas tuo metu galbūt iki galo nesuvokė pasakytų žodžių prasmės, duotos priesaikos jis niekada nepamirš. Jei Polibijus ir kiti istorikai tiksliai atpasakojo šį įvykį, Hanibalas visą gyvenimą prisiminė kiekvieną šio aukojimo smulkmeną. Likus keleriems metams iki mirties, Hanibalas papasakojo apie tai Antiochui III, dar vienam Romos priešui iš rytinės šalies. Turbūt nesuklysime pasakę, kad Hanibalo mirties dieną kartu mirė ir vaikas, gyvenęs jame. Paskutinius gyvenimo metus Hanibalas matė, kaip Roma kasdien stiprėja ir naikina jo pasaulį.

Livijus vėliau įtikinės, kad Hanibalas buvo bedievis, *nulla religio*, „be religijos“. Bet tai netiesa. Vėliau, kariaudamas ilgą karą su Roma, savo apsilankymu Hanibalas pagerbs romėnų orakulę, nors, žinoma, pasinaudos prietaringų, lemtingais ženklais tikinčių romėnų baime, neabejotina, kad jis garbino kartaginiečių dievus. Panašu, kad romėnai niekada nesuprato, koks ištikimas savo tikslui buvo Hanibalas ir ką jam reiškė vaikystėje duota priesaika.

Po kelių mėnesių, tais pačiais 237 m. pr. m. e., Hanibalas ruošėsi kartu su tėvu išvykti iš Kartaginos. Hanibalas netrukus paliks motiną, vyresnes

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 11.5–11.8; Livy, *The History of Rome*; Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium* ir kt.

seseris ir jaunesniuosius brolius. Hasdrubalas ir Magonas dar buvo per jauni, kad galėtų leistis į sunkią kelionę į Ispaniją, tačiau vėliau, paūgėję, jie taip pat išvyks į karą. Jų motina, galbūt todėl, kad Kartaginoje turėjo daug ryšių – kitų vaikų ir artimųjų – liks namuose. Daugiau apie ją neišgirsime nė žodžio.

HANIBALAS PERSIKELIA Į ISPANIJĄ

237 m. pr. m. e., galbūt pavasarį, kai po žiemos atsiveria jūros keliai, o galbūt vasarą, kai žemė jau išdžiūvusi ir kariuomenė gali tvirtai žygiuoti pėsčiomis, Hamilkaras su jaunu savo sūnumi, lydimas nedidelės lojalių karių grupės – jaunesnių karo vadų ir vergų – paliko Kartaginą. Kelionę jie pradėjo auštant, nes kelias buvo tolimas ir reikėjo nužygiuoti daugybę kilometrų. Miestas veikiausiai dar nebuvo prabudęs, tik prie uosto prekyviečių žvejai jau buvo užmetę tinklus ir traukė pirmą laimikį. Paskui Barkas žygiavo tūkstančiai kartaginiečių karių, nors tikslaus jų skaičiaus nežinome: išdidūs numidų raitininkai iš gretimos karalystės (daugiausia iš dabartinio Alžyro), Kartaginos sąjungininkės, taip pat daugybė libių ir kitų tautų samdinių. Paskui juos ėjo banda gyvulių, kalviai, virėjai, ūkvedžiai (kasininkai ir tiekėjai), įvairiausių amatų meistrai ir darbininkai, medžiotojai ir kitokių profesijų žmonės.

Buvo daug kelių, sausuma ir jūra, kuriuos jie galėjo pasirinkti. Hamilkaras ir Hanibalas galėjo sėsti į laivą Kartaginos uoste ir nuplaukti Magribo pakrante į vakarus Ispanijos link, kaip vėliau rašė Dionoras Sicilietis. Polibijus, kita vertus, rašo, kad jie kartu su kariuomene nužygiavo Afrikos dykuma Gibraltaro sąsiaurio link.*

Pirmą naktį jaunasis Hanibalas veikiausiai negalėjo užmigti iš jaudulio, galbūt jam buvo smagu stebėti triukšmingą kariuomenę, nesuskaičiuojamą daugybę karių, didelių ir mažų, apsirengusių įvairiausiais drabužiais,

* Polybius, *Histories*, 2 knyga, 1.6.

priklausomai nuo genties ir klano, tačiau visi su atpažįstama kartaginiečių ginkluote. Tai, kad karvedys Hamilkaras kartu vežėsi dešimtmetį sūnų, iš tiesų buvo labai neįprastas dalykas. Hanibalas veikiausiai klausėsi nešvankių karių juokelių, jų dainų prie laužo, girdėjo kasdien juos raportuojant jo tėvui, galbūt stebėjosi keistomis jų manieromis ir elgesiu. Bet didžiausią įspūdį berniukui veikiausiai padarė jo tėvas, didis karvedys, kuriam visi kariai rodė didžiulę pagarbą.

Jei pasirinko kelią jūra, palikusi Afrikos krantus kariuomenė kirto Gibraltaro sąsiaurį, praplaukė pro garsiuosius „Heraklio stulpus" ir pasiekė kyšulio vėjo gairinamas uolas. Išlipus Ispanijos pakrantėje, Hanibalas veikiausiai, kaip jau buvo įpratęs, nusekė paskui tėvą, kurį lydėjo ištikimiausi kariai. Jie ėjo keliu, vedančiu į vėjuotas uolas – galbūt net į didžiąją Gibraltaro uolą, – į visų apleistą šventyklą, kur stovėjo Melkarto altorius. Hamilkaras negalėjo neužsukti į šią šventą vietą. Jis norėjo pagerbti Melkartą, kadaise buvusį finikiečių miesto Tyro dievą, kuris dabar buvo ir jūreivystės globėjas. Melkartas buvo Hamilkaro Barkos dievas, kurio garbei jis buvo pavadintas.

Galbūt Hamilkaras nujautė, kokie sunkumai laukė, tačiau žinojo, kad kelio atgal nėra. Jaunasis Hanibalas, stovėdamas ant Gibraltaro uolos, veikiausiai grožėjosi nuostabiu vaizdu iš aukštumų: vienoje pusėje, į rytus, buvo matyti nuostabi žydra Viduržemio jūra, kitoje pusėje, į vakarus, raibuliavo pilkšvas Atlanto vandenynas. Nėra abejonės, kad Hanibalas pažvelgė į Afriką, kurios jis ilgai nematys. Nuo kalno jis taip pat turėjo matyti ir turtingus sidabro Siera Morenos kalnus toli šiaurėje, susiliejusius su tviskančia, vingiuota ir juos kviečiančia pakrante horizonte.

ANTRAS SKYRIUS

JAUNASIS HANIBALAS

Nieko neturėtų stebinti, kad „nepalaužiamos valios" Hamilkaras, apimtas „rūstybės" dėl prarastos Sicilijos, kaip rašo Polibijus*, skubėjo kuo greičiau palikti susiskaldžiusią Kartaginą ir pasitraukti į naujas žemes, kur niekas negalėjo jam nurodinėti ir kur jis galėjo geriau panaudoti savo talentą. Kartagina, kaip ir ją įkūrę finikiečiai, nebuvo militaristinis miestas. Į prekybą orientuoti jos žmonės karinius reikalus spręsti buvo linkę patikėti samdiniams.** Tačiau Ispanija kartaginiečiams buvo svarbi: jos kalnai buvo turtingi brangiųjų metalų, ypač sidabro, miškuose lakstė daug žvėrių medžiotojams, pakrantės vandenyse buvo daug žuvų, o derlingos jos žemės žadėjo puikų derlių pūnų kolonizatoriams.

Veikiausiai Hanibalas tik dabar pradėjo suprasti, kaip svarbu jo tėvui buvo turėti išteklių Ispanijoje. Galbūt jis iki galo dar nesuvokė Lutacijaus sutarties, pagal kurią Kartagina privalėjo mokėti kontribuciją, pasekmių, tačiau veikiausiai buvo ne kartą girdėjęs, kad pasinaudojusi turtingais Ispanijos gamtiniais ištekliais Kartagina gali atgauti nepriklausomybę.

Apie turtingas Ispanijos kasyklas senovės istorikai pasakoja nuo VI a. pr. m. e. Jei Hanibalas su tėvu buvo nuvykęs į vieną iš sidabro kasyklų

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 9.6, ypač Hamilkaras buvo apimtas „rūstybės" (*thumós*).

** Giovanni Brizzi, „L'armée et la guerre", in *La civilization phénicienne et punique: Manuel de recherche*, ed. V. Krings, Handbuch der Orientalistik, sec. 1: Near and Middle East, vol. 20. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 1995, 303–315, ypač 303, 304–306.

netoli Siera Morenos kalnų, o tai labai tikėtina, jis veikiausiai matė, kad aplinkui, kiek tik akys aprėpia, jų daugybė. Jaunajam Hanibalui kasyklos turėjo palikti neišdildomą įspūdį. Galbūt jis girdėjo metalo – geležies ar bronzos – gaudesį, matė žmones, renkančius spindintį sidabrą, matė nuleistas medines kopėčias į šachtas, iš kurių sklido kalimo garsai ir darbininkų šūksniai. Žmogaus supilti rūdos kalnai ir uolienos dulkės turėjo matytis visur. Hamilkaras Barka žvelgė į kasyklas – niekas negalėjo praslysti pro jo akis, – galbūt mintyse skaičiavo, kiek prireiks laiko ir darbo, kol surinks reikiamą kiekį sidabro.*

Per kelerius metus Hamilkaras atgaivins senas finikiečių sidabro kasyklas. Akivaizdu, kad Hamilkaras skubėjo kuo greičiau grąžinti Kartaginos skolą ir surinkti reikiamą kapitalą naujam karui prieš Romą. Galbūt jam ir neteks sulaukti tos dienos, tačiau Hamilkaras pasirūpins, kad jo darbą pratęstų Hanibalas. Iš vakarų į rytus, per Andalūziją, Hamilkaras atvyko ne vien atgaivinti sidabro kasyklų. Čia jis aplankė keltiberų gentį, su kuria Kartagina buvo sudariusi trapią sąjungą.

Finikiečiai šį regioną Ispanijos pietuose pradėjo eksploatuoti prieš kelis šimtmečius. Iš pradžių finikiečiai ilgai tyrinėjo uolėtas Ispanijos pakrantes, paskui įsidrąsinę įplaukdavo į plačias jūron įtekančias upes ir pradėjo prekiauti su iberais, kurių geležies gavybos pramonė pamažu progresavo. Finikiečiai visada ieškojo metalo ir žvalgėsi kasyklų, kurias galėtų asimiliuoti. Jie turėjo daug mažų prekybinių taškų, kuriuose pardavinėjo savo gaminius: Artimųjų Rytų ar graikų keraminius indus, spalvoto stiklo karoliukus, įvairias prabangos prekes, tokias kaip egiptietiško dramblio kaulo dirbinius, prieskonius, stručių kiaušinius, sodriai raudonus dažus tekstilei dažyti ir grubius, bet praktiškus audinius moterims, taip pat įvairius ūkininkavimo reikmenis vyrams, o iš iberų pirko mineralus ir kitas prekes. Bet finikiečiai buvo labai atsargūs ir niekada nepardavinėjo iberams ginklų, kurie galėjo būti panaudoti prieš juos. Iberai dar prekiavo žemės ūkio

* J. S. Richardson, „The Spanish Mines and the Development of Provincial Taxation in the Second Century BC“, *Journal of Roman Studies*, 66, 1976, 139–152.

produktais, ypač žuvimi, kurios buvo gausu Andalūzijos pakrantėse. Kadiso įlanka buvo nusėta žvejų kaimeliais. Ibizos saloje žvejybos pramonė klestėjo nuo VII a. pr. m. e.

Graikų filosofas Posidonijus rašė, kad finikiečiai įkūrė Gadirą (dar vadintą Gadu arba Kadisu) apytiksliai 1100 m. pr. m. e. Hanibalo laikais tai buvo klestintis miestas, viso regiono finikiečių kalnakasybos prekybinis centras. Finikiečių palikuonys didžiavosi ankstyvąja savo Melkarto šventykla ne mažiau, nei tėvynainiai kartaginiečiai didžiavosi savąja Ešmuno šventykla, iškilusia Kartaginoje ant Bursos kalvos. Be savo dievybių, pakrantės iberai garbino ir daugelį savo šeimininkų kartaginiečių dievų. Kartaginiečių deivę Tanitę su trikampio formos sijonu, lengvai atpažįstamą pūnų religinį simbolį, galėjai pamatyti išpieštą ant antkapių ar išdėliotą iš akmenėlių grindinyje. Jos simbolis vėliau atsiras ir Sicilijos Selino šventyklos mozaikoje.

Andalūzijos pakraščiuose gyveno karingos turdetanų ir turdulų gentys, kurios nuolatos kėlė rūpesčių Hamilkarui. Šiaurinėse keltiberų žemėse agresyvios gentys ir klanai bet kada galėjo surinkti būrį ginkluotų vyrų ir užpulti Finikijos avanpostus. Į visas pasienio tvirtoves ir miestus Hamilkaras buvo nusiuntęs ginkluotus ir gerai treniruotus veteranus stebėti keltiberus ir pranešti apie bet kokį jų neįprastą judėjimą. Pasiuntiniai zujo pirmyn atgal į vadavietes, tokias kaip Kadiso avanpostas, su pranešimais. Iškilo didžiulė grėsmė prarasti šachtas. Konfliktas brendo, ir Hamilkaras neabejojo, kad anksčiau ar vėliau jam teks susidurti su šiais keltais.

Palikęs Kartaginą, Hamilkaras Barka per dvejus metus įkurs miestą Andalūzijos Viduržemio jūros pakrantėje, į šiaurės rytus nuo dabartinio Mursijos miesto. Plynaukštės papėdėje įkurtos kolonijos *Akra Leuke* (dabar Alikantė) pavadinimas graikų kalba reiškė „baltosios uolos“. Vėliau, viduramžiais, maurų Al Andalusijos karalystės arabai miestą pavadins Alikante.

Panašu, kad 235 m. pr. m. e. įsikūręs savo naujojoje *Akra Leuke*, Hamilkaras paaugliui sūnui pasamdė dar vieną mokytoją. Sosilas ir toliau mokys Hanibalą senosios graikų kalbos, o naujasis mokytojas – kovos menų.

Veikiausiai naujasis mokytojas buvo žilstelėjęs karo veteranas, turėjęs vienintelę užduotį – mokyti Hanibalą naudotis tikrais, ne žaisliniais, ginklais: kovoti kardu ar šaudyti iš lanko.

Keliaujantis su tėvu Hanibalas veikiausiai jau buvo užsigrūdinęs ir įdegęs saulėje. Gyvendamas karo stovyklose jis įgijo daug patirties ir tvirtai sėdėjo ant arklio. Jo tėvas, prityręs karo veteranas, veikiausiai matė, kad Hanibalas labai anksti subrendo kaip karys.

HANIBALAS MOKOSI KARYBOS

Livijus, nors pats buvo kitokios nuomonės, sarkastiškai pasakys, kad kariai labai žavėjosi savo vadu Hamilkaru ir vadino jį „antruoju Marsu".* Hanibalas veikiausiai tuo metu sužinojo, kaip organizuota Hamilkaro kariuomenė, kaip ji funkcionuoja karo ir taikos metu, ir tai, kad gerai treniruotas Hamilkaro pajėgas sudarė raitininkai ir šimtai, gal net tūkstančiai, pėstininkų. Jis taip pat matė, kad Hamilkarą visada lydėjo geriausi, paties vado išrinkti karo veteranai kartaginiečiai, dalis kurių buvo numidų raitininkai. Numidai, kartaginiečių sąjungininkai, buvo labai šaunūs raitininkai. Hanibalas, be abejo, mokėsi jodinėti ant žirgo, įvertinti, kaip greitai kariuomenė gali, pėsčiomis ar raita, įveikti vienokią ar kitokią teritoriją – be abejo, jis ir pats ne kartą išbandė jaunatvišką savo ištvermę, kartu su kariais žygiuodamas ar jodamas didelius atstumus. Numidų raitininkai veikiausiai išmokė jį įvairių karinių manevrų – kaip suvaidinti atsitraukimą, kaip kovoti su priešu akis į akį ar užpulti iš pasalų, kai priešas mažiausiai to tikisi. Netrukus Hanibalas savo jėgas išbandys tikruose mūšiuose ir įgis daugiau patirties, galbūt net keletą kartų bus lengvai sužeistas pralėkusios strėlės ar ieties.

Bet geriausias mokytojas Hanibalui, be abejo, buvo tėvas. Iš jo jis išmoko geriausių lyderio savybių: būti pavyzdžiu kariams, visiems būti vienodai

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, from *Saguntum to the Trebia*, trans. Aubrey de Selincourt, 10.

teisingam, žinoti, kada reikia padrąsinti karius ir kada būti griežtam bei nenuolaidžiam. Hanibalas buvo labai talentingas karvedys, tad veikiausiai greitai suprato, kad neišmintinga veikti neapgalvotai ar apimtam pykčio, kad kartais geriau atsitraukti, taip pat išmoko pasirinkti teritoriją mūšiui. Hanibalas buvo karvedžio sūnus, todėl, be abejo, buvo gerbiamas karių, tačiau jis žinojo, kad vyrų pasitikėjimą turi užsitarnauti pats savo veiksmais. Netrukus jis bus gerbiamas kaip neprilygstamas karo strategas, gerai išmanantis mūšio logiką karvedys. Taigi, berniukas, augęs toli nuo namų, be motinos ar kitų moterų, kurios galėtų jį apkabinti ar paguosti, tapo tvirtu jaunuoliu.

Nežinome, jaunystėje Hanibalas buvo įsimylėjęs ar susižavėjęs kokia nors moterimi. Jei buvo, istorija jų vardų neišsaugojo. Beveik nieko nežinome apie ilgo jo gyvenimo meilužes ar suguloves. Istorikai tik trumpai užsimena, kad Hanibalas turėjo ispanę žmoną vardu Imilcė. Kitų moterų, net kurtizanės, su kuria jis gyveno Salapijoje, vardų nežinome. Nežinome net, ar jis turėjo vaikų, bet tai neturėtų nieko stebinti. Hanibalas visą gyvenimą buvo karys, o kariuomenė retai užsibūdavo gana ilgai vienoje vietoje, kad būtų galima užmegzti artimesnius santykius su moterimi (ne žmona) ar turėti meilužę, tad jo artimiausių žmonių ratas buvo karo patarėjai. Bet veikiausiai klystume, manydami, kad jaunasis Hanibalas jautėsi vienišas. Jis visada buvo apsuptas karių ir vadų. Istorija mažai žino karvedžių, taip atsidavusių vieninteliam tikslui: tęsti tėvo, galbūt geriausio visų laikų karvedžio, pradėtą karą.

Įkūręs *Akra Leuke*, Hamilkaras nuo 235 iki 231 m. pr. m. e. nukariavo visą Andalūziją, netgi pasiekė vakarinę Valensiją. Labai greitai, apytiksliai 236 m. pr. m. e., kartu su savo žentu Hasdrubalu Gražiuoju (Hanibalo vyresniosios sesers vyru) be didelio vargo asimiliavo batulų gentis, gyvenusias Paloso kyšulyje šalia Naujosios Kartaginos įlankos. Šiame kyšulyje, viename iš nuostabiausių gamtos sukurtų Viduržemio jūros uostų, Hasdrubalas Gražusis įkūrė Naująją Kartaginą. Vos už kelių kilometrų į rytus nuo miesto buvo turtingos sidabro žemės, tad plukdyti brangųjį metalą ir kitas

prekes iš šio gilaus ir gerai apsaugoto nuo priešų uosto buvo išties labai patogu. Naujojoje Kartaginoje Hasdrubalas pastatė tvirtovę, keletą šventyklų ir miestą, be abejo, padedamas, ar prižiūrimas, Hamilkaro karo inžinierių. Akmeniniai anuomet klestėjusios kolonijos pamatai tebestovi ir šiandien.

Panašu, kad tuo metu buvo nukaldinta sidabro monetų su Hamilkaro atvaizdu, kurių didžioji dalis buvo sukrauta į laivus ir išsiųsta į Kartaginą iš nuostabaus gilaus gamtinio uosto, likusios monetos buvo atidėtos būsimiems didžiojo karvedžio žygiams. Veikiausiai stebėdamas Hamilkarą, Hanibalas suprato, kad sidabras kare yra nepakeičiama valiuta, nes ja buvo galima atsiskaityti su vietiniais žmonėmis už maistą ir kitas prekes, sumokėti kariuomenės samdiniams už tarnystę. Kai apytiksliai 231 m. pr. m. e. romėnų atsiųsta delegacija pasiteiravo, kokiu tikslu pūnai kasa sidabrą, Hamilkaras veikiausiai priminė jiems 241 m. pr. m. e. sudarytą sutartį ir tai, kad jie turi mokėti romėnams kontribuciją.* Matyt, romėnams patiko atsakymas, nes daugiau jie neįkyrėjo Hamilkarui.

Netrukus Hamilkaras nukariaus ir mastetanų gentį, gyvenusią netoli Mursijos, į šiaurę nuo Naujosios Kartaginos. Tai buvo viena sėkmingiausių jo karinių operacijų. 229 m. pr. m. e. Hamilkaras taip pat pabandys užkariauti Helikės regioną, į šiaurę nuo dabartinio Toledo miesto, kur gyveno vetonų keltiberų gentis, karingųjų turdulų ir turdetanų genčių sąjungininkai. Hamilkaro nelaimei, teritorija, į kurią jis vyko derėtis su gentimi, buvo Ispanijos gilumoje, toli nuo kartaginiečių kontroliuojamų postų jūros pakrantėje. Kelią jam pastojo La Mančo lygumų oretanų keltiberai, kurie žygiavo į pietus padėti vetonams apsiginti. Oretanų pajėgos buvo nepalyginti didesnės nei Hamilkaro – didžiąją dalį savo kariuomenės jis buvo palikęs rytuose. Vetonai nebūtų drįsę užpulti visos Hamilkaro kariuomenės, nes pernelyg gerbė didįjį karvedį ir jo prisibijojo, todėl nusprendė užpulti jį iš pasalų. Manoma, kad Hanibalas, visada lydėdavęs tėvą į žygius, taip pat dalyvavo šiame susirėmime.

* Cassius Dio, ištrauka 46 p. Nėra kitų šaltinių, kurie patvirtintų šią istoriją, tad negalime būti tikri, jog tai tiesa.

ŽŪSTA HAMILKARAS

Po dviejų šimtmečių vienas istorinis šaltinis, Diodoras Sicilietis, rašys, kad Hamilkaras, lydimas nedidelės grupės karininkų, vyko derėtis su vetonais, tačiau klastingi genties vyrai surengė jam pasalą. Užpulti priešą paliaubų metu buvo laikoma labai negarbingu elgesiu, šiurkščiu senovės kariavimo taisyklių pažeidimu, tačiau nedisciplinuoti ir chaotiški keltiberai anuomet labiau priminė barbarus nei gerai organizuotą kariuomenę.

Nėra abejonės, kad Hamilkaras baiminosi dėl Hanibalo, kuris tuo metu vadovavo mažam žvalgybiniam būriui ir buvo toli nuo pagrindinių pajėgų. Hanibalui tuomet galėjo būti devyniolika metų, negana to, kartu su Hanibalu buvo ir jaunesnysis jo brolis Hasdrubalas. Kaip pasakoja senovės šaltiniai, papuolęs į pasalą Hamilkaras padarė viską, kad nukreiptų priešo dėmesį nuo negausaus savo sūnaus dalinio. Kitaip tariant, Hamilkaras pasiaukojo, kad išgelbėtų sūnus. Diodoras Sicilietis rašo, kad Hamilkaras nuskendo Chukaro upėje, veikiausiai sužeistas, tačiau Polibijus savo trumpame pasakojime tvirtina, kad apsuptas vetonų Hamilkaras gynėsi iki galo, o paskui nusižudė. O Kornelijus Nepotas, I a. pr. m. e. gyvenęs romėnų biografas, rašė, kad Hamilkaras iš pradžių kovojo su vetonais, o paskui nuskendo Tacho upėje.* Taigi, iš turimos informacijos būtų galima spėti, kad veikiausiai sunkiai sužeistam Hamilkarui pavyko pabėgti, tačiau jis nuskendo keldamasis per upę. Žinant, koks prityręs karvedys buvo Hamilkaras, labai tikėtina, kad jis žuvo norėdamas išgelbėti sūnus.

Taigi, dar neturėdamas dvidešimties Hanibalas neteko tėvo. Tačiau jaunuolis iš tėvo paveldėjo geležinę valią ir jau turėjo pakankamai patirties, kad galėtų vadovauti kariams, nors buvo labai jaunas. Netekęs tėvo Hanibalas, be abejo, gedėjo paslapčia, tuo metu jis jau buvo subrendęs karys, o kariai mokėjo slėpti jausmus ir skausmą, nes mūšio lauke staigi mirtis

* Diodorus, *Library of History*, 25 knyga, 10.3–10.4; Polybius, *Histories*, 2 knyga, 1.8; Cornelius Nepos, *Hamilcar*, 4.2; Lancel, *Hannibal*, 37 (autorius mano, kad Apiano veikale (*Roman History: Iberia 5*) pateikta versija, jog keltiberai padegė vežimus ir Hamilkaras žuvo liepsnose, mažai tikėtina).

buvo kasdienybė. Jis žinojo, kad nepaisant skaudžios netekties, negali rodyti sentimentalių jausmų – kariai buvo mokomi kuo greičiau pamiršti žuvusius bendražygius ir galvoti apie ateitį. Hanibalas, daugelį metų praleidęs šalia tėvo ir mokęsis karo meno, buvo pasirengęs vadovauti kariams. Galbūt jau tada jis buvo pasirengęs perimti iš tėvo naštą ir išpildyti Kartaginoje jam duotą pažadą: amžinai nekęsti Romos.

TREČIAS SKYRIUS

ISPANIJA

Netikėta Hamilkaro mirtis buvo didžiulis smūgis kartaginiečių užsienio politikai ir asmeniškai Hanibalui, nors ką išgyveno Hanibalas, galime tik spėlioti, nes apie tai nė žodžio nepasakys nei kartaginiečiai, nei pats Hanibalas.

Kaip žinią apie karvedžio mirtį sutiko Afrikos valdininkai, priklausė nuo to, kokiai gerusijos, vyresniųjų tarybos, daugumai jie atstovavo: populiaraus ir charizmatiško karvedžio šalininkų ar jo priešų frakcijai, vadovaujamai Hanono, kuris nenorėjo kišti nosies iš Kartaginos ir bijojo provokuoti Romą įžūliais veiksmais.

Hasdrubalas Gražusis, kuriam vienam dabar reikėjo rūpintis Kartaginos kolonijomis Ispanijoje, efektyviai tęsė Hamilkaro pradėtą darbą ir stiprino kartaginiečių pozicijas pusę dešimtmečio, nuo 228 iki 221 m. pr. m. e. Hanibalas su savo padaliniais kariavo Pietų Iberijoje ir plėtė Kartaginos ribas. Naujasis kartaginiečių kariuomenės vadas Hasdrubalas buvo pragmatikas, linkęs valdyti Ispaniją diplomatiniais susitarimais, kitaip nei Hamilkaras, kuris žemes atplėšdavo brutalia jėga ir kurio keltiberų gentys bijojo. Šiuo požiūriu Hasdrubalas buvo panašus į tradicinius pūnų Kartaginos valdininkus, kurie nenorėjo kariauti ir savo interesų siekė prekybiniais susitarimais.* Polibijus nepritaria Hamilkaro amžininko istoriko Kvinto Piktoro Fabijaus

* Brizzi, *L'armée et la guerre*, 303–304 ir kt.

nuomonei, kad Hasdrubalas buvo labai ambicingas valdžios ištroškęs karvedys, kurio vykdoma karinė politika Ispanijoje privedė prie II Pūnų karo. Polibijaus manymu, prielaidas II Pūnų karui sudarė Hamilkaro kariniai veiksmai ir jo įtaka Hanibalui, nulėmusi tolesnius Hanibalo veiksmus.* Hasdrubalas pamažu įtvirtino kartaginiečių hegemoniją daugelyje pietinių Ispanijos salų arba turėjo įtaką jose su mažesne ar didesne autonomija. Nuo saulėto Kadiso palei Atlanto vandenyno pakrantę kitoje Gibraltaro pusėje į rytus iki Naujosios Kartaginos (dabar Kartachena) prie Viduržemio jūros pakrantės, į šiaurę iki miškais apaugusių Siera Morenos kalnų, o netrukus iki Tacho upės slėnių centrinėje Ispanijoje, Kartagina neturėjo nė vieno rimto priešo, kuris būtų galėjęs jai pasipriešinti, jau nekalbant apie Romą, kuri tuo metu galėjo tik pavydėti Kartaginai. Stiprios imperijos kariuomenės, dislokuotos didelėje Ispanijos dalyje, saugojo prekybinius klestinčios Kartaginos interesus.

Hamilkaro pradėta imperinė politika iš esmės nepasikeitė. Mirus tėvui Hanibalas prarado artimą patarėją ir mokytoją, tačiau jaunasis karvedys turėjo prigimtinių lyderio savybių, todėl jam patikima vis daugiau karių. Su savo daliniais jis skverbiasi vis giliau į Ispanijos šiaurę ir vakarus. Maždaug tuo metu, veikiausiai tarpininkaujant įgudusiam derybininkui Hasdrubalui, per vienas derybas su keltiberais Hanibalas gauna žmoną: ispanų princesę Imilcę iš Kastulo, pūnų sąjungininko miesto prie Gvadalkivyro upės. Deja, apie ją turime labai mažai patikimų žinių, žinome tik tai, kad galbūt vėliau ji pagimdė Hanibalui vaiką, veikiausiai sūnų.**

Tuo metu Iberijoje sparčiai vystėsi sidabro gavyba ir klestėjo prekybiniai verslai. Kartagina krovėsi didžiulius pelnus, tad Roma negalėjo nepastebėti – iš šnipų, žvalgybinio tinklo ar prekybinių partnerių, tokių kaip Masilija (Marselis) prie Ronos upės žiočių ar Galija (dabartinėje Prancūzijos teritorijoje) ir kitų kolonijų, – kad Kartagina klesti, nepaisant to, jog turėjo mokėti Lutacijaus sutartimi numatytą kontribuciją. Nėra abejonės, kad

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 8.1–9.5.
** Livy, *History of Rome*, 24 knyga, 41.7.

romėnų dėmesį patraukia Ispanija ir jos turtai. Būtent tada Roma ima kurti planus, kaip sumažinti Kartaginos hegemoniją Ispanijoje ir susilpninti jos galią.

ROMOS ŽVILGSNIS NUKRYPSTA Į ISPANIJĄ

Pagaliau pavergusi Lombardijos keltus, gyvenusius pietiniuose Po upės slėniuose (šiaurės Italija), romėnai susidomi pelningomis kartaginiečių kolonijomis Ispanijoje, kurios buvo per arti Romos, kad nekeltų grėsmės jos interesams. 226 m. pr. m. e. nedidelis Romos diplomatų konvojus atvyko pas Hasdrubalą, veikiausiai į Naująją Kartaginą, ir pareikalavo perkelti pūnų teritorijos ribą prie Ebro upės. Jei susitikimas su diplomatais iš tiesų vyko Naujojoje Kartaginoje, Romos pasiuntiniai negalėjo nepastebėti į uostą su didžiuliais kroviniais sidabro užsukančių laivų.

Abi pusės veidmainiavo ir apsimetinėjo, tačiau galų gale Ispanijos kartaginiečiai ir romėnai pasirašė susitarimą, pagal kurį Ebro upė buvo pripažinta siena ir Kartagina įsipareigojo neperžengti šios ribos „kariniais tikslais". Ebro upė tiesiog padalijo ilgą Ispanijos rytinę pakrantę į dvi dalis – du trečdalius pakrantės pietinėje upės pusėje ir vieną trečdalį šiaurinėje pusėje. Tai nebuvo neperžengiama gamtinė siena, kaip kad galėjo būti Pirėnų kalnai. Šis nelygus padalijimas Hasdrubalui ir Hanibalui kėlė įtarimų, jis akivaizdžiai rodė romėnų ketinimus įsitvirtinti kituose Ispanijos regionuose palei Ebro upę. Šiaip ar taip, Hasdrubalas sutiko pasirašyti susitarimą, tačiau kodėl, mes nežinome. Galbūt Hasdrubalas norėjo laimėti laiko savo žmonėms, o gal tiesiog norėjo parodyti Romai, kad kartaginiečiai neturi planų okupuoti likusių Ispanijos žemių.

Bet Hanibalas, o tuo labiau Hasdrubalas, nebuvo pamiršę pragaištingos Lutacijaus sutarties, pagal kurią romėnai, klastingai pasinaudoję kartaginiečių noru išsaugoti taiką, po daugelį metų trukusio karo išsaugojo visus prekybinius kelius jūra, o Kartagina buvo priversta atsisakyti bet kokių pretenzijų į Siciliją – net į jos uostus kartaginiečiai nebeturėjo teisės įplaukti.

Jie taip pat nepamiršo, kaip Roma uzurpavo Sardiniją – ne diplomatija, sutartimis ar karu, bet klasta. Pagal Lutacijaus sutartį Sardinija romėnams nepriklausė, tačiau romėnai saloje suorganizavo ginkluotą maištą, o paskui įvedė kariuomenę, neva vietinių prašymu užtikrinti taiką. Toks klastingas ir gerai žinomas istorijoje manevras buvo labai veiksmingas. Taigi, suprantama, kad Hasdrubalas ir Hanibalas nepasitikėjo Roma ir įtarė, jog ji nesilaikys Ebro upės sutarties, tačiau Romą tuo metu veikiausiai tenkino sutarties sąlygos ir kelerius metus Ispanijoje bus ramu.

NAUJAS KARIUOMENĖS VADAS

Hanibalas išgyveno dar vieną skaudžią netektį. Hasdrubalas Gražusis, valdęs Ispaniją mažiau nei penkerius metus, 221 m. pr. m. e. žuvo Ispanijos šiaurėje malšindamas keltiberų maištą. Galbūt tai išgyventi jam būtų buvę daug sunkiau, jei Hanibalas tuo metu nebūtų pasiruošęs imtis vaidmens, kuriam buvo pašauktas: perimti jungtinių kartaginiečių pajėgų vadovavimą. Hanibalas iškart sukvietė vyriausiuosius kariuomenės vadus. Kartaginiečių karines pajėgas Ispanijoje sudarė ne vien kartaginiečiai, numidai ir libiai, bet ir asimiliuoti iberai, keltai, Balearų salų, tokių kaip Ibizos, Maljorkos ir Menorkos, ir daugelio kitų draugiškų kartaginiečiams genčių, išsibarsčiusių visame Ispanijos pusiasalyje, kariai. Livijus rašo, kad atsitiko tai, kas likimo seniai buvo nulemta. Net išoriškai Hanibalas buvo panašus į savo tėvą:

> [Kariams] atrodė, kad atgimė pats Hamilkaras, toks, koks buvo jaunystėje. Hanibalo veide jie matė Hamilkaro ryžtą, jo skvarbų žvilgsnį, pasitikėjimą savimi ir geležinę valią. Hanibalui neprireikė daug laiko, kad įgytų karių pasitikėjimą ir įrodytų jiems, jog jo neįtikėtinas panašumas į tėvą buvo ne vien išorinis. Nerastume tinkamesnio vadovauti kariuomenei vyro, kurį taip gerbtų kariai ir kuriuo taip pasitikėtų... Nerastume vado, kuris

> galėtų taip įkvėpti savo vyrus žygdarbiui ir suteiktų jiems drąsos... Negana to, jis buvo stiprus ne tik kūnu, bet ir dvasia, ir nesiekė kitokių patogumų ar privilegijų, kurių neturėjo jo vyrai. Tiesą sakant, kariai dažnai jį matydavo naktimis miegantį šalia jų, kaip ir visi vyrai, įsisupusį į antklodes. Iš kitų jį skyrė tik jo žirgai bei ginklai, ir tai, kad į mūšį jis eidavo pirmas, o pasitraukdavo paskutinis.*

Skaitant šį tekstą, sunku nepastebėti Livijaus užuominos, kad skatindamas lygiavą tarp karių, Hanibalas turėjo savanaudiškų tikslų. Pelnęs karių lojalumą, jis vertė juos aukotis. Hanibalas, be abejo, buvo nepapratai talentingas karvedys, tačiau daugelį žavėjo ir jo asmeninės savybės. Hanibalas nebuvo godus ir neturėjo tikslo pralobti, taip pat nebuvo išlepintas prabangos kaip daugelis jo amžininkų Romoje ar kitur.

Hanibalas buvo labai asketiškas. Tikėtina, kad jis mokėsi iš Aleksandro Didžiojo, apie kurį buvo girdėjęs daug istorijų iš savo mokytojų.** Dažnai pasakojama, kad Persijos užkariautojas Aleksandras Didysis buvo spartietiškos dvasios ir nereikalavo jokių patogumų – to jį nuo vaikystės išmokė jo mokytojas Leonidas. Daugelį metų praleidęs šalia tėvo, Hamilkaro, Hanibalas išmoko būti sau reiklus. Miegodamas kartu su kariais be jokių patogumų, jis sustiprino ryšius su jais.

Kalbant apie karių „paklusnumą“, Livijaus šykščiais žodžiais tariant, Hanibalas reikalaudavo iš savo vyrų besąlygiškai vykdyti jo nurodymus, kad ir kokia neišmintinga ar pavojinga jiems atrodydavo užduotis. Tačiau jo kariai žinojo, kad Hanibalas puikus strategas, todėl pasitikėjo sprendimais. Tai buvo viena didžiausių Hanibalo vadovaujamos kariuomenės, galbūt geriausios visų laikų kariuomenės, stiprybė. Hanibalas buvo įžūliai drąsus, tačiau kiekvienas jo veiksmas buvo gerai apgalvotas, kitaip nei Aleksandro Didžiojo, kuris mokėjo perprasti priešą ir pasinaudoti jo

* Ten pat, 21 knyga, 4 (autoriaus vertimas).

** Richard Miles, *Carthage Must Be Destroyed: The Rise and Fall of an Ancient Civilization*. New York: Viking, 2011, 263–264.

silpnybėmis, tačiau laikė save nenugalimu pusdieviu. Net Livijus priverstas pripažinti, kad Hanibalas buvo karo „genijus", nes tik genijus galėjo nenugalimai Romai kelti tiek rūpesčių. Livijaus manymu, Roma patyrė tokius pralaimėjimus todėl, kad Hanibalas buvo labai klastingas – būtent tokį Hanibalą Romos propagandininkai norės parodyti pasauliui.

HANIBALAS VADOVAUJA KARTAGINIEČIŲ KARIUOMENEI ISPANIJOJE

Pradėjęs vadovauti kariuomenei 221–220 m. pr. m. e., Hanibalas iškart išbandys savo karines galias ir labai greitai nukariaus Ispanijos pakraščių gentis: turdetanų, turdulų ir cinetų vakaruose bei lobetanų, vetonų, vakajų ir olkadų šiaurėje. Daug ko išmokęs iš Hasdrubalo, Hanibalas žinojo, kad ispanų sidabro yra visame pusiasalyje, taip pat prisiminė, kad Hamilkaras visada teisingai padalydavo karo grobį – Hanibalas nepamiršo 240–238 m. pr. m. e. vykusio samdinių maišto, kurį jo tėvas buvo priverstas numalšinti,* todėl visada pasirūpins, kad neliktų skolingas samdiniams. Laimei, sidabro visoje Ispanijoje buvo daugiau, nei jam reikėjo.

Kaip ir Hasdrubalas, įsikūręs Naujojoje Kartaginoje, Hanibalas stropiai atrinks savo kariuomenei pačius geriausius karius – kai kurių samdinių lojalumą jis nusipirks, taip pat pasiūlys jiems dalį grobio, kurio netrūko, nes Hanibalas visame pusiasalyje dažnai rengdavo greitus antpuolius ir apgultis. Nors retsykiais nuvykdavo į *Akra Leuke* netoli Andalūzijos, kur jo tėvas buvo įkūręs karinę bazę, panašu, kad Hanibalas visada grįždavo į Naująją Kartaginą. Miestas tapo pūnų sidabro saugykla ir centru, turinčiu tiesioginį ryšį su Kartagina. Hanibalas visada pasirūpins, kad žinia apie kiekvieną jo pergalę, kartu su pilnais sidabro laivais, pasiektų Kartaginos vyresniuosius, kurių paramos jam reikėjo, bet kartaginiečiams sidabro luitai kalbėjo garsiau nei jo pergalės.

* Polybius, *Histories*, 1 knyga, 68.6; Lancel, *Hannibal*, 12–19.

NAUJOSIOS KARTAGINOS ĮKŪRIMAS

Visai šalia uosto, ant del Malineto kalvos, Hasdrubalas Gražusis buvo pradėjęs statyti akmeninę pūnų stiliaus tvirtovę. Kalva ir dabar nusėta daugybės statinių (iš uolos luitų aprėmintais kraštais) pamatų liekanomis. Nuo kalvos aukštumų vis dar matyti žydri uosto vandenys ir kitos kalvos, ant kurių taip pat stovėjo miestai-tvirtovės arba kartaginiečių dievų šventyklos. Čia taip pat buvo kaldinamos kartaginiečių monetos iš vietinio sidabro – miesto muziejuje galite pamatyti sidabrinę monetą su deivės Tanitės, dievo Baalo palydovės, atvaizdu, tad tikėtina, kad Naujojoje Kartaginoje, galbūt ir kitose kolonijose Iberijos teritorijoje, buvo Tanitės šventyklų ar tofetų – ankstyviausių šios deivės garbinimo vietų buvo rasta Sardinijoje ir Sicilijoje.* Labai patogus gamtos suformuotas Viduržemio jūros uostas tarnaus dar tūkstančius metų, o nuo XV iki XX a. bus svarbiausias Ispanijos imperijos uostas, kol jį perims ispanų povandeninis laivynas.

NAUJOJI KARTAGINA – GEOGRAFIJA IR ISTORIJA

Įplaukus laivu į Naujosios Kartaginos uostą, dantytoje jos pakrantėje stūksančių plynaukščių fone matyti daugybė vidinių įlankėlių. Kur ne kur galite pamatyti liekanas XVII–XIX a. patrankų įtvirtinimų, kurios saugojo Kartaginos, kaip saugiausio istorinio pasaulio uosto, reputaciją. Tai, kad visai netoli, vos už kelių kilometrų, buvo turtingos Ispanijos sidabro kasyklos, rodė, kaip apdairiai ir praktiškai kartaginiečiai rinkdavosi savo bazių vietas – uostas turėjo puikų susisiekimą su kitomis jūros pakrantės kolonijomis. Naujosios Kartaginos archeologijos muziejuje yra pūnų amforų – indų, kuriuose laivais buvo transportuojamas vynas ir aliejus – ir įvairių dydžių bei formų keraminių indų, naudojamų namuose. Dauguma šių indų buvo atgabenti iš Kartaginos ar graikų kolonijų, likusi dalis – vietinės

* Ora Negbi, „Early Phoenician Presence in the Mediterranean Islands: A Reappraisal", *American Journal of Archaeology* 96, no. 4, October, 1992, 601.

gamybos kopijos. Spręsdami iš šių radinių, galime daryti išvadą, kad mieste gyveno keli tūkstančiai pūnų, nors, akivaizdu, kad uostas buvo labai judrus ir kasdien čia atvykdavo, arba išvykdavo, daug žmonių iš gimtosios Kartaginos, uostamiesčio įkūrėjos. Kartachenos (Naujosios Kartaginos) apylinkėse vyksta archeologiniai kasinėjimai, tad galbūt bus atrasta daugiau Baalo ir Tanitės garbinimo vietų ant aplinkinių kalvų – tai patvirtintų teoriją, kad ir už Naujosios Kartaginos sienų būta pūnų gyvenviečių. Netoli nuo Naujosios Kartaginos yra išdžiūvusi lagūna, anuomet galėjusi būti puikus uostas. Jame galėjo tilpti visa prekybinė flotilė, ja taip pat galėjo naudotis ir karo laivai. Deja, vėliau, kai karvedžių Scipionų dinastijos karvedžiai nukariaus Ispaniją, romėnai nugriaus kartaginiečių statinius ir be gailesčio nušluos nuo žemės paviršiaus viską, kas buvo susiję su pūnų kultūra.*

Nuo 230 iki 220 m. pr. m. e. buvo galima matyti į Naująją Kartaginą iš netoliese esančių pusiasalio kasyklų ant raudonų nuo rūdžių kalvų traukiančias nenutrūkstančias grandines mulų. Šimtai tvirtų gyvulių ant nugarų tempė sunkius sidabro luitus. Kartaginiečių apskaitininkai ir ūkvedžiai akylai saugojo brangųjį metalą, iš kurio Naujosios Kartaginos kalyklose buvo kalamos monetos, dažniausiai su Barkų dinastijos karvedžių atvaizdais. Hanibalas iš Ispanijos sidabro kasyklų galėjo susikrauti didžiulius turtus, tačiau beveik visas sidabras buvo skirtas karo ir kariuomenės reikmėms. Išlikusios vos kelios Naujojoje Kartaginoje spausdintos pūnų sidabrinės monetos – vėliau romėnai išims jas iš apyvartos ir išlydys, kad niekas žmonėms neprimintų Hanibalo pergalių. Ant vienų monetų matome vyresnį vyrą su barzda, veikiausiai Hamilkarą Barką, ant kitų – jaunesnį vyrą be barzdos, veikiausiai karvedį Hanibalą. Du didieji pūnų karvedžiai, pavaizduoti iš profilio, rodos, žvelgia į pasaulio kraštą ir mato ateitį. Reversinėje kai kurių sidabrinių monetų su Barkų atvaizdais pusėje pavaizduotas kovos dramblys, veikiausiai atgabentas iš Sirijos, kur daugelį metų buvo augintas. Pirmą kartą karo dramblius Hanibalas sėkmingai

* Roger Collins, *Spain: Oxford Archaeological Guide*. New York: Oxford University Press, 1998, 13, 100, 104–106.

panaudojo Ispanijoje kovodamas su karpetanais Tacho upės slėnyje – banda storaodžių gyvulių tiesiog sutrypė maištininkus. Manoma, kad daugelis šių dramblių kartu su Hanibalu pasiekė Italiją.

Šie didžiuliai žvėrys tapo Hanibalo simboliu – būtent dramblį žmonės pirmiausia prisimena, kai kalbama apie garsųjį Hanibalo žygį per Alpes. Sukurta daug garsių meno kūrinių, vaizduojančių Hanibalo kariuomenę su drambliais snieguotuose kalnuose.

Hanibalo drambliai buvo labai pavojingi ir gąsdino priešą vien savo išvaizda. Mūšiuose dresuoti drambliai grėsmingomis iltimis kartais naudojosi kaip šakėmis ir smarkiai sužalodavo priešus. Jų oda labai stora, kai kur, ypač klostėse ar sukietėjusiose vietose, gali būti net iki keturių centimetrų storio. Ne veltui drambliai vadinami storaodžiais. Į juos paleistos ietys ar strėlės dažniausiai palikdavo tik įbrėžimą odoje, ir tik iš arti paleista strėlė galėjo sužeisti gyvulį, bet kas būtų išdrįsęs prisiartinti prie tokio žvėries? Negana to, dramblių kvapas buvo toks specifinis ir atstumiantis, jog net dresuoti kavaleristų arkliai, netgi numidų arkliai, baidėsi.

Keltiberai, o vėliau galai, veikiausiai pirmą kartą savo gyvenime matė dramblius. Kaip pasakoja Polibijus, snieguotose Alpėse skarmaluotus keltus ypač gąsdino drambliai. Jie vengė šių gyvūnų kaip išmanydami ir niekada nepuldavo Hanibalo iš pasalų, jei šalia matydavo dramblius.

Visiems labai smalsu, kokios rūšies buvo Hanibalo drambliai. Joks senovės istorinis šaltinis, įskaitant Polibijų ir Livijų, tokios informacijos nepateikia. Šie istoriniai šaltiniai pasakoja, kad Hanibalas kirto Galiją ir Alpes su apytiksliai trisdešimčia dramblių (istorikų spėjimu, nuo dvidešimt septynių iki trisdešimt septynių). Ir šiandien niekas nežino, kokios rūšies dramblius turėjo Hanibalas, bet labiausiai tikėtina, jog tai buvo azijiniai ar Indijos drambliai *elephas maximus.* Keturių ar penkių šios rūšies porūšių drambliai tūkstančius metų buvo auginami darbui ir kovoms Azijoje ir Pietryčių Azijoje. Azijiniai drambliai labai lengvai dresuojami, tačiau visiškai prijaukinti jų neįmanoma. Šiaip drambliai nėra agresyvūs, tik specialiai dresuoti mūšiui drambliai puola ir trypia žmones. Suaugęs žolėdis gyvūnas

kasdien gali suėsti 10 proc. savo svorio daržovių (apytikriai 2,5 kg) ir išgerti vidutiniškai 114 litrų vandens. Drambliai gali eiti dvidešimt keturių kilometrų per valandą greičiu, tačiau šiaip dramblys juda lėtai, vidutiniškai nuo trijų iki penkių kilometrų per valandą.

Manoma, kad pirmą kartą su azijiniais karo drambliais susidūrė Aleksandras Didysis 331 m. pr. m. e. Gaugamelų mūšyje su persais, taip pat apytiksliai 325 m. pr. m. e. Indijos pasienyje prie Indo ir Hidaspo upių vykusiuose mūšiuose su karaliumi Poru – į Aleksandro kariuomenę buvo paleista beveik du šimtai dramblių. Vėliau Aleksandro įpėdiniai Seleukidai iš Indijos gabens Sirijoje veisiamus azijinius dramblius, 280 m. pr. m. e. karo dramblius naudos ir Makedonijos karalius Pyras Epyrietis.* III a. pr. m. e. karo drambliai buvo brangūs, bet gana dažnai importuojami iš Aleksandrijos į Kartaginą, kur buvo veisiami karui.**

Manoma, kad anuomet Afrikos Atlaso kalnuose gyveno mažesnių dramblių rūšis *loxodonta africana pharaoensis*, kuri dabar išnykusi. Turint galvoje, kad Atlaso kalnai netoli, labai tikėtina, kad Hanibalas kare galėjo naudoti šios rūšies dramblius.

Dvejus metus, 221–219 m. pr. m. e., Hanibalas, naujasis kariuomenės vadas, treniravo savo vyrus, kurie netrukus sudarys geriausią pasaulyje daugiatautę kariuomenę. Jo kariai buvo kilę iš įvairių kraštų ir kalbėjo skirtingomis kalbomis, bet daugelis kariuomenės vadų neblogai mokėjo pūnų kalbą ir galėjo tiksliai perduoti savo tautiečiams Hanibalo nurodymus. Hanibalas taip pat kaupė ginklus ir sidabrą svarbiausiam savo tikslui – atkeršyti Romai, tačiau vargu ar jo sąjungininkai Ispanijoje ar tautiečiai gimtoje Kartaginoje suprato, ar bent nutuokė, kokie buvo jo siekiai.

* R. F. Glover, „The Tactical Handling of the Elephant“, *Greece & Rome*, 17, no. 49, 1948, 1–11; F. E. Adcock, *The Greek and Macedonian Art of War*, Sather Classical Lectures. Berkeley: University of California Press, 1957, 4, „Cavalary, Elephants, and Siegecraft“, 47–63.

** Vicki Constantine Croke, *Elephant Company*. New York: Random House, 2014, chap. 26, „The Elephant Stairway“, 269–277. Autorius pateikia puikų pavyzdį, rodantį, kad drambliai gali eiti kalnais. Antrojo pasaulinio karo metu Birmoje azijiniai drambliai lipo į stačias uolas siauru taku, žingsnis po žingsnio. Aprašomas kelias buvo daug sudėtingesnis nei Hanibalo pasirinktas maršrutas.

ISPANIJOS KELTIBERAI

Hanibalas ilgai stebėjo keltiberų karo veiksmus ir daug žinojo apie jų karius. Apie keltiberų karius jis turėjo surinkęs daug informacijos iš daugybės išmokytų šnipų ir žvalgų avanpostuose, kai kada iš atvykstančių pirklių, kurie paprastai šnipinėdavo ir vieniems, ir kitiems.

Hanibalas buvo labai pastabus ir mokėjo teisingai įvertinti situaciją – nėra abejonės, kad šių sugebėjimų nuo vaikystės jį mokė tėvas, kurį, dar būdamas jaunuolis, jis lydėjo Ispanijoje. Išmoktos pamokos labai pravers Hanibalui gerą dešimtmetį jo žygyje per Galiją į Italiją. Hanibalas matė, kad keltiberai labai šaunūs kariai. Karvedys neklydo, manydamas, kad jei jam pavyktų pažaboti šiuos drąsius karius, jis galėtų turėti labai naudingus sąjungininkus, blogiausiu atveju keltiberai galėjo būti stipri siena prieš gausius romėnų legionus. Jei jam pavyktų įgyti jų pasitikėjimą ir pasinaudojus pastarųjų nepriklausomybės troškimu dar labiau pakurstyti nepasitikėjimą romėnais, parodžius jų tikruosius tikslus, jis galėtų turėti nepaprastai stiprią kariuomenę, kuri būtų pajėgi ne tik sustabdyti Romą. Dalis keltiberų, prisijungsiančių prie pūnų, vėliau sudarys Hanibalo kariuomenės, kuri lydės jį į Italiją, geriausių karių veteranų branduolį.

Geriau pažinęs keltiberų kultūrą – ypač didelį įspūdį jam darė šių karių drąsa ir puikūs iš ispaniško plieno pagaminti jų ginklai, – Hanibalas galės kur kas lengviau derėtis su panašios kultūros ir mentaliteto gentimis, kurių artėjant prie Romos buvo vis daugiau. Hanibalas kur kas lengviau susikalbėdavo su keltais ir panašiomis į juos ispanų bei galų gentimis nei romėnai. Labai tikėtina, kad Hanibalas prieš žygiuodamas į Italiją nemažai laiko praleido Ispanijoje, nes norėjo geriau pažinti šiuos žmones, kad žinotų, kaip su jais bendrauti karo ir taikos metu.

Hanibalo įtaka Iberijoje vis didėjo, ir tai kai kuriems romėnams kėlė nerimą, tačiau ne Senatui, kuris tuo metu buvo užsiėmęs reikalais Ilyrijoje. Dalmatijos žemės prie Adrijos jūros (Kroatijos, Serbijos ir Albanijos teritorijose) buvo vadinamos Ilyrija. Šiaurės rytuose ilyrų keliami rūpesčiai

Romą tuo metu jaudino labiau nei jaunojo kartaginiečio žygiai Ispanijoje. Jau kelerius metus ilyrų piratai puldinėjo romėnų laivus. Pastaruoju metu užpuolimų padažnėjo ir romėnų laivams pasidarė nesaugu plaukioti Adrijos jūra, todėl romėnai nusprendžia užpulti Ilyriją. Nusiuntusi beveik visus savo dalinius ir laiku nepasirūpinusi reikalais Ispanijoje, Roma padarė didžiulę klaidą, kuri vėliau jai brangiai kainuos, kai 219 m. pr. m. e. Hanibalas užims Saguntą.

KETVIRTAS SKYRIUS

SAGUNTAS

Romėnai pareikalavo, kad kartaginiečiai neperžengtų sienos, kurią žymėjo Ebro upė. Sagunto miestas buvo už daugelio kilometrų į pietus nuo Ebro, toli nuo Romos nubrėžtos sienos, maždaug per vidurį tarp Naujosios Kartaginos ir Ebro upės. Tačiau Saguntas buvo Romos sąjungininkas, komerciškai susijęs su Romos kolonija Masilija Galijoje. Panašu, kad nuo 219 m. pr. m. e. Sagunte įsikūrę romėnai stebėjo Hanibalą, galbūt net planavo šioje vietoje nubrėžti naują ribą, dalijančią Ispaniją. Kaip žinome, Hasdrubalo su Roma pasirašytoje sutartyje dėl Ebro upės Saguntas net neminimas, tačiau akivaizdu, kad romėnai kūrė planus, kaip priglausti miestą po savo sparneliu.

Vienaip ar kitaip, prasidėjusi kova dėl Sagunto įžiebė II Pūnų karą. 220 m. pr. m. e. Roma labiausiai rūpinosi tuo, kaip pažaboti ilyrų jūros piratus, todėl Ispanijai dėmesio skyrė mažai.

SAGUNTAS – ROMOS SĄJUNGININKAS

Polibijus teigia, kad Saguntas pasiprašė Romos apsaugos kur kas anksčiau, nei pasirodė Hanibalas.* Nelabai aišku, ką turėjo galvoje Polibijus, sakydamas, kad saguntiečiai buvo „oficialiai saugomi“ romėnų. Istorikai

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 30.1.

nesutaria, kokie buvo Sagunto santykiai su Roma ir kada jie prasidėjo, neaišku ir, ar tai buvo formali sutartis (lot. *feodus*), ar saguntiečiai buvo romėnų nukariauti (lot. *deditio in fidem*). Polibijus mano, jog tai buvo sąjunga (lot. *symmachia*), tačiau Livijus teigia, kad Saguntas ir Roma buvo sąjungininkės, ir romėnai turėjo įsipareigojimų (lot. *fides socialis*). Nėra aišku, ar Saguntas su Roma sudarė sąjungą prieš 226 m. pr. m. e. pasirašytą Romos deklaraciją dėl Ebro upės sienos ar vėliau, tačiau Saguntas buvo teritorijoje, kuri pagal sutartį nepriklausė Romai, tad pūnai galėjo ten turėti savų interesų.*

Apytiksliai 220 m. pr. m. e. Roma pradėjo žaisti politinius žaidimus Sagunte. Romėnai tvirtino, kad Sagunto žmonės pakvietė juos išspręsti ginčo,** kilusio tarp saguntiečių ir turboletų genties, gyvenusios kalnuotuose aukštumose, į vakarus nuo miesto. Turboletai turėjo prekybinius ryšius su kartaginiečiais pietuose ir daug mieliau bendravo su pūnais nei su pakrantės saguntiečiais.*** Roma šiuo metu jau įžūliai skverbėsi gilyn į pietus nuo Ebro upės sienų, kurias buvo nustačiusi sutartimi su Hasdrubalu Gražiuoju. Buvo akivaizdu, kad Roma ketino tęsti savo ekspansionistinę politiką – anksčiau, 264 m. pr. m. e., romėnai įsitvirtino Sicilijoje, o po 240 m. pr. m. e. – Sardinijoje. Hanibalas negalėjo ramiai stebėti ir laukti, kol romėnai pasiglemš Saguntą. Kartagina skaudžiai nukentėjo praradusi Siciliją ir Sardiniją, todėl Hanibalas buvo pasiryžęs padaryti viską, kad sustabdytų Romą. Nereikėjo pranašo, kuris pasakytų, kad dabar Roma kėsinosi į Kartaginos teritorijas Ispanijoje. Jei nuspręstų imtis karinių veiksmų prieš Saguntą, Hanibalas galėtų paprasčiausiai pasiteisinti, kad gina savo prekybinių partnerių turboletų interesus. Anot Polibijaus, Hanibalas turėjo ne vieną priežastį užpulti Saguntą. Visų pirma, Hanibalas norėjo sustabdyti Romą nuo tolesnės ekspansijos Ispanijoje; antra, užpuolęs Saguntą jis

* Brian Caven, *The Punic Wars*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1980, 88–99; Adrian Goldsworthy, *The Punic Wars*. London: Cassell, 2000, 144. Autorius pastebi, kad jei romėnai būtų turėję ankstesnių ryšių su Saguntu, 226 m. pr. m. e. pasirašant sutartį dėl Ebro upės sienos Saguntas būtų buvęs įtrauktas arba bent paminėtas sutartyje.
** Ernle Bradford, *Hannibal*, reprint. London: Folio Society, 1998, 26.
*** Lancel, *Hannibal*, 47.

įbaugintų kitas iberų gentis; ir trečia, turtingas karo grobis pakeltų nuotaiką jo kariams ir nuramintų tėvynainius Kartaginoje.* Kaip vienas istorikas rašė, Hanibalas turėjo apsispręsti:** leisti Romai paimti Saguntą arba mesti jai iššūkį.

HANIBALAS APGULA SAGUNTO MIESTĄ

Pasikonsultavęs su savo kariuomenės vadais, kurių vyrai buvo išvykę žiemos atostogų, Hanibalas iškart ėmė veikti. Ankstyvą 219 m. pr. m. e. pavasarį jis surinko kariuomenę ir iš Naujosios Kartaginos patraukė į Saguntą. Kariuomenė žygiavo apytiksliai savaitę.

Iki Sagunto vyrai žygiavo daugiau nei 200 kilometrų, jei Hanibalas pasirinko tiesesnį kelią iš *Akra Leuke*, arba 300 kilometrų, jei pasuko į šiaurės rytus, o paskui žygiavo į šiaurę palei Valensijos įlanką.

Sagunto sargybiniai veikiausiai labai greitai pastebėjo Valensijos lyguma artėjančius karius ir pranešė miestiečiams. Iš aukštų sienų jie su nerimu stebėjo dulkių debesį, kurį kėlė tūkstančiai karių, raitininkų ir nešulinių gyvulių. Nėra abejonės, kad Hanibalas kelyje pasamdė daugiau karių ir prisigrobė maisto atsargų iš vietinių gyventojų. Sagunto gyventojai, savo ruožtu, nors ir gerai saugomi gamtinių stačių uolų ir rankomis supiltų akmeninių pylimų, suskubo varyti gyvulius ir arklius į citadelę. Kol kariuomenė žygiavo lyguma, jie dar spėjo nusiųsti žinią į šiaurę savo sąjungininkei Masilijai ir pačiai Romai, tikėdamiesi, kad romėnai atskubės jiems į pagalbą. Hanibalas negaišo laiko ir net nesivargino atkirsti tvirtovės nuo dirbamų žemių plotų gerai drėkinamuose Palansijos upės slėniuose, į šiaurę nuo plynaukštės.

Hanibalas, be abejo, suprato, kad, nusprendęs apgulti Saguntą (219 m. pr. m. e.), jis neturės kelio atgal. Polibijaus manymu, Hanibalo

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 17.5–17.7.

** John F. Lazenby, *Hannibal's War: A Military History of the Second Punic War.* Warminster, UK: Aris and Phillips, 1978, 25.

veiksmų *casus belli*, „karo priežastis", istoriškai bus aiškinama taip, kaip ją interpretavo romėnai. Hanibalas, kita vertus, manė kitaip – ir Polibijus iš dalies sutinka su kartaginiečių interpretacija,* – jam tai buvo teisingas kerštas Romai už atplėštą Sardiniją, kuri pagal sutartį romėnams nepriklausė. Daugelis šių laikų istorikų sutaria, kad Roma su Saguntu užmezgė ryšius turėdama vienintelį tikslą: sustabdyti Barkų ekspansiją Ispanijoje.**

Nusprendęs priversti romėnus sugrąžinti Saguntą, Hanibalas žinojo, kad turi veikti greitai ir įžūliai, jei nori patraukti į savo pusę Ispanijos keltus ir galus, nežinodamas, kaip į tai reaguos Roma. Jis tikėjosi parodyti keltams, jog įklimpę į karą su Ilyrija romėnai buvo per silpni, kad ateitų jiems į pagalbą. Ar pavyks jam įtikinti keltus, kad Roma – nepatikimas sąjungininkas? Parodyti, kad romėnai nesilaiko susitarimų su priešais, tokiais kaip Kartagina, ir nepajėgūs apginti sąjungininkų, tokių kaip Saguntas? Kitaip tariant, Hanibalas norėjo parodyti keltams, kad jie negali pasitikėti romėnais.***

219 m. pr. m. e. Saguntas buvo opidumas (įtvirtinta gyvenvietė ant kalno) su apytiksliai dvidešimties akrų aikštele viršukalnėje, nutolęs nuo pakrantės stačių, kone vertikalių, uolų beveik kilometrą. Kitoje tvirtovės pusėje, kur kalno šlaitas buvo nuolaidesnis, sienos buvo tvirtos ir beveik neįveikiamos. Kaip ir kiekviena gera tvirtovė, Saguntas turėjo gilų šulinį ir vandens rezervuarus, tad per apgultį tvirtovės gyventojai galėjo išgyventi net kelis mėnesius sausojo sezono metu, o žiemą, kai prasidėję lietūs pripildydavo rezervuarus, veikiausiai dar ilgiau. Iki mūsų laikų išliko vėliau, krikščionybės eroje, statytų El Siudadilo ir El Kastilo tvirtovių dantytos sienos, menančios tuos laikus, kai maurai valdė Ispaniją (711–1492 mūsų eros metais), tuo metu vadintą Al Andalusija. Kaip ir prieš

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 30.4.

** Paul Erdkamp. „Polybius, the Ebro Treaty and the Gallic Invasion of 225 BCE", *Classical Philology*, 104, 2009, 495–510, ypač 508.

*** Thomas F. Madden, *Empires of Trust: How Rome Built – and America Is Building – a New World*. New York: Penguin, 2008. Susirašinėjau su autoriumi šia tema. Autorius mano, kad Romos Respublika, o vėliau imperija, buvo kuriama remiantis sąjungininkų pasitikėjimu. Neatskubėjusi į pagalbą Saguntui Roma pirmą kartą sulaužė pasitikėjimą, kurį atgauti romėnams prireikė daug laiko ir pastangų.

tūkstantį metų, Sagunto terasinės tvirtovės sienų pėdsakai daro didžiulį įspūdį.

Jei Polibijus ir Livijus neklysta, Sagunto apgultis tęsėsi apytiksliai aštuonis mėnesius. Miestas taip ilgai laikėsi todėl, kad tvirtovė kalno viršūnėje buvo neprieinama iš trijų pusių – rytų, šiaurės ir pietų, o iš vakarų pusės, kur kalno šlaitas nuolaidesnis, tvirtos ir aukštos sienos buvo neįveikiamos. Tačiau Sagunto gyventojai neturėjo pakankamai maisto atsargų, kad galėtų išsilaikyti ilgesnį laiką, – Hanibalas apgulė miestą iškart po pavasarinės sėjos, todėl sandėliai su atsargomis žiemai buvo pustuščiai.

Saguntiečiai veikiausiai turėjo gynybinių įrengimų, svaidančių degančius ginklus, tokių kaip falarikos (*falarica*), sunkios geležinės ietys su derva išteptais antgaliais. Aštrios metro ilgio degančios ietys, paleistos nuo visų Sagunto gynybinių sienų, veikiausiai smigo į Hanibalo karius. Silijus Italikas ir kiti vėlesnių laikų Romos istorikai rašė, kad saguntiečiai iš „katapultų mėtė falarikas"*. Priešo apgulti Sagunto gyventojai neturėjo galimybės pabėgti ar apsirūpinti maistu, tačiau grėsmingos tvirtovės sienos ištikimai juos saugojo ilgiau nei pusmetį. Manoma, kad per puolimą viena saguntiečių paleista ietis sužeidė Hanibalą į šlaunį.

APGULTAS SAGUNTAS PRAŠO ROMOS PAGALBOS IR ROMOS ATSAKAS

Kai žinia apie apgultį pasiekė Romą, Senatas iškart susirinko ir ėmė svarstyti, ką daryti. Susirūpinę romėnai nusiuntė laivus su pasiuntiniais į Ispanijos pakrantę. Jie pareikalavo tuojau pat nutraukti bet kokius karinius veiksmus prieš Saguntą, nes tai sulaužo Lutacijaus sutarties sąlygą, pagal kurią kartaginiečiams draudžiama kenkti Romos interesams. Panašu, kad romėnų ultimatumas asmeniškai Hanibalui net nebuvo perduotas, tačiau Hanibalas per tarpininkus atsakė romėnams, kad buvo pažeisti Kartaginos

* Silius Italicus, *Punica*, 1 knyga, 350–364.

interesai, todėl jis tik nori atkurti teisingumą, taip pat priminė, jog apie Saguntą sutartyje net nekalbama. Polibijaus manymu, Hanibalas, užpuolęs Saguntą, pasielgė neteisingai, nes pagal Lutacijaus sutartį Roma turėjo teisę ginti savo sąjungininkus,* tačiau panašu, kad Hanibalas buvo kitokios nuomonės. Į Romos reikalavimą atsitraukti nuo Sagunto Hanibalas atkirto – veikiausiai labai piktai, – kad romėnai jau prarado sąjungininkų pasitikėjimą, kai nuteisė myriop kelis saguntiečius ir vietinius gyventojus, kurie draugavo su kartaginiečiais, taip pat jis apkaltino romėnus, kad šie vienpusiškai pakeitė Ebro sutarties sąlygas.

Pastovėję už Sagunto sienų ir nieko nepešę romėnų diplomatiniai pasiuntiniai sugrįžo į laivus ir nuplaukė tiesiai į Kartaginą. Hanibalas to tikėjosi, todėl iš anksto buvo nusiuntęs žinią Barkas remiančiai gerusijos frakcijai ir paaiškinęs, kokie iš tiesų buvo romėnų tikslai Ispanijoje. Kartaginoje Hanono frakcija balsavo prieš Hanibalą ir apkaltino jį įsivėlus į neteisėtą karą, tačiau dauguma vyresniųjų tarybos narių rėmė Barkas, bent kol kas, galbūt todėl, kad buvo papirkti ispanišku sidabru. Taigi, Romos pasiuntiniai nieko nepešę grįžo į savo laivus.

Tuo metu Senatas Romoje svarstė, ką daryti su Sagunto *amici populi Romani*, „romėnų draugais“.** Žygis prieš Ilyriją buvo nesėkmingas. Romėnai patyrė didelių nuostolių, žuvo daug karių, tad konservatyvusis Fabijaus klanas nenorėjo veltis dar į vieną karą. Tačiau dvi konkuruojančios šeimos, senoji Emilijaus šeima ir garsi patricijų Scipionų šeima, vėliau išgarsėjusi pūnų karuose, norėjo veikti. Kol Roma ginčijosi, ką daryti, apgultas Saguntas kentėjo.

Apgultis užsitęsė, tad 219 m. pr. m. e. vasarą Hanibalas su nedidele dalimi kariuomenės trumpam paliko Saguntą ir nužygiavo į Manchego ir Kastilijos teritorijas šiaurės rytuose malšinti oretanų ir karpetanų, kurie nenorėjo tarnauti pūnų kariuomenėje. Kai kurie istorikai mano,*** kad būtent

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 30.3.

** Klaus Zimmerman, „Roman Strategy and Aims in the Second Punic War“, chap. 16, *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011, 280–298, ypač 281–282.

*** Lancel, *Hannibal*, 54.

tuo metu Hanibalas sulaukė Galijos pasiuntinių iš kitos Pirėnų pusės. Tai buvo volkų keltai, gyvenę netoli Rusijono. Jie matė, koks likimas ištiko Saguntą, ir to niekada nepamirš. Panašu, kad Hanibalas, visada numatantis kelis žingsnius į priekį, seniai tyrinėjo situaciją. Jam buvo svarbu žinoti, kokios galų nuotaikos ir ką jie mano apie romėnus. Tikėtina, kad jau tuo metu Hanibalas ieškojo sąjungininkų, kurių jam prireiks kovoje su Roma.

Apgultis tęsėsi ilgus mėnesius, todėl saguntiečių maisto atsargos ir jų stiprybė seko. Didžiąją dalį savo kariuomenės Hanibalas buvo sutelkęs prie vakarinės, pažeidžiamiausios, Sagunto tvirtovės sienos, kur kalno šlaitas buvo ne toks status. Šiandien šioje vietoje tebestovi daug vėliau maurų statytos citadelės bokštai, kuriuos kadaise apšaudė Napoleono pabūklai. Hanibalo kariai puolė tvirtovę iš kelių pusių, tačiau lemiamą smūgį Saguntui sudavė badas. Kai akmenys nuo tvirtovės sienų ėmė kristi vis rečiau ir rečiau ant kartaginiečių karių, Hanibalas suprato, kad miestas nebeilgai išsilaikys. Lemtingas puolimas įvyko ankstyvą 219 m. pr. m. e. rudenį.

SAGUNTO KRITIMAS

Miesto baigtis buvo kraupi, net jei manysime, kad vėlesni pasakotojai kiek sutirštino spalvas. Romėnų propagandininkai privertė mus patikėti, kad apgulto Sagunto gyventojai, kai suvalgė visus galvijus, vėliau arklius, o paskui ir visus likusius gyvus padarus, ėmėsi kanibalizmo, sulaužę vieną didžiausių socialinių normų tabu. Ne vienas senovės istorikas – su derama užuojauta saguntiečiams ir be galo piktindamiesi Hanibalu – rašė, kad palūžę Sagunto žmonės valgė savo vaikus, gyvus ir mirusius. Badas pražudė daugelį jų šeimų, ne vien vargšų, bet ir aristokratų – jų auksas ir sidabras buvo bevertis, nes už jokius turtus jie negalėjo nusipirkti maisto.

Po aštuonis mėnesius trukusios apsiausties išorinės sienos pagaliau buvo pralaužtos ir paskutiniai tvirtovės gynėjai buvo paskersti. Kariai niekieno netrukdomi įsiveržė į Saguntą. Pasiekę mirusio miesto širdį, Hanibalo kariai išvydo šiurpų vaizdą: miesto centre sukrauti į didžiulę krūvą buvo

deginami lavonai. Ore tvyrojo siaubingas kvapas, tad vyrai dangstėsi nosis. Likę gyvi saguntiečiai patys šoko į liepsnas, prieš tai nužudę į skeletus panašius savo išsekusius vaikus. Net Hanibalas, įpratęs prie karo baisumų, buvo priblokštas tokio vaizdo. Tačiau jis ilgai nedelsė, galbūt todėl, kad greičiau norėjo pamiršti siaubingą reginį ar nuslopinti kaltės jausmą, galbūt keikdamas Romą. Vienaip ar kitaip, jis liepė kariams kuo greičiau atsikratyti lavonų, o paskui nugalėtojams kariams išdalijo didžiulį karo laimikį: auksą, sidabrą ir kitas brangenybes.

Hanibalas ir jo vadai Sagunto karo grobį padalijo į tris dalis: likusius gyvus žmones, kurių dauguma buvo vergai; brangius daiktus, kuriuos buvo galima parduoti; ir aukso bei sidabro dirbinius, taip pat metalo lydinius ir kaltas monetas. Kiek saguntiečių buvo mieste ir kiek jų žuvo, tikslaus skaičius nežinome, tačiau tikėtina, kad žuvo ne mažiau kaip keli tūkstančiai, sprendžiant iš Hanibalo karo grobio ir į nelaisvę paimtų miestiečių. Dalį užgrobto turto Hanibalas atidavė kariams ir jų vadams, nemažą dalį brangenybių jis atidėjo Kartaginos valdininkams, kaip užmokestį už jų prielankumą. Panašu, kad sau Hanibalas nepasiliko nieko, tačiau didelę dalį užgrobto turto atidėjo karui su Roma, kuriam stropiai ruošėsi. Samdiniai rekrutai, veteranai ir jų vadai buvo patenkinti savo dalimi ir svajojo apie būsimas pergales.

219 m. pr. m. e. Hanibalas su lojaliais kariais grįžo į Naująją Kartaginą žiemai ir ėmė ruoštis galimam Romos kerštui.

Siaubinga žinia apie Sagunto žlugimą labai greitai keliavo per Ispaniją, pasiekė Pirėnus, paskui Galiją, o netrukus ir Romą. Be abejo, ji pasiekė Alpių ir Ispanijos galus, nes jie nė nemanė klausyti nuolatinių Romos per Masiliją perduodamų įspėjimų neturėti reikalų su Hanibalu.

Tvirta Hanibalo nuostata, kurios jis nepakeis daugelį metų, buvo tokia: „Gerai pagalvokite, ar norite būti Romos sąjungininkais.“

PENKTAS SKYRIUS

ŽYGIS PER PIRĖNUS

Hanibalas negaišo laiko ir nespėliojo, kaip romėnai reaguos į Sagunto apgultį. Buvo akivaizdu, kad karas dabar neišvengiamas: Roma jau šaukė senus legionus ir pradėjo formuoti naujus. Šiems legionams vadovavo konsulai Publijus Kornelijus ir Tiberijus Sempronijus Longas. Pirmasis karvedys buvo labai atsargus ir prityręs karo veteranas, o antrasis – karštakošis politikų išrinktas karo vadas. Hanibalo kariuomenę iš Kartaginos sudarė kartaginiečiai, numidai, libiai ir keltiberai, dauguma keltiberų buvo samdiniai.

Žygio pradžioje Hanibalo kariuomenę sudarė apytiksliai 90 000 pėstininkų ir 12 000 raitininkų – jei tikėsime Polibijumi ir kitais senovės šaltinais. Tai didelė kariuomenė, tačiau toli gražu neprilygo persų Kserkso I ar Darijaus III kariuomenėms. Net kukliausiais skaičiavimais, persų kariuomenės buvo didžiulės. 480 m. pr. m. e. Kserksas I paliko Sardį prie Egėjo jūros su 300 000 vyrų kariuomene (V a. pr. m. e. graikų istorikas Herodotas rašė, kad kariuomenę sudarė net du milijonai karių), o 333 m. pr. m. e. vykusiame Iso mūšyje dalyvavo 100 000 Darijaus III karių.* Kartaginiečių

* Herodotas rašė, kad 480 m. pr. m. e. Kserkso I žygyje į Graikiją dalyvavo du milijonai karių. Nors kariuomenėje buvo daug samdinių ir vergų, kurie buvo verčiami kariauti, tai mažai tikėtina. Arianas rašė, kad 333 m. pr. m. e. vykusiame Iso mūšyje dalyvavo 600 000 persų karių. Šiuo skaičiumi taip pat abejojama, nes kariuomenėje buvo tik 10 000 graikų samdinių. Diodoras Sicilietis rašė, kad Darijaus III kariuomenę sudarė 400 000 karių, o Kvintas Kurcijus Rufas pateikia mažesnį skaičių, tik 250 000. Palyginimui žr.: Donald Engels, *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army.* Berkeley: University of California Press, 1978; Peter Green, *Alexander of Macedon, 356 – 323 B.C, repr., A Historical Biography.* Berkeley: University of California Press, 1992; John Warry, *Warfare in the Classical World: An Illustrated Encyclopedia of Weapons, Warriors, and War- fare in the Ancient Civilisations of Greece and Rome.* Norman: University of Oklahoma Press, 1995.

kariai kalbėjo keturiomis ar penkiomis kalbomis, tačiau dominuojanti kalba buvo pūnų. Nekonvencinių karo metodų ir mobilumo Hanibalas mokėsi iš Aleksandro Didžiojo, jis taip pat suprato, kaip svarbu gerai organizuoti tiekimą, nes tik gerai materialiai ir techniškai aprūpinta didžiulė daugiatautė kariuomenė galėjo tinkamai tinkamai veikti.

Romėnai, iš šnipų sužinoję, kad Hanibalas ruošiasi žygiuoti prie Ebro upės, nusprendžia nusiųsti Longo vadovaujamą kariuomenę laivu surengti Kartaginos apgultį. Taip pat romėnai ruošėsi išsiųsti dar vieną kariuomenę, vadovaujamą Scipiono, kuri turėjo sustabdyti Hanibalą Ispanijoje prie Ebro upės.*

HANIBALO PASIRUOŠIMAS ŽYGIUI Į ITALIJĄ

219 m. pr. m. e. pavasarį Hanibalas atšaukė visus karius iš Pietų Ispanijos. Parengti kariuomenę invazijai į Italiją prireikė net kelių mėnesių. Kad kariuomenė taptų panaši į kariuomenę, reikėjo ne tik gerai ištreniruoti karius, bet ir atlikti daugybę kitų darbų – dirbo odininkai, kalviai ir kiti meistrai. Hanibalas taip pat pasirūpins, kad kiekvienas karys žinotų, jog jo tikslas užpulti Italiją ir galbūt pasiekti Romos širdį. Kai kuriuos vyrus tai išgąsdino, todėl jie netrukus dezertyravo. Kitiems žygis į tolimus kraštus atrodė įdomus nuotykis, o Hanibalo pažadėtas karo grobis juos viliojo kaip magnetas.

Labai nedisciplinuotus keltiberus ir kitus ispanų rekrutus reikėjo išmokyti karinės drausmės ir supažindinti su esminiais kariuomenės standartais. Tikėtina, kad per tą laiką, kol pavasario viduryje palikusi Naująją Kartaginą Hanibalo kariuomenė pasiekė Ebro upės brastą, esančią apytiksliai už 460 kilometrų, ne vienas ispanų samdinys, neištvėręs sunkios, nuobodžios ir alinančios kelionės, po nakties iš stovyklos dažnai išgaruodavo kaip dūmas. Manoma, kad Hanibalo kariuomenė kirto upę 218 m. pr. m. e. pavasario pabaigoje, tuo metu, kai nuo toli vakarinėje Kalabrijoje tirpstančio

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 40.2.

sniego patvinusi upė jau buvo pradėjusi slūgti, bet pelkėti jos slėniai daugelyje vietų dar buvo užtvindyti.

EBRO UPĖ

Istoriniu požiūriu, vien tai, kad Hanibalas persikėlė per Ebro upę, rodė jo begalinį pasiryžimą. Kirsti iš rytų į Viduržemio jūrą įtekančią ilgiausią Ispanijos upę būtų sudėtinga bet kuriuo metų laiku. Daugelyje vietų upės slėniai buvo pelkėti, todėl Hanibalas veikiausiai buvo priverstas su kariuomene pasukti į šoną ir paėjėti keletą kilometrų iki keltiberų gyvenvietės Dertosos (dabar Tortosa) ir ten persikelti per upę. Šioje vietoje, ilerkavonų iberų žemėse, plaukti valtimis prieš srovę beveik neįmanoma dėl sraunių upokšnių, sutekančių į upę iš netoliese stūksančios plynaukštės.* Hanibalui reikėjo vietinių gyventojų pagalbos ir jų valčių, tad jis turėjo papirkti juos arba jėga priversti bendradarbiauti. Net vasarą Ebro upė toje vietoje būna ne mažiau nei šimto metrų pločio, o prie deltos dar labiau išplatėja ir apsemia daugybę lyguma vinguriuojančių upeliukų.

Ebro upės baseino teritorijų pavadinimas – Iberija – kildinamas iš šio upėvardžio. Jei po Sagunto apgulties romėnai dar abejojo, kirtęs Ebro upę Hanibalas parodė jiems, kad jo ketinimai rimti. Hanibalas įžūliai kirto demarkacinę liniją, akivaizdžiai provokuodamas Romą. Kariuomenė užtruko mažiausiai dieną, kol valtimis persikėlė į kitą upės krantą. Prireikė daugybės vietinių gyventojų pagalbos – reikėjo ne tik daugybės laivų ir plaustų, bet ir maisto tūkstančiams karių ir pašaro arkliams bei didžiulei bandai galvijų. Kariuomenę nuolat įtariai stebėjo karingi vietinių genčių klanai. Hanibalas žinojo, kad jis kėlė grėsmę daugeliui iberų. Leidę jam persikelti per Ebrą, jie įsigijo oficialų priešą Romą ir nebegalėjo tikėtis, kad romėnai padės jiems sustabdyti Hanibalą. Vėliau, kai Hanibalas kelsis per upę, keltiberai pabandys užpulti jo kariuomenę.

* Patrick Hunt, „Ebro River", in *The Encyclopedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall et al. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012, 2259–2260.

Pavasario pabaigoje ir vasaros pradžioje žygiuodamas tolyn į šiaurę nuo Ebro upės, Hanibalas susidurs su dideliu vietinių keltiberų ir iberų klanų pasipriešinimu, todėl kelionės tikslą pasieks vėliau, nei tikėjosi, gegužės mėnesį ar birželio pabaigoje. Kalnuotoje Katalonijoje buvo nesunku pasislėpti nuo karingų keltiberų ir išvengti antpuolių ar pasalų, todėl Hanibalo kariuomenė judėjo į šiaurę daug lėčiau.*

Atėjus vasarai, Hanibalui vis daugiau rūpesčių kėlė jo sąjungininkai karpetanai, keltiberai, kurie tarnavo jo kariuomenėje tik todėl, kad neturėjo kito pasirinkimo. Buvo akivaizdu, kad jie nenorėjo kariauti su savo kaimynais iberais. Livijus rašo,** kad pasiekus Pirėnus – kalnai keltams reiškė neperžiangiamą ribą, už kurios kelio atgal nebuvo, – trys tūkstančiai nepatenkintų ir nuolat maištaujančių karpetanų paprasčiausiai dezertyravo. Juos galima suprasti. Vyrai dar buvo centrinėje Ispanijoje, netoli savo namų, be to, jie neturėjo jokio noro tarnauti kariuomenėje, nukariavusioje jų gentį, o pažadėtas karo laimikis jiems neatrodė toks didelis, kad rodytų bent apsimestinį lojalumą.

Jiems dezertyravus, Hanibalas nusprendžia apvalyti kariuomenę ir, dar nepalikęs Ispanijos, atsikrato dar septynių tūkstančių keltiberų – iš viso Hanibalo kariuomenė sumažėjo dešimčia tūkstančių karių. Tačiau Hanibalas pasirūpino, kad Ispanijos sąjungininkai saugotų jo kariuomenės flangus ir užtikrintų tiekimo liniją su Naująja Kartagina, papirkęs juos ar atsilyginęs sidabru. Negana to, Hanibalas Ispanijoje paliko dar vienuolika tūkstančių kartaginiečių ir libių karių, dvidešimt vieną dramblį ir mažiausiai aštuoniasdešimt du laivus bei brolį Hasdrubalą, kuris turėjo pasirūpinti, kad tiekimas būtų sklandus ir įnoringos keltų gentys nepradėtų maištauti.*** Taigi, Hanibalo pajėgos smarkiai sumažėjo – tikėtina, kad liko mažiau nei septyniasdešimt tūkstančių karių.

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 35.2.
** Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 23.4–23.6.
*** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 43.14–43.16.

PERSIKĖLIMAS PER PIRĖNUS

Palikusi Naująją Kartaginą, Hanibalo kariuomenė iki Pirėnų per Kataloniją žygiavo tris mėnesius, tad jo žvalgai turėjo pakankamai laiko išsiaiškinti geriausią maršrutą per kalnus. Kiekvienam karo vadui labai svarbu teritorijos, kuria jis žygiuoja, geografiniai ypatumai, o Hanibalas garsėjo sugebėjimu pasinaudoti netgi visai nepažįstamos teritorijos privalumais ir įvertinti jos trūkumus. Jo žvalgai iš ne itin patikimų sąjungininkų ir nukariautų vietinių iberų netruko išsiaiškinti, kad Katalonijos pakrantės kelias per stačias, tiesiai į jūrą nusileidžiančias uolas yra sudėtingas ir ilgas.

Ispanijoje Hanibalas žygiavo į šiaurę palei Ljobregato upelį ir pasiekęs Pirėnus ėjo Le Perto perėja (ispaniškai *El Pertus*; prancūziškai – *Le Perthus* arba *Col du Perthus*), apaugusia ąžuolais ir kreivomis pušimis. Tai buvo žemiausia perėja per kalnus. Tikėtina, kad kariuomenė iš kalnų išėjo į keltų žemes (dabartinė Prancūzija) ir toliau žygiavo iki pat Tešo upės palei iš kalnų ištekantį upokšnį. Tikėtina, kad kažkurioje vietoje, dar nepasiekusi gyvenvietės *Banyuls-dels-Aspres*, kariuomenė persikėlė per upę ir išėjo tiesiai į Galiją, keltų kontroliuojamą teritoriją. Le Perto perėja yra už trisdešimties kilometrų į pietus nuo dabartinio Prancūzijos Perpinjano miesto. Hanibalo žvalgai veikiausiai iš vietinių keltiberų, iberų ar keltų sužinojo, kad Le Perto perėja per Pirėnus buvo patogiausias ir tiesiausias kelias į Galiją. Nors Hanibalas pasirinko lengviausią maršrutą, jis sugaišo visą mėnesį, kol su kariuomene įveikė kalnus.

Pirmo šimtmečio pr. m. e. pabaigoje praktiški romėnai nuties *Via Domitia* kelią nuo Galijos (Narbono Galija) iki Romos Ispanijos (dabar Ispanija) dėl panašių priežasčių, dėl kurių Hanibalas nepasirinko sudėtingo kelio per pakrantės įlankas, stačias uolas ir pelkes.

HANIBALO SUSITARIMAS SU KELTAIS

Kaip teigia Polibijus, vasaros pabaigoje Hanibalas gausiai susirinkusioms keltų gentims – atvyko net bojai iš tolimos Italijos – prisiekė, kad kartu su jais

sustabdys romėnų ekspansiją ir neleis Romai užgrobti Galijos teritorijų abiejose Alpių pusėse.* Tarpusavyje dažnai konkuruojantys keltai retai susitikdavo, tačiau išklausyti Hanibalo susirinko didžiulė minia. Hanibalas įtikinėjo keltus, kad ne nukariauti jų žemių jis atvyko, o ieškoti sąjungininkų, su kuriais galėtų pažaboti nepasotinamą Romą. Jis įspėjo keltus, kad nukariavusi visą Italiją Roma nesustos, kad ji netrukus ateis į jų žemes. Kad keltams nekiltų abejonių, kokie buvo tikrieji Romos tikslai, Hanibalas, be abejo, išvardijo neseniai romėnų okupuotas žemes centrinėje ir šiaurinėje Italijoje. Bojų keltų gentis, savo kailiu patyrusi romėnų okupaciją, galėjo tai patvirtinti.

HANIBALO KARIUOMENĘ PAPILDO ISPANIJOS IR GALIJOS REKRUTAI

Senovės istorikai neatsakė į vieną svarbų klausimą: kiek tautų dalyvavo šiame kare? Kiek karių buvo Hanibalo kariuomenėje vienu ar kitu jo ilgo žygio iš Ispanijos į Galiją metu, taip pat negalime patvirtinti, nes įvairūs šaltiniai pateikia skirtingus ir prieštaringus skaičius. Panašu, kad Galiją pasiekė perpus mažiau karių, nei jų buvo pradžioje. Kariai, kurie liko su Hanibalu ir pasiekė Pietų Galiją vasaros pabaigoje, daugiausia buvo ištikimi kariai veteranai. Hanibalas, be abejo, išmintingai pasielgė, Ispanijoje palikęs dalį lojalių šiaurės afrikiečių (kartaginiečių, numidų ir libių) karių. Jie saugojo jo užnugarį ir siuntė ispanų karius į Šiaurės Afriką, kurių lojalumu suabejodavo. Šie kariai arba saugojo Kartaginą, arba buvo laikomi kaip įkaitai.

HANIBALAS NUSTEBINA ROMĖNUS PASIRODĘS GALIJOJE

Romėnai buvo priblokšti, kai iš sąjungininkės Masilijos sužinojo, kad Hanibalas jau kirto Pirėnus ir atžygiavo į Galiją. Kai kurios Šiaurės Italijos

* Ten pat, 44.4–44.9.

keltų gentys, ypač bojai rytiniame Po upės slėnyje, nuolat maištavo prieš romėnus, negana to, insubrai iš Pjemonto vakarinėje Po upės pusėje, pakurstyti bojų, taip pat surengė maištą* ir nustūmė romėnus tolyn į rytus nuo jų Placencijos avanpostų (šiuolaikinė Pjačenca) iki pat Mutinos (dabar Modena). Tačiau dabar romėnai turėjo didesnių rūpesčių ir buvo priversti skubiai keisti savo karinius planus. Sustabdyti Hanibalo prie Ebro upės jie nespėjo, karvedys jau buvo kirtęs Pirėnus, tad dabar didžiausias romėnų rūpestis buvo sustabdyti Hanibalo invaziją į Italiją. Šiai karinei operacijai Romai reikėjo mobilizuoti visus savo legionus. Nors Hanibalo kelionė per Šiaurės Ispaniją ir Pirėnų kalnus užtruko gana ilgai – Hanibalo standartais, visą amžinybę – jis atvyko daug greičiau, nei romėnai tikėjosi.

Hanibalas dar turės persikelti per plačią iš Alpių kalnų į Viduržemio jūrą įtekančią Ronos upę – laimei, žemiausioje jos vietoje. Tačiau dar didesnis jo laukęs iššūkis buvo pereiti Alpes. Sąjungininkai Galijoje informavo Hanibalą apie galimas kliūtis ir nurodė visus maršrutus per kalnus, kuriais vietiniai gyventojai naudojosi ištisus šimtmečius. Vietiniai keltai buvo įspėję Hanibalą, kad aukštai kalnuose vasara trumpa, o atėjus rudeniui kelias pasidengs storu sniego sluoksniu ir oras bus sunkiai nuspėjamas. Atsiskaitęs sidabru su sąjungininkais keltais ir pažadėjęs daugiau, kai pasieks pergalę, Hanibalas, turėdamas visą žvalgų, šnipų ir sąjungininkų surinktą informaciją, su kariuomene patraukė prie Ronos upės.

HANIBALAS NAUDOJASI ŽVALGŲ, O ŽVALGAI – ŠNIPŲ IR ŽVALGŲ SURINKTA INFORMACIJA

Nors daugelis rašančiųjų apie Hanibalą nuolat stebisi jo sugebėjimu nustebinti priešą, retas autorius užsimena apie neįtikėtiną karvedžio talentą naudotis žvalgybine ir šnipų surinkta informacija, kuri dažnai padėdavo jam laimėti karus. Daugelis Hanibalo strateginių gudrybių buvo pirmą

* Ten pat, 40.7–40.8.

kartą panaudotos Senojo Pasaulio karuose.* Kaip rašo Polibijus, Hanibalas į Alpes įžengė tik tada, kai turėjo visą įmanomą informaciją apie kalnus, surinktą keltų ir kitų patikimų šaltinių.** Polibijus dažnai užsimena, kad Hanibalas turėjo daugybę žvalgų ir patyrusių informatorių. Livijus, savo ruožtu, pasakoja istoriją apie vieną kartaginiečių šnipą, dirbusį Hanibalui Romoje dvejus metus. Šnipas buvo sučiuptas ir jam buvo nukirsdintos rankos už išdavystę.*** Kai kurie iš Hanibalo šnipų dažnai bendraudavo su romėnais ir lotyniškai kalbėjo laisvai, kaip savo gimtąja kalba. Hanibalas turėjo ir kitomis kalbomis kalbančių šnipų, galbūt etruskų (gyvenusių dabartinėse Toskanos ir Umbrijos teritorijose) ir kitų italų tautų, kurios dėl suprantamų priežasčių romėnus laikė savo priešais. Manoma, kad Hanibalas samdė net vietinius prekeivius ir vežėjus, etruskų šaltkalvius, amatininkus ir maisto tiekėjus, taip pat turėjo ne vieną romėnų sąjungininką informatorių. Pasakojama, kad Hanibalas turėjo ir „liežuvautojų" – dažniausiai moterų. Jos romėnų stovyklose kalbindavo žmones ir išpešdavo iš jų įvairios informacijos. Sunku pasakyti, kaip informacija pasiekdavo Hanibalą, nes tokių dalykų niekas neviešina, tačiau akivaizdu, kad sistema veikė nepriekaištingai. Veikiausiai Hanibalas nesibodėjo informacijos išpešti ir kankinimu.

Ir Polibijus, ir Livijus rašo, kad pats Hanibalas dažnai pasirodydavo užsimaskavęs – persirengęs kitais drabužiais ir užsidėjęs peruką, kai nenorėdavo būti atpažintas. Kartais persirengusio Hanibalo „neatpažindavo

* Francis Dvornik, *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy.* New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1974, chaps., 3–5. Autorius pasakoja apie romėnų ir graikų žvalgybinius pasiekimus. Taip pat žr. Chester G. Starr, „Political Intelligence in Classical Greece", supplement (supp.) 31, *Mnemosyne: A Journal of Classical Studies*, 1974; N. J. E. Austin and N. B. Rankov, *Exploration: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople.* London: Routledge, 1995, ypač 10, 13, 35, 53, 60, 63, 90–91.

** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 34.2 ir 48.1–48.4.

*** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, *The Disaster of Cannae*, 33.1. Šnipams buvo rekomenduojama įsikurti tankiai gyvenamose vietose, kur lengviau buvo išlikti nepastebėtam ir nesukelti vietinių įtarimo. *Anon. Strat.* 42.7 citata iš J. A. Richmond, „Spies in Ancient Greece", *Greece & Rome*, 45, no. 1, April, 1998, 6.

net jo artimieji"*. Hanibalas buvo „klastingas" kaip Odisėjas – galbūt iš jo garsusis karvedys taip pat mokėsi. Vėliau graikų legendose ir literatūroje atsiras ne vienas personažas, sukurtas pagal Hanibalą. Šnipams ir informatoriams Hanibalas dažniausiai atsilygindavo sidabru – kol turėjo šio brangaus metalo – tačiau visada turėjo būti atsargus, kad kartaginiečių pinigai nesukeltų romėnams įtarimo.

Tačiau dabar atėjo metas persikelti per Ronos upę.

* Livy, *History of Rome*, 22.1 knyga; Richard Gabriel, *Hannibal: The Military Biography of Rome's Greatest Enemy*. Washington, DC: Potomac Books, 2011, 239n36.

ŠEŠTAS SKYRIUS

PERSIKĖLIMAS PER RONOS UPĘ

Labiausiai tikėtina, kad Hanibalas į Italiją žygiavo ne Viduržemio jūros pakrante veikiausiai todėl, kad kone visas Pajūrio Alpes, nusidriekusias į pietus beveik iki pat dabartinės Rivjeros, kontroliavo Roma. Čia, rytinėje Ronos upės žiočių pusėje, buvo įsikūrę Masilijos ir Nicėjos (Nica) miestai. Tik prie Masilijos, į vakarus nuo pakrantės aukštumų, buvo lygumos. Daugelis pakrantės miestų ir avanpostų buvo lojalūs Romai, ir Hanibalas, be abejo, žinojo, kad, vos tik įžengęs į šias teritorijas, bus sustabdytas. Pasirinkęs šį kelią jis neišvengiamai būtų susidūręs su gerai treniruotais Romos legionais.

Aplenkdamas pelkėtas vietoves ir druskingus ežerus (*étangs*) dešinėje, Hanibalas žygiavo vakariniu Ronos upės slėniu neaukšta plynaukšte, stengdamasis per daug nepriartėti prie teritorijų rytinėje Ronos upės žiočių pusėje, kurios priklausė Masilijai, kad šnipai ar informatoriai jo nepastebėtų ir nepraneštų romėnams. Per teritorijas, priklausiusias priešiškai nusiteikusioms gentims, tokioms kaip volkai (jų gyveno abiejose Ronos upės pusėse), Hanibalas žygiavo labai greitai. Tuo metu veikiausiai buvo rugpjūčio pabaiga, todėl daugelis vietinių gyventojų buvo nuėmę derlių.

Abiejuose vingiuotos upės šlaituose nuo Furko gyvenvietės iki pat Kamargo pelkynų buvo matyti keltų dirbamos žemės, už jų prasidėjo miškai. Lapuočių medžiai, tokie kaip tuopos, kuriais buvo apaugusi

pakrantė, vietomis iki šimto metrų nuo upės, tuo metų laiku galėjo būti puiki priedanga Hanibalui, jei jis norėjo likti nepastebėtas, tačiau dide-lei kariuomenei eiti per mišką būtų buvę labai sudėtinga ir kariuomenė būtų žygiavusi daug lėčiau.

Vis dėlto Hanibalui nepavyko niekieno nepastebėtam kirsti šią teritoriją – gandai apie jo kariuomenę pasiekė Masiliją, o vėliau ir romėnus, tačiau kaip greitai Hanibalas pasieks tikslą, priešai galėjo tik spėlioti. Tikėtina, kad maždaug tuo metu, kai Hanibalas pasiekė vakarinę Ronos upės pakrantę, Kornelijaus Scipiono vadovaujama romėnų flotilė atplaukė į Masiliją. Flotilė su kariuomene iš Etrūrijos per Ligūriją (dabartinio Genujos miesto regione) plaukė mažiausiai savaitę, jos tikslas buvo sustabdyti Hanibalo kariuomenę, žygiuojančią į rytus Viduržemio jūros pakrantės keliu, jungiančiu Galiją su Italija.

Pasiekusi pelkėtą keltų kaimelį, kuris vėliau bus pavadintas Arliu (romėniškai *Arelate*), į pietus tekanti Ronos upė išsišakoja į vakarinę ir rytinę atšakas. Priėjęs šią upės vietą Hanibalas turėjo labai greitai veikti, nes bet kuriuo metu galėjo užpulti keltai arba kelią pastoti romėnai. Pelkės prie Ronos upės, skyrusios Hanibalą ir romėnų Masiliją, buvo sunkiai pereinamos ir labai retai apgyvendintos, todėl Hanibalas vylėsi, kad romėnai užtruks, kol jį pasieks, ir jis turės pakankamai laiko. Sužinojęs, kad Hanibalas artėja prie Ronos upės – romėnus labai nustebino Hanibalo pasirinkimas, nes jo kariuomenė galėjo paskęsti pelkėse arba būti sunaikinta keltų, – Kornelijus Scipionas, pasikonsultavęs su savo tribūnais (aukštais karo vadais), nusiuntė tris šimtus raitininkų išsiaiškinti Hanibalo buvimo vietą. Tai padaryti Kamargo pelkėse nebuvo paprasta.

Hanibalas turėjo surasti tinkamą brastą. Negana to, jam reikėjo daug valčių ir vietinių gyventojų pagalbos, kad galėtų greitai ir saugiai perkelti galybę karių ir gyvulių per upę. Hanibalas turėjo labai skubėti, kadangi galbūt žvalgai jau buvo pastebėję Masilijoje pasirodžiusią romėnų flotilę ir pranešę jam.

HANIBALAS RUOŠIASI PERSIKELTI PER RONOS UPĘ

Nors vasara ėjo į pabaigą ir vanduo buvo smarkiai nuslūgęs, upė buvo plati, vietomis siekė kelis šimtus metrų, negana to, srovė upės viduryje labai stipri. „Žygiavusi keturias dienas", kaip rašo Polibijus, Hanibalo kariuomenė priėjo prie vakarinės Ronos upės pakrantės, ten, kur upė tekėjo „viena vaga", veikiausiai už kelių kilometrų nuo Avinjono.* Vietiniai gyventojai sulopė senas savo valtis, padėjo sukalti daug naujų plaustų ir perkelti kariuomenę per upę – Hanibalui teko juos papirkti arba jėga priversti bendradarbiauti. Netrukus prie vakarinio Ronos upės kranto masiškai ėmė rinktis priešiškų volkų genčių klanai, kurie kontroliavo šią teritoriją ir pelnėsi iš perkėlimo per upę verslo. Hanibalas nusipirko iš jų valčių bei kanojų ir pasamdė juos padėti meistrams.

> Hanibalas supirko visas kanojas ir valtis, kiek tik keltai turėjo, o jų vietiniai turėjo daug, nes beveik visi Ronos upės pakrantės gyventojai dažnai naudojosi vandens transportu. Taip pat Hanibalas nusipirko pakankamai medienos, kad galėtų pastatyti daugiau kanojų. Vietiniai gyventojai ir kariai be poilsio dirbo dvi dienas, todėl netrukus Hanibalas turėjo pakankamai vandens transporto, kad per upę galėtų perkelti visą kariuomenę.**

Hanibalas turėjo keletą priežasčių supirkti kuo daugiau valčių ir medienos. Suprantama, jam reikėjo daug vandens transporto, kad galėtų perkelti savo kariuomenę. Tačiau buvo ir kita, ne tokia akivaizdi, priežastis, kodėl Hanibalas nenorėjo volkams ir kitiems keltams palikti valčių. Vietiniai akivaizdžiai nenoriai talkino ir dirbo tik todėl, kad jiems buvo sumokėta, todėl Hanibalas pasirūpino, kad keltai jam negalėtų pakenkti.

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 42.1.
** Ten pat, 42.2–42.4.

Kad ir kokie buvo jų kėslai, didelė grupė volkų keltų susirinko kitame Ronos krante siekdami sutrukdyti Hanibalui persikelti per upę. Hanibalas kurį laiką svarstė, ką daryti. Jis negalėjo rizikuoti ir keltis per upę, kol laukė susirinkę keltai, tačiau nusprendė, kad laukti taip pat negali. Nelaukdamas, kol susirinks daugiau volkų ir kitų keltų rytiniame upės krante, galbūt net abiejuose Ronos upės krantuose, jis randa genialų sprendimą.

HANIBALAS NUSIUNČIA HANONĄ Į KITĄ UPĖS PUSĘ IR LAUKIA SIGNALO

Trečią dieną Hanibalas pasiuntė paupiu į šiaurę labai mobilių pėstininkų ir numidų raitininkų grupę su patikimais keltų vedliais. Vadovaujami Hanibalo giminaičio Hanono, Bomilkaro sūnaus, kariai stovyklą paliko veikiausiai sutemus, kad niekas jų nepastebėtų. Jie turėjo paėjėti kiek toliau vakarine pakrante, kol pasieks sekliausią Ronos upės vietą (galbūt prie dabartinės Pon Sent Espri gyvenvietės), ir susirentę valtis persikelti į kitą krantą – toje vietoje upė buvo išsišakojusi. O tada, suradę saugų prieglobstį, laukti dieną kitą, kol ateis metas veikti. Penktą naktį niekieno neužklupti jie paliko slėptuves ir pajudėjo į pietus rytine pakrante, stengdamiesi neprisiartinti per arti prie volkų, besirenkančių prie upės, ir išlikti nepastebėti.

Hanibalas buvo pasiruošęs perkelti kariuomenę per upę ir laukė, kol Hanono kariai rytiniame krante, pasiekę prie upės tykojusius volkus, pasiųs dūmų signalą. Dar prieš auštant Hanibalo vyrai pakrantėje išrikiavo visas valtis: nuo didžiausių ir sunkiausių šiauriniame flange, iki mažiausių ir lengviausių – dešiniajame. Kai rytuose pradėjo švisti, Hanibalas pasiuntė žvalgus stebėti ir pranešti, kai šiaurėje pasirodys dūmai, signalas, kad keltai artėja. Kai signalas pasirodė, Hanibalo įsakymas buvo perduotas visiems kariams pakrantėje, ir išsirikiavusios valtys pajudėjo – iš pradžių mažiausios ir lengviausios, o paskui visos kitos.

Kitoje upės pusėje keltai ėmė šūkauti. Kaip liudija istorija, visoje pakrantėje buvo girdėti kraują stingdantys karo šūksniai. Keltai, manydami,

kad likimas jiems numetė lengvą grobį, karštligiškai metėsi prie upės. Pasipylė pirmoji iečių kruša, tačiau jų ietys, nuskriejusios pusšimtį metrų, sukrito į vandenį. Tai buvo tik įspėjimas besiartinantiems laivams. Kitos ietys skriejo daug toliau, bet, laimei, per upę besikeliantys kariai buvo apsiginklavę skydais, saugojusiais juos nuo aštrių priešo iečių ir strėlių. Dauguma laivų plaukė labai lėtai, nes iš paskos tempė arklius – trys ar keturi kavalerijos žirgai, nepatogiai virvėmis pririšti prie valčių, pusiau plaukė, pusiau buvo nešami srovės, todėl panikavo. Upė buvo srauni ir reikėjo gintis nuo volkų strėlių, todėl valtis užtrukdavo ne trumpiau kaip dvidešimt minučių, kol persikeldavo į kitą krantą. Valtys plaukė kuo arčiau viena kitos, kad kariai vienu metu galėtų išlipti į krantą ir pasipriešinti užpuolikams. Abi upės pakrantės aidėjo nuo triukšmo – kartaginiečiai šaižiais šūksniais drąsino vienas kitą, o įsiaudrinę keltai jiems nenusileido.

Akivaizdu, kad Hanibalas buvo labai tiksliai viską apskaičiavęs. Kai volkams atrodė, kad grobis jau ranka pasiekiamas, jų stovykloje staiga kilo sąmyšis. Užpulti Hanono iš užnugario jie netikėtai atsidūrė spąstuose, jų stovykla degė. Keltai buvo priversti gintis ir nuo atplaukiančių, ir puolančių juos iš užnugario karių. Supratę savo beviltišką padėtį, keltai ėmė panikuoti.

HANIBALO KARIUOMENĖ PERSIKELIA PER RONĄ

Hanibalas, veikiausiai kirtęs upę su pirmąja karių grupe, iškart davė įsakymą savo disciplinuotiems kariams pulti panikuojančius keltus. Užpulti keltai visiškai sutriko: jie gręžiojosi tai į upę, tai sau per petį ir nežinojo, ką daryti. Pamatę artėjančius Hanibalo karius, daugelis keltų puolė bėgti. Volkams išsilakstčius, Hanibalas beveik niekieno netrukdomas labai greitai perkėlė per upę likusius pėstininkus ir raitininkus. Nakčiai Hanibalas įsikūrė stovykloje netoli upės kranto ir pastatė sargybinius, jei volkai sumanytų

sugrįžti ir sukelti sąmyšį, tačiau keltai daugiau nepasirodė.* Kitą rytą, sužinojęs, kad romėnai jau atvyko į Masiliją, Hanibalas išsiuntė penkis šimtus raitininkų laikantis saugaus atstumo.

PER UPĘ PERKELIAMI DRAMBLIAI

Manoma, kad Hanibalas tuo metu turėjo mažiausiai trisdešimt septynis karo dramblius, atsivežtus net iš Kartaginos, tuos pačius, su kuriais dar būdamas jaunas treniravosi Ispanijoje. Kad perkeltų dramblius į kitą krantą, kariuomenės inžinieriai sukonstravo dvigubus plaustus, panašius į plūduriuojančius tiltus. Jie buvo pririšti prie medžių abiejuose upės krantuose. Mažesni plaustai buvo išrikiuoti beveik per visą upę – tik pačiame centre buvo palikta vietos mažesniems plaustams praplaukti – ir pririšti virvėmis ar tempimo lynais prie „tiltų". Šiaip drambliai yra gana lengvai valdomi, tačiau atsistoję ant mažų plūduriuojančių plaustų jie ėmė panikuoti. Praradę orientaciją drambliai trypė ir mėtė mahoutus (vyrus, valdančius dramblius) į vandenį. Daug mahoutų žuvo, tačiau gremėzdiški gyvuliai įkritę į vandenį greitai atsistodavo ant kojų, jei būdavo gana seklu ar pasiekę pelkėtą vietą, ir išlipdavo į krantą. Jei būdavo per gilu, iškėlę straublius virš vandens ir purkšdami pro juos vandenį drambliai greitai perplaukdavo upę. Kaip rašo Polibijus, veikiausiai remdamasis amžininko pasakojimais, nė vienas dramblys nebuvo prarastas.**

SUSITIKIMAS SU KELTŲ GENTIMI IŠ ITALIJOS IR SUSIRĖMIMAS SU ROMĖNAIS GALIJOJE

Polibijus pasakoja, kad panašiu metu įvyko du tarpusavyje nesusiję, tačiau reikšmingi Hanibalui dalykai. Pirma, Hanibalas ir jo vadai netrukus susitiko

* Dexter Hoyos, *Hannibal: Rome's Greatest Enemy*. Liverpool: Liverpool University Press, 2008, 109. Autorius pastebi, kad volkai galėjo žinoti, jog artėja romėnų kariuomenė, ir galbūt tikėjosi, kad įsibrovusios į jų teritorijas kariuomenės sunaikins viena kitą, tad nematė reikalo kištis.
** S. O'Bryhim, „Hannibal's Elephants and the Crossing of the Rhone", *Classical Quarterly*, 41, no. 1, 1991, 121–125.

su Italijos bojų keltų gentimi, kuriai vadovavo Magilas (ar Magolas), gyvenusia į rytus nuo Ronos upės (netoli Bolonijos). Atvykę su draugišku vizitu keltai pasiūlė savo draugystę ir įspėjo Hanibalą, kokie pavojai gali tykoti žygiuojant per kaprizingų keltų žemes. Hanibalo kariuomenę labai pradžiugino žinia, kad keltai iš tolimų kraštų buvo jų pusėje* – vyrams tai suteikė optimizmo. Antra, sugrįžę iš žvalgybos numidų raitininkai** pranešė Hanibalui, kad Kornelijus Scipionas taip pat buvo išsiuntęs savo žvalgus raitininkus ieškoti Hanibalo kariuomenės. Abi kavalerijos, planuotai ar neplanuotai, susitiko ir įvyko kruvinas susirėmimas. Žuvo apytiksliai 200 kartaginiečių, o romėnai ir Masilijos keltai neteko apytiksliai 140 vyrų. Nors Hanibalo kariuomenė patyrė nuostolių, šis susirėmimas, įvykęs kiek piečiau, Kamarge, buvo labai parankus, nes jis pristabdė Romos pajėgas ir Hanibalas su kariuomene turėjo pakankamai laiko persikelti per Ronos upę. Romėnų raitininkai atsitraukė į pietus pranešti Scipionui apie susirėmimą, o Hanibalas tuo metu kirto Roną ir nužygiavo į šiaurę. Kai Scipiono kariai sugrįžę pasiekė kartaginiečių stovyklą, rado tik užgesusias laužavietes.*** Dideliam romėnų apmaudui, Hanibalo pėdsakai jau buvo atšalę. Dar ne kartą Hanibalas panašiai nuvils romėnus.

Dažnai diskutuojama, kodėl dar būdamas Galijoje Hanibalas nepradėjo mūšio su romėnais. Deksteris B. Hojosas (Dexter B. Hoyos) turi logišką tokio jo sprendimo paaiškinimą: Hanibalui buvo svarbu surinkti kuo daugiau keltų sąjungininkų, kariaujančių ir nekariaujančių su Roma. „Hanibalas žinojo, kad galams, nors jie ir buvo jo sąjungininkai, nepatiks, jei jis pradės kariauti su romėnais jų teritorijoje ir niokos jų laukus.“****

HANIBALO KARIUOMENĖ ŽYGIUOJA TOLIAU Į ŠIAURĘ

Žygiuodamas Provanso aukštumomis į šiaurę, į Dromo regioną, Hanibalas retsykiais rytuose galėjo matyti Pajūrio Alpes. Nors kelias palei

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 44.5.
** Ten pat, 45.1–45.4.
*** Ten pat, 49.1.
**** Hoyos, *Hannibal: Rome's Greatest Enemy*, 109.

Ronos upę eina per žemumas, Hanibalo žvalgai ir keltų gidai žinojo, kad visai netoli priekyje stūkso kalnai, nors dėl audringų virš jų pakibusių debesų beveik nematomi. Kornelijus Scipionas nesivijo Hanibalo kariuomenės, tačiau romėnai jau neabejojo, kad priešas labai išradingas.

Kornelijus Scipionas svarstė, kokį kelią pasirinks Hanibalas. Jis teisingai nuspėjo, kad Hanibalas, norėdamas aplenkti Masiliją ir išvengti kelio pakrante, veikiausiai pasuks į šiaurę ir pasirinks mažiausiai tikėtiną kelią į Alpes. Tačiau net toks prityręs karo veteranas kaip Scipionas nenumatys, kokiu keliu Hanibalas pasieks Italiją. Sąjungininkai keltai įtikino Kornelijų Scipioną, kad pakilti į Alpes šiuo metų laiku labai pavojinga, ir vargu ar Hanibalas jį pasirinks. Kornelijus Scipionas skubiai nusiuntė savo brolį Gnėjų Scipioną į Ispaniją su puse savo kariuomenės pasirūpinti, kad kartaginiečiai nesulauktų pastiprinimo iš keltiberų, o jei keltiberai priešinsis, jėga priversti juos sudaryti sąjungą su Roma. Pats Kornelijus Scipionas nieko nelaukdamas išplaukė atgal į Italiją pasitikti Hanibalo kariuomenės kitoje grėsmingų Alpių pusėje, jei jis nežus kalnuose. Galime tik spėlioti, ar kelią per Alpes Hanibalas pasirinko tik todėl, kad romėnai kontroliavo pakrantę. Galbūt Hanibalas tikėjo, kad kalnų ir audrų dievas, kurio garbei jis buvo pavadintas, jį apsaugos.

SEPTINTAS SKYRIUS

VARTAI Į ALPES

Palikusi saulėtą Provansą, ilga Hanibalo karių kolona nužygiavo į šiaurę vis labiau siaurėjančiu Ronos upės slėniu per Galiją, kol pasiekė dabartinį Montelimarą ant Ronos upės kranto, kur rytuose tolumoje jau šmėžavo dantytos Alpių viršūnės, ypač pasiekus Dromo slėnį, į kurį įteka Dromo upė. Hanibalas žygiavo keturias dienas, nesulaukęs beveik jokio keltų pasipriešinimo, tačiau puikiai žinojo, kad turi būti atsargus. Šiaip ar taip, keltai tikrai nenorėjo, kad badaujanti jo kariuomenė per ilgai užsibūtų jų laukuose, eikvotų jų išteklius ar padarytų ką nors blogesnio.* Hanibalas veikiausiai retsykiais nusipirkdavo maisto produktų iš vietinių gyventojų – karvedys labiau buvo linkęs atsipirkti pūnų sidabru, nei kariauti su gausiomis keltų gentimis. Jis skubėjo ir nenorėjo, kad kas nors jam trukdytų.

Jau buvo rugsėjis, nuo medžių vis sparčiau krito auksiniai lapai. Naktys darėsi vis vėsesnės. Rudens vėjai draskė nuo medžių lapus, šakos darėsi vis

* Livy, *History of Rome*, 21, 31.9. Vienas gerbiamiausių filologų, mokantis graikų ir lotynų kalbas, Volbankas (Walbank), taip pat filologas ir archeologas Lancelis (Lancel), abejoja, ar Livijaus nurodytas Hanibalo maršrutas teisingas. Akivaizdžiai susipainiojęs Livijus rašo, kad Hanibalas „čia pasuko į kairę (*ad laevam*)", kitaip tariant, į vakarus, o paskui grįžo prie Diuranso upės baseino per kalnus į pietryčius, prieš tai žygiavęs į šiaurę. Volbankas, garsus šių laikų Polibijaus biografas, ir Lancelis, vienas geriausių mūsų laikų archeologų, ilgą laiką gyvenęs šiame regione ir gerai žinantis vietoves, mano, kad Gavino de Biero (Gavin de Beer) nurodyto maršruto geografiniai ypatumai skiriasi nuo Polibijaus aprašyto maršruto. Žr.: Lancel, *Hannibal*, 74–76; Walbank, „Hannibal's Pass", *Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 37–45. Autoriai mano, kad Hanibalas negalėjo eiti keliu, kurį nurodo klasikinės literatūros filologas de Bieras. Taip pat žr. Walbank, „Hannibal's Pass" *Polybius, Rome and the Hellenistic World*, 24, 164–168 ir toliau.

plikesnės. Sraunūs upeliai, kuriuos tekdavo kirsti, buvo daug seklesni, o vanduo daug šaltesnis nei vasarą, kada kariai paliko Ispaniją.

Kariuomenė sustojo pailsėti derlingoje didžiulio trikampio formos lygumoje, kur srauni Izero upė iš rytų įteka į Roną.* Šių upių santaka buvo gamtinė siena, skyrusi dvi gentis: gausią, šimtmečius ten gyvenusią alobrogų gentį,** kurios jungtinės pajėgos 125 m. pr. m. e. pasipriešins romėnams, ir arvernų gentį iš Centrinio Alpių masyvo. Hanibalo kariuomenė išėjo į alobrogų žemes, didžiausios tuo metu keltų genties, kurios teritorija buvo nusidriekusi nuo Ronos upės iki šiaurinės Izero upės pakrantės. Vienas iš alobrogų centrų buvo įsikūręs dabartinės Ženevos (Šveicarija) apylinkėse, kitas centras buvo netoli dabartinio Grenoblio.*** Labai tikėtina, kad Ronos ir Izero upių santaka Galijoje yra būtent ta vietovė, kurią Polibijus vadina „sala".**** Netoli į rytus nuo Ronos upės ir į pietus nuo Izero pradeda ryškėti Alpių kalnų masyvas šiaurės rytuose.***** Tikėtina, kad Hanibalas galėjo šioje vietoje įžengti į Alpes, tačiau tai ne vienintelis kelias į šiuos kalnus, kurį jis galėjo pasirinkti. Kaip rašo Polibijus, maršrutas, kuriuo žygiavo Hanibalas, buvo labai sudėtingas ir ėjo per dideles aukštumas, todėl kariuomenė patyrė daug sunkumų.

HANIBALAS PADEDA IŠSPRĘSTI DVIEJŲ GENTIES VADŲ GINČĄ

Tuo metu vienos genties broliai kivirčijosi dėl karaliaus sosto. Pasakojama, kad vyresnysis brolis slapčia nusiuntė taikią delegaciją pas Hanibalą su prašymu padėti jam gauti sostą. Ar jaunesnysis brolis taip pat kreipėsi į Hanibalą, mes nežinome, bent jau Polibijus apie tai neužsimena. Aišku tik tai, kad Hanibalas padėjo išspręsti šį jautrų klausimą jėga išvaikęs jaunesniojo brolio rėmėjus.

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 49.6.

** Lancel, *Hannibal*, 74.

*** Jean-Pascal Jospin, „Grenoble de Cularo à Gratianopolis", *Atlas culturel des Alpes occidentales*, ed. C. Jourdain-Annequin. Paris: Picard, 2004, 128–129; Jospin, *Allobroges, Gaulois et Romains des Alpes*.

**** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 49.5.

***** Hunt, „Rhône", 5843–5844.

Atsidėkodamas už tai naujasis Izero žemumų lygumos valdovas dosniai atsilygino. Jis parūpino badaujančiai Hanibalo kariuomenei maisto atsargų, naujesnių ginklų, šiltesnių drabužių ir odinės avalynės šaltesniam orui.* Negana to, genties vadas skyrė ginkluotą palydą, kuri turėjo saugoti Hanibalo kariuomenę kelyje.

Kelias į rytus palei Izero upę, kuriuo žygiavo Hanibalo kariuomenė, ėjo per turtingiausias Galijos žemes. Laukuose ganėsi daugybė galvijų, mediniai svirnai buvo pilni rudens gėrybių. Derliaus ėmimo darbai jau buvo pasibaigę ir paskutiniai valgomieji šakniavaisiai bei šakniagumbiai buvo išrauti iš žemės ir sukrauti žiemai į rūsius. Vyresniojo brolio žemės buvo derlingos, todėl jis galėjo parduoti, ar tiesiog dovanoti, Hanibalui maisto produktų, kitaip nei jo jaunesnysis brolis, kurio žemės kiek toliau į rytus buvo daug skurdesnės, dažniausiai akmenuotuose kalnų slėniuose.

Mįslingas kalnų masyvas pietinėje Izero upės pusėje grėsmingai artėjo. Už kelių kilometrų nuo upės tarpeklio, tankiai miškais apaugusioje Alpių papėdėje, stūkso status, kone vertikalus, Verkoro masyvas. Kaip rašė Polibijus, „čia žemė buvo suformuota iš grandinės stačių kalnų, į kuriuos įkopti sunku, beveik neįmanoma“**. Kad Verkoro masyvas neįveikiamas, Antrojo pasaulinio karo metu per prancūzų pasipriešinimą įsitikino vokiečiai: vokiečiams nepavyko nuversti Viši vyriausybės. Ši kalnuota vietovė priklausė kitam, jaunesniajam alobrogų genties broliui. Galbūt Hanibalas artėdamas prie šios vietovės suabejojo, ar teisingai išsprendė brolių ginčą, tačiau jau buvo per vėlu ką nors pakeisti, tad jis toliau žygiavo į rytus.

VARTAI Į ALPES

Kiek toliau į šiaurę nuo dabartinio Grenoblio sienų, ten, kur iš kalnų per siaurus tarpeklius prasiveržia Izero upė, stūkso du didžiuliai kalnų masyvai, tarsi vartai į Alpes.*** Pietvakarinėje siauros Izero upės pusėje – Verkoro masyvas,

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 49.10–49.11.

** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 49.7.

*** Jean-Pascal Jospin, „Des Allobroges Alpins: Souverainetés, Résistances et Autonomies“, *Rester Libres! Les expressions de la liberte des Allobroges a nos jours.* Grenoble, Fr.: Musee Dauphinois, 2006, 13–21.

kitoje, šiaurės rytų pusėje – Šartro masyvas. 0,6 kilometro virš upės kanjono iškilę masyvai su dantytomis viršūnėmis priminė aukštas sutrūkinėjusias sienas. Čia iš kalnų išteka srauni Izero upė.

Šioje vietoje Izero tarpeklis žemumoje buvo siauriausias. Vienintelis patogus kelias buvo siaura sunešto smėlio pakrantė, padengta nuosėdomis nuo potvynių: visas upės baseinas sudarė kiek daugiau nei kilometrą. Bet kuris žmogus, ypač toks pragmatikas kaip Hanibalas, būtų užuodęs pavojų. Ilgai laukti nereikėjo. Negana to, sąjungininkai alobrogai toliau eiti nedrįso, todėl apsisukę grįžo namo, palikę kartaginiečius vienus.* Jie nujautė, kas laukia Hanibalo, be to, neturėjo jokio noro susitikti su savo įskaudintais gentainiais.

PIRMOSIOS PASALOS VIETA

Šią gamtos sukurtą perėją visiškai kontroliavo kalnų alobrogai, galbūt kiek toliau už dabartinės Vorepo gyvenvietės stovėjo ir jų tvirtovė. Tai viena iš galimų pasalos vietų, atitinkanti Polibijaus aprašymą. Čia yra daug patogių vietų, iš kur bet kuriuo metu vietiniai galėjo stebėti apačioje upės pakrante einančius žmones.** Vienintelis įmanomas kelias šiauriniu Izero upės slėniu buvo kaip ant delno. Žvalgai Hanibalui pranešė, kad kanjono viršuje juos stebi ginkluoti vyrai, kurie nė nebando slėpti savo ketinimų užpulti kariuomenę.

Kiek vėliau Hanibalo pasamdyti keltų žvalgai pranešė, kad alobrogai pasitraukė iš stebėjimo vietų ir nakčiai grįžo namo į netoliese esančią gyvenvietę. Matyt, jie buvo tikri, kad Hanibalas su kariuomene nakčiai įkurs stovyklą. Nedaugelis drįstų naktį keliauti per stačius kalnus, tuo labiau

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 50.3.

** Geoffroy de Galbert, *Hannibal en Gaule.* Grenoble, Fr.: Editions Belle-done, 2007; Patrick Hunt, „Hannibal in the Alps: Alpine Archaeology, 1994 – 2006“, chap. 8, *Alpine Archaeology.* New York: Ariel Books, 2007, 97–108. Prancūzų tyrinėtojas Galbertas ir kiti istorikai rado vietovę, kur galėjo gyventi ši keltų *oppidum* (gentis). Šiuo metu planuojamas naujas bendras prancūzų ir amerikiečių projektas, kuriame taip pat dalyvaus ir mūsų grupė iš Stanfordo universiteto (aš taip pat).

ne vietinis, visiškai nepažįstantis svetimos teritorijos. Bent jau taip manė keltai. Tačiau Hanibalas niekada nebuvo lengvai nuspėjamas. Daug vėliau tuo įsitikins ir vargšai romėnai. Apsvarstęs savo galimybes, Hanibalas sumanė pergudrauti alobrogus žaisdamas jų žaidimą: užlipęs su kariuomene į aukštesnes vietas, jis pats surengs keltams pasalą. Hanibalas daug karinių gudrybių buvo išmokęs iš Ispanijos keltiberų ir Galijos keltų, kuriems pasalos ir reidai buvo kasdienybė.* Vėliau Hanibalas dar ne kartą imsis panašių karinių gudrybių kariaudamas su romėnais.

Didžiąją dalį savo kariuomenės vyrų Hanibalas paliko prie degančių laužų (viena iš taktinių gudrybių, kurią dažnai naudos garsusis karvedys), kad priešui nekiltų įtarimų, o pats su geriausiais savo kariais siauručiu taku naktį užkopė į uolos viršūnę, iš kur galėjo stebėti priešą. Hanibalas buvo bebaimis, kariai juo žavėjosi. Jie pasitikėjo savo vadu ir žinojo, kad jis niekada nesiųstų jų ten, kur pats neitų. Taigi, Hanibalas su savo vyrais užėmė visus stebėjimo punktus, iš kurių alobrogai stebėjo jo kariuomenę.

Kai kitą rytą alobrogai atskubėjo užimti savo pozicijų, jų laukė nemalonus siurprizas. Vietos, iš kurių jie stebėjo priešą, buvo užimtos Hanibalo vyrų. Galbūt alobrogai ketino atsisakyti minties užpulti Hanibalo kariuomenę, tačiau juos labai gundė siauru upės slėniu paskui kariuomenę lėtai judanti galvijų banda ir nešulinių gyvulių virtinė su maisto atsargomis – tiek gėrybių jie gyvenime nebuvo matę. Didžiulis grobis aptemdė jiems protą. Palikę tvirtoves keltai labai greitai ėmė rinktis prie kariuomenės – kaip rašo Stivenas Alenas (Stephen Allen), keltų karių mentalitetas buvo „viskas arba nieko“, jie „atakavo gaivališkai“ ir staigiai, daug negalvodami.** Alobrogai užpuola ilgą koloną, nusitaikę į vietą, kur buvo daugiausia gyvulių ir mažiausiai karių. Kilus panikai disciplinuoti Hanibalo kariai neiškriko, tačiau siauroje pakrantėje jie atsidūrė tarsi spąstuose.

Nors Hanibalas tikėjosi puolimo, agresyvūs keltai padarė daug žalos jo kariuomenei. Siaurame tarpeklyje žuvo daug Hanibalo gyvulių ir karių.

* Barry Cunliffe, *The Ancient Celts*. Oxford: Oxford University Press, 1997, 76.
** Stephen Allen, *Celtic Warrior 300 BC – AD 100*. Oxford: Osprey, 2001, 44.

Ne mažiau žuvo ir plėšikaujančių alobrogų. Pasibaidę arkliai išsilakstė į visas puses, bėgiojo šlaitu aukštyn žemyn, stumdydami galvijus iš tako. Keltai pasigaudavo nešulinius gyvulius, nublokštus į tankius krūmynus stačiame šlaite, ir nužudę varovus pasiimdavo krovinį.

Išgirdęs vyrų riksmus ir gyvulių keliamą triukšmą, Hanibalas sunerimsta, kad gali netekti visų kariuomenės atsargų. Sušaukęs vyrus, saugojusius kelią viršuje tarpeklio, dalį jų Hanibalas nusiuntė žemyn vytis keltų, kurie su pavogtu grobiu išsilakstė į visas puses, likusius karius jis nusiuntė prie kariuomenės kolonos, kur vyko pats mūšio įkarštis. Nors vyrai labai greitai nuvijo alobrogus ir sugaudė daugelį su pavogtu grobiu miškais bėgančių keltų, kariuomenė patyrė nemažai nuostolių, neteko dalies savo gyvulių ir vyrų, o nešuliniai gyvuliai su maisto atsargomis išsilakstė. Hanibalo kariai sugaudė daugumą pasimetusių gyvulių ir kariuomenė toliau tęsė kelionę siaura ir labai pavojinga pakrante, kol išėjo į platesnį Izero upės slėnį tarp aukštų uolų.

Čia Hanibalas trumpam sustoja ir užgrobia beveik ištuštėjusią keltų tvirtovę – daugelis jos gyventojų alobrogų buvo pabėgę ir pasislėpę aplinkinėse gyvenvietėse. Tvirtovėje Hanibalas rado savo dingusius gyvulius, kurie nebuvo užmušti per užpuolimą, taip pat papildė maisto atsargas, pasiėmęs visą nuimtą derlių, kurį alobrogai saugojo žiemai, susirinko paliktus be priežiūros galvijus, kuriuos keltai laikydavo aptvaruose per apgultį ar karą. Keltai pasakojo vieni kitiems, kaip Hanibalas nubaudė alobrogus ir atėmė iš jų visas maisto atsargas. Ši žinia greitai pasiekė daugelį keltų genčių. Tai buvo labai veiksminga propagandinė priemonė, nes jokia keltų gentis daugiau nedrįso erzinti Hanibalo, su kariuomene žygiuojančio į kalnus.

ĮĖJIMAS Į KALNUS

Panašu, kad, užuot tęsęs kelionę palei Izero upę, Hanibalas pasuko senu keltų patikrintu Morjeno prekybiniu keliu, vedančiu į Arko upės slėnį – ši vietovė taip pat buvo riba, skirianti dvi keltų gentis – anuomet vandens telkiniai prie Alpių dažnai žymėdavo genčių teritorijų ribas. Hanibalo žvalgai

veikiausiai žinojo šį istorinį kelią. Žinia apie skaudų alobrogų pralaimėjimą jau buvo pasiekusi aplinkinius miestus ir gyvenvietes, todėl keturias dienas niekas nedrįso Hanibalo kariuomenei stoti skersai kelio,* nors galbūt daugelis mažų keltų genčių ilgesingais žvilgsniais lydėjo pražygiuojančią koloną su pasakiškais turtais – didžiule gyvulių banda ir kroviniais.

Buvo ruduo. Oras kalnuose darėsi vis žvarbesnis. Tamsūs debesys buvo pritvinkę vandens. Lijo, krito ledo gabaliukai, netgi šlapdriba. Kai nuvargę vyrai nuvirsdavo ant žemės pamiegoti, ryte jų drabužiai būdavo pasidengę šerkšnu. Spalis ėjo į pabaigą, tad debesys pakildavo aukščiau. Prie laužų susirinkę vyrai galėjo matyti storu balto sniego sluoksniu padengtas kalnų viršūnes, iškilusias virš miškingo ruožo. Veikiausiai kiekvienas karys, galbūt ir pats Hanibalas, naktimis svarstė, kaip toli kariuomenė dar turės nueiti ir į kokias aukštumas turės pakilti, kol pasieks Italijos sieną. Bet Hanibalas buvo kantrus ir savo pavyzdžiu stengėsi įkvėpti karius. Didis Kartaginos karvedys nereikalavo sau privilegijų ar patogumų, priderėjusių jo rangui. Jis miegodavo ant kietos žemės, įsisupęs į kelias sunkias antklodes, – panašiai kaip miegodavo jaunasis Aleksandras Didysis, Hanibalo didvyris, iš kurio jis mokėsi, – šalia savo užgrūdintų vyrų. To niekada nepamirš ne tik jo, bet ir daugelio kitų kariuomenių vyrai, apie tai vėliau rašys net susižavėję priešai. Kad ir ką darytų, Hanibalas visada turėdavo bent vieną strateginį tikslą, tad galbūt ir tai jis darė turėdamas savų išskaičiavimų – užsitarnauti savo vyrų pasitikėjimą. Vienaip ar kitaip, jo kariuomenės lojalumą netrukus išbandys Alpių aukštumos.

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 52.1.

AŠTUNTAS SKYRIUS

ANTROJI PASALA

Hanibalas niekada nebuvo nuolaidus ir savo priešams neatleisdavo. Kad pamokytų keltus, jis surakino keletą belaisvių grandinėmis, tačiau jo kariuomenė ilgai neužsibuvo alobrogų žemėse. Po dienos, suskaičiavęs likusias pajėgas, surinkęs išbarstytus daiktus ir įvertinęs kelią priešakyje, Hanibalas tęsė kelionę Arko upės slėniu. Sparčiu žingsniu jis žygiavo keturias dienas be sustojimo. Iš pradžių žygiuoti buvo gana lengva – palei upę buvo plačios lygumos ir net kelios kolonos karių ir gyvulių galėjo eiti greta. Pašaro drambliams netrūko, be to, upės pakrantėse dar buvo gana daug augmenijos, nors ruduo jau ėjo į pabaigą. Tačiau prasidėjus žiemai pašaro labai trūko.

HANIBALAS RUOŠIASI ŽYGIUI PER KALNUS

Akivaizdu, kad Hanibalas turėjo aiškų tikslą įsiveržti į Italiją ir gerai žinojo, kas jo laukia ilgoje kelionėje, todėl Polibijus nė kiek neabejoja, kad savo įžūlų planą karvedys ilgai brandino ir dar būdamas Ispanijoje konsultavosi su sąjungininkais bojais iš Italijos. Polibijus rašo:

> „Jis turėjo surinkęs daug informacijos ir tiksliai žinojo, kad žemės Alpių papėdėje prie Po upės buvo labai derlingos, tankiai apgyvendintos ir kad jų žmonės drąsūs kariai. Ypač svarbu Hanibalui buvo tai, kad jie nekentė savo užkariautojų romėnų.“*

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 34.2.

Daugelis mano, kad Hanibalas nebuvo pasirengęs ir nesitikėjo, kad kelionė per Alpes bus tokia sunki. Tačiau Polibijus mano priešingai. Jis nė kiek neabejoja, jog garsusis karvedys gerai žinojo, kad keltų kariuomenės ne kartą buvo žygiavusios šiuo perėjimu ir turėjo daugybę kitų kelių per Alpes.* Anot Polibijaus, Hanibalas buvo įsitikinęs, kad „kelias per kalnus labai sudėtingas, bet nėra neįveikiamas“**. Bojai ir kitos draugiškos keltų gentys kitoje Alpių pusėje nekentė romėnų, ir Hanibalas tai žinojo. Jis pasikliovė keltais ir tikėjosi jų paramos, kai nusileidęs Alpių kitoje pusėje išeis į Italiją. Nepasirengę buvo tik romėnai, iš dalies todėl, kad dauguma italų buvo lygumų gyventojai, dažniausiai ūkininkai, retai įkeldavę koją į kalnus. Alpės jiems atrodė didžiulė neįveikiama siena, saugojusi juos nuo priešų. Kai pagaliau suprato, kad per kalnus atžygiuoja priešo kariuomenė, romėnai desperatiškai bandė atspėti, kurioje vietoje Hanibalas išlįs iš Alpių.

Romėnai prastai pažinojo Alpes. Situaciją dar labiau apsunkino tai, kad kalnuotoje šalies teritorijoje romėnai neturėjo patikimų sąjungininkų, galinčių pranešti, kuria kryptimi juda Hanibalas. Taigi, romėnai dislokavo kariuomenes Po upės slėnyje, Placencijos regione, gana toli į vakarus nuo tos vietos, kur Hanibalas su kariuomene išėjo iš kalnų.

Kokiu keliu Hanibalas nusileido nuo Alpių, tikslių žinių neturime, nes nėra pakankamai archeologinių duomenų, galinčių patvirtinti jo maršrutą.*** Tačiau kad ir kokį kelią per Alpes pasirinko Hanibalas, galime pasakyti tik tai, kad kariuomenė žygiavo vis siaurėjančiu slėniu, naktys darėsi vis šaltesnės, kariai turėjo apsirengti šilčiausiais drabužiais, apsigaubti oda, maišais, viskuo, ką turėjo, šiltai apsimuturiuoti kojas ir apvynioti oda, kad kojos nesudrėktų einant šalta žeme.

Labiausiai tikėtina, kad Hanibalas išėjo į medulų, aršiai ginančių savo teritoriją keltų genties, žemes Arko upės slėnyje, Morjeno regione, netoli

* Ten pat, 48.1–48.3.
** Ten pat, 34.6.
*** Walbank, „Hannibal's Pass“, 37. Kaip rašo autorius, daug rašalo buvo sunaudota diskutuojant šia tema. Jau pusę šimtmečio vyksta įvairūs moksliniai tyrimai, tačiau tiesos iki šiol nežinome.

dabartinio Sen Žan de Morjeno miesto, į kurį veda mažiausiai keturi pagrindiniai keliai iš Alpių.

Hanibalo kariuomenė pasiekė teritorijas, kuriose gyveno jo sąjungininkams draugams keltams nepažįstamos gentys, todėl pavojus papulti į spąstus buvo didžiulis. Hanibalas iš savo karių ir žvalgų reikalavo besąlygiško paklusnumo. Dieną prieš žygį jis visada išsiųsdavo sąjungininkų keltų grupeles į žvalgybą, veikiausiai iš paskos jiems nusiųsdavo ir savo patikimus žvalgus, kad galėtų patikrinti gautą informaciją. Jei kildavo įtarimų arba informacija nesutapdavo su jo patikimų žvalgų turimomis žiniomis, Hanibalas ilgai tardydavo keltus, žiūrėdamas jiems į akis ir stebėdamas jų kūno kalbą.

Beveik neabejojama, kad Hanibalas nužudydavo informatorius, jei įtardavo juos meluojant, veikiausiai prieš tai kankinimu išpešęs iš jų visą informaciją, kurią, be abejo, taip pat stropiai patikrindavo. Kaip ir kiekvienas patyręs karvedys, Hanibalas iš visų reikalavo tiesaus atsakymo arba sąžiningo prisipažinimo, jei žvalgas nebuvo tikras savo surinkta informacija. Hanibalas buvo nepaprastai geras psichologas ir gerai išmanė žmogaus prigimtį, savo priešus jis matė kiaurai. Nėra abejonės, kad prieš kiekvieną žygį Hanibalas konsultuodavosi su savo išmintingais patarėjais ir naudojosi patikimų vertėjų paslaugomis. Hanibalas visada žinodavo, kur jo kariuomenė gali sustoti nakvynei ar pasirūpinti maisto atsargomis bei pašaru gyvuliams – ypač daug pašaro reikėjo ėdrūnams drambliais.

KARIUOMENĖS APRŪPINIMO PROBLEMOS

Jokia kariuomenė negalėtų ilgai egzistuoti be gerai organizuoto aprūpinimo. Kariuomenės ūkvedžiai (atsakingi už maisto tiekimą) ir iždininkai (apskaitininkai) nuolat turėjo pirkti iš vietinių gyventojų maisto, medžiotojai ir specialūs pareigūnai turėjo parūpinti maisto bei pašaro atsargų. Visų apylinkėse besiganančių galvijų nebūtų pakakę pamaitinti nepasotinamą kariuomenę. Kariai kasdien turėjo kovoti už būvį, tačiau žygiuojant per Alpes pamaitinti didžiulę kariuomenę buvo dar sunkiau, nes artėjo žiema ir maisto ištekliai greitai tirpo. Hanibalas patyrė neįtikėtinai daug nuostolių – mūsų laikais tokie praradimai būtų nepateisinami, – tačiau

tik labai patyręs ir įžvalgus karo vadas galėjo padaryti tai, ką padarė Hanibalas.

Polibijus pasakoja,* kad Hanibalo kariuomenė po pirmosios pasalos žygiavo toliau. Ketvirtos dienos pavakary prie jų prisiartino klastingi keltai su dovanomis ir vainikais kaip taikos ženklu. Keltai pasakė, kad yra girdėję, kaip buvo pažeminti alobrogai. Jų vyresnysis netgi pasiūlė galvijų ir belaisvių, tačiau buvo matyti, kad keltai paslapčia jau galando ietis ir laukė tinkamos progos užpulti kartaginiečius. Kaip rašo Polibijus, Hanibalas neabejojo, kad keltai kažką rezga, todėl buvo labai atsargus. Nenuoširdus ir keistas keltų elgesys kėlė įtarimų, tad karvedys nusprendė pasikliauti savo instinktais. Daugelį metų pažinojęs keltiberus, Hanibalas nė kiek neabejojo, kad anksčiau ar vėliau bus užpultas. Nakčiai įkūręs stovyklą jis pastatė sargybinius, nors ir žinojo, kad netgi keltams surengti puolimą naktį būtų sudėtinga. Tačiau jis buvo tikras, kad keltai iš tolo jau stebėjo karių laužus ir planavo puolimą.

Jei Hanibalas pasirinko kelią per Arko slėnį, netrukus jis turėjo kirsti Arko upę. Karingai nusiteikę vietiniai medulai ar sargybiniai, įsitaisę aukštai fortuose ant slėnį supančių kalvų, turėjo matyti jo kariuomenę, kuri dabar judėjo daug lėčiau, nes kopė į kalną. Tikėtina, kad Hanibalas su kariais žygiavo šiauriniu plynaukštės slėniu Osujos gyvenvietės link.** Per gyvenvietę ėjo keltų kelias Arko upės brastos link, todėl kariuomenė galėjo žygiuoti plačiau išsidėsčiusi. Keltų sargybiniai turėjo matyti artėjančią kariuomenę. Šioje vietovėje archeologai yra radę keletą geležies amžiaus keltų artefaktų, kurie veikiausiai priklausė medulams.***

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 52.3–52.6.

** Labai tikėtina, kad jie pasirinko šį maršrutą. Prancūzijos nacionalinis kelias D215 šiandien eina nuo Modano pro *Saint-Gobain* fortą, *Villarodin-Bourge* gyvenvietę iki Osujos. Judėdama į rytus kariuomenė nesunkiai galėjo pasiekti seklesnę Arko upės vietą (lygiagrečiai Prancūzijos nacionaliniam D83 keliui, einančiam žema plynaukšte), netoli *Ruisseau D'Ambin* ir Arko upių santakos prie *Les Glières*, į vakarus nuo Bramanso.

*** *Sollières* archeologijos muziejuje (*Musée Archéologique Sollières*) yra surinkta daug eksponatų (daugiausia radiniai iš *Grotte des Balmes*, mažiausiai šešių tūkstančių metų laikotarpio); prancūzų archeologas Renė Šemin (René Chemin) (*Société d'Histoire et d'Archéologie de Maurienne*) mano, kad *Val Cenis* regione (tarp Bramanso ir *Lansvillard*) rasti artefaktai rodo didelį keltų aktyvumą šioje vietovėje. Gyvenvietės bendruomenė finansuoja daugelį archeologinių projektų regione, organizuoja paskaitas ir ekspozicijas. 2013 m. rugpjūtį esu buvęs Renė Šemin paskaitoje apie keltų veiklą regione, taip pat tais pačiais metais mačiau Žano Bahelemo (Jean Barthélém) kuruojamą ekspoziciją „L'expédition d'Hannibal dans les Alpes: Etat des hypothèses" ir Žano Paskalio Žospeno Jean-Pascal Jospin ekspoziciją Grenoblio muziejuje (*Musée Dauphinois*).

Žinia apie tai, kaip Hanibalas skaudžiai pamokė alobrogus, jau buvo pasiekusi medulus, tačiau lėtai judanti ilga virtinė nešulinių gyvulių, sunkiai apkrautų ryšuliais, buvo labai viliojantis grobis – artėjo žiema ir jų maisto atsargos greitai seko.

Žygiuodamas siaurais kalnų slėniais per kaimelius, tuščius dirbamos žemės laukus su styrančia ražiena, Hanibalas turėjo matyti stebinčius jį keltus. Virš miško pasirodydavo ploni kylantys dūmeliai – vietiniai veikiausiai ant laužų kepė maistą. Hanibalas matė, kad aukštai kalnuose gyvena gausios keltų bendruomenės, kurios bet kada galėjo jį užpulti. Tai, kad grupelė vietinių sutiko juos su dovanomis, Hanibalui parodė, kad kalnų keltai veikiausiai tarpusavyje kariauja.

Išgirdę menkiausią trekštelėjimą, galbūt miško pakraštyje prabėgus ir ant sausos šakos užlipus šernui ar kitam žvėriui, kurie keltų veikiausiai negąsdino, jo kariai iškart suklusdavo. Livijus, kur kas romantiškesnis nei Polibijus, vaizdžiai aprašo, ką matė nuo kalno besileidžiantys Hanibalo kariai: „Prieš jų akis atsivėrė grėsmingas vaizdas: stačios snieguotos kalnų viršūnės rėmėsi į dangų, kur ne kur prie uolų prilipusios primityvios trobelės, laukiniai susivėlę žmonės ir kraują stingdantis šaltis.“*

Polibijus rašo, kad, praradęs bet kokį ryšį su draugiškais jam keltais, Hanibalas nuolat jautė grėsmę ir buvo labai atsargus. Jis iškart perrikiavo kariuomenę: virtinę galvijų ir kavaleriją perkėlė į ilgos kolonos priekį, o gerai ginkluotus pėstininkus – į galą. Polibijus neabejoja, kad jei Hanibalas nebūtų perrikiavęs kariuomenės, keltai būtų ją sutriuškinę.

ANTROJI PASALA KALNUOSE

Keltai užpuolė Hanibalą po dviejų dienų, dieną prieš tai, kai kariuomenė turėjo pradėti žygiuoti sudėtingiausia kelio prie Arko upės brastos atkarpa. Kariai lėtai kėlėsi per stačias kanjono uolas netoli tos vietos, kurią

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 32.

Polibijus vadina *leukopetron*, „baltąja uola".* Apjuosta miškų įspūdinga balta kanjono uola netoli dabartinės Prancūzijos Bramanso gyvenvietės, dolomito ir gipso antiklina (arkos formos geologinis darinys), jau tūkstančius metų garsina šią vietovę.** Nors Alpėse yra nesuskaičiuojama daugybė „baltųjų uolų", labai tikėtina, kad pasala įvyko būtent šioje vietoje, nes arką supa tamsūs miškai ir ji pasiekiama per dieną iš pagrindinio kelio per Alpes, vedančio iš Galijos į Italiją.

Šiame Bramanso gyvenvietės kanjone (jei tikėsime, kad pasala įvyko šioje vietoje) keltų, pasislėpusių miškingame kalnų ruože, grupelės netikėtai pradėjo nuožmų puolimą. Nuo uolų pradėjo kristi rieduliai ir akmenys, pasipylė strėlių kruša. Išgąsdinti gyvuliai ėmė panikuoti ir kelti didžiulį triukšmą. Hanibalo, bandančio suvaldyti siaurame tarpeklyje besiblaškančią kariuomenę, šūksniai susimaišė su dūžtančių į uolas akmenų garsais ir karių riksmais į vieną kakofoniją.

Netrukus iš gretimo miško subėgo daugiau keltų. Gerai pažįstantys gimtąsias vietas keltai su gaivališka jėga ėmė aršiai pulti Hanibalo kariuomenę iš užnugario. Sunkiai ginkluoti Hanibalo pėstininkai sugebėjo atremti agresyvų puolimą, tačiau priekinės kariuomenės gretos ėmė byrėti. Daugelį nešulinių gyvulių ir vyrų sutraiškė krintantys akmenys, o krovinys su maisto atsargomis išsibarstė ant uolų. Maistas buvo sutryptas ir tiko nebent maitėdoms. Baidydamiesi krintančių akmenų arkliai stojo piestu, daugelis raitininkų buvo nublokšti ant uolų. Visame kanjone aidėjo suluošintų vyrų dejonės, krintančių arklių žvengimas ir galvijų bliovimas. Mažiausiai nukentėjo drambliai, nes keltai bijojo prisiartinti prieš šių keistų padarų.

---

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 53.6. Graikų kalba žodis *leukopetron* reiškia „baltoji uola". Nors baltųjų uolų Alpėse daug, šią didžiulę įspūdingą uolą supa tamsūs miškai. Tai rodo, kad ir antrą kartą Hanibalo kariuomenė buvo užpulta žemiau miškingos Alpių juostos (1800–2100 m aukštyje), kur dar nėra sniego, nes „baltosiomis uolomis" buvo vadinamos plikos, ne snieguotos, uolos.

** Mūsų grupė iš Stanfordo universiteto atliko cheminį tyrimą ir nustatė, kad arkos formos kanjono uola iš dolomito ir gipso susiformavo mažiausiai prieš 2500 metų. Richard A. Jolly, „Hannibal's Pass: Results of an Empirical Test", *Alpine Journal*, 67, nos. 304/305, 1962, 246, 248. Autoriaus manymu, *leukopetron*, arba „baltoji uola", yra *L'Echeillon* kanjone, daugiau kaip už trijų kilometrų nuo Bramanso kanjono, nors abiejų kanjonų geologinė struktūra labai panaši.

Žuvo arba buvo sužeista daug vyrų, todėl atrodė, kad Hanibalo kariuomenė pasmerkta. Kai keltai baigė blokuoti visus kelius įsibrovėliams, pradėjo temti, tad didžioji sumuštos Hanibalo kariuomenės dalis naktį turėjo praleisti nepatogiame siaurame tarpeklyje, šalia žuvusių ir sunkiai sužeistų aimanuojančių vyrų ir kritusių gyvulių. Tikėtina, kad daliai Hanibalo karių pavyko prasiveržti į priekį ir atsitraukti kiek toliau. Ar Hanibalas į spąstus prie Bramanso buvo įviliotas jį išdavusių vedlių, nežinoma. Jei iš tiesų įvyko išdavystė, Polibijus apie tai nekalba. Livijus, kita vertus, rašo, kad vienas iš vedlių „buvo išdavikas".*

Keltams pavyko surengti pasalą ir suorganizuoti agresyvų puolimą, tačiau jie negalėjo numatyti, kaip gerai treniruota Hanibalo kariuomenė galėjo atsistoti ant kojų. Keltai padarė nedovanotiną klaidą. Panašiai kaip alobrogai, jie neįvertino valingo karvedžio sugebėjimų pergudrauti savo priešą. Keltai, manydami, kad saugiai įkalino Hanibalą tarpeklyje ir kad jis niekur nedings, nakčiai grįžo namo pailsėti, tikėdamiesi ryte, dienos šviesoje, pasidžiaugti trofėjumi.

HANIBALAS PABĖGA IŠ TARPEKLIO

Bet apsukrusis Hanibalas jau turėjo pabėgimo planą. Labiausiai tikėtina, kad naktį Hanibalas nusiuntė specialiai treniruotus žudikus, kurie tyliai prisėlinę prie sargybinių, keltų paliktų saugoti jo kariuomenę tarpeklio viršuje, perrėžė jiems gerkles. Pats Hanibalas tuo metu laukė. Vos tik pradėjo švisti, jis labai greitai perkėlė karius per uolas ir pasitraukė. Jei pasala iš tiesų įvyko Bramanso kanjone, labiausiai tikėtina, kad kariuomenė pasitraukė į rytus nuo tarpeklio einančiu keliu, o ne į šiaurę palei Arko slėnį, kur gyvenančios keltų gentys galėjo juos pastebėti.

Nesunku įsivaizduoti, kaip nustebo keltai, kai ryte grįžę neberado spąstuose Hanibalo kariuomenės. Labai nusivylę jie apžiūrėjo tarpeklyje

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 35.

žuvusiųjų kūnus, negyvus nešulinius gyvulius ir ant uolų išbarstyto maisto atsargas. Didžiulis grobis išslydo jiems iš rankų. Keltai susirinko maisto likučius ir liūdni grįžo namo.

Keltai suprato, kad tokios progos jau nebeturės, nes Hanibalo kariuomenė, susijungusi su likusiais kariais, nužygiavo tolyn. Hanibalui pavyko pabėgti iš spąstų, tačiau jis nesijautė saugus. Jo laukė labai sudėtingas nusileidimas pavojingu stačiu šlaitu. Įspūdingų Alpių viršūnių fone vyrai lėtai judėjo įkalne, pro upokšnius ir šniokščiančius, nuo aukštų uolų krintančius krioklius, apsupti pušų ir maumedžių. Sužeistiems kariams lipti darėsi vis sunkiau, atsilikę nuo kitų jie sunkiai gaudė orą. Išsibarsčiusios kariuomenės vyrai aukštai virš galvų matė snieguotus kalnus ir storu ledo sluoksniu padengtas aukščiausias jų viršūnes.

Bet labiausiai Hanibalas šiuo metu rūpinosi tuo, kaip pamaitinti savo kariuomenę. Tarpeklyje jie prarado beveik visas maisto atsargas, liko vos keletas nešulinių gyvulių, bet daugumą jų netrukus teks paskersti – šiaip ar taip, jie buvo nenaudingi, nes be vienos kitos miške rastos medžio šakos ar rąsto nebebuvo ko nešti. Gremėzdiški drambliai, kurių liko tik trys dešimtys, trimitavo iš alkio; atšiaurioje akmenuotoje teritorijoje augmenija buvo labai skurdi. Kai kurie istorikai mano, kad aukštai kalnuose išsaugoti dramblius turėjo būti labai sudėtinga, nes kasdien jiems reikia ne mažiau kaip 50 kilogramų pašaro. Turint galvoje, kad kariuomenė žygiavo keletą dienų, tai turėjo būti didžiulis iššūkis.*

NEPAGRĮSTI GANDAI PERSEKIOS HANIBALĄ

Vėlesnių laikų romėnai pasakos šiurpias istorijas ir skleis įvairiausius gandus, kurie galiausiai bus paneigti istorikų. Sklido gandai, kad Hanibalas dar prieš žygį per Alpes skatino kanibalizmą, norėdamas apsaugoti savo karius nuo bado. Vargu ar šios istorijos turi pagrindo, daugelio istorikų

* Shean, „Hannibal's Mules“, 175.

manymu, tai veikiau prasimanymas. Egzistuoja nuomonė, kad apie tai neva pasakojęs kartaginiečių karo tarybos konsulas vardu Hanibalas Monomachas. Patikimasis Polibijus užsimena apie tai,* tačiau nepatvirtina tokio fakto. Netgi priešingai, jis rašo, kad Hanibalui būtų buvę nepriimtina, tad vargu ar šie gandai turi pagrindo. Žinant romėnų pomėgį prasimanyti įvairių istorijų apie Hanibalo žiaurumą, labai tikėtina, kad ir ši istorija yra Romos propagandininkų darbas.**

Hanibalo kariuomenė pasiekė vėjų gairinamą ruožą, kur buvo galima rasti vos vieną kitą skurdų prie uolų prilipusį krūmokšnį. Oras čia buvo daug retesnis, akių lygmenyje buvo matyti vien dantytos uolos. Kylant vingiuojančiu šlaitu darėsi vis šalčiau, tad judėti buvo vis sunkiau. Uždusę kariai gaudė orą. Drambliai nepažįstamoje ir atšiaurioje aplinkoje sunerimę klausėsi keistų, nepažįstamų garsų: Alpių vilkai, užuodę mirties kvapą, ėmė staugti ir rinktis prie paliktų žuvusių karių kūnų. Labai greitai vyrai pajus bukinantį alkį. Hanibalas, matydamas, kad sumušta jo kariuomenė tokiomis sąlygomis ilgai neišgyvens, ragino karius paskubėti ir greičiau pasiekti baltas, sniegu padengtas kalnų viršūnes.

* Polybius, *Histories*, 9 knyga, 24.4–24.8.
** Giovanni Brizzi, „Carthage and Hannibal in Roman and Greek Memory“, chap. 27, *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011, 483–498.

DEVINTAS SKYRIUS

ALPIŲ VIRŠŪNĖSE

Stačiu šlaitu, apsuptu dantytų kalnų viršūnių keterų, Hanibalas su išsekusiais vyrais pasiekė Alpių viršūnes, kur oras atšiaurus ir beveik nebuvo pašaro gyvuliams.* Polibijus rašo, kad Hanibalo kariuomenė kėlėsi aukščiausia perėja per Alpes. Suprantama, jis kalbėjo ne apie mūsų laikų, bet anuomet žinomą aukščiausią perėją per kalnus.** Lapkričio pradžioje Hanibalo kariuomenė jau turėjo būti perėjusi aukščiausią maršruto vietą, kur žemę dengė sniegas. Polibijus rašo:

„Po devynių dienų Hanibalas pasiekė kalnų viršūnes ir ten įrengė stovyklą. Dvi dienas likę gyvi kariai ilsėjosi ir laukė atsilikusių bendražygių... Netrukus pasirodys Plejadės, sniegas jau buvo užklojęs kalnų viršūnes.“***

* Lazenby, *Hannibal's War*, 45.

** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 53.6. Polibijaus žodžiai „aukščiausia perėja per Alpes“ sukėlė nesibaigiančias istorikų diskusijas. Istorikai dažnai remiasi Gavinu de Bieru (Gavin de Beer), kuris mano, kad Polibijus turėjo galvoje *Col de la Traversette*, tačiau tai mažai tikėtina, nes romėnai, ir vėliau Polibijus, dar negalėjo žinoti apie šį kelią per kalnus. Tais laikais žmonės, ypač romėnai, turėjo mažai žinių apie kalnuotą Alpių landšaftą, kurio galėjo netgi nebūti. Siaura ne daugiau kaip 30 metrų pločio perėja dabar padengta akmenimis, krintančiais nuo trupančių uolų. Perėja, kuri pirmą kartą paminima viduramžių pabaigoje, dabar beveik sunykusi. Net tuo metu turėjo būti iškastas tunelis, kad ja būtų „saugu“ vaikščioti. Aukščiausioje vietoje perėja tokia siaura, jog vargu ar kariuomenė būtų galėjusi ten įkurti stovyklą (Polibijus rašo, kad pakilę į kalnus kariai įkūrė stovyklą). Be to, tokiame aukštyje (beveik 3 kilometrų) nėra pakankamai augmenijos, o gyvuliai turėjo maitintis kelias dienas (Polibijus rašo, kad ypač ėdrūs buvo drambliai). Tikėtinesnė perėja yra *Col du Clapier-Savine Coche*. Šis kelias eina apie žole apaugusį *Lac du Savine* kalnų slėnį. Tai tik keletas argumentų, rodančių, kad maršrutas *Col de la Traversette* mažai tikėtinas. Taip pat skaitykite: Walbank, *Hannibal's Pass*, 37–45, ypač 43–45. Mūsų Stanfordo universiteto dvidešimties žmonių grupė (dalyvavo ir inžinerijos studentai) 2006 m. surengė ekspediciją per Alpes. Visų ekspedicijos dalyvių nuomone, Polibijus aprašė ne *Col de la Traversette* maršrutą.

*** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 54.9–54.1.

Polibijus rašo, kad tuoj „pasirodys Plejadės“ – septynios gerai matomos žvaigždžių spiečiaus žvaigždės. Taip Polibijus netiesiogiai nurodo, kad tuo metu galėjo būti spalio pabaiga arba lapkričio pradžia. Žemė, paskendusi giliame kalnų šešėlyje, kur saulė pro aukštas uolas prasiskverbia labai retai, tuo metu būna pasidengusi sniegu ir pradeda pustyti. Kai kuriose vietose 2500 metrų aukštyje sniegas dažnai neištirpsta ištisus metus. Tirpstančio sniego kalnuose išgraužti upeliai tuo metu susitraukia ir užšąla.

TRŪKSTA ARTEFAKTŲ, KURIE PADĖTŲ NUSTATYTI HANIBALO MARŠRUTĄ PER ALPES

Viena iš priežasčių, kodėl sunku nustatyti tikslų Hanibalo maršrutą per Alpes, yra artefaktų trūkumas. Nesunku paaiškinti, kodėl kalnuose randama mažai artefaktų. Daugelis Alpėse žuvusių karių galėjo nugarmėti į prarają. Tikėtina, jog, matydami sunkiai sužeistus ir mirti pasmerktus vyrus, bendražygiai nurengdavo juos, kad galėtų pasiimti šiltus drabužius, be abejo, taip pagreitindami sužeistųjų mirtį. Viskas, kas turėjo bent kokią vertę, labai greitai dingdavo.

Panašiai ir monetos, ginklai ar bronziniai dirbiniai veikiausiai buvo paimti iš nusilpusių ir negalinčių apsiginti vyrų. Vargu ar mirusius karius laidojo, nes iškasti duobę uolingoje ir negilioje žemėje buvo beveik neįmanoma. Jei kas ir liko, Hanibalui pasitraukus nebijantys žiemos kalnų keltai susirinko viską, ką rado. Žuvusių karių kūnus veikiausiai sudraskė ir jų kaulus išsinešiojo vilkai.*

* 2000 metų rudenį mūsų grupė iš Stanfordo universiteto dalyvavo ekspedicijoje Didžiojo Sen Bernaro perėja 2450 metrų aukštyje ir turėjo galimybę tuo įsitikinti (*Soprintendenza of the Valle da Aosta*, koordinatoriai: Cinzia Jorio, Davide Casagrande). Palei senąjį Romos kelią per Alpes (*Alpis Poenina*) radome akmenimis užverstą žmogaus torsą. Jo kojos ir kairioji ranka buvo po žeme, tačiau vilkai buvo išrausę žemę ir išsinešioję kaulus. Už kelių metrų radome vienos rankos žastikaulį su giliomis vilkų dantų žymėmis. Taip pat žr. P. Framarin, „La ripresa defli scavi e l'aggiornamento della topographia del sito di Plan de Jupiter. I sondaggi 2000 e 2007“, *Alpis Poenina, Grand Saint-Bernard: Une Voie À Travers l'Europe*, ed. L. Appolonia, F. Wiblé, and P. Framarin. Aosta, It.: Interreg IIIA, Italia-Svizzera, 2008, 33–39; 2 iliustracija (Stefano Galloro, 40).

Netgi šviesiausiu paros metu buvo deginami laužai, o kariai visada sandariuose induose nešiojosi žarijų, tačiau ne mažiau kaip 2500 metrų aukštyje,* šaltyje, uždegti pintis ar kitokią medieną užtrukdavo visą amžinybę. Negana to, drėgmė smelkėsi į karių kūnus. Kalno viršūnėje, kur temperatūra retai pakildavo aukščiau nulio, šlapi prie laužo susiglaudusių ir drebančių vyrų drabužiai pasidengdavo ledu. Kopdami į kalną kariai judėjo ir tai juos šildė, tačiau pasiekus viršūnėje esantį slėnį, kur kariai įkūrė stovyklą, šaltis buvo paralyžiuojantis. Daugelis vyrų veikiausiai pirmą kartą gyvenime patyrė tokį šaltį.

Polibijus rašo, kad stovykloje aukštai kalnuose šalčio krečiamus išsekusius ir pusalkanius Hanibalo vyrus apėmė sunki depresija. Kaip rašo Polibijus, per antrą pasalą kariuomenė patyrė neįtikėtinai daug nuostolių, todėl dvi dienas, iki pat labai sudėtingo nusileidimo iš Alpių, visą kariuomenę buvo apėmusi slogi nuotaika ir nusivylimas.**

ITALIJOS VAIZDAS, KURĮ GALBŪT MATĖ HANIBALO VYRAI NUO ALPIŲ VIRŠŪNIŲ

Hanibalas visomis išgalėmis bandys padrąsinti karius, kuriuos atvedė prie pavojingos prarajos, kur įkūrė stovyklą apytiksliai 2500 metrų aukštyje. Jei debesys ar rūkas neužstodavo, nuo kalno viršūnės buvo matyti neaprėpiamas vaizdas. Žemiau banguotų kalnų, pamažu susiliejančių su Po upės slėniu apačioje, ypač prie *Savine-Coche* slėnio, kurį žmonės kirsdavo nuo neolito laikų, tuomet, kai čia dar buvo amžino sniego pėdsakų, iš aukštybių prieš akis atsiveria visa Italija.

Livijus pasakoja mums, kad Hanibalas čia pasakė ilgą garsiąją savo kalbą, tačiau veikiausiai ši kalba buvo Livijaus literatūrinė išmonė. Polibijaus

* M. Arnold. „The Radiative Effects of Clouds and Their Impact on Climate“, *Bulletin of the American Meteorological Society*, 72, June, 1991, 795–813; Patrick Hunt, „Alpine Climate and Its Effects on Archaeology“, chap. 2, *Alpine Archaeology*. New York: Ariel Books, 2007, 19–28; taip pat Patrick Hunt, „Alpine Archaeology: Some Effects of Climate and Altitude“, Stanfordo universiteto svetainė „Archaeolog“, paskutinį kartą atnaujinta 2005 m. gruodžio 5 d.: https://web.stanford.edu/dept/archaeology/cgi-bin/archaeolog/?p=17.

** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 54.2.

istorijoje Hanibalas nesako kalbos.* Livijus rašo, kad išvargusiuose karių veiduose buvo įsirėžusi neviltis. Veikiausiai jis buvo teisus, nors Polibijus apie tai ir nekalba. Jis pasakoja, kad, norėdamas pakelti nuotaiką ir suteikti daugiau optimizmo badaujantiems ir išsekusiems kariams, Hanibalas sušaukia juos ant kalno viršūnės. Jis parodo vyrams Po upės lygumas kalnų papėdėje ir pasako, kad ten gyvena draugiški keltai, o paskui parodo į Romą tolumoje. Polibijus, kita vertus, pasakoja, kad Hanibalas išradingai pasinaudojo vaizdine priemone: aukštai stovinčią citadelę (kalnuotas Alpes) jis palygino su žemumose (Italijoje) įsikūrusiu Romos miestu.** Polibijus mano, kad tokia vaizdinga motyvacija buvo daug iškalbingesnė nei bet kokie žodžiai, nes išsekę ir pavargę vyrai savo akimis galėjo matyti tikslą, ir tai juos labai padrąsino. Galbūt Hanibalo vyrų tikėjimą dar labiau sustiprino bojų keltai, kurie jau daugelį mėnesių nuo Pirėnų žygiavo su jais.

SUNKUS NUSILEIDIMAS IŠ ALPIŲ

Auštai kalnuose įkurtoje stovykloje spaudžiant šalčiui kariai ilsėjosi tris dienas ir laukė atsilikusių vyrų bei gyvulių, kurie nežuvo kopdami į kalną. Kai visi susirinko, Hanibalas su kariais lėtai ėmė leistis. Dabar jų laukė kitokie sunkumai. Kalno šlaitas, kuriuo ėjo kelias į Italiją, buvo status, kai kur beveik vertikalus, tad leistis juo buvo labai pavojinga, ypač pasnigus. Karius galėjo užversti nuošliaužos, neatsargiai atsistoję ant atskilusio akmens jie galėjo nugarmėti į prarają. Leidžiantis nuo kalno labai greitai galima prarasti pusiausvyrą, nes paprastai einama atsilošus. Rytinėje Alpių pusėje prie Italijos kalnai daug statesni.

Polibijus rašo,*** kad leisdamasi Hanibalo kariuomenė susidūrė su neįveikiama kliūtimi. Ant kelio buvo užvirtęs didelis akmuo, veikiausiai atskilęs

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 35.
** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 54.2–54.3.
*** Ten pat, 54.7; Kuhle and Kuhle „Hannibal Gone Astray?“, 591–601, „Lost in Translation“, 759–771. Autoriai pagrįstai argumentuoja, jog tai buvo ne akmenų nuogriuva, o atskilusios uolos gabalas.

nuo uolos. Kelias ėjo palei prarają ir apeiti jį buvo pavojinga, todėl reikėjo pašalinti kliūtį, kaip rašo Polibijus.

PLAČIAI PAPLITUSI, TAČIAU ABEJOTINA LIVIJAUS ISTORIJA APIE ACTU SUSKALDYTĄ AKMENĮ

Livijaus pasakojimas, kaip Hanibalo kariai pašalino iš kelio akmenį, labai intriguojantis ir dažnai cituojamas, tačiau daugelis istorikų priskiria jį grožinei literatūrai. Kad pašalintų kliūtį iš siauro tako (čia Livijaus pasakojimas iš esmės skiriasi nuo Polibijaus), „išradingi" Hanibalo kariuomenės inžinieriai, pasinaudoję ugnimi ir skysčiu, suskaldė akmenį.* Supjaustytus rąstus ir šakas vyrai sustatė aplink akmenį ir padegė. Aukštai kalnuose įžiebti ugnį labai sunku, tačiau jiems padėjo stiprus vėjas. Kai akmuo įkaito, vyrai užpylė ant jo „rūgštaus vyno" (acto) – vynas įėjo į karių maisto racioną. Akmuo nuo vyno ir karščio pasidarė trapesnis. Kai kuriuos akmenis įmanoma suskaldyti tokiu būdu, ypač karbonatinę ar panašią uolieną, turinčią gamtinių įtrūkimų, kurie nuo karščio plečiasi. Kad ir kokia neįtikėtina atrodo Livijaus istorija, ją perpasakojo Amianas Marcelinas ir daugelis kitų, todėl susidomėjimas ja nemažėja jau daugelį metų.**

Polibijus pasakoja visiškai kitokią istoriją. Jis rašo, kad po nepavykusio bandymo apeiti atskilusį uolos gabalą kariai pradėjo „tiesti aplinkkelį... dirbo daug ir sunkiai... [sugaišo] tris dienas, kol perkėlė visus karo dramblius. Drambliai dėl maisto trūkumo buvo labai prastos būklės."*** Livijus rašo, kad kariai kirto didelius medžius, tačiau neaišku, kur jie galėjo rasti medžių? Polibijus rašo, kad kariuomenė dar nebuvo pasiekusi miškingos

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 37.
** Lancel, *Hannibal*, 78–79; Patrick Hunt, „Hannibal's Engineers and Livy (XXI.36–37) on Burned Rock – Truth or Legend?", Stanfordo universiteto svetainė „Archaeolog", paskutinį kartą atnaujinta 2007 m. birželio 6 d.: https://web.stanford.edu /dept/archaeology/cgi-bin/archaeolog/?p=127; Erin Wayman, „On Hannibal's Trail: The Clues Are in the Geology", *Earth*, 2010.
*** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 54.8.

juostos. Alpėse 1800–2000 metrų aukštyje augantys medžiai paprastai būna žemaūgiai.*

Sunkus ir varginantis nusileidimas užtruko tris dienas.** Ilga karių kolona lėtai judėjo siauru pavojingu keliu, tarp stačių uolų ir akmenimis užverstų tarpeklių, kol išėjo į mišką kalnų papėdėje ir galiausiai pasiekė ganyklas. Po sunkios kelionės per kalnus išlikę gyvi vyrai veikiausiai dienų dienas ilsėjosi, laukuose rinko gamtos gėrybes ir medžiojo žvėris.

Polibijus rašo, kad Hanibalo kariuomenei nusileidimas buvo sunkesnis nei pakilimas į kalnus.*** Labai tikėtina, kad keliantis per Alpes daugiau karių žuvo dėl nelaimingų atsitikimų (karius galėjo užgriūti krintantys akmenys, jie galėjo paslysti eidami snieguotu keliu ir nugarmėti į prarają) nei per keltų surengtas pasalas. Prieš žygį per Alpes Hanibalo kariuomenėje buvo apytiksliai trisdešimt aštuoni tūkstančiai pėstininkų ir daugiau kaip aštuoni tūkstančiai raitininkų. Alpėse Hanibalas prarado beveik pusę savo karių. Tai neįtikėtinai didelis skaičius palyginti su dabartiniais karais. Bet koks šių laikų karo vadas, praradęs mūšyje tiek karių, būtų iškart atleistas.

Nors kartaginiečiai nesiruošė teisti, pats Hanibalas, be abejo, išgyveno dėl prarastų vyrų ir atsargų. Jis puikiai žinojo, kokių pasekmių šie praradimai galėjo turėti ir kad jo tikslas nukariauti Romą bus kur kas sunkiau pasiekiamas. Jis turės pasikliauti sąjungininkais keltais Italijoje, kurie buvo sunkiai nuspėjami ir nuolat pešėsi tarpusavyje. Ar apie apgailėtiną kariuomenės būklę jis kalbėjo su kariais, mes nežinome, tačiau tai mažai tikėtina. Veikiausiai savo rūpesčiais pasidalijo tik su artimiausiais karo veteranais, žinojusiais, kiek karių žuvo kalnuose.

APGAILĖTINA HANIBALO KARIUOMENĖS BŪKLĖ

Polibijus pasakoja, kad po dviejų savaičių išėję iš Alpių Hanibalo kariai atrodė siaubingai. Išgyvenę badą ir šaltį, savo išvaizda ir būsena jie

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 37.2; Lancel, *Hannibal*, 78–79.
** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 56.1; Lazenby, *Hannibal's War*, 46.
*** Ten pat, 60.5.

veikiau priminė žvėris nei žmones.* Atėjus žiemai kariai ypač kentėjo dėl maisto trūkumo. Apsirūpinti maistu būdavo sudėtinga ir nuo pavasario iki rudens, tačiau žiemą ypač sunku.** Badaujantys kariai kliedėdavo, mirties baimę nuslopinti jiems padėdavo tik maistas ir miegas. Tik neramiuose sapnuose retkarčiais juos aplankydavo viltis.

Nusileidę į kalnų papėdę, kur galėjo tvirtai stovėti ant kietos žemės, ir pailsėję keletą dienų kariai pasistengs kuo greičiau pamiršti išgyventus košmarus. Hanibalas veikiausiai padėkojo dievams ir atliko aukojimus, galbūt net asmeniškai padėkojo Baalui, audrų ir kalnų dievui. Galbūt Hanibalas net susimąstė, ar jo žuvę vyrai taip pat buvo aukos šiam atšiauriam dievui, negailestingam kaip Alpių kalnai.

* Ten pat, 60.6.

** Louis Rawlings, „The War in Italy, 218–203", chap. 17, *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011, 299–319, ypač 305.

DEŠIMTAS SKYRIUS

TIČINO UPĖ

Penkiolika dienų ėję per Alpes Hanibalas ir jo kariai pagaliau pasiekė Po upės lygumas, kur galėjo pailsėti.* Kariai veikiausiai žinojo, kad šis jų epinis žygis buvo tik į vieną pusę. Kaip rašo metraštininkai, vargu ar Hanibalo kariuomenė sugrįš. Livijus rašo, kad Hanibalas pasakė vyrams trumpą ir atvirą kalbą:

> „Iš šiaurės ir pietų jus supa jūra. Neturite nė vieno laivo, kuriuo galėtumėte pabėgti ir išsigelbėti. Prieš jus – Po upė... Už jūsų – Alpių kalnai, per kuriuos eidami jūs, vyrai pačiame jėgų žydėjime, vos nepražuvote... Jūs turite vienintelį pasirinkimą – nugalėti, jei nenorite žūti.“**

Livijaus žodžiais prabilęs Hanibalas nebuvo kietaširdis, jis tiesiog buvo pragmatiškas. Parodęs vyrams, kad kelio atgal nėra, Hanibalas mobilizavo juos žūtbūtinei kovai. Kariai turėjo nukariauti Italiją, antraip jų laukė mirtis. Nuo jų priklausė, išgyvens jie ar mirs, todėl vyrai negalėjo būti silpni ar gailestingi didžiausiam priešui Romai. Tik gerai organizuoti ir pasiryžę laimėti jie turėjo galimybę išlikti.***

* Lazenby, *Hannibal's War*, 47–48. Autoriaus manymu, negalime būti tikri, kad kariuomenė perėjo Alpes per penkiolika dienų, nes nežinome, ar šaltiniuose kalbama apie visą sudėtingą maršrutą, o ne jo dalį. Autorius taip pat pastebi, kad Polibijus galėjo remtis savo skaičiavimais, per kiek laiko įmanoma pereiti sudėtingą kalnuotą teritoriją nuo kalnų papėdės iki nusileidimo.

** Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 43.

*** Andreas Kluth, *Hannibal and Me: What History's Greatest Strategist Can Teach Us About Success and Failure*. New York: Riverhead Books, 2011, 92–93.

Polibijaus skaičiavimu, kelionę per Alpes išgyveno dvylika tūkstančių afrikiečių karių (kartaginiečių, libių, numidų ir kitų Afrikos tautų) ir keturiolika tūkstančių ispanų (aštuoni tūkstančiai pėstininkų ir šeši tūkstančiai raitininkų) – iš viso dvidešimt šeši tūkstančiai karių.* Istorikų požiūriu, kariuomenės būklė buvo apgailėtina, ir ji buvo per maža, kad galėtų mesti iššūkį Romai.** Hanibalui žūtbūt reikėjo atnaujinti kariuomenę, todėl jam buvo labai svarbu pelnyti keltų pasitikėjimą ir padaryti juos savo sąjungininkais.

Įkūręs stovyklą kiek toliau į rytus nuo Alpių, ten, kur prasideda Po upės lygumos, Hanibalas pagaliau turėjo galimybę įvertinti kiek atsigavusios ir pailsėjusios kariuomenės būklę. Kai visi pasimetę kariai buvo sugaudyti ir suskaičiuoti, Hanibalas kartu su savo vadais galėjo įvertinti kariuomenės nuostolius. Labai susilpnėjusi kariuomenė veikiausiai jiems kėlė nerimą.

Išlikę gyvi kariai stengėsi negalvoti, koks likimas ištiko pasimetusius ir atsilikusius bendražygius – galbūt juos užpuolė kalnuose tykoję keltai, o gal persekiojo alkani vilkai, kuriems išsekę ir sulysę kariai buvo lengvas grobis. Hanibalo vyrai dabar ilsėjosi, remontavo įrangą ir lopė nušiurusius drabužius. Jei Hanibalas iš tiesų žygiavo šiuo maršrutu, labiausiai tikėtina, kad stovyklą įkūrė kur nors netoli Segusio (dabar Suza, Italija), giliame Dora Riparijos upės slėnyje, dar nepasiekęs kalnais apsuptų Po upės lygumų. Nėra abejonės, kad aplinkiniuose miškuose kariai medžiojo šernus ir kitokius žvėris, blizgino aprūdijusius ginklus ir pradėjo treniruotis būsimam mūšiui su Roma.

Keltų taurinų gentis gyveno lygumos pakraščiuose, prie Po upės, teritorijoje, kuri dabar vadinama Turinu (archeologiniai radiniai ir istoriniai tekstai tai patvirtina).*** Tamsių Alpių fone anuomet galėjai matyti daugybę taurinų

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 56.4.

** Lazenby, *Hannibal's War*, 48.

*** Enrica Culasso Gastaldi, Giovanella Cresci Marrone, „I Taurini ai piedi delle Alpi", *Storia di Torino dalla Preistoria al commune medievale*, vol. 1, ed. Giulio Einaudi Editore. Torino, It.: Accademia della Scienze di Torino, 1997, 95–134, ypač Gastaldi, „Annibale e i Taurini", 116–121. Taip pat žr. F. Landucci Gattinoni, „Annibale sulle Alpi", *Aevum*, 43, 1984, 38 ir toliau.
Taip pat žr. Pjemonto archeologinio muziejaus (*Museo Archeologico Piemonte*) kolekcijas (*Museo di Antichità di Torino*); Walter Finsinger, Willy Tinner, „Holocene Vegetation and Land-Use Changes in Response to Climatic Changes in the Forelands of the Southwestern Alps, Italy", *Journal of Quaternary Science*, 21, no. 3, March, 2003, 243–258, ypač 254 (šio regiono antropocentriniai istoriniai pokyčiai); taip pat: Martha D. Pollak, „From Castrum to Capital: Autograph Plans and Planning Studies of Turin", 1615–1673. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 47, no. 3, September, 1988, 263–280.

gyvenviečių ir jų dirbamų žemės lopinėlių. Kaip rašo Livijus, Hanibalas iš kalnų išėjo į taurinų žemes.*

Išėjusi iš Alpių Hanibalo kariuomenė susirinko kalnų papėdėje. Iš žvalgų ir šnipų Hanibalas žinojo, kad taurinai kivirčijosi su priešiška jiems insubrų gentimi, kuri, manoma, buvo Hanibalo sąjungininkė. Kiek toliau į pietus nuo Dora Riparijos ir Po upių santakos buvo įsikūręs pusiau urbanistinis šios į žemdirbystę orientuotos genties centras pavadinimu Taurasija. Į vakarus nuo miesto gyvenę taurinai pasiruošė pasipriešinti Hanibalui.

Hanibalas nori sudaryti sąjungą su taurinais, todėl siunčia draugiškus konvojus. Kaip rašo Polibijus,** Hanibalas, žinodamas, kad taurinai maištavo prieš romėnus, norėjo juos „prisivilioti", tačiau klaustrofobiška ir pernelyg pasitikinti savimi tauta arogantiškai atmetė jo draugystę. Matyt, šių Italijos keltų dar nebuvo pasiekusi žinia, koks likimas ištiko alobrogus, gyvenusius toli, tarsi kitoje planetoje, kitoje Alpių pusėje. Taigi, kaip rašo vienas istorikas, Hanibalas buvo priverstas paspausti juos ir imtis „psichologinio karo".*** Kiti sako, kad Hanibalas, nors kartais ir parodydavo gailestingumą belaisviams, „tiems, kurie jam priešinosi, būdavo negailestingas"****.

Taurinai neturėjo nė menkiausių galimybių laimėti prieš sunkumų užgrūdintą Hanibalo kariuomenę, kad ir labai aptrupėjusią ir dar neišsigydžiusią žaizdų. Kartaginiečiai apsupo Taurasiją***** ir per tris dienas pavertė miestą rūkstančiais pelenais, prieš tai išskerdę visus taurinus. Padanijos (dabar Po lyguma) vakaruose gyvenusios gentys labai greitai suprato, kad turi vieną priešą, Romą, ir suskubo sudaryti su Hanibalu sąjungą, galbūt paragintos Hanibalo ir bijodamos, kaip rašo Polibijus, sulaukti taurinų likimo.******

Bet Publijus Scipionas, norėdamas sutrukdyti keltams susivienyti prieš romėnus, labai efektyviai padalijo jų žemes persikėlęs per Po upę ir su

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 38.6.
** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 60.9.
*** John Prevas, *Hannibal Crosses the Alps: The Invasion of Italy and the Punic Wars*. Cambridge, MA: Da Capo Press, 2001, 178.
**** A. E. Astin, „The Second Punic War", *Cambridge Encyclopedia of Ancient History*, vol. 8. Cambridge: Cambridge University Press, 1977, 76.
***** Gastaldi, „Annibale e i Taurini", 118–120.
****** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 90, 107.

legionais įsikūręs pačiame lygumos viduryje. Šis gudrus romėnų manevras iš pradžių davė norimų rezultatų. Net bojai, kurie pastaruoju metu kėlė romėnams daug rūpesčių, buvo apmalšinti. Maištaujantys bojai buvo sunaikinę daug regione dislokuotų romėnų dalinių, negana to, draugiškus konvojus Hanibalui jie pradėjo siųsti dar tada, kai Hanibalas buvo Ispanijoje.

ŽIAURIOS PAMOKOS

Prasidėjo naujas kovos tarp romėnų ir kartaginiečių etapas. Abi kariuomenės pradėjo tvirtintis palei Po lygumą ir stiprinti savo pozicijas. Daug anksčiau kirtęs Po upę, Publijus Scipionas tiesė tiltą per Tičino upę, įtekančią į Po upę iš šiaurės. Sušaukęs karius Scipionas pasakė aistringą kalbą. Jis drąsino vyrus ir sakė, kad nėra ko bijoti kartaginiečių, kurie, užuot stoję į atvirą kovą su romėnais, pasirinko kelią per kalnus.* Be to, po sunkios ir varginančios kelionės per Alpes Hanibalas neteko daug vyrų ir iš jo kariuomenės liko tik šešėlis. Romėnų kariuomenė, kita vertus, buvo didžiulė ir jai netrūko rekrutų, tad reikia tik stebėtis, kaip kartaginiečiai išdrįso įsiveržti į Italiją ir grasinti užpulti.

Hanibalas susirinkusiems prieš mūšį kariams kalbėjo visai kitaip, kaip pasakoja Polibijus ir daug dramatiškiau Livijus.** Kai kurie istorikai mano, kad ši Hanibalo kalba atskleidė tikrąją brutalią jo prigimtį; kitų manymu, Hanibalo kalba buvo labai gerai apgalvota, jis labai įtaigiai perteikė savo kariams aiškią ir nedviprasmišką žinią. Vieną žiemos vakarą Hanibalas sušaukė savo daugiatautės kariuomenės karius veteranus, veikiausiai prie laužo. Užuot sakęs ugningas kalbas ir drąsinęs karius, Hanibalas atvedė grupelę prieš kartaginiečius kovojusių genčių belaisvių. Randuoti nuo daugybės mūšių keltai buvo surakinti sunkiomis grandinėmis ir išsekę nuo bado. Hanibalas šiems belaisviams suteiks vieną galimybę – romėnai, vienas iš jų Livijus, savo akimis matę mirtinas romėnų gladiatorių kovas

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 64.1–64.11.
** Ten pat, 62.1–62.14; Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 44.9.

amfiteatruose, pasirūpins, kad ši istorija pasiektų mūsų laikus. Susidomėjusiems kariams stebint, Hanibalas prieš keltų belaisvius padėjo pačius gražiausius ornamentais išpuoštus keltų šarvus, prabangius ginklus, o paskui atvedė rinktinį žirgą, ant kurio galbūt kadaise sėdėjo didis keltų karvedys ir vedė žmones į mūšį. Hanibalas pasiūlė belaisviams stoti į mirtiną dvikovą. Nugalėtojui atiteks gražieji šarvai ir kiti trofėjai, taip pat bus dovanota laisvė. Pralaimėtojas žus, tačiau jis laimės kitokią kovą – išsivaduos iš baisios vergijos. Kone choru keltų belaisviai ėmė šaukti. Visi keltai norėjo kautis, tačiau Hanibalas pasirinko du iš jų. Kiti keltai, negavę galimybės išsikovoti laisvę arba žūti, buvo labai nusivylę.

Keltų kariai iškėlė rankas ir sušuko, paskui pasimeldė ir paprašė savo dievų padėti jiems laimėti dvikovą, o paskui susirėmė žūtbūtinėje kovoje. Hanibalas norėjo, kad jo kariai susitapatintų su kovojančiais keltais – pajaustų gailestį pralaimėjusiam ir pasididžiavimą nugalėtoju. Kai pasibaigus dvikovai žuvęs vyras buvo nutemptas į šalį, kovą atidžiai stebėjusiems vyrams dūsaujant, Hanibalas atsistojo ir trumpai pasakė anksčiau mūsų cituotus žodžius apie kovą ir mirtį. Hanibalas norėjo vyrams parodyti, ką jiems teks iškęsti ilgame kare. Pergalės siekis – tai ne tuščia kova dėl gražesnio apsiausto, karo trofėjų ar arklių, o noras oriai gyventi. Net mirtis mūšio lauke yra pergalė, nes ji išlaisvina nuo kančių. Nužygiavę tolimą kelią, įveikę plačias upes ir nugalėję daugybę priešų, šie vyrai neturėjo vilties grįžti namo, net jei jiems pavyktų pabėgti ir išsigelbėti, palikus mirštančius draugus, todėl svarbiausias jų tikslas turėjo būti neleisti nė vienam romėnui, ar kokiam kitam priešui, atimti iš jų laisvės, nes kančia nelaisvėje ar vergijoje, toli nuo gimtųjų namų ir draugų, buvo daug blogiau už mirtį. Pralaimėję mūšį romėnai turėjo namus, kur galėjo pabėgti ir pasislėpti, o jo vyrams – kartaginiečiams, libiams, numidams, ispanams ir kitų tautybių kariams – kelio atgal nebuvo.

Savo kalbos pabaigoje Hanibalas panaudoja jūreivišką metaforą, galbūt galvoje turėdamas inertišką bangą, kuri „nusineš tuos, kurie dreba dėl gyvybės, kartu su jų drąsa“. Vyrai, labai atidžiai klausę jo pamokslo, staiga

prablaivėjo. Būtent tokios jų reakcijos Hanibalas tikėjosi. Jis ne liūliavo savo vyrų melagingais pažadais, o pasakė jiems žiaurią tiesą. Pabaigoje Hanibalas padėkojo kariams už jų pasiaukojimą ir liepė pasiruošti kitos dienos žygiui.

Tai ne vienintelis kartas, kai Hanibalas taip dramatiškai, tačiau labai veiksmingai, pamoko savo karius. Prieš mūšį prie Tičino upės Hanibalas surengė „aukojimą". Vienoje rankoje laikydamas ėriuką, o kitoje – akmenį, jis kreipėsi į dievus, ypač į Baalą, ir prisiekė, kad jei sulaužys duotą žodį, tegul jį ištinka ėriuko, kurį ruošiasi paaukoti, likimas. Tai pasakęs karvedys akmeniu perskėlė ėriukui galvą, išėmė smegenis ir ištaškė jas ant dramatišką ceremoniją stebėjusių vyrų. Kaip rašo Livijus, Hanibalas tokiu būdu parodė vyrams, kad „dievai bus jų vilties garantas"*. Taigi, abi kariuomenės buvo pasirengusios mūšiui, bet Hanibalo vyrai pralaimėję prarastų daugiau.

MŪŠIS PRIE TIČINO UPĖS

Senieji Viktumulai, arba Lomelas, suteikė abiejų karvedžių kavalerijoms privalumų, nes plačioje Padanijos lygumoje Po upės slėnyje buvo pakankamai vietos raitininkams manevruoti, jei kariuomenės susidurtų viena su kita.**

Kitą dieną abi kariuomenės, kartaginiečiai ir romėnai, pajudėjo iš priešingų šiaurinės Po upės pakrantės pusių. Kelią iki jau baigto tiesti tilto per Tičino upę Publijus Scipionas gerai žinojo, nes jau anksčiau buvo juo žygiavęs. Scipionas žygiavo į vakarus, o Hanibalas – į rytus. Dieną prieš tai abi kariuomenės nusiuntė žvalgus įvertinti atstumo, kurie sugrįžę pranešė vadams priešo pozicijas. Abiejų stovyklų kariai prieš mūšį, prasidėsiantį auštant, praleido neramią naktį. Abu vadai bandė įvertinti artėjančio priešo pajėgumus, pozicijas ir sutelktus dalinius. Kaip ir Hanibalas, Publijus Scipionas į mūšį vedė visus savo raitininkus ir ietininkus. Kai jau buvo matomas

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 45.
** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 61.1–61.6.

dulkių debesis (tai rodo, kad tuo metu buvo sausasis žiemos periodas),* abu karvedžiai davė įsakymus pradėti puolimą. Scipionas savo ietininkus ir raitininkus buvo išrikiavęs priešakinėje linijoje, o už jų – mažiau mobilius pėstininkus. Veikiausiai Scipionas tikėjosi, kad jo sunkiai ginkluoti raitininkai pralauš Hanibalo pėstininkų liniją centre.

Tačiau toks kariuomenės išdėstymas galėjo būti naudingas tik tuo atveju, jei priešakinėje linijoje Hanibalas nebūtų išrikiavęs raitininkų, pajėgiančių atremti stiprų puolimą. Ar Hanibalas numatė, kad Scipionas taip išrikiuos kariuomenę? Panašiai kaip romėnai, sunkiuosius savo dalinius – kartu su ispanų ir keltų raitininkais bei pėstininkais – Hanibalas išrikiavo priešakinės linijos centre, tačiau skirtingai nei Scipionas, lengvai ginkluotą ir labai mobilią numidų kavaleriją jis išdėstė sparnų pakraštyje – būdami greitesni jie nesunkiai galėjo apeiti romėnus iš šonų.

Du karvedžiai ryžtingai žygiavo į priekį, jų sunkiosios kavalerijos griaudėdamos artinosi viena prie kitos, kova prasidėjo nepaprastai greitai. Sunkiai ginkluoti raitininkai susitiko taip greitai, kad romėnų ietininkai (*jaculatores*) priešakinėje linijoje nespėjo paleisti savo iečių.

Iš pradžių nuožmiausia kova užvirė pačiame centre, nė viena pusė kurį laiką nepasiekė persvaros. Romėnų pėstininkai kovėsi greta sąjungininkų keltų kavalerijos – sunkiai ginkluoti keltų raitininkai buvo taip suspausti, kad negalėjo atlikti jokių manevrų, todėl arkliai jiems buvo visai nenaudingi. Akivaizdu, kad būtent to ir laukė Hanibalas, nes jo judrūs numidų kavaleristai lengvai apjojo kompaktiškai supakuotus romėnus ir apsisukę ėmė pulti juos iš užnugario. Trypiami ir traiškomi romėnai ietininkai supanikavo ir pasileido bėgti.

Bet labai greitai situacija pasikeitė. Publijus Scipionas staiga pastebėjo, kad jo kariuomenė kovoja dviem frontais – kartaginiečiai juos puolė ne tik iš priekio, bet ir iš užnugario. Neatlaikiusi puolimo paskutinė romėnų linija pamažu pradėjo byrėti. Jų sąjungininkai užšoko ant arklių ir išsibėgiojo į visas puses, tik nedidelis būrelis ištikimų romėnų apsupo sunkiai sužeistą

* Bradford, *Hannibal*, 69–70.

Publijų Scipioną. Ši detalė Livijui ypač svarbi, todėl jis skiria jai daug dėmesio. Romėnams, kurie apsupę saugojo Scipioną ir išgelbėjo jam gyvybę, vadovavo aštuoniolikmetis jo sūnus jaunesnysis Publijus Kornelijus Scipionas.* Šis jaunuolis mūsų istorijoje suvaidins labai svarbų vaidmenį.

Bet veikiausiai viskas buvo kiek kitaip. Iš tiesų už romėnų karvedžio išgelbėjimą turėtume dėkoti vienam Romos vergui iš Ligūrijos.** Hanibalo kariuomenė taip pat patyrė nuostolių, tačiau romėnų nuostoliai buvo tokie dideli, kad Scipionas įsakė kariuomenei nedelsiant atsitraukti į Tičiną. Jis skubėjo saugiai perkelti paniškai bėgančius savo legionus per Tičino tiltą, kol priešas jų galutinai nesutriuškino. Tačiau Hanibalas dar nebuvo pasiruošęs baigti kovos ir kurį laiką vijosi romėnų pėstininkus, bet, matyt, nepakankamai greitai.

Didžiajai daliai romėnų, kuriuos iš abiejų pusių puolė numidų kariai, vis dėlto pavyko saugiai persikelti per upę. Ginkluoti tiltą saugoję romėnų sargybiniai, matydami, kad negalės pasipriešinti, pradėjo ardyti Tičino tiltą siekdami sustabdyti persekiojantį Hanibalą. Kai Hanibalas priartėjo prie tilto, iš jo buvo likęs tik skeletas, tad jis buvo priverstas sustoti. Hanibalas paėmė į nelaisvę šešis šimtus belaisvių – tiltą saugojusių karių ir kariuomenės inžinierių, ardžiusių tiltą.***

Kirtęs romėnų neseniai pastatytą tiltą per Po upę, Publijus Scipionas atsitraukė į pietuose esančią Placenciją,**** kad galėtų pasirūpinti sunkiai sužeistais kariais. Placencija buvo neseniai įkurta Romos kolonija, kurioje gyveno šeši tūkstančiai romėnų kolonistų. Šias teritorijas Po upės slėnyje netoli Trebijos upės, anksčiau priklausiusias anamarų keltams, romėnai okupavo 218 m. pr. m. e. pradžioje. Sužeisti Scipiono vyrai buvo moraliai sugniuždyti: nugalėti ir pažeminti jų niekinamų kartaginiečių. Galbūt, jei nebūtų patikėję savo vado Publijaus Scipiono žodžiais, kad Hanibalas pamatęs juos prie Ronos upės išsigando ir pabėgo, pralaimėjimas jiems nebūtų toks skausmingas. Kaip galėjo Hanibalo vyrai, išvarginti ir nusilpę po

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 46.
** Lancel, *Hannibal*, 84.
*** Ten pat.
**** „Placentia-Piacenza, Italy", in *Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, ed. Richard Stillwell, William L. MacDonald, Marian Holland McAlister. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976.

ilgos kelionės per kalnus, juos nugalėti? Kiek šiame mūšyje žuvo romėnų, galime tik spėlioti, žinome tik tai, kad romėnai buvo sutriuškinti. Negana to, Hanibalas paėmė į nelaisvę šešis šimtus romėnų karių, saugojusių Tičino tiltą. Livijus pastebi, kad Tičino mūšis buvo vienas pirmųjų Hanibalo karinių veiksmų, parodžiusių jo kavalerijos pranašumą.*

Dvi dienas Hanibalas žygiavo į vakarus. Kaip ir Scipionas, jis pasistatė tiltą per plačią Po upę ir, davęs Hasdrubalui nurodymus perkelti kariuomenę į kitą upės pusę, pats išskubėjo susitikti su insubrų keltais. Susirinkę prie Po upės insubrai laukė jo su taikos pasiūlymu. Per dvi dienas žinia apie romėnų pralaimėjimą ir atsitraukimą jau buvo pasiekusi Padanijos keltų gentis. Kaip ir daugelis genčių, neutralių arba prievarta tapusių romėnų sąjungininkėmis, šie keltai seniai jautė priešiškumą Romai, todėl dabar norėjo sudaryti su Hanibalu sąjungą. Veikiausiai Šiaurės Italijos keltai gerai žinojo, kad į nuo seno jiems priklausiusias dirbamas žemes kėsinsis romėnai. Be abejo, Hanibalas veikiausiai tikėjosi, kad, sudaręs sąjungą su viena iš šių genčių, ištisus šimtmečius kovojusia su romėnų ekspansionistais, paskatintų ir kitas gentis pasipriešinti Romai. Keltai pasiūlė Hanibalui maisto atsargų ir karių, o Hanibalas su dėkingumu priėmė jų dovanas ir draugystę.**

Hanibalas su kariuomene sėkmingai persikėlė į pietinį Po upės krantą ir nužygiavo palei upę į rytus, tikėdamasis kelyje sutikti romėnų, tačiau visi romėnai buvo pasitraukę į Placenciją. Tuomet Hanibalas apsisuko ir nužygiavo į vietą, kur romėnai galėjo gerai matyti jo kariuomenę, akivaizdžiai provokuodamas romėnus mūšiui. Hanibalas elgėsi įžūliau veikiausiai būdamas tikras, kad romėnai neatsakys į iššūkį. Visų pirma, buvo žiema; antra, Hanibalas žinojo, kad sutriuškinta Scipiono kariuomenė buvo per silpna, kad pastotų jam kelią. Tačiau labai tikėtina, kad šis gudrus manevras buvo skirtas ne išprovokuoti Scipioną, o parodyti sąjungininkams keltams jo kariuomenės pranašumą. Vienaip ar kitaip, Scipionas gydėsi žaizdas ir net neketino stoti į mūšį. Mieste, apsuptame aukštų sienų, jo kariams buvo saugiausia.

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 47.1.
** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 68.8.

Nieko nepešęs Hanibalas atsitraukia į vakarus nuo Placencijos ir už keliolikos kilometrų įkuria stovyklą.

MAIŠTAUJANTYS KELTAI IR JŲ IŠDAVYSTĖ

Placencijos keltams, ne savo noru tapusiems Romos sąjungininkais – daugelis jų buvo verčiami tarnauti romėnų kariuomenėje – įsižiebia viltis. Matydami romėnų neryžtingumą po Hanibalo pergalės, keltai išdrąsėja ir ima keršytauti romėnams. Vieną naktį, kai grįžę romėnai sugulė ir viskas nurimo, keltai tyliai prisėlino prie netoliese įsikūrusios jų stovyklos, nužudė visus romėnus ir sugrįžo į savo palapines. Senu savo papročiu keltai nukirto daugeliui nužudytų romėnų galvas.* „Dar šiurpiau buvo tai, kad keltai išsinešė daugelio nužudytų romėnų galvas kaip karo trofėjų."**

Kitą rytą, vos pradėjus švisti, du tūkstančiai Placencijos keltų ir du šimtai raitininkų su savo šiurpiu trofėjumi – nukirstomis romėnų galvomis,*** jų išdavystės įrodymu, – patraukė į Hanibalo stovyklą. Hanibalas pasveikino savo naujuosius sąjungininkus, pagyrė juos už drąsą, bet išsiuntė

* John T. Koch, *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia*. Santa Barbara, CA: ABC-Clio, 2006, 895. „Nukirstos galvos buvo keltų kario drąsos įrodymas, trofėjai, rodę, kiek karys nukovė priešų." Keltų literatūroje dažnai apie tai rašoma ir akivaizdu, jog keltų paprotys nukirsti galvą nužudytam priešui iš tiesų egzistavo, ne vien literatūroje, galbūt tai susiję su jų ritualais. Taip pat žr. Cunliffe, *Ancient Celts*, 127–128: *Roquepertuse* akropolio nišose stovinčios skulptūrinės kolonos, skirtos galvoms eksponuoti, rodo, kad keltai iš tiesų kolekcionavo nukirstas nužudytų priešų galvas.

** Thomas George Eyre Powell, *The Celts*, repr. London: Thames and Hudson, 1995, 130; Gerhard Herm, *The Celts*. New York: St. Martin's Press, 1976, 54. G. Hermas rašo: „Graikai ypač baisėjosi keltų papročiu medžioti priešų galvas"; „Diodoras Sicilietis rašo, kad matė keltų karius, kurių arkliai buvo papuošti nukirstų galvų girliandomis." (55)

*** Taip pat žr. Miranda Green, „A Carved Stone Head from Steep Holm", *Britannia*, 24, 1993, 241–242. Galbertas (Galbert) (nepublikuota, 2009 m.) rašo, kad apytiksliai 1909 m. Savojoje, netoli Grenoblio, grotoje (*Grotte de Fontabert*), buvo rasta mažiausiai devyniolika nukirstų galvų kaukolių, veikiausiai keltų karo trofėjų. Taip pat žr.: Galbert, *Hannibal et César dans les Alpes*. Grenoble, Fr.: Editions de Belledonne, 2008, 158–159; H. Müller, „Tombes gauloises de la Tène II, découvertes au pied des Balmes de Voreppe", *Bibliothèque municipal de Grenoble, Fonds Dauphinois*, 1909; Stephen Fliegel, „A Little-Known Celtic Stone Head", *Bulletin of the Cleveland Museum of Art 77*, no. 3, March, 1990, 89, 91: „Klasikiniai literatūros kūriniai, taip pat archeologiniai radiniai patvirtina, kad egzistavo keltų ritualas nužudytam priešui nukirsti galvą" ir kad „keltams turėti galvų kolekciją buvo prestižo reikalas, ypač vertinamos buvo garsių priešų galvos. Diodoras Sicilietis [*Library of History*, vol. 29] pasakoja, kad keltai su pasididžiavimu rodydavo galvų kolekcijas svečiams."

juos namo su jų dovanomis, paprašęs tik vieno: kad sugrįžę papasakotų gentainiams apie savo žygdarbį romėnų stovykloje. Klastingasis Hanibalas žinojo, kad kuo daugiau žmonių sužinos apie jų poelgį, tuo mažiau galimybių keltai turės susitaikyti su romėnais. Hanibalas dar paprašė naujų sąjungininkų paraginti kitus keltus pasipriešinti Romai, tikėdamasis, kad šie paseks jų pavyzdžiu.

Netrukus pas Hanibalą atvyko ir bojai (Bolonijos regionas pavadintas jų vardu). Jie atsitempė tris grandinėmis surakintus romėnų pareigūnus, kuriuos Roma buvo atsiuntusi dalyti jų žemių. Į jų spąstus patekusius romėnus keltai norėjo padovanoti Hanibalui. Užuot priėmęs dovaną, Hanibalas pasiūlo jiems romėnus iškeisti į savo gentainius bojus, kuriuos romėnai buvo paėmę į nelaisvę. Šiaip ar taip, bojai romėnus pagrobė keršydami už savo brolius.

Hanibalas nenubaudžia romėnų, netgi priešingai, pasielgia su jais gailestingai, tačiau iš tiesų tai darydamas jis turėjo pragmatinių tikslų. Panašu, kad Hanibalas turėjo labai gerą karinę žvalgybą ir daug žinojo apie bojus. Taip pat jis žinojo, kaip derėtis su romėnais. Hanibalas spėjo, kad romėnai nenužudys bojų tol, kol turės galimybę iškeisti juos į romėnų belaisvius. Akivaizdu, kad karvedys puikiai išmanė karo žaidimo taisykles, ir tai dažnai jam padėdavo laimėti.

Keltų išdavystė pribloškė Publijų Scipioną. Sėdėdamas savo Placencijos stovykloje, jis su nerimu svarstė, kaip pasielgs kaimyninių genčių keltai, išgirdę šią siaubingą žinią. Keltai jau seniai kėlė rūpesčių romėnams, ir jis žinojo, kad po to, kas įvyko, bus dar sunkiau susitarti su ir šiaip įnoringais keltais. Regione romėnai turėjo keltų sąjungininkų, kurie daugelį metų išliko lojalūs Romai ir niekada netalkino kartaginiečiams, bet daugelis kitų keltų genčių, ypač tie, kurie tapo Hanibalo sąjungininkais, buvo labai nepatikimi ir galėjo bet kada išduoti, jei jiems tai būdavo naudinga. Publijus Scipionas vylėsi, kad daugelis keltų nenorėdami, jog Hanibalas kariautų jų žemėse, nepadės jam.*

* Astin, „Second Punic War", 76.

Bet Scipioną guodė tai, kad Roma netrukus atsiųs pastiprinimą. Naujai suformuotai romėnų rekrutų legionai, vadovaujami konsulo Tiberijaus Sempronijaus Longo, jau žygiavo iš Armino (dabar Riminis), miesto Adrijos jūros pakrantėje. Tačiau Scipionas žinojo, kad nauji kariai buvo netreniruoti, o jų vadas konsulas neturėjo jokios patirties. Scipionas manė, kad per žiemą kariai turėtų pasitreniruoti, o ir jam pačiam reikėjo išsigydyti žaizdas, tad dar teks palaukti, kol jo kariuomenė galės pasipriešinti Hanibalui. Veikiausiai jis taip pat būgštavo, kad galbūt Sempronijus skubės pradėti karą su Hanibalu dėl politinių priežasčių – konsulo kadencija ėjo į pabaigą ir jis neabejotinai norėjo būti perrinktas kitai kadencijai.

DAR VIENAS SMŪGIS ROMAI. UŽGROBIAMA KLASTIDIJAUS GRŪDŲ SAUGYKLA

Dar vienas netikėtas romėnus ištikęs smūgis buvo ypač skausmingas Publijui Scipionui. Gruodis jau buvo įpusėjęs, tad Hanibalui vis sunkiau sekėsi išmaitinti savo kariuomenę, nors keltai sąjungininkai ir padėjo apsirūpinti maistu. Romėnų saugomoje Klastidijaus (dabar Kastedžas) saugykloje buvo laikoma daug grūdų. Klastidijus buvo vos už dešimties kilometrų į pietus nuo Po upės, o nuo Hanibalo pagrindinės stovyklos, įsikūrusios prie Trebijos upės, iki saugyklos vakaruose buvo kelios dienos kelio. Maisto tiekimu taip pat rūpinosi Hanibalo mobilūs lengvai ginkluotų pėstininkų būriai. Jie rengdavo reidus gretimame Padanijos regione. Klastidijus su tvirtove taip pat buvo tame regione ir kariai veikiausiai planavo anksčiau ar vėliau užpulti miestą, tačiau tuo metu atsitiko tai, ko niekas nesitikėjo.

Klastidijaus grūdų saugyklą prižiūrėjo romėnų sąjungininkų dalinys, kuriam vadovavo Dasijus iš Brundizijaus (dabar Brindizis), ne romėnas. Kariai, kuriems jis vadovavo, buvo mesapiai iš Kalabrijos, taip pat ne romėnai. Šie du regionai, labai svarbūs romėnams, norėjusiems išsaugoti savo įtaką Italijos pietuose, savo kalba, kultūra ir pietietišku temperamentu

buvo daug artimesni Didžiosios Graikijos kolonijoms nei Romai. Taigi, Dasijus pats atvėrė grūdų saugyklos vartus ir leido Hanibalo vyrams išsivežti romėnų grūdų atsargas, visą prieš kelis mėnesius surinktą metų derlių. Grūdai buvo maisto atsargos žiemai Publijaus Scipiono legionams. Negana to, Klastidijaus saugyklą saugoję mesapiai taip pat dezertyravo pas Hanibalą, o Hanibalas mielai juos priėmė.

Su keltais niekada nebuvo lengva derėtis nei Hanibalui, kuris siekė jų sąjungos, nei romėnams, užgrobusiems jų žemes ir taip užsitraukusiems jų nemalonę. Ypač romėnų nemėgo šiaurės italų keltai. Tai, kad Klastidijuje romėnams saugoti grūdai taip lengvai pateko į jo rankas, veikiausiai atvėrė Hanibalui akis. Labai tikėtina, kad būtent tada Hanibalas suprato, jog Pietų Italijoje, iš kur buvo kilęs Dasijus ir mesapiai, romėnų kontrolė labai silpna.

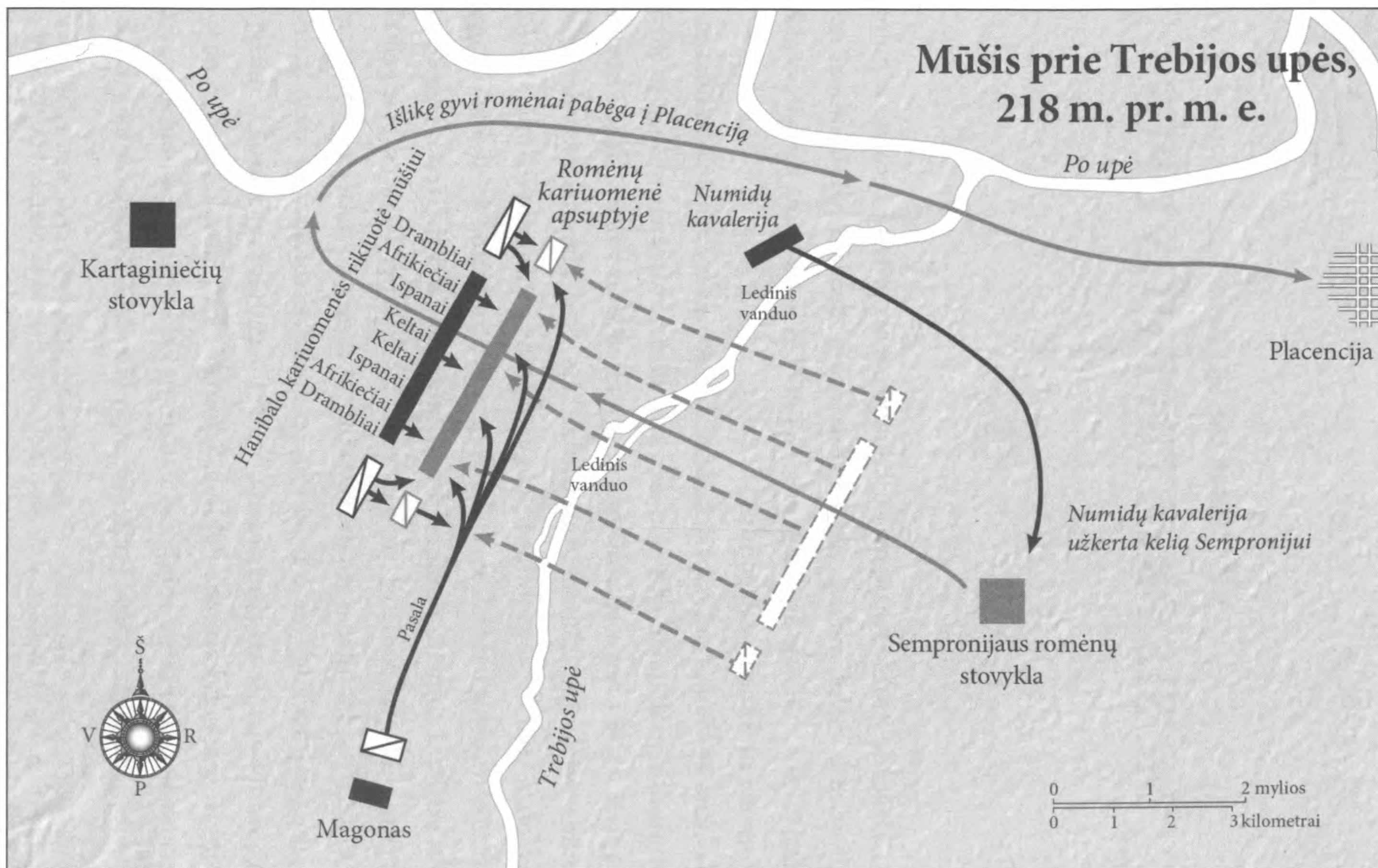
VIENUOLIKTAS SKYRIUS

MŪŠIS PRIE TREBIJOS UPĖS

Daugelio istorikų manymu, ir Polibijus jiems pritaria, romėnų ir pūnų kovos prie Tičino veikiau buvo kariuomenių kavalerijų susirėmimai nei tikri mūšiai.* Vienaip ar kitaip, prie Tičino Hanibalas pirmą kartą tiesiogiai susirėmė su romėnų pajėgomis.

Nors nė viena pusė nepasiekė lemiamos pergalės, romėnai jautėsi pažeminti ir pralaimėję daugeliu aspektų. Pirma, romėnai neabejojo savo pergale, tačiau buvo sutriuškinti ir jų pralaimėtas mūšis parodė neginčytiną priešo pranašumą. Antra, paaiškėjo, kad Hanibalo kavalerija ir legionai, ypač labai mobilūs ir lengvi numidų raitininkų daliniai, kurie, apsupę romėnų ietininkus, atakavo juos iš užnugario, ne tik buvo pajėgūs atlaikyti romėnų puolimą, bet ir buvo pranašesni. Trečia, išgąsdinti ir panikuojantys romėnai buvo priversti trauktis per Tičino tiltą ir gelbėtis. Ketvirta, Hanibalas paėmė šešis šimtus romėnų į nelaisvę, o romėnai veikiausiai nedaug turėjo belaisvių, jei apskritai turėjo, nes jokie istoriniai šaltiniai apie tai neužsimena. Penkta – galbūt svarbiausia – mūšyje sunkiai sužeistas karvedys Publijus Scipionas, kurį laiką kariauti jis negalės. Ne mažiau svarbu ir tai, kad Padanijos keltai pamatė, kokie nepatyrę yra romėnų vadai. Labai greitai jie tapo Hanibalo sąjungininkais, kurie,

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 68.9; Michael P. Fronda, „Hannibal: Tactics, Strategy, and Geostrategy", chap. 14, *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011, 243.

Mūšis prie Trebijos upės, 218 m. pr. m. e.
Po upė
Išlikę gyvi romėnai pabėga į Placenciją
Po upė
Romėnų kariuomenė apsuptyje
Numidų kavalerija
Kartaginiečių stovykla
Hanibalo kariuomenės rikiuotė mūšiui
Drambliai
Afrikiečiai
Ispanai
Keltai
Keltai
Ispanai
Afrikiečiai
Drambliai
Ledinis vanduo
Ledinis vanduo
Placencija
Numidų kavalerija užkerta kelią Sempronijui
Sempronijaus romėnų stovykla
Pasala
Trebijos upė
Magonas
Š
V
R
P
0 1 2 mylios
0 1 2 3 kilometrai

bent jau tuo metu, kol Hanibalas kariavo Šiaurės Italijoje, išliko jam ištikimi.

Žinia apie pralaimėjimą prie Tičino upės pribloškė Romą. Romėnai nesitikėjo tokios baigties, todėl ieškojo racionalaus paaiškinimo tam, kas įvyko. Hanibalo vardas tuo metu dar taip negąsdino romėnų, o savo kariuomenę ir po Tičino pralaimėjimo jie laikys „tobula"*, taigi romėnai padaro išvadą, kad juos veikiausiai pavedė keltai, galbūt net išdavė. Tuo metu, kai Tiberijus Sempronijus žygiavo iš Romos susijungti su Scipiono kariuomene, egzistavo visuotinė nuomonė, kad vien romėnų legionų pasirodymas reiškė neabejotiną pergalę.

Panašu, kad Tičino mūšyje Hanibalas pirmą kartą panaudojo taktiką, kuri vėliau taps jo skiriamuoju ženklu – jis sutraiškė romėnų pėstininkus apsupęs juos iš dviejų pusių. Nors Hanibalas visada buvo labai išradingas ir žinojo daugybę kitų taktinių gudrybių – klaidinančių manevrų, pasalų, jaukų, – šis lengvai ginkluotų numidų manevras buvo ypač efektyvus. Hanibalas dar ne kartą taip panaudos numidus, kartais neįtikėtinai įžūliai, tačiau romėnai taip ir nepasimokys. Kad ir kiek kartų jis naudos tokią taktiką, romėnų karvedžiai, turėdami daug menkesnes raitininkų pajėgas, pasiduos provokacijai ir liks priblokšti bei sutrikę.

SKIRTINGI SCIPIONO IR HANIBALO PLANAI

Po Tičino mūšio Scipionas kurį laiką nekėlė kojos iš Placencijos, vėliau galbūt persikėlė į naują tvirtovę piečiau nuo Placencijos, kur ketino praleisti žiemos šalčius. Panašu, kad ir Hanibalas tuo metu nerodė didelio noro kariauti. Tačiau taip pat tikėtina, kad jis ne delsė, o tiesiog laukė tinkamos progos užpulti Sempronijų. Daugelis senovės ir šių laikų istorikų neabejoja, kad Hanibalas turėjo daug informatorių ir šnipų – veikiausiai keltų – romėnų stovyklose ir žinojo apie Scipiono ir Sempronijaus

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 68.11.

nesutarimus.* Greičiausiai Hanibalas žinojo, kad daugelis romėnų – išskyrus Scipioną, – taip pat ir karštagalvis Sempronijus, nepaprastai pasitikėjo romėnų kariuomene. Hanibalas veikiausiai turėjo šnipų ir pačioje Romoje ir iš jų sužinojo labai naudingos informacijos apie Sempronijų: konsulo Sempronijaus kadencija turėjo baigtis kitais metais, todėl jis ieškojo progos greitai išgarsėti, kol dar turėjo galimybę.**

Tiberijus Sempronijus Longas su dviem legionais į Padaniją atvyko 218 m. pr. m. e. gruodžio viduryje. Palikęs *Lilybaeum* (netoli Trapanio miesto vakarinėje Sicilijos pakrantėje), jis žygiavo daugiau kaip mėnesį iki Aramino miesto prie Adrijos jūros šiaurinėje Italijos pakrantėje, kartais plaukė jūra, kartais ėjo sausuma. Didžiąją dalį maršruto Sempronijaus kariuomenė žygiavo pėsčiomis Flaminijaus keliu, vedančiu į šiaurę nuo Romos – tai buvo tiesiausias romėnų kelias nuo Romos Flaminijaus vartų iki naujų romėnų kolonijų prie Po upės. Nors Livijus tvirtina, kad Sempronijaus kariuomenė visą kelią nuo Sicilijos plaukė,*** tai mažai tikėtina, turint galvoje, kad buvo žiema,**** ir, jei tikėsime Polibijumi, kuris rašo, kad Sempronijus žygiavo per Romą. Polibijaus ir Livijaus raštuose nurodyti maršrutai daugelyje vietų nesutampa.***** Polibijaus pateikta geografinė informacija dažniausiai būna tiksli galbūt todėl, kad jis pats ėjo šiais maršrutais, o Livijus retai keliaudavo. Tais atvejais, kai šių žmonių duomenys nesutampa, dauguma istorikų labiau linkę tikėti Polibijumi, ypač jei Livijus nepateikia jokių argumentų, kurie galėtų pagrįsti jo teiginį.******

* William O'Connor Morris, *Hannibal: Soldier, Statesman, Patriot, and the Crisis of the Struggle Between Carthage and Rome*, 1937, 127.
** Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 53; Lazenby, *Hannibal's War*, 55; O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 112.
*** Livy, History of Rome, 21 knyga, 51.6 ir toliau.
**** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 111. Tai mažai tikėtina, nes tuo metu plaukti Viduržemio jūra buvo pavojinga, plaukiojimo sezonas paprastai baigdavosi rugsėjo pabaigoje. Tai vienas iš pavyzdžių, rodantis, kad Livijaus pateikiama informacija ne tokia patikima kaip Polibijaus.
***** J. A. Cramer, *A Dissertation on the Passage of Hannibal over the Alps*. London: J. W. Parker and G., W. B. Whittaker, 1820, xix.
****** Goldsworthy, *Punic Wars*, 173.

TIBERIJUS SEMPRONIJUS LONGAS

Atvykęs į Padaniją Sempronijus su išvargusiais kariais ilsėjosi įsikūręs netoli Scipiono stovyklos – dviejų romėnų vadų stovyklos veikiausiai buvo netoli dabartinio miesto Rivergaro, į rytus nuo Trebijos upės. Vargu ar Scipionas labai apsidžiaugė pamatęs Sempronijų. Vien jo pasirodymas su dviem legionais buvo tarsi nebylus priekaištas Scipionui. Po susitikimo su Scipionu Sempronijus iškart pradėjo ruoštis mūšiui su Hanibalu, nepaisydamas Scipiono įspėjimų ir pastangų atkalbėti.

Vargu ar rastume daugiau tokių nepanašių žmonių kaip Hanibalas ir Sempronijus. Sempronijus buvo veikiau politikas nei karys, didelis garbėtroška. Hanibalas, priešingai, buvo tikras karys, vadas, kovojantis už savo tėvynę, kuriam asmeniniai reikalai beveik nerūpėjo. 218 m. pr. m. e. Senato sprendimu Tiberijus Sempronijus Longas (260–210 m. pr. m. e.) buvo paskirtas konsulu, tais pačiais metais kaip ir Publijus Kornelijus Scipionas. Jis gauna nurodymą tiesiogiai paspausti Kartaginą. Pirmiausia jis buvo nusiųstas į *Lilybaeum*, kur turėjo suformuoti kariuomenę ir paruošti ją invazijai į Afriką. Livijus rašo, kad Sempronijui buvo patikėti du legionai pėstininkų ir reguliarios kariuomenės raitininkų – iš viso 14 000 sąjungininkų pėstininkų ir 1600 raitininkų.* Iš pradžių Sempronijus turėjo 160 kvinkveremų kariuomenės transportavimui, tačiau vėliau veikiausiai jų liko tik 60. Sempronijus turėjo šiokių tokių pasiekimų – nutaikęs progą, kai Kartagina buvo užsiėmusi kitais reikalais, jis atplėšė nuo jos Maltą. Scipionas tuo metu buvo išsiųstas į Galijos Masiliją, iš kur turėjo pasiekti Ispaniją ir užkirsti Hanibalui kelią į Galiją. Neatlikęs užduoties jis apsisuko ir išskubėjo į Šiaurės Italiją laukti iš Alpių išeinančio Hanibalo. Scipiono ir Hanibalo susidūrimas įvyko prie Tičino upės.

Scipionas buvo sužeistas mūšyje su Hanibalu ir turėjo atsitraukti, todėl Senatas skubiai atšaukė Sempronijų iš Sicilijos ir išsiuntė jį su naujais

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 17.

legionais į Padaniją. Kadangi Scipionas tik per plauką išvengė katastrofiško pralaimėjimo prie Tičino upės, Sempronijus, nepagrįstai gerai vertinamas po pergalės Maltoje, manėsi esąs daug geresnis karvedys ir nekantravo visiems tai įrodyti.

Livijaus manymu, Hanibalas žinojo, kad Sempronijus labai impulsyvaus būdo, ir tuo pasinaudojo. Jis suteiks jam galimybę pasirodyti, kuria Sempronijus negalės nepasinaudoti. Kartaginiečiai labai greitai suvokė, kad kai kurie keltai žaidžia dvigubą žaidimą – tai labai suprantama, turint galvoje, jog situacija regione nuolat keitėsi. Norėdamas pamokyti dviveidžius keltus ir priversti juos pasirinkti vieną ar kitą pusę, Hanibalas nusiuntė 2000 pėstininkų ir 1000 keltų bei numidų kavaleriją. Kariai nusiaubė keltų žemes ir pagrobė visas jų maisto atsargas – veikiausiai jiems tai buvo lengvas grobis. Supykusios veidmainiškos keltų gentys iškart parodė tikrąjį savo veidą ir demonstratyviai patraukė į romėnų stovyklą su prašymu nubausti Hanibalą.

Sužinojęs apie pūnų reidus ir keltų prašymą nubausti kaltininkus, Sempronijus iškart puolė vykdyti teisingumą. Jis nusiuntė didžiąją dalį savo raitininkų ir 1000 ietininkų surasti nedidelius pūnų būrius, užpuolusius keltus ir pabėgusius su didžiuliu grobiu. Romėnai nužudė keletą užpuolikų ir atėmė beveik visą grobį. Likę kartaginiečiai apsisuko ir patraukė atgal į pagrindinę savo stovyklą. Tačiau Hanibalas savo plėšikavusiems kariams nusiuntė pastiprinimą – kur kas mažiau karių, nei Sempronijus buvo atsiuntęs. Sempronijus, savo ruožtu, nusiuntė likusius savo kavaleristus ir ietininkus pasipriešinti pūnams. Matydami, kad priešų pajėgos daug gausesnės, pūnai nusprendė atsitraukti, tačiau Hanibalas juos sustabdė ir liepė atsigręžti į Sempronijaus karius, tačiau uždraudė pulti.

Tai buvo psichologinis Hanibalo žaidimas. Nenorėdamas prarasti keltų karių pasitikėjimo, jis neleido jiems grįžti į stovyklą. Atsigręžę į romėnus kariai parodė, kad jie pasirengę priimti iššūkį. Abi kariuomenės kurį laiką stovėjo ir stebėjo viena kitą iš saugaus atstumo. Buvo juntama

įtampa. Galiausiai romėnai, pamatę, kad Hanibalas pulti neketina, apsisuko ir sugrįžo į stovyklą.

Sempronijus buvo įsitikinęs, kad šis nedidelis susirėmimas buvo išbandymas, parodęs jo pranašumą – juk kartaginiečių žuvo daugiau nei romėnų. Įgijęs dar daugiau pasitikėjimo, Sempronijus nekantravo pradėti mūšį su Hanibalu, nepaisydamas Scipiono įspėjimų. Scipionas bandė įtikinti Sempronijų, kad kariai neturi pakankamai patirties, todėl per žiemą turėtų pasitreniruoti ir geriau pasiruošti mūšiui. Jis prašė atidėti mūšį, kol pats pasveiks. Be to, tikėjo, kad atidėjęs mūšį Sempronijus įgytų pranašumą, nes nekantrūs Hanibalo keltai sąjungininkai, manydami, jog Hanibalas delsia pradėti mūšį su romėnais, nusivylę paliks jį. Bet Sempronijus buvo kurčias ir nenorėjo klausyti išmintingų Scipiono patarimų.

Kaip rašo Livijus, Sempronijus nuramino draugą konsulą, kad nėra ko bijoti, ir aistringomis kalbomis kėlė vadus į mūšį. Livijus sako, kad Sempronijus netgi pasišaipė iš perdėto Scipiono atsargumo: „Ko laukti? Kol Roma atsiųs trečią konsulą su kariuomene?“* Veikiausiai Sempronijus skubėjo pradėti mūšį, kol Scipionas dar nepasveikęs, nes su niekuo nenorėjo dalytis šlove!

Hanibalas puikiai žinojo, kad nepastovūs ir nekantrūs keltai gali pasitraukti, jei negaus progos pasiekti greitų pergalių, kurios pakeltų jiems nuotaiką, arba dar blogiau – perbėgti pas romėnus. Įvairios keltų gentys ir taip kariavo skirtingose stovyklose. Keltams pasitraukus, labai sumažėtų jo sąjungininkų pajėgos, o to Hanibalas negalėjo sau leisti. Pūnų kariuomenė po sunkaus ir varginančio žygio per Alpes smarkiai sumažėjo, tad Hanibalas buvo kur kas labiau priklausomas nuo keltų paramos nei romėnai. Taip pat Hanibalui buvo svarbu, kad mūšyje nedalyvautų Scipiono pajėgos – Sempronijaus vadovaujami nepatyrę nauji romėnų rekrutai buvo kur kas lengvesnis grobis.

Daugeliu atvejų Hanibalas būtų pritaręs Scipiono strategijai, tačiau kitaip nei Scipionui, Hanibalui buvo daug naudingiau surengti staigią ataką

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 53.6–53.15.

ir kuo greičiau pasitraukti,* nelaukiant, kol Roma atsiųs pastiprinimą. Kaip ir kiekvienas karvedys, Hanibalas priešo teritorijoje norėjo kariauti pagal savo taisykles.** Kaip rašo Polibijus, Hanibalas turėjo pasirūpinti, kad jo sąjungininkai neabejotų jo sėkme.*** Priešo galimybes jis labai gerai žinojo – draugiškų jam keltų šnipai romėnų stovyklose buvo surinkę daug informacijos.

HANIBALAS ŽVALGOSI TINKAMOS VIETOS MŪŠIUI

Įkūręs stovyklą Trebijos upės slėnyje, Hanibalas beveik visą mėnesį žvalgėsi ir tyrinėjo plokščias bemiškes lygumas į vakarus nuo upės, pusiaukelėje tarp pūnų ir romėnų stovyklų. Iš čia jis matė upę, kurios krūmais ir nendrėmis apaugę statūs krantai galėjo būti puiki priedanga jo kariams. Čia kariai galėjo pasislėpti ir netikėtai užpulti nieko neįtariančius romėnus, nes iš atviros lygumos stačių upės krantų nematyti. Hanibalas taip pat pastebėjo, kad plati lyguma yra labai patogi numidų kavalerijai manevruoti.

Šiais laikais Trebijos upės krantai daug statesni, nuo keturių iki šešių metrų – veikiausiai du tūkstančius metų vykstanti erozija išgraužė gilesnę upės vagą, nei buvo 218 m. pr. m. e. Net jei manysime, kad anuomet, kai niekas nesivertė modernia žemdirbyste, upės krantai buvo perpus žemesni, krūmais apžėlę Trebijos upės krantai buvo gana aukšti, kad juose galėtų pasislėpti kartaginiečių kariai.**** Buvo gruodžio mėnuo ir pliki medžiai negalėjo jų pridengti.

* Gerokai vėliau Napoleonas panaudos Hanibalo Padanijoje ir prie Trebijos upės naudotą strategiją. Žr. John Peddie, *Hannibal's War*. Thrupp, Stroud, Gloucestershire, UK: Sutton Publishing, 1997, 32.

** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 70.12.

*** Ten pat, 70.11.

**** Dauguma patikimų istorikų sutaria, kad Scipiono ir Sempronijaus stovyklos veikiausiai buvo įsikūrusios Rivergaro provincijoje, į rytus nuo Trebijos upės (apytiksliai už 9 kilometrų nuo mūšio vietos netoli Kaneto). Labiausiai tikėtina mūšio vieta yra į vakarus nuo Trebijos ir į šiaurę nuo Kaneto, o Hanibalo stovykla buvo kiek toliau į šiaurę (apytiksliai už trijų kilometrų) nuo Kaneto mūšio lauko, netoli *Campremoldo di Sopra*, į vakarus nuo Trebijos upės. Žr. žemėlapį: Goldsworthy, *Punic Wars*, 174.

Hanibalas pastebi, kad surengęs pasalą šioje strategiškai patogioje vietoje galėtų išprovokuoti romėnus mūšiui atviroje lygumoje. Apie klastingą savo planą Hanibalas papasakoja jaunesniajam broliui Magonui. Aptarę planą, juodu išrenka du šimtus geriausių veteranų vadų – šimtą raitininkų ir šimtą pėstininkų. Išrinktieji kariai naktį prieš mūšį susirinko pas Hanibalą.

Hanibalas liepė karo veteranams išsirinkti po dešimt geriausių ir drąsiausių savo vyrų. Vidurnaktį, kai buvo visiškai tamsu ir romėnai nieko negalėjo įtarti, Hanibalas nusiuntė į pasalos vietą du tūkstančius karių (tūkstantį raitininkų ir tūkstantį pėstininkų). Drąsiausius ir ištvermingiausius vadus bei karius Hanibalas pasirinko ne be priežasties – vyrai turėjo tūnoti pasaloje šaltyje ir visiškoje tamsoje! Hanibalas taip pat davė tikslius nurodymus, ką turės daryti Magono kariai. Jei viskas klostysis pagal planą, karvedys pasiųs signalą ir Magonas su kariais, palikę pasalos vietą, pradės veikti; jei ne, žvalgai ir trimitininkai, Hanibalo iš anksto paslėpti miškelyje tarp stovyklos ir pasalos vietos, praneš apie pasikeitusį planą. Viskas buvo suplanuota iki menkiausių smulkmenų – Hanibalas negalėjo leisti, kad prasta komunikacija sužlugdytų kruopščiai suplanuotą operaciją.

ROMĖNAI UŽKIMBA ANT KABLIUKO

Hanibalo planas išties buvo genialus. Išvakarėse jis pasirūpino, kad kariai anksti sugultų ir gerai išsimiegotų. Atsikėlę dar prieš aušrą, kariai gerai pasistiprino ir taukais bei aliejais išsitrynė kūnus, kad apsisaugotų nuo šalčio, – tuo metu lijo, galbūt net buvo šlapdriba. Veikiausiai ir žirgus jie ištrynė riebalais. Pirmiausia Hanibalas turėjo išvilioti romėnus iš jų stovyklos. Kai prašvis, Hanibalas kiekvienam kariui paaiškins, ko iš jo tikisi, ir kiekvienam pažadės atpildą, o paskui į kitą Trebijos upės pusę nusiųs numidų raitininkus. Raitininkai pasieks romėnų stovyklą ir strėlių lietumi iš stovyklos išvilios dar net nepapusryčiavusius Sempronijaus karius. Kaip

Hanibalas ir tikėjosi, Sempronijus prarijo jauką. Tačiau tai buvo tik gudraus Hanibalo plano pradžia.

Panašu, kad Hanibalas gerai žinojo romėnų kariuomenės sistemą, pagal kurią karvedžiai pakaitomis kas antrą dieną vadovaudavo karo veiksmams, ir neatsitiktinai pasirinko dieną, kai kariuomenei vadovavo Sempronijus. Scipionas veikiausiai bandė atkalbėti Sempronijų. Naktį lijo, galbūt net šalo, todėl sąlygos mūšiui buvo netinkamos. Tačiau Sempronijus buvo įsitikinęs šlovinga savo pergale ir nenorėjo klausyti protingų Scipiono patarimų. Neįtariantis, koks klastingas gali būti Hanibalas, Sempronijus elgėsi kvailai, taip, kaip Hanibalas ir tikėjosi.

Vikrūs numidai greitai persikėlė per Trebijos upę ir nuskubėjo prie romėnų stovyklos. Karingai šūkaudami jie ėmė sukti ratus ir erzinti romėnus. Sempronijus iškart nusiuntė kelis tūkstančius savo raitininkų pasipriešinti numidams. Paskui nusiuntė dar šešis tūkstančius ietininkų, o galiausiai ir visą kariuomenę. Sempronijus tikėjosi, kad priešo kavalerija, vien pamačiusi tokią daugybę romėnų karių, atsitrauks ir mūšis bus labai greitai baigtas. Bet Sempronijaus kariai buvo nepusryčiavę ir nepakankamai šiltai apsirengę, kad galėtų tinkamai kautis tokiomis oro sąlygomis, – tuo metu pradėjo snigti. Kol kas viskas vyko taip, kaip ir buvo suplanavęs Hanibalas.

Taigi, su optimistišku karvedžiu Sempronijumi priešakyje be galo pasitikintys didžiule ir gerai ginkluota savo kariuomene romėnai stačia galva metėsi į mūšį. Tačiau sunkiai ginkluoti romėnų pėstininkai negalėjo pasivyti greitų, lengvai ginkluotų, gerai treniruotų numidų, kurie suko ratus ir erzino juos, tačiau patys liko nepasiekiami. Romėnai girdėjo numidų laidomus kandžius juokelius, bet nieko negalėjo padaryti.

Kaip strėlės lakstydami pirmyn atgal numidai pamažu viliojo romėnų karius į šiaurę. Trimis eilėmis išsirikiavę romėnai kiek įmanydami stengėsi išlikti rikiuotėje.* Spaudžiant šalčiui ir pučiant žvarbiam vėjui jie bėgo paskui numidų raitininkus Trebijos upės pakrante. Apytiksliai už penkių kilometrų, iš anksto nustatytoje vietoje, numidai staiga pasuko į vakarus ir kirto upę,

* Goldsworthy, *Punic Wars*, 177.

o romėnų kariuomenė lėtai nusekė jiems iš paskos. Pirmiausia per upę ėmė keltis romėnų kavalerija, o paskui juos į vandenį subrido ir daugybė pėstininkų manipulų*. Numidai tuo metu saugiai laukė kitame krante. Vos tik romėnų kavalerija pasiekė krantą, jie ėmė juos pulti iš šonų, provokuoti ir erzinti. Įbridusi į vandenį didžiulė masė romėnų pėstininkų išsisklaidė po visą upę.

TREBIJOS UPĖ – MIRTINAS GINKLAS

Veikiausiai prisiminęs, kokį poveikį paralyžiuojantis šaltis turėjo jo kariams žygiuojant per snieguotas Alpes, Hanibalas nusprendė panaudoti šį pavojingą ginklą prieš romėnus. Jei stingdantis šaltis ir kankinantis alkis per kelias savaites sumažino jo kariuomenę perpus, kaip panašios gamtinės sąlygos galėtų paveikti priešus? Galbūt Hanibalas netgi pasakė savo kariams, norėdamas juos padrąsinti, kad vyrams, ištvėrusiems ir išgyvenusiems kur kas didesnius sunkumus, šis mūšis turėtų būti vieni niekai.

Prasidėjo antrasis Hanibalo suplanuoto mūšio etapas. Naktį prieš mūšį lijo ir krito šlapias sniegas, todėl upė buvo patvinusi labiau nei paprastai. Numidų raitininkai persikėlė per upę beveik nesušlapę, nes šaltu vandeniu brido tik riebalais ištrinti jų arkliai, o jie sėdėjo ant arklių virš vandens. Tačiau romėnų pėstininkai (šešiolika tūkstančių romėnų ir dvidešimt tūkstančių romėnų sąjungininkų) keldamiesi per upę paniro į ledinį vandenį iki pat krūtinės. Sunkiai ginkluoti romėnų raitininkai puolė paskui numidų raitininkus, tačiau numidai greitai nušuoliavo vos jiems išlipus į krantą. Kiaurai permirkusiems romėnams buvo sunku bėgti. Šlapi, galbūt net apledėję drabužiai sugėrė visą kūno šilumą ir trukdė judėti, bet sustoti jie negalėjo, o apsisukti ir vėl kirsti ledinę upę taip pat nenorėjo. Išlipusius į krantą karius romėnų vadai perrikiavo ir kariuomenė žygiavo toliau.

Ir šis mūšio etapas vyko sklandžiai, taip, kaip buvo suplanavęs Hanibalas.

* Manipula (*speira* Polibijaus graikų kalba) vadinamas karinis dalinys, kurį sudaro nuo šešiasdešimties iki šimto vyrų. Šis terminas dažnai painiojamas su lotynų kilmės žodžiu kohorta (*cohors*). Žr. M. J. V. Bell, „Tactical Reform in the Roman Republican Army", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 14, no. 4, October, 1965, 404–422.

ROMĖNAI PRIVERSTI KOVOTI NE TIK SU PRIEŠU, BET IR SU ŠALČIU

Hanibalas tuo metu laukė. Vos pamatęs lyguma „lėtu žingsniu",* kaip rašo Polibijus, artėjančią visą romiečių kariuomenę, jis pradėjo veikti. Romėnų pėstininkai turėjo žygiuoti įkalne, todėl veikiausiai buvo dar labiau išvargę. Pirmiausia Hanibalas nusiuntė ietininkus ir akmenų svaidytojus iš Balearų salų (ietininkai ir svaidytojai visada kovodavo kartu), iš viso aštuonis tūkstančius vyrų – jie buvo išsitrynę kūnus riebalais, todėl šaltis jiems nebuvo toks baisus. Nužygiavusi kiek daugiau nei kilometrą Hanibalo kariuomenė sustojo. Paskui Hanibalas įsakė ginkluotiems pėstininkams (iš viso dvidešimt tūkstančių sąjungininkų ispanų, afrikiečių ir keltų karių) išsirikiuoti į vieną liniją. Sparnuose Hanibalas išrikiavo kavaleriją ir sąjungininkų keltų raitininkus. Jo kavalerija buvo nepalyginti pranašesnė (dešimt tūkstančių raitininkų) nei romėnų – romėnų pranašesnės buvo pėstininkų pajėgos. Hanibalas taip pat išrikiavo trisdešimt septynis dramblius – daugelis stipriausių dramblių po mėnesį trukusio poilsio jau buvo atsigavę – priešais savo raitininkus sparnuose, kad geriau juos apsaugotų.

Supratęs, kad numidų pasivyti nepavyks, Sempronijus staiga prisiminė savo sunkiai ginkluotą kavaleriją. Jis padarė lemtingą klaidą: nusiuntęs į priekį raitininkus vytis numidų, kariuomenės flangus paliko neapsaugotus. Sempronijus lėtai vedė sustirusius nuo šalčio karius į priekį, naiviai tikėdamasis, kad pasirodęs su didžiulėmis pajėgomis išgąsdins margaspalvę pūnų kariuomenę. Deja, priešui ji nepadarė jokio įspūdžio. Negana to, mūšiui dar neprasidėjus slegiamus apledėjusių drabužių ir šalčio krečiamus romėnų karius pradėjo kankinti alkis.

Kai priešakinės abiejų kariuomenių linijos pagaliau susitiko ir prasidėjo mūšis, Sempronijaus kariai jau nebeturėjo jėgų kautis. Romėnų ietininkai didžiąją dalį savo iečių jau buvo išmėtę besivaikydami vikrius numidus,

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 72.13.

drėgmė kaustė jų kūnus. Panašu, kad Sempronijus nenujautė, kokia tragiška lemtis laukia jo legionų.

Sočiai pavalgę ir palyginti gerai apsisaugoję nuo šalčio Hanibalo vyrai judėjo tik tiek, kad nesušaltų. O romėnai, priešo priversti žygiuoti labai sudėtingomis sąlygomis, jau buvo pervargę. Didžioji kartaginiečių kavalerijos dalis ėmė atakuoti romėnų sparnus ir pamažu skverbtis gilyn. Jie spaudė tankiai išsirikiavusius romėnų pėstininkus, kurie pasitraukus kavaleristams buvo labai pažeidžiami. Kartaginiečių kariai susijungė su numidų ietininkais ir ėmė atakuoti romėnų pėstininkus iš priekio. Spaudžiami romėnai neturėjo kur judėti.

PRASIDEDA MAGONO PASALA

Tuo metu netikėtai romėnus iš užnugario ėmė pulti iki tol pasaloje tūnoję Magono kariai ir numidų raitininkai. Išgąsdinti netikėto puolimo romėnai pradėjo panikuoti. Kurį laiką jiems pavyko pasipriešinti mažesnėms Magono pajėgoms, tačiau dabar jie buvo priversti atsigręžti į puolančius jų užnugarį pūnus.

Geriausiems romėnų kariams priešakinėje linijoje iš pradžių pavyko atremti puolimą, galbūt todėl, kad jie neturėjo kito pasirinkimo, kaip tik judėti į priekį, – dalis karių netgi prasiveržė pro silpnesnes ir prastai organizuotų keltų* bei afrikiečių gretas, – tačiau romėnų kariuomenės sparnai ir užnugaris buvo visiškai sutriuškinti. Puolami pranašesnės pūnų kavalerijos romėnai neturėjo galimybės atsitraukti ir grįžti į stovyklą. Dešimties tūkstančių priešakinės linijos romėnų karių grupei (veikiausiai dauguma jų buvo Scipiono veteranai) pavyko prasiveržti pro retą Hanibalo priešakinę liniją ir pabėgti iš mūšio lauko. Kartu su jais pabėgo ir raiti jų vadai, taip pat Sempronijus. Sargybiniai juos saugojo pridengę skydais. Bėgliai

* Panašu, kad Hanibalas ne kartą mūšiuose taip panaudojo sąjungininkų keltų karius. Išrikiuoti priešakinės linijos centre daugiausia nukentėdavo būtent keltai. Tikėtina, kad keltus jis dažnai naudodavo kaip patrankų mėsą, nors neabejojama, kad už jų drąsą kovojant priešakinėse linijose Hanibalas dosniai atsilygindavo.

pasiekė Placenciją ir persikėlė per Trebijos upę tiltu, esančiu už 20 kilometrų į šiaurę nuo pirmo mūšio. Jokie šaltiniai nemini, ar Scipionas dalyvavo šiame mūšyje.

Spaudžiama kartaginiečių, didžioji dalis likusių romėnų pėstininkų buvo priversta atsitraukti. Tie, kurie nenorėjo pasiduoti, buvo išskersti Trebijos upės pakrantėse, sutrypti Hanibalo dramblių arba sunkiosios kavalerijos. Tikėtina, kad daug romėnų žuvo lediniuose upės vandenyse net nespėję pasiekti kranto.

Kartaginiečiai dar kurį laiką persekiojo Sempronijų ir kitus bėglius, tačiau netrukus kilo audra ir jie atsisakė šios minties. Dėl prastų oro sąlygų kartaginiečių kariuomenė taip pat patyrė nuostolių. Hanibalas prarado nemažai sąjungininkų keltų. Ypač pražūtingas šaltis buvo drambliams. Kaip rašo Polibijus,* po Trebijos mūšio išdvėsė beveik visi Hanibalo drambliai, spėjama, nuo plaučių uždegimo.

MŪŠIO PASEKMĖS

Manoma, kad Trebijos mūšyje žuvo apytiksliai penkiolika tūkstančių romėnų karių, daugelis jų (galbūt tūkstančiai)** buvo paimti į nelaisvę – kiek romėnų sąjungininkų keltų buvo paimta į nelaisvę, nežinome.*** Nors nuožmus mūšis pareikalavo daugybės gyvybių, tai buvo pirmas reikšmingas Hanibalo triumfas kovoje su Roma. Galime numanyti, kad ir ateityje Hanibalas naudosis Romos karvedžių silpnybėmis ir gamta padės jam laimėti mūšius.

Po šio mūšio daugelis Šiaurės Italijos keltų labai greitai sudarė sąjungą su kartaginiečiais. Su belaisviais Hanibalas pasielgė taip, kaip iki jo niekas nesielgė, galbūt tik graikų helenistai. Polibijus rašo,**** kad Hanibalas pažadėjo laisvę ir draugystę keltams, kurie nesipriešins jo kariuomenei,

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 74.11.
** Bradford, *Hannibal*, 79.
*** Goldsworthy, *Punic Wars*, 180.
**** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 77.5–77.6.

karaliaujančiai jų žemėse. Jis prisiekė keltams, kad jo vienintelis tikslas yra nukariauti Romą. Kitaip nei romėnai, jis nesigviešė keltų žemių ir nenorėjo jų padaryti vergais ar apgyvendinti jų žemėse kolonistus. Hanibalas keltų tautoms siūlė laisvę.

Kalbant apie belaisvius, po mūšio prie Trebijos upės Hanibalas laikysis tokios politikos: romėnų belaisviams bus negailestingas ir laikys juos pusbadžiu, tačiau keltų belaisviams bus maloningas, kartais netgi dovanos jiems laisvę, nenubaudęs ir nepareikalavęs jokios išpirkos. Jis tikėjosi, kad atgavę laisvę kariai sugrįžę namo paragins kitus Italijos keltus priešintis Romai. Hanibalas žinojo, kad propaganda gali būti labai veiksminga.

Sempronijus labai nenorėjo pranešti Romai apie siaubingą pralaimėjimą, todėl gana ilgai delsė. Jis baiminosi dėl savo ateities ir politinių pasekmių. Kaip rašo Polibijus,* Sempronijus galiausiai nusiuntė pasiuntinius į Senatą su tokiu pranešimu: „Iš manęs pergalę atėmė kilusi didžiulė audra."

Iš pradžių Romos senatas patikėjo Sempronijaus žodžiais, tačiau netrukus žinia apie katastrofišką romėnų pralaimėjimą ir didžiulius nuostolius pasiekė juos iš kitų šaltinių. Senatoriai buvo šokiruoti, sužinoję, kad Hanibalas ne tik neišvarytas iš regiono, bet ir beveik nenukentėjo. Negana to, daugelis romėnų sąjungininkų keltų dezertyravo pas Hanibalą.

Gerai apgalvota mūšio prie Trebijos taktika ir kruopštus pasiruošimas padėjo Hanibalui laimėti pirmą reikšmingą pergalę Italijoje prieš daug didesnę romėnų kariuomenę. Hanibalas pasinaudojo romėnų vadų silpnybėmis ir jų nesugebėjimu strategiškai mąstyti. Romėnai labai neracionaliai naudojo kavaleriją ir pernelyg pasikliovė lėtais pėstininkais, negana to, naujų Romos legionų kariai buvo nepatyrę. Hanibalas mūšyje kaip ginklą panaudojo gamtines sąlygas. Supratęs, kaip gali įveikti Romą, jis tai padarys dar ne kartą.

Patyrusius skaudų pralaimėjimą romėnus guodė tik tai, kad žiema iš karo arenos pamažu ėmė trauktis. Romėnai taip pat vylėsi, kad keltai, kurių žemes buvo okupavęs Hanibalas, ilgainiui nusisuks nuo jo, jei jis

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 75.1–75.2.

nesuteiks jiems progos atkeršyti Romai ir jei keltai negaus žadėto karo grobio.* Tačiau kol kas keltai noriai įsiliejo į Hanibalo kariuomenės gretas ir pakeitė Alpėse žuvusius vyrus.

Kadencijos pabaigoje patyręs gėdingą pralaimėjimą, konsulas Tiberijus Sempronijus Longas sugrįžo į Romą perduoti pareigas jį pakeitusiam konsului Gajui Flaminijui Nepotui. Vėliau Sempronijus dalyvaus menkesnėse ir ne tokiose Romai pražūtingose karinėse operacijose prieš Kartageną.** Bet Tiberijus Sempronijus Longas buvo ne vienintelis Hanibalo apkvailintas romėnų karvedys.

* Peddie, *Hannibal's War*, 58.

** Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 15 ir 63. Pastaboje (23 knyga, *Hannibal at Cannae*, 37) Livijus rašo, kad Sempronijus vėliau dalyvavo mūšyje su Hanibalo broliu ir padėjo romėnams išvaryti jį iš Lukanijos. Jo sūnus, taip pat Sempronijus, 194 m. pr. m. e. paskirtas konsulu, tarnavo dviejose romėnų kolonijose Galijoje ir iš dalies reabilitavo gerą šeimos vardą. (Žr. Livy, *History of Rome*, 34 knyga, *Close of the Macedonian War*, 42.)

DVYLIKTAS SKYRIUS

APENINAI IR ARNO PELKĖS

Prie Trebijos upės Hanibalas sudavė pirmą rimtą smūgį romėnams, ir šis mūšis jį daug ko išmokė. Hanibalas suprato, kad pasinaudodamas romėnų kariuomenės trūkumais gali pasiekti didelio pranašumo ir laimėti mūšius. Taip pat jis suprato, kad negali ilgai delsti ir turi didinti spaudimą Romai. Hanibalas žinojo, kad sąjungininkai keltai jam labai naudingi, bet jie buvo labai priklausomi nuo grobio; jei nebus greitų ir pergalingų žygių, keltai labai greitai praras susidomėjimą.

Nors pažeminęs Romą ir privertęs ją pripažinti jo teisę karaliauti Šiaurės Italijoje, Hanibalas žinojo, kad keltai nenori ilgai užsibūti savo žemėse ir nekantrauja pradėti karą kitur. Keltus labiausiai motyvavo karo grobis, kurio jie tikėjosi užkariavę turtingas romėnų žemes, prieš daugelį metų priklausiusias jų protėviams, bet vėliau okupuotas romėnų. Dabar, kai Hanibalas pakeitė nusistovėjusias taisykles ir pradėjo kariauti žiemą, jo sąjungininkai tikėjosi daugiau greitų bei pergalingų žygių ir didesnio karo grobio.

Po pralaimėjimo prie Trebijos upės Romos senatas įvedė didžiulius privalomus mokesčius plebėjams ir susiformavo vienuolika naujų legionų, kuriuos sudarė beveik šimtas tūkstančių karių.* Hanibalas žinojo, kad negali ilgai priklausyti nuo keltų, netgi žiemą, ir turėjo kuo greičiau susirasti

* Lancel, *Hannibal*, 91; Miles, *Carthage Must Be Destroyed*, 270.

kitą tiekimo šaltinį savo kariuomenei. Viena, kai tavo kariuomenę laiko išvaduotoja, ir visai kas kita, kai žmonės svetimuose kraštuose pradeda tave laikyti okupantu.

Ir Polibijus, ir Livijus, pasakodami apie Hanibalo santykius su keltais, mini vieną labai intriguojančią detalę,* nors daugelis istorikų mano, kad tai prasimanymas.** Sklido gandai, kad Hanibalas bijojo būti nužudytas nepatikimų keltų, todėl, kad nebūtų atpažintas, dažnai dėvėdavęs peruką. Bet vargu ar tai galėjo būti tiesa. Sunku patikėti, kad garsus ir visų gerbiamas tokio aukšto rango karvedys, tik ką sutriuškinęs romėnus ir suteikęs vilties Šiaurės Italijos keltų gentims atgauti nepriklausomybę, būtų jų bijojęs. Kaip teisingai pastebėjo vienas istorikas, Polibijus Šiaurės Italijoje lankėsi taikos metu, kai Hanibalo ir pūnų karas seniai buvo pasibaigęs ir tame krašte gyveno kiti žmonės. Kartagina seniai buvo sugriauta ir nebekėlė jokios grėsmės. Ten, kur anksčiau buvo keltų pasienis, Polibijus matė romėnų naujakurius ir besiplečiančius ūkininkus, o karingi keltai seniai buvo deportuoti arba paversti vergais.*** Šiaip ar taip, šis pasakojimas rodo, kad naujieji sąjungininkai iš tiesų nepasitikėjo vieni kitais.

Kremona ir Placencija, dvi naujos kolonijos Padanijoje, buvo Romos avanpostai, žymėję tai, kas buvo neišvengiama. Jei norėjo jaustis saugi, Roma turėjo plėstis ir praryti šį regioną. Iki mūšio prie Trebijos upės Roma nejautė jokios grėsmės, tačiau dabar turėjo ruoštis karui savame pusiasalyje.

Po Trebijos mūšio prabėgus keliems mėnesiams konsulai Sempronijus ir Scipionas, pasibaigus jų bendrai kadencijai, trumpam grįžo į Romą. Abu karvedžiai sulaukė nemažai kritikos, Sempronijus netgi užsitraukė nešlovę. Publijus Scipionas kartu su broliu netrukus bus perkeltas į Ispaniją, kur vyko karas su Kartagina dėl teritorijų šiaurinėje Ebro upės pusėje.****

---

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 78.1–78.4; Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 1.

** Lancel, *Hannibal*, 90; Goldsworthy, *Punic Wars*, 181–182.

*** Nors Polibijus yra patikimiausias mūsų šaltinis, laiko prizmė kartais iškraipo prieš daugelį metų vykusių įvykių vaizdą.

**** Giovanni Brizzi, *Scipione e Annibale: La Guerre per Salvare Roma*. Rome: Bari: Editore Giuseppe Laterza e Figli, 2007, 48: „*Il quale partiva per raggiungere il fratello Cneo in Spagna.*“

Hanibalas tikėjosi, kad romėnai pakeis apsikvailinusius konsulus, tačiau žinojo, kad konsulų rotacija gali jam būti naudinga, kol romėnai nepatyrusius konsulus, tokius kaip Sempronijus, poruos su patyrusiais, tokiais kaip karo veteranas Scipionas. Tikėtina, kad Hanibalas jau buvo davęs nurodymus savo žvalgams rinkti informaciją apie naujuosius konsulus.

Hanibalas įsikūrė buvusioje Scipiono stovykloje rytinėje Trebijos upės pusėje, kur praleis kelias savaites. Jis pasveikino su pergale keltus, kurie išviję senus savo priešus romėnus ilsėjosi jų stovykloje. Hanibalas surengs keletą reidų Placencijos regione,* tačiau miesto apgulti nesiryš – veikiausiai jis nepamiršo, kaip sunku buvo paimti Saguntą.**

HANIBALAS ŽIEMĄ PRALEIDŽIA BOJŲ ŽEMĖSE

Užuot įsikūręs prie Placencijos, Hanibalas su kariuomene persikelia į bojų genties žemes (dabar Bolonija), kur praleidžia keletą mėnesių. Bojai buvo seniausi ir ištikimiausi Hanibalo sąjungininkai. Manoma, kad jie buvo vieni iš pirmųjų keltų, paprašiusių Hanibalo pagalbos kovoje su Roma dar tuomet, kai Hanibalas buvo Ispanijoje. Bojai buvo svarbūs tarpininkai derintis su Pirėnų keltų gentimis. Jie ne tik suteikdavo Hanibalui naudingos informacijos, bet ir padėdavo įtikinti kitas gentis prisijungti prie jo kariuomenės.

Žiemos pabaigą praleidęs su bojais Hanibalas sustiprina ryšius su šia labai įtakinga keltų gentimi. Tačiau ilga jo viešnagė turėjo ir kitokį, pragmatiškesnį, tikslą. Bojai gyveno tarp dviejų romėnų nukariautų regionų Placencijos ir Kremonos ir anksčiau romėnų įkurtos Armino kolonijos (tarp Padanijos centrinės dalies ir Adrijos jūros pakrantės). Arminas turėjo priėjimą prie Romos nuo jūros pakrantės, todėl romėnams buvo tiesiog

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 57. Taip pat Viktumulus, gerai įtvirtintą keltų miestą, kuris taip pat buvo romėnų sąjungininkas. Livijus rašo, kad įvyko dar vienas susirėmimas taip Hanibalo ir Sempronijaus, tačiau šis faktas istoriškai nepatvirtintas.
** Lancel, *Hannibal*, 91.

privalu jį apsaugoti. Viešėdamas pas bojus Hanibalas iš savo šnipų sužinojo, kad naujieji romėnų konsulai jau suformavo legionus ir žygiuoja iš dviejų pusių užkirsti jam kelią.

Ir šįkart Hanibalas pasinaudos netobula romėnų kariuomenės valdymo sistema, pagal kurią rotacijos principu kariniams veiksmams pakaitomis vadovavo prityręs arba neprityręs karvedys. Gnėjus Servilijus Geminas buvo prityręs konsulas. Jis sutelkė prie Aramino Scipiono ir Sempronijaus kariuomenės likučius. Servilijus turėjo užkirsti Hanibalui kelią į rytus Adrijos jūros link. Kitas naujasis konsulas, karo naujokas Gajus Flaminijus Nepotas, perkėlė du romėnų legionus ir sąjungininkų karius į Aretijų (dabartinį Arecą), esantį Apeninų kalnuose, kurie kaip stuburas ėjo per visą Italiją, pietvakarinėje pusėje. Čia jis turėjo sustabdyti Hanibalą, jei kirtęs Apeninus Hanibalas išeitų į Etrūriją (dabar Toskana). Hanibalas laukė, kol pasibaigs žiema, nors Livijus, kitaip nei Polibijus, teigė, kad jis bandė pereiti šaltus kalnus žiemą, tačiau nesėkmingai. Patyręs didelių nuostolių, galiausiai atsisakė šios minties.*

Kai į žiemos pabaigą pradėjo tirpti sniegas, liovėsi liūtys ir kariai vėl galėjo žygiuoti sausa Italijos žeme neklimpdami į purvynus, Hanibalas jau kūrė naują planą. Romėnai išsiuntė du konsulus ten, kur, jų manymu, Hanibalas galėjo patraukti iš bojų žemių: į rytus palei Po upę iki Adrijos jūros arba į pietus per Apeninų kalnus.** Servilijus ir Flaminijus labai klydo, manydami, kad jiems pavyks sustabdyti Hanibalą.

NELAIMĘ ROMAI PRANAŠAUJANTYS ŽENKLAI

Romą tuo metu buvo apėmęs nerimas. Iškart, kai buvo paskirti nauji konsulai, mieste ėmė sklisti gandai apie lemtingus ženklus, pranašaujančius nelaimę. Kas, jei ne Livijus geriau papasakos apie spalvingus ir dramatiškus įvykius Romoje tuo metu? Mieste sklandė įvairiausi gandai apie

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 58.
** Colin Hardie, „The Origin and Plan of Modern Florence", *Journal of Roman Studies* 55, nos. 1/2, 1965, 122–140.

lemtingus ženklus ir pranašystes, dažnai susijusias su karo dievu Marsu.* Vieni Romos piliečiai matė, kaip netikėtai užsiliepsnojo romėnų karių ietys, kiti regėjo krauju nusidažiusį upelį. Kai kuriems romėnams atrodė, kad saulė keistai prisirišo prie mėnulio. Dar kiti matė du patekėjusius mėnulius arba rytuose patekėjusį mėnulį.** Prietaringiems romėnams, garbinusiems dievus ir gerbusiems savo pranašus, neįprasti ir nerimą keliantys gamtos reiškiniai buvo dievų siunčiami ženklai apie artėjančio karo chaosą. Livijus dėl Romą ištikusios nelaimės labiausiai kaltino Flaminijų, savo poelgiu užrūstinusį dievus. Polibijus, ne toks toks prietaringas kaip Livijus ir daugelis romėnų, nekalba apie lemtingus ženklus, taip išgąsdinusius prietaringą Romą.

PERSIKĖLIMAS PER APENINUS

Hanibalas nusprendė žygiuoti į pietus Etrūrijos link veikiausiai todėl, kad Flaminijus su kariuomene buvo Aretijuje. Toks Hanibalo pasirinkimas buvo ne atsitiktinis, tikėtina, susijęs su paties Flaminijaus asmenybe. Panašu, kad Hanibalas buvo surinkęs daug informacijos apie šį karvedį ir žinojo visas jo ydas. Taigi, Hanibalas pasirinko žygiuoti į pietus. Šiaip ar taip, kelias į Etrūriją, pasirinkus tinkamą maršrutą per Apeninus, buvo tiesesnis ir pasiekti tikslą galėjai greičiau. Vieno istoriko manymu, Hanibalas bojus paliko gegužės pradžioje.***

Kaip rašo Polibijus,**** gerai pasvėręs visas įmanomas galimybes, Hanibalas su kariuomene patraukė į pietus nuo Bolonijos, perėjo Apeninų kalnus ir nužygiavo tiesiai į Aretijų. Romėnus labai nustebino, kad Hanibalas pasirinko vidinį kelią į Etrūriją, o ne ilgesnį kelią jūros pakrante, kuris buvo mažiau stebimas romėnų.*****

---

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 62.
** Ten pat.
*** Lazenby, *Hannibal's War*, 60.
**** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 78.6.
***** Lazenby, *Hannibal's War*, 11. Autorius mano, kad Hanibalas pasirinko kelią per Etrūriją todėl, kad tikėjosi etruskų pagalbos.

Daugelis istorikų mano, kad Hanibalas žygiavo palei Reno upę ir kirto Apeninų kalnus žema (tik 952 metrų aukštyje) Kolino perėja* ir išėjo prie dabartinio Pistojos miesto prie Arno upės.** Žodis *reno* keltų kalba reiškia „tekantis", tad galbūt Reino upės pavadinimas taip pat yra keltų kilmės. 210 kilometrų ilgio upė vingiuoja kaip gyvatė kalnų slėniais į šiaurės vakarus nuo Bolonijos beveik per visą Apeninų kalnų plotį, o paskui staigiai nusileidžia į statų Arno upės slėnį.

Tačiau Hanibalas, užuot žygiavęs į pietus ar vakarus, pasuko į rytus palei Arno upės pelkes. Tai buvo mažiausiai tikėtinas kelias, nes upokšniai nuo tirpstančio sniego kalnuose ir dėl nesibaigiančių liūčių buvo patvinę. Sausuoju metų laiku toks maršrutas šiek tiek trumpesnis, tačiau patvinus eiti šiuo keliu buvo labai pavojinga. Veikiausiai Hanibalas turėjo bojų vedlius, gerai žinojusius kelią. Romėnai (ar bent jau Flaminijus) manė, kad tuo metų laiku kelias nepereinamas,*** todėl nesitikėjo, kad Hanibalas pasirodys jiems iš šiaurės vakarų.

PRAGARIŠKA KELIONĖ PER ARNO PELKES

Keturių dienų žygis per Arno pelkes, galbūt ne toks garsus kaip Hanibalo kelionė per Alpes, buvo ne mažiau pavojingas ir sunkus. Ir Polibijus, ir Livijus pasakoja, kokias kančias patyrė Hanibalo kariai, lėtai klampodami per pavojingas sveikatai ir gyvybei pelkes. Pelkes būtų galima palyginti su Dantės aprašytu pragaru prie Stikso upės. Visur klampus ir dvokiantis

* Lazenby, *Hannibal's War*, 61; Goldsworthy, *Punic Wars*, 184; O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 117. Autoriaus manymu, Hanibalas Apeninus kirto per Kolino arba Poretos perėją.

** Abi perėjos, Poretos ir Kolino, eina palei nacionalinį Italijos kelią SS-64, o Reno upė teka lygiagrečiai su SP-632 keliu iki pat *Commune Granaglione.* Nuo šios gyvenvietės Reno upė teka lygiagrečiai su SP-632 keliu, beveik iki pat savo ištakų. Poretos perėja yra į šiaurę nuo Emilijos Romanijos maršruto, o Kolino perėja – pietinėje dalyje (Toskanoje). Netoli Kolino kelias SS-64 eina 20 kilometrų į vakarus nuo pagrindinės šiaurės–pietų autostrados A1, nuo dabartinės Bolonijos iki dabartinio Prato. Dalis dabartinės autostrados A1 eina per Reno upės slėnį, bet nesiekia Bolonijos, o paskui nusuka nuo Reno upės, tačiau nenutolsta nuo Emilijos Romanijos. Reno upės ištakos yra 745 metrų aukštyje ir už 5 kilometrų į vakarus nuo Kolino perėjos. Taigi, jei Hanibalas pasirinko vieną iš šių perėjų, jis turėjo žygiuoti palei Reno upės baseiną ir kirsti Apeninus kiek aukštesnėje vietoje.

*** Mark Healy, *Cannae 216 BC.: Hannibal Smashes Rome's Army*. Oxford: Osprey, 1994, 52.

purvas, daugybė uodų ir kitokių pavojingų karius kandžiojančių parazitų, besiveisiančių stovinčiuose pelkių vandenyse.

Kai kurie kariai bijojo net įžengti į Arno pelkes, tačiau Hanibalas pasirūpino, kad jie neturėtų pasirinkimo. Priekyje jis išrikiavo ispanų kavaleriją ir afrikiečius, viduryje – sąjungininkus keltus, o pačiame gale – Magono vadovaujamą kavaleriją. Galvijus Hanibalas išrikiavo palei visą ilgą koloną, kad kariai po ranka visada turėtų maisto.

Hanibalas nepasitikėjo keltais ir žinojo, jog progai pasitaikius jie gali pabėgti, todėl pasirūpino, kad to neatsitiktų. Jei sunkiai kontroliuojami keltai sutemus ketino pasitraukti, jiems teko labai nusivilti. Iš abiejų pusių juos supo klampios pelkės, į kurias įžengti jie nedrįso, o apsisukti ir grįžti atgal taip pat negalėjo, nes kelią būtų pastojusi iš paskos ėjusi Magono kavalerija. Taigi keltai, kad ir nenoromis, buvo priversti judėti į priekį, jei nenorėjo būti sutrypti.

Šis ir kiti Polibijaus* aprašyti atvejai rodo, kad pūnų veteranams veikiausiai ne kartą teko jėga priversti nenuoramas keltus neišklysti iš rikiuotės. Suprantama, keltai buvo labai nepatenkinti ir greičiausiai ne vienas iš jų paliko Hanibalo kariuomenę vos išėjęs iš pelkių. Tikėtina, jie vis labiau buvo nepatenkinti Hanibalu, nes visą kelią skundėsi, kad pražus pelkėse, tačiau niekas nebūtų išdrįsęs apkaltinti keltų karių bailumu kovos lauke. Į kiekvieną mūšį jie eidavo entuziastingai ir bravūriškai.

Šis atvejis taip pat parodo, kaip Hanibalas pasitikėjo savo gerai disciplinuotais kariais, su kuriais atžygiavo iš Kartaginos ir išgyveno daugybę sunkumų. Dabar, kai pagalba iš Ispanijos kartaginiečius pasiekdavo vis rečiau ir daugelis tiekimo kanalų buvo užblokuoti romėnų, akivaizdu, Hanibalas buvo vis labiau priklausomas nuo keltų. Žygis per Arno pelkes buvo didžiulis išbandymas keltų sąjungininkams, patikrinęs jų lojalumą. Kaip vienas istorikas pasakys, galbūt Hanibalas sąmoningai pasirinko tokį sunkų kelią, kad užgrūdintų stipriausius karius ir atsijotų silpniausius.**

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 79.4–79.5.
** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 117.

Net Polibijus, kuris paprastai šykštus žodžių, su smulkmenomis aprašo, ką turėjo iškęsti vyrai pelkėse. Įbridę iki kelių, o kartais ir aukščiau, į vandenį, kariai klampojo per purvynę, traukusią juos gilyn.* Aplinkui telkšojo vien purvas ir vanduo, nė mažiausios salelės, kur būtų galima įkurti stovyklą,** todėl vyrai keturias dienas žygiavo beveik nemiegoję. Bristi per dumblą sunku, tačiau visiškai išsekę kariai buvo priversti judėti į priekį. Pelkės gąsdino sunkiai apkrautus nešulinius gyvulius, todėl jie baidėsi. Negalėdami ištraukti įstrigusių kanopų iš lipnaus purvo ir atsistoti, gyvuliai dvėsė. Kanopos purto nuo vandens ir puvo. Pelkėse Hanibalas prarado neįtikėtinai daug gyvulių ir daug brangaus krovinio, tačiau atrodė, kad jo tai visai nejaudino. Jis žinojo, kad pasiekęs turtingas Etrūrijos žemes galės pasipildyti maisto atsargas. Per dešimtmečius trukusį karą Hanibalo kariuomenę visada lydėdavo mažesnis ar didesnis nešulinių gyvulių konvojus, tačiau kariaujant priešo teritorijoje maisto atsargų reikėjo neįtikėtinai daug.***

Sąlygos pelkėse buvo nepakenčiamos. Įstrigusių dumble ir nudvėsusių gyvulių purvu aplipę skeletai kartais būdavo vienintelės sausos vietelės nesibaigiančiose pelkėse, kur vyrai, sumetę ant jų viską, ką turėdavo, galėjo atsisėsti pailsėti arba nusnausti bent kelias minutes. Miegodavo jie trumpai, tik snūstelėdavo, kad pailsintų pavargusius raumenis, nes kol jie ilsėdavosi, už jų einantys vyrai būdavo priversta sustoti.

Livijus kaip visada pasakoja sutirštintomis spalvomis. Jis rašo, kad keltai „pasirodė visu savo gražumu". Nenorinčius eiti per pelkes vyrus visą kelią turėjo saugoti iš paskos ėję numidų raitininkai ir varyti juos į priekį.**** Taip pat Livijus su smulkmenomis aprašo nelaimingų karių žūtis. Jo manymu, dažniausia mirties priežastis buvo miego trūkumas, nes kariai žygiavo kelias dienas nemiegoję. Taip pat daug vyrų paskendo Arno upės pelkėse, kur laukai buvo dar labiau patvinę ir vanduo žmonėms siekė iki

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 79.1–79.12.
** Atkins, 270.
*** Shean, „Hannibal's Mules", 159–187.
**** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 2.

kaklo. Hanibalas, suprantama, vedė vyrus sekliausiomis vietomis, jei tai buvo įmanoma.

Naktį eiti per pelkes buvo dar baisiau. Vanduo siaubingai dvokė, todėl vyrai duso. Kariai kentėjo nuo infekcinių ligų, atsiradę pūliniai dažnai sukeldavo kraujo užkrėtimą [sepsį]. Sergančius tuberkulioze vyrus veikiausiai dar labiau kankino drėgmė, besiskverbianti į jų nesveikus plaučius. Sunkus šaltas purvas, kuriuo klampoti darėsi vis sunkiau, ištraukdavo visą kūno šilumą. Girdėdami besigaluojančių gyvulių baubimą, sumišusį su nesibaigiančiu sergančių ar karščiuojančių bendražygių kosuliu, vyrai jautėsi tikrame pragare, ypač naktimis. Be deglų, kuriais pasišviesdavo tamsų kelią, jokios ugnies jie neturėjo. Netgi tuštinosi ir šlapinosi nepasitraukę iš kelio, dar labiau užteršdami ir šiaip bjauriai dvokiančius bei nešvarius vandenis. Tikimybė susirgti cholera nuo užteršto geriamojo vandens buvo didžiulė – kariams sunku nešti didelį kiekį geriamojo vandens. Kaip Samuelio Teiloro Kolridžo eilėse apie seną jūreivį („Aplink vanduo, bet troškulys kankina"): neturintys pakankamai geriamojo vandens vyrai neteko daug skysčių, todėl jų nuotaika vis prastėjo.

Siaubingi prisiminimai apie kelionę per pelkes neabejotinai dar ilgai persekios išlikusius gyvus vyrus. Galbūt net geležinės valios Hanibalas, vertęs karius judėti į priekį, retsykiais suabejodavo, ar jiems pavyks gyviems ištrūkti iš pelkių. Nėra abejonės, kad jis be paliovos ragino vedlius bojus neprarasti budrumo ir rodyti visiems pavyzdį. Jis pats turėjo jausti didžiulį nuovargį, tačiau, kad ir kaip buvo sunku, turėjo išlikti vadu ir vesti kariuomenę. Miego trūkumas, išsekimas ir nuolatinė drėgmė turėjo liūdnų pasekmių ne vien kariams, bet ir jų vadui.

PELKĖSE HANIBALAS APANKA VIENA AKIMI

Arno pelkėse Hanibalui prasidėjo akies ar akies voko uždegimas. Po keturių dienų kelionės, prieš pat išeinant iš pelkių, Hanibalas viena akimi nebematė. Livijus mano, kad uždegimą galėjo sukelti temperatūros

svyravimas, nes tuomet buvo ankstyvas pavasaris.* Tikrosios apakimo priežasties nežinome, tik galime spėti, kad tai galėjo būti viena iš infekcinių ligų, tokių kaip agresyvus konjunktyvitas, kurį galėjo sukelti bakterinė ar virusinė infekcija, į akį patekę svetimkūniai arba pelkių mikrobai, tokie kaip stafilokokai, vandens bakterijos žaliamėlės pseudomonos *(pseudomonas aeruginosa)* ar *acanthamoeba.*** Imtis kokių nors profilaktinių priemonių, tarkime, išplauti akį švariu vandeniu ar žolelių tirpalu, pelkėse, per kurias jie žygiavo jau keletą dienų, nebuvo jokių galimybių. (Įdomus istorikų pastebėjimas: panašu, kad romėnai žavėjosi vienaakiais karvedžiais, nes buvo ir daugiau karingų romėnų priešų karalių, turėjusių panašų fizinį trūkumą.***)

Hanibalas Argo pelkėse prarado ne tik akį – nors kai kurie teigia, kad jis nevisiškai prarado regėjimą.**** Pelkėse žuvo visi drambliai, išskyrus vieną, ant kurio jojo pats Hanibalas. Kaip rašo Plinijus Vyresnysis,***** remdamasis Marku Porcijumi Katonu vyresniuoju, greičiausiai tai buvo Azijos dramblys vardu *Suros* („siras") su viena iltimi.****** Iki mūsų laikų išliko garsus posakis, kuriuo Hanibalą apibūdindavo ne tik jo tėvynainiai kartaginiečiai ir sąjungininkai, bet ir priešai: „Vienaakis karvedys, jojantis ant didžiulio berberų dramblio."*******

Išėję iš pelkių į rytus nuo Fjezolės ir dabartinės Florencijos,******** kiaurai permirkę Hanibalo kariai pagaliau galėjo išsitiesti ant sausos žemės. Įkūrę

* Ten pat.

** Justin Denholm, Patrick Hunt, „Hannibal's Ophthalmia" (nepublikuotas straipsnis, skirtas kolegoms medikams, 2014). Australijos medicinos mokslų daktaras, infekcinių ligų specialistas (*Royal Melbourne Hospital and University of Melbourne*) Justinas Denholmas rašo, kad daugelis bakterinių ar virusinių infekcijų, tokių kaip konjunktyvitas, gali sukelti apakimą. „Kaip mus moko Hipokratas, *ophthalmia* (akies uždegimu) dažniau sergama pavasarį, o Hanibalas, kaip žinome, per pelkes ėjo pavasarį; Herodotas mini du spartiečių infekcijos prieš Termopilų mūšį atvejus (Herodotus VII.229 ir toliau)."

*** Thomas W. Africa, „The One-Eyed Man Against Rome: an Exercise in Euhemerism", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 19, no. 5, 1970, 528–538.

**** Robert Garland, *Hannibal*, Ancients in Action Series. London: Bristol Classical Press, 2010, 75.

***** Pliny the Elder, *Natural History*, vol. 8, 5.11.

****** De Beer, 96.

******* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 79; Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 2.

******** Goldsworthy, *Punic Wars*, 184.

stovyklą ir kelias dienas pailsėję, niekieno netrukdomi jie nužygiavo pietų ar pietryčių kryptimi.* Hanibalas galėjo padaryti lanką ir apeiti Aretijų, kuriame buvo įsitvirtinęs Flaminijus, tačiau keliaudamas per turtingas žemes jis norėjo papildyti maisto atsargas – daug gyvulių ir grūdų liko pūti pelkėse.

Keltai džiūgavo, pagaliau gavę progą plėšikauti svetimose žemėse, kurios formaliai priklausė Romai nuo IV a. pab. iki III a. pr. pr. m. e., kai romėnai nukariavo etruskus ir samnitus.**

Vienas istorikas mano, kad Hanibalas sąmoningai pasirinko žygiuoti per Etrūriją. Jis žinojo, kad etruskai nekentė jų žemes okupavusių romėnų ir norėjo juos patraukti į savo pusę, ir užsitikrinti jų paramą.*** Keltai pagaliau turėjo galimybę pasimėgauti saldžiu kerštu romėnų legionieriams, atėmusiems iš jų Cizalpinę Galiją. Hanibalas veikiausiai nė nebandė tramdyti kerštingų keltų ir netrukdė jiems plėšikauti. Garsusis karvedys taip pat rengė reidus Flaminijaus pašonėje. Jo vyrai parvarė daug galvijų, ypač mulų, parūpino maisto, kurio kariuomenei labai trūko.

Žygiuodama per pelkes Hanibalo kariuomenė patyrė didelių nuostolių: žuvo daug sąjungininkų keltų, pelkėse nuskendo beveik visi nešuliniai gyvuliai su kroviniais, tad daugeliui toks sprendimas galėjo atrodyti neapgalvotas. 217 m. pr. m. e. pavasaris galėjo pražudyti Hanibalo kariuomenę. Hanibalui buvo labai svarbu išsaugoti didžiąją dalį kariuomenės, kad galėtų įgyvendinti savo planą netikėtai užpulti mūšiui nepasiruošusį Flaminijų. Akivaizdu, kad Hanibalo informatorių tinklas buvo

* Keliai per *Val di Pesa* ir *Val d'Elsa* gyvenvietes ėjo per labai turtingas žemes, tad Hanibalas galėjo neskubėdamas apeiti Aretijų iš pietinės pusės ir išvengti susidūrimo su Flaminijaus kariuomene. Kita vertus, romėnai nesitikėjo, kad Hanibalas pasirinks maršrutą Arno slėniu, nes slėnis pavasarį labai patvinęs, tačiau eidamas šiuo keliu Hanibalas galėjo išeiti tiesiai į Aretijų, nebent priartėjęs prie miesto jis slapstėsi, o paskui pasuko į pietvakarius nuo dabartinio Bučino į *Rapolano Terme*, netoli San Savino kalnų. Įsikūręs Aretijuje Flaminijus galėjo arba žygiuoti į vakarus pasitikti Hanibalo, jei perėjęs Apeninus jis žygiavo per Etrūrijos lygumas, arba į Arminą padėti Servilijui Geminui, jei Hanibalas žygiavo į rytus, o ne Po upės slėniu iki Adrijos jūros. Autorius pastebi, kad upė turėjo būti labai patvinusi. 2013 metais, drėgnaisiais metais, upeliai palei Arną nuo Florencijos iki Areco buvo labai patvinę, nors vietovė jau keletą šimtmečių drenuojama.

** Michael P. Fronda, *Between Rome and Carthage: Southern Italy During the Second Punic War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 14.

*** Lazenby, *Hannibal's War*, 60.

surinkęs kur kas daugiau žinių apie romėnus, nei Flaminijaus žvalgai žinojo apie pūnus.

Išėjęs iš pelkių Hanibalas veikiausiai lengviau atsikvėpė. Jo gerai disciplinuoti karo veteranai išgyveno sunkią kelionę per pelkes, o sąjungininkai keltai pagaliau gavo progą plėšikauti ir džiaugtis karo grobiu, kuris jiems buvo pažadėtas kaip karo sąjungininkams. Kelionė per Argo pelkes buvo sunki ir brangiai kainavo, tačiau Hanibalas pasirodė ten, kur Flaminijus visai nesitikėjo jo pamatyti. Įgyvendinti šią plano dalį Hanibalui pavyko. Tuomet karvedžiui tik ką buvo suėję trisdešimt metų. Jis jau buvo ne jaunuolis, o subrendęs vyras, mokęsis karo meno nuo pat vaikystės. Didžiosios kovos jo dar tik laukė. Net Livijui, kuris paprastai nedraugiškas šiam karvedžiui, į Romos širdį žygiuojantis Hanibalas atrodė herojiškas ir kartu tragiškas.

TRYLIKTAS SKYRIUS

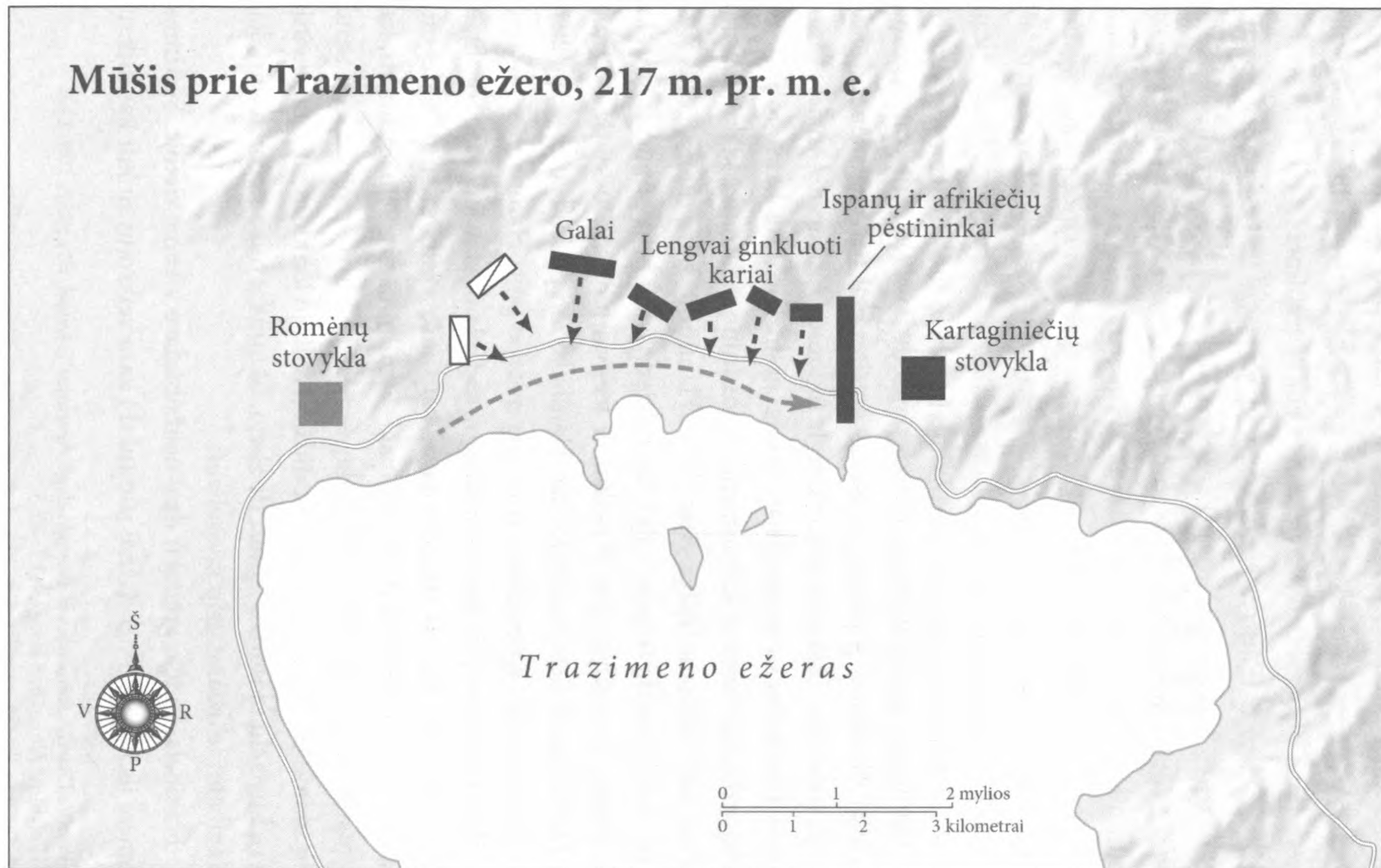
TRAZIMENO EŽERAS

Hanibalas su kariuomene dažnai pasirodydavo ten, kur romėnai mažiausiai tikėdavosi jį pamatyti. Kelias savaites, gal net visą mėnesį, plėšikavęs turtingos Toskanos miestuose ir ūkiuose, apsirūpinęs maisto atsargomis Hanibalas su atsigavusiais vyrais, nešinais gausiu karo grobiu, visą laiką stebimas romėnų kariuomenės ir jos šnipų, atsitraukė kiek įmanoma toliau nuo Aretijaus (dabar Arecas). Jei Flaminijus būtų turėjęs gerus žvalgus – keltų ar italų šnipus, – jis būtų galėjęs pastoti kelią pūnų kariams, kai šie išvargę ir nusilpę išėjo iš pelkių, ir lengvai juos sutriuškinti.* Nežinia, ar Flaminijus iš tiesų nežinojo, kad Hanibalas ten pasirodys, ar nesugebėjo padaryti teisingo sprendimo, ar tiesiog nedrįso pulti Hanibalo.

Romėnai Aretijuje greitai sužinojo, kad Hanibalas jau pasirodė Etrūrijoje, nes ten, kur jis pasirodydavo, kaip rašo Polibijus, nuo sudegintų namų ir ūkių pakildavo dūmų stulpai.** Flaminijus negalėjo apsimesti, kad nemato, kaip niokojamos ūkininkų žemės. Jis buvo žinomas kaip smulkių ūkininkų rėmėjas, negana to, didžioji dalis jo kariuomenėje tarnavusių vyrų buvo šių ūkininkų sūnūs. Be abejo, ūkininkai buvo nepatenkinti, kad Hanibalui leidžiama taip savivaliauti.***

Hanibalas judėjo greitai ir ilgai neužsibūdavo vienoje vietoje. Svetimose žemėse jis negalėjo per dažnai įsitraukti į karo veiksmus su kur kas didesne

* Bettina Diana, „Annibale e il Passagio degli Apennini", *Aevum*, 61, 1987, 108–112.
** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 82.1–82.3.
*** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 118.

Mūšis prie Trazimeno ežero, 217 m. pr. m. e.
Ispanų ir afrikiečių pėstininkai
Galai
Lengvai ginkluoti kariai
Romėnų stovykla
Kartaginiečių stovykla
Trazimeno ežeras
Š
V
R
P
0
1
2 mylios
0
1
2
3 kilometrai

priešo kariuomene. Nuolatinės kovos greitai būtų išvarginusios palyginti mažą ir labai priklausomą nuo keltų jo kariuomenę. Kad apsirūpintų maisto atsargomis, pasitaikius progai jis surengdavo greitus reidus ir skubiai pasitraukdavo, nes lėtai judanti kariuomenė su galvijų banda iš paskos iškart būtų patraukusi romėnų dėmesį.

Veikiausiai Hanibalo veiksmai ir manevrai Etrūrijoje nebuvo atsitiktiniai ir daugumą sprendimų jis priėmė atsižvelgęs į paties Flaminijaus asmenybę.* Ar Hanibalas su kariuomene Apeninuose ir išėjęs į Arno slėnį plėšikavo – šaltiniai nutyli, tačiau akivaizdu tai, kad jis turėjo būti labai atsargus, nes tokiame tankiai apgyvendintame regione kaip Etrūrija būtų greitai pastebėtas ir gandai apie artėjančią prie Arno slėnio Hanibalo kariuomenę būtų greitai pasklidę. Tačiau panašu, kad išėjęs iš Arno pelkių Hanibalas nė nebandė slapstytis. Netgi priešingai, elgėsi įžūliai ir provokuojamai. Galbūt tai buvo jo plano įvilioti Flaminijų į spąstus dalis. Hanibalas žygiavo į pietus centrinės Italijos Čianos slėniu, todėl visiems atrodė, kad jis žygiuoja į Romą.**

Flaminijų labai nustebina, kad Hanibalas, pasiekęs Aretijų, ne apsistoja, o nužygiuoja tolyn iki pat šiauriniame Trazimeno ežero pakraštyje esančių kalnų. Surinkęs daug informacijos apie Flaminijų ir jo impulsyvų būdą, Hanibalas kuria įžūlų planą, kuriam įgyvendinti jam prireiks paties Flaminijaus pagalbos.

GAJAUS FLAMINIJAUS NEPOTO ASMENYBĖ IR KARJERA

Dar iki Trazimeno mūšio Gajus Flaminijus Nepotas buvo vertinamas prieštaringai. Jis buvo karjeristas, nepriklausantis jokiai kilmingai šeimai, tačiau labai ambicingas, dėl karjeros pasiruošęs padaryti bet ką. Panašius į jį žmones, kilusius ne iš aristokratų ar senatorių šeimų, romėnai vadino

* Healy, *Cannae 216 BC.*, 52.
** Lancel, *Hannibal*, 93.

novus homo, „naujokais".* Kaip daugelis neturinčių kilmingos praeities vyrų, Flaminijus buvo pirmasis šeimoje tapęs *cursus honorum***, kitaip tariant, priimtas į „garbingųjų ratą", kuriam buvo suteiktos aukštos pareigos ir kuris galiausiai pateks į Senatą. Anuomet nekilmingam vyrui retai pavykdavo pasiekti tokių aukštumų, tačiau nuo 287 m. pr. m. e., kai plebėjų taryboje nebeliko patricijų, plebėjai įgijo politinę lygybę.***

Bet Flaminijus buvo išrinktas vien plebėjų, todėl, suprantama, neturėjo patricijų palaikymo. Jis tarnavo plebėjų cenzoriumi**** ir tribūnu, o prieš keletą metų (223 m. pr. m. e.) buvo išrinktas plebėjų konsulu. Vien tai, kad jis buvo *novus homo*, lėmė Flaminijaus priešiškumą kitiems senatoriams. Flaminijus buvo ekstravagantiška, vaidinga, įžūliai nepaisanti nusistovėjusios tvarkos asmenybė. Negana to, kaip politikas Flaminijus turėjo ir daug didesnių ydų. Jis atvirai kritikavo Senato valdžią, ir tai, suprantama, labai patiko paprastiems žmonėms.

232 m. pr. m. e. plebėjų tribūno Flaminijaus pastangomis buvo patvirtinta populiari žemės reforma, pagal kurią neseniai nukariautos Etrūrijos žemės į pietus nuo Aretijaus išdalytos vargšams, nukentėjusiems per karą. Senatas, be abejo, pasipriešino šiai reformai, tačiau Flaminijus su jais nesikonsultavo. Tai prieštaravo Romos konstitucijai ir susiklosčiusioms tradicijoms. Flaminijus taip pat labai supykdė Senato patricijus, kai 218 m. pr. m. e. vienintelis savo balsu parėmė *Lex Claudia*, įstatymą, kuriuo norėta uždrausti senatoriams pelnytis iš komercinės veiklos kituose

* Timothy P. Wiseman, *New Men in the Roman Senate, 139 B.C. to A.D. 14*. London: Oxford University Press, 1971; taip pat žr. Andrew W. Lintott, „Novi Homines", *Classical Review*, 24, no. 2, 1974, 261–263.

** Lily Ross Taylor, *Roman Voting Assemblies: From the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar*. Jerome Lectures, 8th series. Ann Arbor: University of Michigan, 1966; taip pat žr. (čia kalbama tik apie I a. pr. m. e.): Fergus Millar, *The Crowd in Rome in the Late Republic*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.

*** Andrew W. Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford: Oxford University Press, 1999), 1–4. Remdamasis Polibijumi, autorius mano, kad neįtikėtiną Romos karinę sėkmę lėmė du dalykai: tai, kad „kariuomenė buvo nepriekaištingos sudėties", ir „inovacijos, pakeitusios romėnų kariuomenės struktūrą per [antrąjį pūnų] karą". Tai iš esmės sulaužė nerašytas taisykles ir senas tradicijas.

**** Romėnų cenzorius atlikdavo cenzą, tvarkė kai kuriuos finansinius reikalus, taip pat rūpinosi visuomenės morale.

kraštuose. Kaip teigė Flaminijus, senatoriai ir taip yra turtingi, be to, valdantiesiems pareigūnams nederėtų pelnytis iš verslo. Bandydamas pažaboti Senato galias, Flaminijus peržengė visas ribas, todėl balsuojant nesusilaukė jokios paramos.

Būdamas cenzoriumi Flaminijus 220 m. pr. m. e. buvo atsakingas už strateginio 239 kilometrų ilgio kelio iš Romos į šiaurę iki Armino, einančio per Umbriją, planavimą ir tiesimą. Garsusis Flaminijaus kelias – kaip ir pridera, pavadintas jo vardu – kirto skersai Apeninus kiek į rytus nuo Aretijaus. Flaminijus labai didžiavosi šiuo savo pasiekimu – turime pripažinti, kad jis turėjo administracinių ir finansininko sugebėjimų. Tačiau karo strategui reikia visai kitokių bruožų.

Livijus, pats buvęs patricijumi, niekino Flaminijų. Jis manė, kad Flaminijus turi daug trūkumų ir yra nevertas būti konsulu. Kaip dažnas politikas, o Flaminijus buvo tikras politikas, užuot dirbęs visuomenės labui, jis siekė pigaus populiarumo ir protestavo dėl visko, dėl ko tik galėjo. Flaminijus ieškojo menkiausios galimybės, kad ir pačios kvailiausios, įtikti savo rinkėjams plebėjams ir nė nebandė pataikauti Senatui. Kitaip nei turtingi jo kolegos patricijai, dažniausiai žemvaldžiai arba verslininkai, jis neturėjo kitų priemonių pasiekti populiarumo.

Būdamas konsulu, Flaminijus, niekam nepranešęs, tarsi būtų privatus asmuo, nuvyko į Aretijų, nepaisydamas reikalavimų, kurių jam buvo privalu laikytis kaip pareigūnui. Tai labai supykdė Senatą. Jo kolegos skubiai jį atšaukė ir pagrasino jėga sugrąžinti, jei jis nepaklus. Tačiau Flaminijus ignoruoja Senato pasiuntinį. Toks jo elgesys dar neturėjo precedento. Kaip rašė Livijus, pasipiktinęs Senatas pareiškė, kad „Flaminijus nepakenčiamas, jis kariauja ne tik su Senatu, bet ir su dievais“*.

Flaminijus turėjo motyvų nepranešti apie savo kelionę Senato patricijams. Jis baiminosi, kad Senatas, norėdamas sutrukdyti išvykti, užkraus jam visokiausių darbų. Nežinome, ar senatoriai suprato, koks Flaminijus impulsyvus ir nepasirengęs karinei tarnybai, bet tikėtina, kad po

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 62.

pralaimėtų Tičino ir Trebijos mūšių jis buvo atidžiai stebimas ir tikrinamas jo karinis pasirengimas. Bet Livijus atkreipia dėmesį į kitą detalę. Flaminijus dalyvavo aukojimo ceremonijoje – veikiausiai Aretijuje, – kurios metu aukojamas gyvūnas nušoko nuo altoriaus ir žmones, stebėjusius aukojimą, aptaškė krauju. Žmonėms tai buvo „blogas ženklas, pranašaujantis nelaimę"*. Matyt, Livijus norėjo pasakyti, kad Flaminijaus puikybė užrūstino dievą, todėl Roma pralaimėjo mūšį. Kitaip tariant, Flaminijus buvo pasmerktas pralaimėti prieš Hanibalą mūšiui dar net neprasidėjus.

Nors ne visi dėl pralaimėjimo kaltino Flaminijų,** Livijus buvo ne vienintelis turėjęs prastą nuomonę apie konsulą. Štai kokią informaciją, anot Polibijaus, Hanibalas turėjo surinkęs apie Flaminijų:

> „Jis sužinojo, kad Flaminijus yra pigus populistas ir demagogas, neturintis karvedžio sugebėjimų, bet be galo pasitikintis savimi. Hanibalas numatė, kad jei žygiuos į šalies gilumą Romos kariuomenei matant, konsulas [Flaminijus] nepuls jo [Hanibalo], bet apsimes, kad nepastebi jo kariuomenės, kad nebūtų išjuoktas karių. Tačiau tai jam neduos ramybės, todėl jis ims sekioti Hanibalo kariuomenę ir ieškos progos jį užpulti, nesulaukęs savo kolegos [Servilijaus Gemino] pastiprinimo. Taigi, Hanibalas tikėjosi, kad Flaminijus suteiks jam daugybę progų jį užpulti. [Hanibalo] prielaidos buvo pagrįstos, ir jis buvo visiškai teisus."***

Šių laikų tyrinėtojai laikosi kiek kitokios nuomonės: Flaminijus buvo nenuoseklus ir darė skubotus neišmintingus sprendimus, o Hanibalas teisingai įvertino šio vyro savybes.****

---

* Ten pat.
** Goldsworthy, *Punic Wars*, 185. Autorius pastebi, kad anuomet egzistavo „tradicija dėl pralaimėjimo kaltinti vien karo vadus".
*** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 80.3–80.4.
**** Garland, *Hannibal*, 75.

FLAMINIJUI RENGIAMOS PINKLĖS

Mėgstantis kalbėti apie pranašystes, kuriomis tikėjo prietaringi žmonės, Livijus pasakoja apie du pranašiškus ženklus, labai išgąsdinusius Flaminijaus vyrus, sekusius Hanibalo kariuomenę. Pirmą kartą kariai nustėro, kai Flaminijų nubloškė ant žemės pasibaidęs arklys, o antrą kartą – kai į žemę įstrigo metalinė Flaminijaus lazda su ereliu, legiono simboliu, o jo padėjėjai, kad ir kaip stengėsi, negalėjo jos ištraukti. Kaip pasakoja Livijus, Flaminijus pašaipiai pasakė: „Jei iš baimės jie neteko jėgų, tegul iškasa lazdą." Ši istorija rodo, koks arogantiškas buvo Flaminijus. Net nepasiuntęs žvalgų patikrinti vietovės, Flaminijus ryžtingai nužygiavo į priekį. Turintys daugiau patirties jo vadai stovėjo nustėrę. Ar Flaminijus nuskubėjo net neleidęs savo kariams patikrinti Hanibalo pozicijų?

Tuo metu jau buvo įpusėjęs birželis. Hanibalas, įsitikinęs, kad Flaminijus mato kiekvieną jo kariuomenės manevrą, pasiekė šiaurinį ežero pakraštį ir pasuko į rytus, Perugijos (dabar Perudža) link, užuot žygiavęs į Romą pietuose. Kai dienos šviesa ėmė blėsti, paskutiniai Hanibalo kariai dingo romėnams iš akių labai siaurame Borgeto tarpeklyje tarp šiaurinio Trazimeno ežero krašto ir stačių Kortonos kalnų šlaitų. Saulei leidžiantis, Flaminijaus kariuomenė jau lipo Hanibalui ant kulnų, rašo Livijus.* Artinosi naktis, todėl romėnai buvo priversti sustoti. Tikėtina, kad romėnai netgi matė Hanibalo stovyklą slėnyje tolimame ežero pakrašty. Flaminijus nusprendė nakčiai įkurti stovyklą, o kitą rytą pasivyti Hanibalą. Pro Borgeto tarpeklį buvo matyti, kaip kad aš mačiau, kaip mažytis slėnis paskęsta tamsoje dar nespėjus paskutiniams saulės spinduliams pasislėpti už kalnų.

Tačiau naktį Hanibalas perdislokavo savo kariuomenę, išmėtęs ją keliose vietose. Suskirstęs karius į kelias grupes, jis išdėstė juos prie gilių tarpeklių, kuriais vanduo iš šiaurės tekėjo į ežerą. Vargu ar romėnų žvalgai turėjo galimybę įspėti Flaminijų, nes be priešo stovykloje degančių laužų tamsoje jie daugiau nieko nematė.

* Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 4.

Romėnai veikiausiai nepastebėjo, kaip sutemus tūkstančiai Hanibalo vyrų sėdo ant arklių ir pajudėjo. Didžioji jų dalis iš slėnio kilo į kalną, siaurų tarpeklių link. Hanibalas veikiausiai buvo įspėjęs karius judėti tyliai ir tik keliems vyrams leido nešti deglus bei rodyti kelią. Numidų kavaleriją Hanibalas paslėpė vakarinėje kalnų pusėje, arčiausiai Borgeto tarpeklio. Lengvai ginkluotus pėstininkus ietininkus su pikomis ir akmenų svaidytojus iš Balearų salų jis paslėpė kalnuose netoli dabartinio Tuoro, virš kelio, einančio palei ežerą. Rytuose, netoli lengvai ginkluotų pėstininkų, Hanibalas paslėpė sąjungininkus keltus. Afrikiečių ir ispanų sunkiuosius pėstininkus jis paliko netoli stovyklos rytinėje slėnio pusėje, kur ryte juos galėjo pamatyti romėnai. Polibijus rašo, kad Hanibalo kariai suformavo nenutrūkstamą grandinę, nusidriekusią palei šiaurinę ežero pakrantę,* kurios tik patį galą ežero pakraštyje galėjo matyti romėnai.

Tą naktį įtarūs romėnų vadai įspėjo Flaminijų ir patarė palaukti, kol Hanibalas pasirodys arba kol iš Armino su keliais legionais atvyks konsulas Servilijus – jį jau turėjo būti pasiekusi žinia apie Hanibalo kariuomenės judėjimą per Etrūriją. Bet Flaminijus nieko nenorėjo klausyti.

KARO TRIMITAI – MIRTIES PRANAŠAI

Išaušęs rytas kaip niekad buvo maloningas Hanibalui. Sąlygos jo planui įgyvendinti buvo idealios. Kai kurie senovės šaltiniai, vienas iš jų Ovidijus (Augusto laikų romėnų poetas, 43–17 m. pr. m. e.), rašo, kad tuo metu buvo vasaros saulėgrįža, birželio 21 diena.**

Hanibalas veikiausiai žinojo apie gamtos reiškinį, kai vasarą virš vandens telkinių šilto oro srovės susimaišo su šaltesne srove. Tirštas rūkas uždengė visą šiaurinę Trazimeno ežero pakrantę ir smarkiai apkarpė stačius kalnus. Nežinome, ar Hanibalas žinojo, kad ežerą uždengs rūkas, tačiau šis gamtos

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 83.3–83.4.

** Ovid, *Fasti*, 6 knyga, 767–768. Lancel, *Hannibal*, 93. Autoriaus manymu, mūšis įvyko birželio 21 d., tačiau Briskas mano, kad pagal Julijaus kalendorių mūšis turėjo įvykti gegužę, ne per saulėgrįžą (Briscoe, „Second Punic War“, 49).

reiškinys jam buvo labai parankus. Pradėjus aušti, didžiąją dalį jo kariuomenės buvo paslėpusi vešli tarpeklių augmenija, o slėnį užklojęs tirštas rūkas.

Livijus rašo, kad Flaminijus prieš žygį nenusiuntė žvalgų patikrinti kelio. Daugeliui nesuprantama, kaip Flaminijus galėjo nužygiuoti su kariuomene siauru slėniu, prieš tai nenusiuntęs žvalgų į Tuoro lygumą.* Ar Flaminijus iš tiesų buvo beprotis ir nepagalvojo apie galimas pasekmes?

Jei Hanibalas stovėdamas ant kalno viršūnės matė, kaip bravūriškai Flaminijus metėsi į siaurą tarpeklį vos prašvitus, jis veikiausiai neabejojo, kad gudrus planas pavyks. Jis kantriai laukė, kol tvarkingai išsirikiavusios romėnų kolonos prisiartins prie jo kariuomenės priešakinės linijos – afrikiečių ir ispanų pėstininkų. Hanibalas pirmiausia duoda ženklą trimitininkams. Sutartiniai jų garsai, sklindantys iš visų pusių, veikiausiai smarkiai suglumino romėnus, skendinčius tirštame rūke.

Hanibalo raitininkai nusileido nuo kalno ir atkirto kelią atgal į Borgeto tarpeklį, ir romėnai netrukus atsidūrė visiškoje apsuptyje: Hanibalo kariai juos puolė iš trijų pusių, o pietinėje pusėje kelią jiems pastojo ežeras, nusidriekęs daugiau nei šešis kilometrus, palei visą jų koloną.** Pelkėta ežero pakrantė šiame mūšyje tapo baisiu Hanibalo ginklu. Panašu, kad visi Hanibalo kariai puolė romėnus vienu metu.*** Tirštas rūkas dengė juos, tad romėnai nematė jų, tik girdėjo didžiulį karių keliamą triukšmą – ypač keltų – ir arklių kanopų dundėjimą. Balearų salų karių mėtomi akmenys ir iečių kruša pasipylė ant romėnų galvų, nespėjus jiems net prisidengti skydais.

Romėnai narsiai gynėsi, tačiau puolimas buvo nuožmus, mūšio baigtis jau aiški. Romėnai girdėjo mūšio garsus, tačiau dėl tiršto rūko priešo karius pamatydavo tik jiems išdygus šalia. Kad ir kur romėnai pasisuktų, visur laukė mirtis. Kaip rašė Polibijus, „romėnai žuvo net nespėję persiformuoti mūšiui“****.

---

* Goldsworthy, *Punic Wars*, 187. Autorius teigia, kad romėnai retai siuntė žvalgus todėl, jog žygiuodami jie aiškiai matė priešą (afrikiečių ir ispanų sunkiai ginkluotus pėstininkus, kuriuos Hanibalas buvo palikęs stovykloje).

** Peddie, *Hannibal's War*, 69.

*** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 119.

**** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 84.4–84.5.

Romėnai kovėsi su nematomu priešu, gluminami mūšio garsų – duslių smūgių, metalo skambesio, riksmų, šūksnių ir dejonių. Tikėtina, kad būtent toks buvo Hanibalo tikslas – sutrikdyti romėnus sukeltu chaosu, – nes įveikti mūšiui išsirikiavusią romėnų kariuomenę Hanibalo kariams būtų nepalyginti sunkiau. Tokia taktika suteikė didelį pranašumą jo kariams, ypač keltams, įpratusiems kautis su priešu akis į akį. Pergrupuoti karius rūke romėnų vadams buvo sudėtinga. Jie girdėjo įsakymus, bet beveik nematė vienas kito, o ką jau kalbėti apie priešą. Dauguma romėnų, ypač karo veteranai, veikiausiai narsiai gynėsi iki pat mirties. Dėl tragiškos karių žūties turbūt labiausiai turėtume kaltinti netikusį jų karvedį Flaminijų. Kaip rašo Polibijus, „juos pražudė jų vado nesugebėjimas daryti teisingų sprendimų“*. Livijus, kita vertus, pompastiškai pamokslauja, kad kario gyvybė priklauso nuo jo kardo, kitais žodžiais tariant, ne karvedžio sprendimais laimima kova, o kario drąsa ir valia, kad ir kokią beviltišką kovą jis kovotų. Bet galbūt Livijui tiesiog buvo sunku pripažinti, kad romėnai apsikvailino ir papuolę į spąstus patyrė vieną skaudžiausių pralaimėjimų senovės istorijoje.**

Hanibalo kariai ne ką geriau matė rūke nei romėnai, tačiau jie buvo ištyrinėję teritoriją dar iki mūšio ir žinojo, kurioje pusėje yra priešas. Romėnai, kita vertus, apsupti ir puolami iš visų pusių, visi kartu ir po vieną, buvo visiškai praradę orientaciją. Vienintelis nejudantis orientyras jiems buvo ežeras. Per toli įbridusius į ežerą romėnus galėjo ištikti hipotermija – kūno šilumos praradimas, – tai sulėtintų jų reakciją. Daug romėnų, kurie gelbėdamiesi puolė į ežerą, nuskendo. Daugelis jų brido gilyn į ežerą, kol sunkūs šarvai nutempė juos į dugną, nes pakrante jodinėjantys numidų raitininkai neleido romėnams išlipti į krantą. Polibijus rašo, kad įbridę iki kaklo romėnai neturėjo kur dingti, todėl iškėlę rankas maldavo pasigailėjimo, tačiau priešas buvo negailestingas.*** Išskerstų romėnų kūnai mėtėsi kelyje, slėnyje, plūduriavo ežere, nusidažiusiame žuvusių romėnų krauju.

* Ten pat.

** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 119.

*** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 84.9–84.10. Polibijus taip pat rašo, kad sužeisti romėnų kariai maldavo savo bendražygių nepalikti jų mūšio lauke. Jie žinojo keltų įprotį žuvusiems priešams nukirsti galvas, todėl bijojo patekti Hanibalo kariams į rankas.

Mūšis tęsėsi visą rytą – „tris kruvinas valandas“, kaip rašys Livijus.* Jei ir buvo kovos epicentras, jis sukosi aplink Flaminijų. Polibijaus raštuose Flaminijus atrodo apgailėtinas, „sutrikęs ir išsigandęs“**, galbūt pagaliau supratęs, kaip kvailai elgėsi. Livijus, kita vertus, bandys pateisinti Flaminijų. Jis rašys, kad Flaminijus su grupele geriausių vyrų, „pasiryžusių apsaugoti savo vadą nuo priešo“***, kiek išgalėdamas stengsis padėti kiekvienam bendražygiui romėnui.

Bet iš tiesų buvo kitaip. Flaminijus su tviskančiomis regalijomis ir atributais, apsuptas blizgiais apdarais pasipuošusių visokio rango vadų, kaip ir priklausė pagal legionų standartus, buvo pernelyg matomas ir traukė priešo akį kaip magnetas. Mūšio įkarštyje vienas insubrų keltų raitininkas, galbūt vadas vardu Dukarijus,**** atpažino Flaminijų. Paspartinęs žirgą jis metėsi į priekį, šaukdamas, kad paaukos konsulą keltams, kuriuos romėnai beveik išnaikino. Pagal keltų papročius nužudyti priešo vadą yra didvyriškas poelgis. Prijojęs jis nustūmė į šalį ginklanešį ir vienu galingu mostu pervėrė romėnų karvedį ietimi. Flaminijus krito kaip akmuo. Jo vyrai apsupo ir pridengė jį skydais, kad keltai ietininkai neatimtų iš vado regalijų, tokių kaip plunksnuotas šalmas, ir nenusineštų kaip trofėjaus.

Gandai apie Flaminijaus mirtį pasklido greičiau, nei Romą pasiekė oficialus pranešimas. Tarp nedalyvavusių mūšyje romėnų karių kilo panika. Viena kariuomenė žinią apie aukšto rango karvedžio žūtį sutiko euforiškai, kitą kariuomenę, begalvę, ištiko šokas. Kaip rašys vienas istorikas, daugelį karių, kurie dar buvo nepamiršę klastingo Hanibalo karo prie Trebijos upės 218 m. pr. m. e. pasekmių, baimė tiesiog suparalyžiavo.***** Jie jau kartą matė, kaip žuvo vienas bravūriškas romėnų karvedys Sempronijus, neįtikėtinai panašus į Flaminijų.

Šešiems tūkstančiams romėnų karių, žygiavusiems kolonos priešakyje, vis dėlto pavyko prasiveržti į priekį ir rūko priedangoje pabėgti. Jie saugiai

* Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 6.1.
** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 84.6.
*** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 6.1–6.2.
**** Ten pat, 6.4–6.6.
***** Lazenby, *Hannibal's War*, 64.

perkopė kalną ir nusileido slėnyje. Tačiau kai rūkas pagaliau išsisklaidė ir karšta birželio saulė nušvietė romėnų kūnais nusėtą slėnį, karius apėmė siaubas. Hanibalo kariai rinko ir grupavo belaisvius į sužeistus ir į tuos, kurie patys pasidavė ir dar galėjo kariauti. Žiaurias romėnų skerdynes šiandien vis dar primena seni upelių pavadinimai, tokie kaip *Sanguineto* (kruvinasis).

Šeši tūkstančiai romėnų kareivių, kuriems pavyko pabėgti iš skerdynių lauko ir pasiekti kaimelį, netrukus buvo apsupti. Maharbalas, Hanibalo numidų kavalerijos vadas, ispanų pėstininkai ir ietininkai pastebėjo bėglius ir labai greitai pasivijo. Romėnai pasidavė ir prašė pasigailėjimo. Tačiau Hanibalas į laisvę paleido tik romėnų sąjungininkus keltus, liepęs jiems grįžti namo ir įtikinti savo gentainius, kad jų priešas ne Hanibalas, o Roma.

Manoma, kad mūšyje prie Trazimeno ežero žuvo 15 000 romėnų karių, dar tiek pat buvo sužeistų ar paimta į nelaisvę. Romėnai neteko 75 proc. savo karių,* neįtikėtinai daug net senovės karų standartais. Iš apytikriai 40 000 vyrų kariuomenės išsigelbėjo 6000 karių – jiems pavyko pakrikusiomis grupelėmis pabėgti. Ironiška tai, kad šimtais pančių ir grandinių, kuriomis Flaminijus ketino surakinti paimtus į nelaisvę Hanibalo vyrus ir atsivesti juos kaip trofėjų į Romą, veikiausiai buvo surakinti belaisviai romėnai.** Hanibalas mūšyje neteko dešimt kartų mažiau vyrų nei romėnai – apytiksliai 1500 karių, kaip teigia Polibijus, tačiau Livijus tvirtina, kad žuvo 2500 romėnų priešų,*** daugiausia keltų, kurie stovėjo priešakinėje linijoje ir kovėsi su romėnais nuo mūšio pradžios iki pabaigos.****

Romėnų kariai, saugoję Flaminijaus kūną, veikiausiai taip pat netrukus žuvo. Po mūšio Hanibalas norėjo tinkamai palaidoti Flaminijų, tačiau jam nepavyko rasti jo kūno mūšio lauke. Tikėtina, kad be šarvų ir regalijų,

* Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 6. Jei mano skaičiavimai teisingi, 30 000 romėnų žuvo arba buvo paimti į nelaisvę, dalis romėnų buvo sučiupti vėliau. Tai sudaro 75 proc. romėnų kariuomenės.

** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 118.

*** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 85.5; Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 7.

**** Briscoe, „Second Punic War", 49.

galbūt ir be galvos, kurią galėjo nusinešti keltai, Flaminijaus kūno buvo neįmanoma atpažinti. Tai, kad romėnų vadui galbūt buvo nukirsta galva, atrodo šiurpiai simboliška: romėnų kariuomenė mūšyje prie Trazimeno ežero neteko savo galvos.

Iškart po katastrofiško pralaimėjimo prie Trazimeno ežero romėnai patiria dar vieną skaudų praradimą. Servilijus Šiaurės Italijoje, sužinojęs, kad Hanibalas Etrūrijoje, iš Armino nusiuntė keturis tūkstančius raitininkų padėti Flaminijui. Jis ketino ir pats su kariuomene netrukus prisijungti, kad kartu su Flaminijaus pajėgomis užkirstų kelią Hanibalui, kuris veikiausiai nužygiavo į pietus Flaminijaus keliu.* Galbūt Servilijus tikėjosi, kad jam pavyks įvilioti Hanibalą į spąstus, tačiau išėjo priešingai.

Informatoriai iš Armino pranešė Hanibalui, kad romėnai išsiuntė kavaleriją, todėl karvedys iškart nusiuntė Maharbalą su grupele numidų raitininkų ir ietininkų jų pasitikti. Daug mobilesni kartaginiečių kariai užklupo pastiprinimui siųstus romėnus nepasiruošusius. Pusė romėnų karių buvo išskersti iškart, likę kitą dieną buvo paimti į nelaisvę. Praėjus vos trims dienoms po Trazimeno mūšio, žuvo dar 2000 romėnų ir dar tiek pat buvo paimta į nelaisvę – dar niekada galinga romėnų kariuomenė nebuvo praradusi tiek daug karių.**

Žinios apie skaudų pralaimėjimą prie Trazimeno ežero ir Servilijaus karių sutriuškinimą pribloškė Romą. Nerimo banga nuvilnijo per visą Italiją. Pasak Livijaus,*** į senąjį Romos Forumą, išklausyti siaubingos žinios, palikę savo namus masiškai plaukė paprasti žmonės. Prie miesto vartų stovėjo aimanuojančios moterys ir laukė žinių apie artimuosius. Susirinko didžiulė minia, todėl Senatas buvo priverstas jiems atsakyti. Kvestorius (Romos teisėjas, žemesnio nei pretorius rango finansų valdytojas) Markas Pomponijus

* Lazenby, *Hannibal's War*, 65.
** Sabin, „Face of Roman Battle", 4. Autorius pastebi, kad klasikiniuose graikų hoplitų karuose vidutiniškai žūdavo 14 proc. karių, tačiau romėnų pėstininkų karuose prarasti 50 proc. karių (nukautų ar paimtų į nelaisvę) neįprasta. Prie Trazimeno ežero romėnai prarado ne mažiau kaip 75 proc. karių – 100 proc. kavalerijos, – todėl mūšio pasekmės buvo laikomos pražūtingomis. Lazenby, *Hannibal's War*, 65: Anot autoriaus, Hanibalo kariuomenę prie Trazimeno ežero sudarė apytikriai šešiasdešimt tūkstančių karių, įskaitant sąjungininkus.
*** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 7.

trumpai ir lakoniškai praneš jiems: „Didžiajame mūšyje buvome nugalėti.“ Kiti Senato pretoriai (išrinkti aukšti Romos magistratai, kartais tarnaudavę ir kaip kariuomenės legionų vadai) privertė visą asamblėją sėdėti keletą dienų nuo aušros iki sutemų ir tartis, kaip atgauti legionų reputaciją ir gerą vardą.* Mūšyje prie Trazimeno patyrėme didžiulį pralaimėjimą, pasakė kvestorius susirinkusiems Romos žmonėms, mus ištiko galbūt pati didžiausia krizė.

Kaip ir prie Trebijos upės, Hanibalui laimėti mūšį padėjo gamta. Ežeras ir rūkas buvo mirtini ginklai, pavojingesni nei visa priešo kariauna. Iki Hanibalo dar niekas mūšio lauke nesinaudojo gamtos teikiamais privalumais. Tai garsiajam karvedžiui pridėjo dar daugiau pasitikėjimo, jis dar ne kartą mūšyje pasinaudos panašiais ginklais.

KETURIOLIKTAS SKYRIUS

FABIJUS MAKSIMAS IR PABĖGIMAS

Po tragiškos mūšio prie Trazimeno ežero baigties Romą sukaustė baimė, susvyravo pasitikėjimas savo karine galia. Pralaimėjimas Romai buvo katastrofiškas. Mūšyje žuvo arba buvo paimta į nelaisvę ne mažiau kaip trisdešimt tūkstančių romėnų, neskaitant keturių tūkstančių Servilijaus Gemino karių, iš Armino skubėjusių į pagalbą – jie taip pat buvo nužudyti arba paimti į nelaisvę. Visą Romos Italiją buvo suparalyžiavusi baimė. Išsigandę ir sutrikę romėnai nežinojo, kaip pažaboti Hanibalą. Pralaimėjimas prie Tičino, Trebijos ir galiausiai prie Trazimeno ežero atėmė iš romėnų pasitikėjimą savo kariuomene, kuria jie be galo didžiavosi. Paaiškėjo, kad dviejų vadų (prityrusio karvedžio ir politiko) vadovavimo kariuomenei principas buvo niekam tikusi.

Kiek atsitokėję po patirto šoko, romėnai pirmiausia padarys keletą pakeitimų kariuomenės valdymo sistemoje. Nuo šiol karo veiksmams vadovaus ne du karo vadai, o vienas diktatorius. Toks sprendimas buvo neįprastas – paskutinį kartą diktatorius buvo paskirtas 249 m. pr. m. e. per I Pūnų karą. Galbūt naujuoju kariuomenės vadu galėjo būti paskirtas išlikęs gyvas konsulas Servilijus Geminas, tačiau apdairus Hanibalas laikė jį uždaręs Armine.

Diktatoriumi, kurio užduotis buvo pažaboti Hanibalą, Senatas paskyrė veteraną Kvintą Fabijų Maksimą. Šis postas sujungė dviejų vadų

kompetencijas. Antrasis pagal rangą, turėjęs vadovauti romėnų raitininkams, į *magister equitum* (kavalerijos vado) postą buvo paskirtas jaunesnysis Markas Minucijus Rufas. Minucijus 221 m. pr. m. e.* buvo dirbęs konsulu, todėl Fabijus, negalėjęs į šį postą skirti vieno iš savo kavalerijos vadų, buvo priverstas patvirtinti Minucijaus kandidatūrą. Turint galvoje, kad jų bendravimas buvo priverstinis, ir tai, jog jie buvo labai skirtingos asmenybės – Fabijus buvo vyresnis, kilęs iš garbingos šeimos, labai kantrus ir užsispyręs, o Minucijus – kylanti žvaigždė, labai aktyvus ir aistringas oratorius, – suprantama, kad tarp Fabijaus ir Minucijaus beveik iškart prasidėjo nesutarimai.

KVINTAS FABIJUS MAKSIMAS RULIANAS

Hanibalas dar nebuvo sutikęs tokio atsargaus romėnų priešininko – visiškos savo priešingybės ir nepanašaus į jokį ankstesnį romėnų karvedį. Kaip ir broliai Scipionai, Kvintas Fabijus Maksimas (280–203 m. pr. m. e.) priklausė garsiai romėnų karvedžių šeimai, Fabijų dinastijai. Iki buvo paskirtas diktatoriumi, Fabijus buvo žymus valstybės tarnautojas, dirbęs cenzoriumi 230 m. pr. m. e. ir du kartus išrinktas konsulu, 233 ir 228 m. pr. m. e. Nors daugelis manė, kad jaunystėje Fabijus buvo konservatyvus, lėto mąstymo, nelanksti ir neįdomi asmenybė, Plutarchas jį gina ir mano, kad būtent tokių savybių reikia geram karo vadui. Fabijus jau buvo dalyvavęs šiame kare – prieš dvejus metus (219 m. pr. m. e.) kartu su delegacija jis vyko į Kartaginą pareikšti Hanibalui protestą dėl Sagunto apgulties ir pareikalauti, kad Hanibalas pasiduotų ir paaiškintų Kartaginos motyvus.

Praėjusiame šimtmetyje Kvintas Fabijus užsitarnavo teisę vartoti prievardį Maksimas. Vardas Fabijus, reiškiantis „didžiausią iš didžiausių", rodė kilmingumą.** Paskirtas diktatoriumi (pareigūnas, kuriam laikinai suteikiamos išskirtinės galios, ne šių laikų autokratas) šios didžiulės karinės krizės

* Lazenby, *Hannibal's War*, 67.

** Goldsworthy, *Punic Wars*, 191.

laikotarpiu, Fabijus turi neįtikėtiną valdžią, arba *imperium.** Fabijus buvo gana senas tokiam postui (tuomet jau penkiasdešimt aštuonerių), tačiau jis buvo labiausiai gerbiamas iš likusių gyvų karvedžių, turėjusių pakankamai karinės patirties ir galėjusių vadovauti Romos kariuomenei tokiu sudėtingu metu.

Roma nerimavo, kad Hanibalas galbūt jau žygiuoja į pačią sostinę. Paskubomis žmonės stiprino bermas, ūkininkai, baimindamiesi, kad netrukus pasirodys Hanibalas, skubiai nuėmė derlių ir išskubėjo į Romą. Kai kurie mūšyje prieš Hanibalo kariuomenę dalyvavę ir išlikę gyvi vyrai, greičiausiai dezertyrai, pasakojo siaubingas istorijas apie pūnų karius – galbūt taip stengėsi nuslėpti savo gėdą arba norėjo pasirodyti didvyriais.

Daugelis prietaringų romėnų staiga tapo labai religingi. Jie ėmė karštai melstis seniai pamirštiems dievams, prašė apsaugoti juos ir kaip niekad dosniai aukojo karo dievui Marsui. Suorganizuotas specialus iškilmingas banketas (*lectisternium*), pirmą kartą po dviejų šimtų metų, į kurį sukviesti dvylika svarbiausių dievų.** Daug didesnis dėmesys buvo skiriamas pranašiškiems ženklams. Prisiminęs, kaip nepagarbiai su dievais elgėsi prie Trazimeno ežero žuvęs karvedys Flaminijus, Fabijus surengė viešą aukojimą, kad išpirktų jo kaltę, o pats davė įžadus gyventi asketiškai.

Sustiprinę miesto gynybinius įrengimus, ypač tvirtovės sienas, nurodę nukalti naujų ginklų ir pastatę sargybinius saugoti miesto sienų, Fabijus ir Minucijus pradėjo rinkti karius, kurie turėjo pakeisti žuvusius legionierius. Jiems pavyko surinkti apytiksliai keturiasdešimt tūkstančių karių. Dauguma šių vyrų buvo nepatyrę naujokai iš karo nusiaubtų Šiaurės Italijos žemių, kurių namai buvo sudeginti. Su dviem naujų šauktinių legionais ir dviem išlikusiais Servilijaus legionais naujasis diktatorius nužygiavo per kalnus į rytus, į Apuliją, kur tikėjosi sutikti Hanibalą. Fabijus evakavo kiekvieną miestelį savo kelyje – jis buvo tikras, kad juos nusiaubs Hanibalas. Tačiau griežto ir niūraus Fabijaus pesimizmui visiškai

* Garland, *Hannibal*, 78.
** Ten pat.

nepritarė ambicingasis Minucijus. Jis be galo pasitikėjo Romos kariuomenės galybe.

Kelerius ateinančius metus Fabijus bus labai atsargus ir visais įmanomais būdais vengs atviro konflikto su Hanibalu. Dėl savo perdėto atsargumo jis užsitarnaus „Delsėjo“ (*Cunctator*) pravardę. Ypač dažnai, pelnytai ar nepelnytai, šiuo vardu jis bus vadinamas po mirties. Kad ir kokie konservatyvūs ir nedrąsūs buvo jo sprendimai, Fabijus elgėsi labai išmintingai, nes Hanibalas tuo metu buvo pajėgus sunaikinti bet kokią Romos kariuomenę, stojusią jam skersai kelio. Fabijus taip pat neklydo manydamas, kad puldinėdamas nedideles plėšikaujančių priešų grupeles, atsiskyrusias nuo kariuomenės, jis pamažu galės atgauti romėnų pasitikėjimą. Po patirtų pralaimėjimų netgi mažos pergalės jam atrodė svarbios.* Kad ir kokios prastos nuomonės būtume apie šį karvedį, toli gražu ne tokią spalvingą asmenybę kaip Hanibalas, turime pripažinti, kad Fabijus Maksimas buvo pirmasis romėnas, turėjęs strategiją, kaip kovoti su Hanibalu. Jis buvo pirmas romėnų karvedys, supratęs, kad daug išmintingiau yra vengti atviro susidūrimo su Hanibalu.

HANIBALO KARIUOMENĖS DISLOKACIJA PO TRAZIMENO MŪŠIO

Po mūšio prie Trazimeno ežero, Hanibalas pasuko į rytus per dabartinę Umbriją, pasiekė Pičeno regioną kitoje Apeninų kalnų pusėje ir iš ten lėtai nužygiavo Adrijos jūros pakrante. Jo kariai buvo išvargę, arkliai perkarę, todėl žūtbūt reikėjo pasirūpinti maisto atsargomis. Kad kariai atsigautų, Hanibalas leido jiems plėšikauti į valias, siaubti ūkininkų laukus – rudens derlius dar buvo nenuimtas. Sužinojęs, kad po Trazimeno mūšio pasikeitė romėnų karinė vadovybė, Hanibalas visais įmanomais būdais bandė sukompromituoti naująjį diktatorių. Jis nusprendė išprovokuoti

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 90.4–90.6.

Fabijų Maksimą mūšiui jam nepalankiomis sąlygomis, panašiai kaip išprovokavo Sempronijų ir Flaminijų, kurie buvo geresni politikai nei karvedžiai. Hanibalas norėjo sukompromituoti diktatorių romėnų akyse ir parodyti, kad jis silpnas ir bailus lyderis.

Iš Pičeno žygiuodamas žemyn pakrante Hanibalas pasiekė Apuliją ir apsistojo prie miesto Arpio, netoli Fabijaus Maksimo stovyklos. Hanibalas išrikiavo savo kariuomenę mūšiui, tačiau Fabijus nė nekrustelėjo. Kai kurie romėnų vadai, taip pat ir Minucijus, veikiausiai bjaurėjosi Fabijaus elgesiu, tačiau Hanibalas labai vertino tokias karvedžio savybes kaip atsargumą. Nepavykus sugundyti Fabijaus mūšiui, Hanibalas nusprendė sukompromituoti Fabijų ir užtraukti jam nešlovę. Jis pradėjo įžūliai plėšikauti romėnų užkariautoje samnitų teritorijoje. Galbūt Hanibalas netgi pajuto pagarbą Fabijui, kurį, kitaip nei jo pirmtakus karvedžius, buvo sunku išprovokuoti.

Hanibalo kariai degino vietinių namus ir siaubė ūkius. Ten, kur jie pasirodydavo, pakildavo dūmų stulpai. Atsargusis Fabijus, savo ruožtu, sekė priešo kariuomenę iš saugaus atstumo. Hanibalas galėjo matyti Fabijaus karius, tačiau negalėjo jų pasiekti. Nors kartais užpuldavo nedideles nuklydusių kartaginiečių žvalgų grupeles, Fabijus stengėsi apsaugoti savo karius, kurių daugelis buvo nepatyrę naujokai, nuo didesnės bėdos. Meistriškai laviruodamas, Fabijus visais įmanomais būdais trukdė Hanibalo kariuomenei apsirūpinti maistu. Jis liepdavo romėnų ūkininkams sunaikinti savo ūkius ir derlių, o paskui skubiai juos evakuodavo. Kartais, kai pasitaikydavo galimybė, Romos diktatorius išprovokuodavo nedidelius susirėmimus su Hanibalo kariais rikiuotės pakraščiuose, tačiau į rimtą mūšį niekada nesivėlė.* Fabijus stovyklas įkurdavo aukštesnėse vietose, nes, kitaip nei jo bendražygis Minucijus ir ankstesni vadai, suvokė, kad Hanibalo kariuomenė, ypač kavalerija, yra daug pranašesnė nei romėnų.** Kaip tvirtina Polibijus, tuo metu susidariusi situacija Fabijui ir romėnams buvo nepalyginti

* Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 117.

** B. H. Liddell Hart, *Strategy: The Classic Book on Military Strategy*, 2nd rev. ed. New York: Meridian, 1991, 26–27.

palankesnė nei okupantams. Romėnai turėjo neišsenkamą maisto atsargų šaltinį ir Romos gyventojus.* Istorikų skaičiavimais, po I Pūnų karo, apytikriai 234 m. pr. m. e. , Romoje gyveno 300 000 suaugusių laisvų piliečių, su sąjungininkais italais – apytikriai 600 000, ir du milijonai vergų.** Šie istorikai daro išvadą, kad per II Pūnų karą romėnai turėjo daug resursų mobilizuoti kariuomenę. Net jei sumažintume šį skaičių perpus ir neskaičiuotume moterų, kurios nedalyvavo karuose, akivaizdu, kad Hanibalas turėjo nepalyginti mažiau galimybių mobilizuoti karines pajėgas ir aprūpinti jas žemės ūkio produktais netgi po to, kai Roma per paskutinį mūšį neteko daugybės karių. Turint tai galvoje, Hanibalo kariuomenės pasiekimai atrodo dar įspūdingesni.

Sekiojamas romėnų kariuomenės, Hanibalas žygiavo per Apeninus į vakarus, per Benevento miestą į Kampaniją, turtingiausią ir dosniausią romėnų regioną – Falernusą, derlingiausias vulkaninės kilmės žemes. Kampanija buvo tikras romėnų gausybės ragas. Hanibalas dar nebuvo matęs tiek daug gamtos gėrybių, lengvai pasiekiamo karo grobio, kurio buvo daugiau, nei jo kariams reikėjo. Kraudamas į maišus gėrybes, Hanibalas veikiausiai negalėjo nepastebėti likimo ironijos. Būtent Kampanijos senatoriai, nenorėdami leisti kartaginiečiams karaliauti Sicilijoje, saloje, kuri buvo pernelyg arti prabangių jų vilų, pradėjo I Pūnų karą. Netoli Kapua buvo labai turtingos žemės ir ganėsi daugybė gyvulių. Čia Hanibalas su kariais, įkūręs stovyklą, praleis net keletą savaičių.

Trumpa Hanibalo viešnagė Kampanijoje turėjo ne vieną tikslą. Visų pirma, kaip teigia Polibijus,*** Hanibalas norėjo išprovokuoti romėnus mūšiui. Nepriėmę jo iššūkio ir nestoję ginti savo žmonių romėnai netiesiogiai

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 89.9.

** Walter Scheidel, „Human Mobility in Roman Italy, I: The Free Population", *Journal of Roman Studies*, 94, 2004, 1–26, ypač 4. Nors autorius pastebi kai kuriuos demografinių duomenų neatitikimus, jo skaičiavimai iš esmės nepaneigia Polibijaus pateikto skaičiaus. Taip pat žr. D. W. Baronowski, „Roman Military Forces in 225 BC (Polybius 2.23–2.24)", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 42, 1993, 183–202. Painiavos dėl demografinių duomenų įneša ir italų istoriko veikalas: Elio Lo Cascio, „Recruitment and the Size of the Roman Population from the Third to First Century BC", in *Debating Roman Demography*, ed. Walter Scheidel. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2001, 111–138.

*** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 90.11 ir kiti.

pripažintų Hanibalo valdžią Italijoje. Taip pat jis tikėjosi patraukti į savo pusę daugiau italų ir paskatinti juos nusigręžti nuo Romos.* Antra, Hanibalui buvo labai svarbu pasirūpinti maisto ir pašaro atsargomis, nes nuo to priklausė, bus laimėtas ar pralaimėtas mūšis. Planuodamas mūšį Hanibalas turėjo apdairiai rinktis vietą ir atsižvelgti, kur turės galimybę papildyti maisto atsargas. Kartaginiečiams, kurie kariavo svetimoje žemėje, tai buvo nepalyginti svarbiau nei romėnams. Jie buvo priversti plėšikauti, kad išgyventų, tačiau plėšdami vietinius ūkius ir vogdami galvijus kartaginiečiai turėjo ir kitą tikslą – skurdindami vietinius jie kartu mažino ir romėnų resursus.**

Kai kurie istorikai apskaičiavo, kiek vidutiniškai anų laikų kariuomenei išlaikyti reikėjo maisto atsargų. Remdamiesi jų surinktais duomenimis, galime daryti išvadą, kad kelių legionų konsulo kariuomenei, kartu su sąjungininkais (apytikriai 20 000 vyrų, 3500 arklių ir nešulinių gyvulių), kasdien reikėjo apie 35 tonų kviečių ir 25 tonų miežių, 10 000 litrų vyno ir 2000 litrų alyvuogių aliejaus.*** Žolėdžiai gyvūnai sezono metu galėdavo pasiganyti laukuose, tačiau atėjus žiemai reikėjo daug pašaro. Kariuomenės turėdavo planuoti ir pasirūpinti, kad maisto atsargų užtektų nuo rudens iki kito derliaus. Hanibalas Kampanijoje užtruko kur kas ilgiau nei kitose vietose. Tai buvo labai rizikinga, tačiau karvedys pasinaudojo proga papildyti maisto atsargas kariuomenei.

Kaip pasakoja Livijus,**** niekada nepraleidžiantis progos parodyti, kokie klastingi buvo kartaginiečiai, Hanibalas sukuria gudrų planą, kaip priversti žmones suabejoti Fabijaus garbingumu. Kaip ir daugelis Romos patricijų, Fabijus turėjo turtingą ūkį Kampanijoje. Iš romėnų dezertyrų ar vietinių gyventojų sužinojęs, kur yra Fabijaus žemė, Hanibalas sudegino visų aplinkinių ūkininkų ūkius, nelietė tik Fabijaus ūkio su vynuogynu. Livijus

* Fronda, „Hannibal: Tactics, Strategy, and Geostrategy“, 250.

** Rawlings, „War in Italy, 218 – 203“, 305.

*** Paul Erdkamp, „Manpower and Food Supply in the First and Second Punic Wars“, sk. 4 in *A Companion to the Punic Wars*, red. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011, 68–69.

**** Livy, *History of Rome,* 21 knyga, 23.4.

rašo, kad sudeginęs ūkius Hanibalas paskleidė gandus, jog Fabijus slapta susimokė su Hanibalu, todėl jo žemių Hanibalas nelietė. Tokį pažeminimą patyręs Fabijus paliepė savo sūnui Kvintui parduoti ūkį, o už gautus pinigus jis išpirko įkaitais paimtus romėnus.*

Negalime patvirtinti Livijaus pasakojimo ir pasakyti, ar iš tiesų taip buvo, tačiau žinome, jog Minucijus ėmė maištauti prieš Fabijų „dėl jo nenoro kariauti su Hanibalu". Net Senatas pradėjo abejoti, ar Fabijaus perdėm atsargi karo politika tinkama, nes turtingas Kampanijos derlius atsidūrė Hanibalo rankose. „Delsėją" Fabijų dėl perdėto jo atsargumo kaltino kone kiekvienas. Apkalbos ir panieka daugelį romėnų patricijų būtų išmušę iš vėžių, bet ne Fabijų. Jis išliko ramus ir kantrus.

HANIBALO PABĖGIMAS IŠ *AGER FALERNUS*

Fabijus teisingai nuspėjo, kad rudeniui einant į pabaigą Hanibalas žiemai vėl pasitrauks į rytus, į Apuliją, ir kad su ilga kolona nešulinių gyvulių, apkrautų prisiplėšto grobio, bei tūkstančiais galvijų jis iš *Ager Falernus* žygiuos per žemutinius Apeninus. Fabijus nusprendžia paspęsti jam spąstus. Jis nusiunčia Minucijų užblokuoti Apijaus kelią, einantį siauru *Sinuessa* pakrantės slėniu į pietus nuo Romos iki Kapua. Pats Fabijus su kariuomene įsitvirtino Volturno upės slėnio aukštumose prie Kasilino** upokšnio, maždaug už penkių kilometrų į šiaurę nuo Kapua – tai buvo kitas vienintelis kelias į rytus nuo Kampanijos, kurį galėjo pasirinkti Hanibalas. Fabijus neklydo, Hanibalas iš tiesų pasirinko šį kelią, tad jis buvo tikras, kad garsusis karvedys su kariuomene papuolė į spąstus. Kai žvalgai pranešė, kad perėjimas užblokuotas ir saugomas romėnų, Hanibalas su kariuomene sustojo ir įkūrė stovyklą. Stebimas iš tolo Fabijaus, Hanibalas laukė nakties.

* O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 127.

** „Casilinum", *Brill's Encyclopaedia of the Ancient World (Brill's New Pauly)*, ed. H. Cancik, H. Schneider, M. Landfester. Leiden, Neth: E. J. Brill, 2012; nuoroda į Livy, *History of Rome*, 23 knyga, 17.

Hanibalas suko galvą, kaip išsivaduoti iš apsupties, o Fabijus tyliai sėdėjo ir spėliojo, kaip pasielgs priešas. Iš tiesų, atrodė, kad kartaginiečiai tiesiog sustojo pailsėti ir kitą dieną tęs kelionę kaip niekur nieko. Fabijus neabejojo, kad Hanibalas apsvarstė visas galimybes ir žinojo, jog jei pasirinktų šį kelią, jo kariuomenė būtų sutriuškinta net nepasiekusi perėjimo, nes perėją saugojo keturi tūkstančiai Fabijaus karių.* Kai sutemo, Fabijus nuėjo miegoti, būdamas tikras, kaip kitą rytą klostysis įvykiai. Jis nė kiek neabejojo, kad jau turi Hanibalą savo rankose ir kad galbūt atėjo galas garsiojo karvedžio kariuomenei.**

Tačiau Hanibalas tuo metu rezgė gudrų planą. Kai pradėjo temti, jis pakvietė kariuomenės ūkvedį ir liepė jam nusiųsti vyrus į krūmais apaugusį slėnį pririnkti daug šakų. Derliaus ėmimo metas jau buvo pasibaigęs ir prasidėjusi sausra prieš lietingą periodą, todėl sausų šakų slėnyje netrūko. Vyrai dirbo tamsoje ir labai tyliai. Jie sukrovė didžiulę krūvą šakų ir kitokios medienos.

Daugelis romėnų jau buvo kietai įmigę, nemiegojo tik saugoję Kasilino perėją vyrai. Hanibalas paliepė savo vyrams išrinkti du tūkstančius stipriausių trofėjinių galvijų, pavakarieniauti ir laukti jo nurodymų. Prieš jiems išsiskirstant, Hanibalas parodė vyrams kalno keterą šalia Kasilino perėjos, kiek toliau nuo tos vietos, kur buvo įsikūręs Fabijus su kariuomene, ir liepė gerai ją įsidėmėti, nes vidurnaktį jiems teks ginti ten panikuojančius ir išgąsdintus gyvulius. Hanibalo kariai, numigę keletą valandų, apie trečią valandą nakties, kai romėnai dar kietai miegojo, sukilo.

Pažadinęs miegančius karius, Hanibalas pašnibždomis nurodė vyrams dviem tūkstančiams atrinktų galvijų prie ragų pririšti sausų šakų ryšulius. Kai buvo duotas signalas, kariai vienu metu padegė šakas ir ėmė ginti gyvulius į anksčiau Hanibalo nurodytą vietą. Iš šalies galėjo atrodyti, kad visa Hanibalo kariuomenė staiga pakilo ir puolė bėgti kalno ketera per žemus krūmokšnius. Tuo metu didžioji dalis drausmingų Hanibalo karių

* Peddie, *Hannibal's War*, 83.

** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 93.2.

su likusiais galvijais ir grobiu tyliai laukė žemiau Kasilino perėjos, visai šalia nieko neįtariančių romėnų. Tokiam gudriam ir klastingam manevrui romėnai buvo nepasiruošę.

Išgąsdinti galvijai su degančiomis tarp ragų šakomis kaip paklaikę bėgo į kalną, tolyn nuo perėjos. Iš toli atrodė, tarsi tūkstančiai vyrų su degančiais fakelais juda kalno šlaitu. Livijus rašo, kad galvijams bėgant degančios šakos krito ant žemės, išdžiūvusi augmenija kalno šlaite užsiliepsnojo, todėl romėnams priešo kariuomenė atrodė dar didesnė.* Grupė Hanibalo atrinktų gyvulių varovų su lazdomis varė bandą – vieni iš šonų saugojo, kad galvijai neišklystų iš kelio, o kiti ėjo iš paskos ir varė gyvulius į priekį. Mieguisti romėnų sargybiniai, pastebėję judančią ugnies juostą, iškart pašoko. Pamanę, kad Hanibalas supratęs, jog perėja saugoma romėnų, apsisuko ir su kariuomene atsitraukė, jie puolė jį vytis.

Galbūt pusiau prabudę Fabijaus kariai stovykloje, panašiai kaip sargybiniai, taip pat puolė vytis galvijus, kuriuos palaikė Hanibalo kariais, tačiau mes negalime to patvirtinti, nes buvo labai tamsu ir niekas to nematė. O Hanibalo kariuomenė tuo metu tyliai pasuko Kasilino perėjos link, kuri buvo visiškai nesaugoma, ir saugiai ją kirto. Susijaudinę romėnų kariai bėgdami kėlė didžiulį triukšmą. Be bėgančių galvijų, kuriuos palaikė priešo kariais, jie daugiau nieko nematė. Hanibalas sąmoningai nukreipė galvijų bandą į kalną, tolyn nuo Kasilino perėjos ir stovyklos, kad tuo metu, kai su kariai kelsis per perėją, joks romėnas jiems nesutrukdytų.

Kai pažadintas iš miego Fabijus sužinojo apie judančius fakelus ir kilusį sąmyšį, jis atsisakė prikelti miegančius karius, nes įtarė, jog tai gali būti spąstai.** Tarp suglumusių romėnų ir Hanibalo gyvulių varovų įvyko keletas susirėmimų, tačiau dauguma kartaginiečių varovų ir ietininkų, pasinaudoję kilusiu sąmyšiu, skubiai pasitraukė. Kartu su jais ir dalis galvijų nusileido kitoje kalno pusėje ir nubėgo mišku. Jie pasiekė kartaginiečių kariuomenę, kur juos sugaudė kariai ir užgesino šakas tarp ragų. Hanibalas

* Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 17.
** Ten pat, 18; Lazenby, *Hannibal's War*, 71.

į kariuomenės galą nusiuntė ginkluotus ispanus ir ietininkus, kurie turėjo sustabdyti romėnus, jei šie sumanytų juos vytis. Apytikriai tūkstantis pernelyg uolių romėnų, jiems grįžtant į stovyklą prie Kasilino perėjos, buvo nužudyti.

Kai sutrikusi romėnų kariuomenė pagaliau sukilo, jau aušo. Dideliam Fabijaus ir romėnų karių nusivylimui bei nuostabai, apsuptame Volturno upės slėnyje, kurį jau buvo pasiekę pirmieji saulės spinduliai, Hanibalo nebuvo nė kvapo. Hanibalas su kariuomene pabėgo iš apsupties, praradęs daugmaž tūkstantį galvijų. Vargana ir išsekusi jo kariuomenė ir šįkart apmulkino romėnus. Tai buvo viena garsiųjų Hanibalo taktinių gudrybių.* Nors Fabijus iš pradžių teisingai nuspėjo Hanibalo maršrutą, jo priešas neklystamai įvertino varžovą ir jo ketinimus. Hanibalas buvo teisus, kad konservatyvusis Fabijus įtars, jog tai spąstai, todėl nekels savo vyrų ir nesiųs jų į slėnį, rašo Polibijus.** Tik ryte Fabijus pagaliau suvokė, kas iš tiesų įvyko.***

Hanibalas su kariuomene sparčiu žingsniu nužygiavo į rytus ir netrukus pasiekė Apuliją, kur ketino praleisti žiemą, kelyje nesutikęs jokio pasipriešinimo. Vien tai, kad kartaginiečiai iš turtingų Kampanijos žemių, Romos širdies, grįžo su didžiuliu karo grobiu, labai demoralizavo romėnus. Negana to, kartaginiečiai pasiekė dar vieną psichologinę pergalę prieš romėnus, ir tai, ne be pagrindo, dar labiau padidino Hanibalo pasitikėjimą.

Kai žinia apie pralaimėjimą pasiekė Romą, smarkiai pažemintą Fabijų Maksimą visi negailestingai kritikavo už tai, kad šis paleido Hanibalą. Ypač niršo Fabijaus varžovas Minucijus. Labiau nei Romos pažeminimas karvedį žeidė tai, kad pats negalėjo dalyvauti operacijoje ir ką nors padaryti. Visi smerkė Delsėją Fabijų dėl jo nenoro atvirai pasipriešinti Hanibalui, bet daugelį romėnų nukrėsdavo šiurpas vien pagalvojus, kas būtų nutikę, jei tokio neryžtingo karvedžio vadovaujama romėnų kariuomenė būtų stojusi į mūšį su Hanibalu. Minucijus agitavo visus, ką tik galėjo, nuversti

* Lancel, *Hannibal,* 100. Autorius teigia, kad Hanibalas šį apgaulingą manevrą sėkmingai naudojo ir anksčiau. Panašiai jis pabėgo iš apsupties Alpėse.

** Polybius, *Histories,* 3 knyga, 94.4–94.5.

*** Bradford, Hannibal, 99.

Fabijų ir išrinkti kitą diktatorių. Tačiau iki galo ištikimas sau Fabijus, kad ir pažemintas, nebuvo kvailys. Jis žinojo daug pavyzdžių, kaip gudrūs ir klastingi vadai apsimesdavo aukomis tik tam, kad vėliau galėtų užklupti nepasirengusį priešą ir jį sunaikinti.* Fabijus kantriai lauks progos, kad galėtų pratęsti savo žaidimą. Kad ir kokių trūkumų turėjo „Fabijaus strategija", atsargiojo Fabijaus sprendimas „nepradėti atviro karo su Hanibalu tol, kol romėnų kariuomenė nesustiprės", kaip vėliau paaiškėjo, buvo labai išmintingas.**

* Kluth, *Hannibal and Me*, 149.
** Fronda, *Between Rome and Carthage*, 41.

PENKIOLIKTAS SKYRIUS

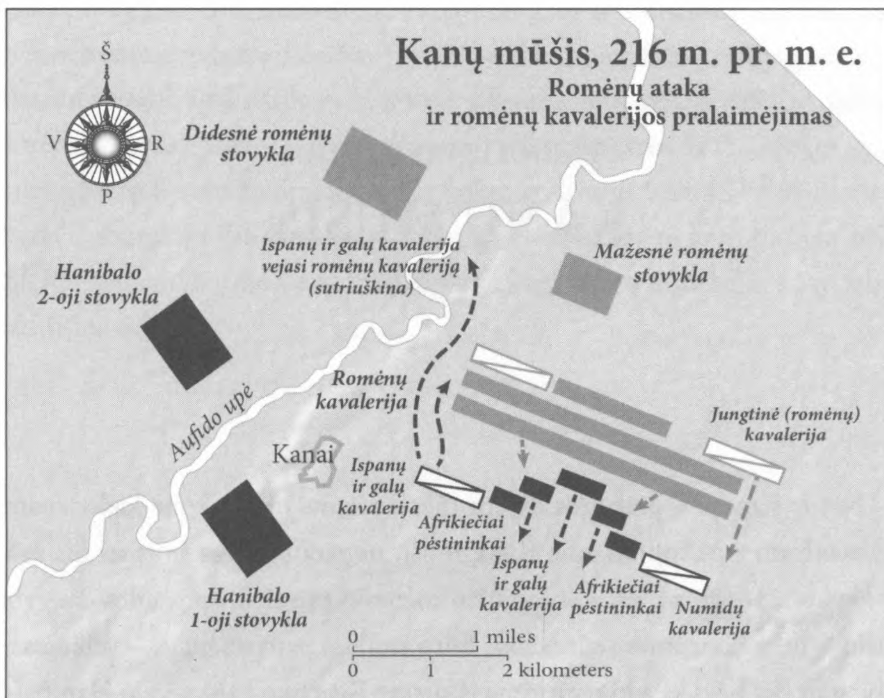
KANŲ MŪŠIS

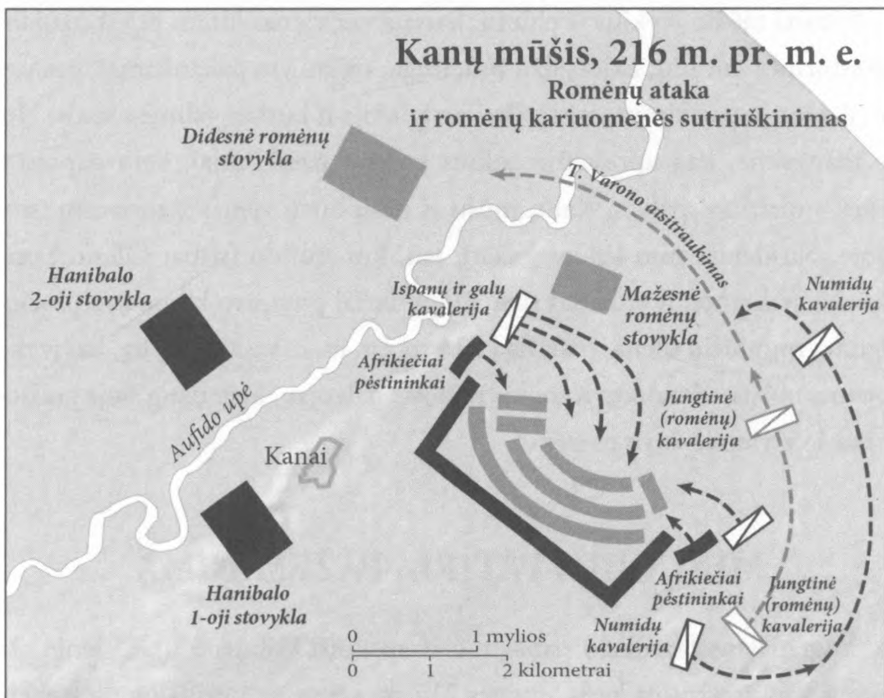
Net ir šiandien, prabėgus dviem tūkstančiams metų, kone kiekvienam, klausančiam pasakojimo apie Kanų mūšį, nugara perbėga šiurpas. Šis mūšis, vykęs 216 m. pr. m. e. rugpjūčio mėnesio pusdienį, pražudęs daugybę karių – toks žiaurumas šiais laikais būtų sunkiai pateisinamas, – veikiausiai labiau už bet kokį kitą jo pasiekimą išgarsino išgarsino karo genijų Hanibalą.

Atkurti mūšio įvykius iš painių, kartais net vienas kitam prieštaraujančių istorinių šaltinių, išties labai sudėtinga, tačiau yra pakankamai duomenų, dėl kurių patikimumo istorikai nesiginčija ir kuriais galime remtis. Net jei manysime, kad aprašantys tokius įvykius pasakotojai, kaip paprastai būna, sutirštino spalvas, Kanų mūšis iš tiesų buvo vienas žiauriausių istorijoje. Nusileidęs nuo kalvos į slėnį, ten, kur Aufido (dabar Ofanto) upė pasiekia pakrantę, ir eidamas siaura (apytikriai pusantro kilometro pločio) lyguma rugpjūčio dieną, panašią į 216 m. pr. m. e. vasaros dieną, kai įvyko garsusis mūšis, užtraukęs Kanams nešlovę, galvojau, kiek daug šioje gražioje ramioje vietoje žuvo romėnų.

MINUCIJUS PATIRIA PAŽEMINIMĄ

Po genialaus Hanibalo pabėgimo iš apsupto Volturno upės slėnio abi karingai nusiteikusios kariuomenės 217 m. pr. m. e. kurį laiką tik stebėjo

Kanų mūšis, 216 m. pr. m. e.
Romėnų ataka
ir romėnų kavalerijos pralaimėjimas
Š
V
R
P
Didesnė romėnų stovykla
Ispanų ir galų kavalerija vejasi romėnų kavaleriją (sutriuškina)
Mažesnė romėnų stovykla
Hanibalo 2-oji stovykla
Romėnų kavalerija
Aufido upė
Jungtinė (romėnų) kavalerija
Kanai
Ispanų ir galų kavalerija
Afrikiečiai pėstininkai
Ispanų ir galų kavalerija
Afrikiečiai pėstininkai
Numidų kavalerija
Hanibalo 1-oji stovykla
0 1 miles
0 1 2 kilometers

Kanų mūšis, 216 m. pr. m. e.
Romėnų ataka
ir romėnų kariuomenės sutriuškinimas
Didesnė romėnų stovykla
T. Varono atsitraukimas
Hanibalo 2-oji stovykla
Ispanų ir galų kavalerija
Mažesnė romėnų stovykla
Numidų kavalerija
Afrikiečiai pėstininkai
Aufido upė
Jungtinė (romėnų) kavalerija
Kanai
Afrikiečiai pėstininkai
Jungtinė (romėnų) kavalerija
Hanibalo 1-oji stovykla
Numidų kavalerija
0 1 mylios
0 1 2 kilometrai

viena kitą iš saugaus atstumo. Fabijus Maksimas, nurodęs, kokios taktikos turi laikytis romėnų kariuomenė stovykloje ar manevruodama, dideliam bendražygių nepasitenkinimui, pats išvyko į Senatą. Tarp Kampanijos ir Apulijos įvyko nemažai susirėmimų ir reidų, ir ne visi jie buvo sėkmingi Hanibalui. Tačiau vienas susirėmimas – nedidelis mūšis, – įvykęs 217 m. pr. m. e., buvo reikšmingas. Jis sustiprino dviejų didžių karvedžių, Hanibalo ir Fabijaus Maksimo, reputaciją ir parodė, ko iš tiesų buvo vertas Markas Minucijus Rufas.

Tą vasarą, kai Fabijus trumpam sugrįžo į Romą atlikti privalomų religinių apeigų, būsimasis *magister equitum* (kavalerijos vadas) Minucijus apsidžiaugė, kad pagaliau pasitaikė puiki proga įrodyti savo drąsą. Kitaip nei Fabijus, jis nebijojo kariauti. Tuo metu, kai dalis Hanibalo kariuomenės Geronijuje (centrinėje Italijoje), už 250 kilometrų nuo Romos, plėšikavo ir rinko maisto atsargas žiemai, Minucijus, nepaisydamas Fabijaus nurodymų, užpuolė stovykloje likusius Hanibalo karius (trečdalį kariuomenės), kurių nesaugojo raitininkai. Jo pergalė buvo labai abejotina – žuvo penki tūkstančiai romėnų ir šeši tūkstančiai kartaginiečių, – tačiau Minucijus entuziastingai pranešė Romai, kad laimėjo svarbų mūšį.

Daugelis Fabijaus oponentų džiūgavo, kad Roma pagaliau turi tikrą vadą, kuris su savo kariuomene pajėgs pasipriešinti Hanibalui. Romoje Senato potvarkiu Minucijus paskiriamas *magister equitum*, jam suteikiama tiek pat galių kaip ir kariuomenės vadui diktatoriui Fabijui. Tą rudenį Hanibalas, nuolat ieškantis progų pakenkti Romos kariuomenei, iš savo šnipų sužinojo, kad apsvaigintas sėkmės Minucijus nekantrauja pradėti karą. Hanibalas nusprendžia įvilioti jį į spąstus netoli Geronijaus.

Hanibalas žinojo, kad visos didžiulės romėnų kariuomenės jis neįveiks. Tačiau jei jam pavyktų išprovokuoti pusę priešo legionų kariauti jam palankiomis sąlygomis, jo kur kas mažesnės pajėgos turėtų bent laikiną pranašumą ir galėtų padaryti priešui daug žalos, kol jiems į pagalbą atskubėtų kita romėnų kariuomenė. Negana to, Hanibalas žinojo, kad po sėkmingo susirėmimo vasarą pernelyg savimi pasitikintis Minucijus degė

nekantrumu kariauti, nepaisant atsargaus Fabijaus įspėjimo vengti bet kokios konfrontacijos. Naktį, pasinaudojęs tamsos priedanga, Hanibalas surinko ne mažiau kaip penkis tūkstančius karių ir paslėpė juos lomose bei duobėse – kurių toje vietoje buvo keli šimtai – palei pagrindinį kalną ir už jo. Vyrai turėjo įvilioti Minucijų į spąstus.

Ryte Hanibalo kariuomenė paliko saugų prieglobstį Geronijuje ir jos lengvai ginkluota kavalerija atvirai pradėjo provokuoti Minucijų mūšiui. Neapdairus Minucijus su puse romėnų kariuomenės iškart įsitraukė į kovą su Hanibalo kariais. Vos prasidėjus mūšiui, iš slaptaviečių pasirodę kartaginiečiai kartu su Hanibalu pradėjo pulti romėnų sparnus ir užnugarį. Romėnai labai greitai atsidūrė visiškoje apsuptyje. Nepatenkintas Fabijus su savo pajėgomis išskubėjo į pagalbą, tačiau pasiekęs mūšio lauką jis neįsitraukė į mūšį. Išgelbėjęs į apsuptį papuolusius karius, atsitraukė. Panašiai pasielgė ir Hanibalas. Įrodęs savo pranašumą ir pražudęs daug romėnų, daugiau rizikuoti jis nenorėjo, todėl taip pat atsitraukė. Pralaimėjimą patyręs Minucijus buvo pažemintas pareigomis. Jis bus pavaldus Fabijui iki pat diktatoriaus Fabijaus kadencijos pabaigos 217 m. pr. m. e. gruodį. Hanibalas įžūliai puldavo priešą tik tada, kai turėdavo pranašumą, o kai sąlygos jam būdavo nepalankios, atsitraukdavo.

NEPRITYRĘ ROMOS REKRUTAI

Vienas didžiulių Romos privalumų buvo tas, kad ji turėjo neišsenkamus žmonių resursus ir galėjo suformuoti daugybę naujų legionų. Į karo tarnybą Roma šaukdavo ūkininkus ir miestų amatininkus. Karui pasibaigus šie vyrai galėdavo grįžti prie savo darbų į kaimus ir miestus. Sumažinusi šauktinių amžių iki šešiolikos, Roma surinko daug naujokų, kurie pakeitė žuvusius prie Volturno, Geronijaus, Sempronijaus, Flaminijaus prie Trebijos upės ir Trazimeno ežero prarastus karius. Šie naujokai papildys gerai treniruotus Fabijaus ir Minucijaus legionus, persekiojusius Hanibalą. 216 m. pr. m. e. pavasarį pusę romėnų atnaujintos kariuomenės, kuri

vasarą dalyvaus didžiajame mūšyje, sudarė nepritytę naujokai, kurie dar niekada nebuvo susidūrę su priešu mūšio lauke ir tik mokėsi būti kariais.

Kovai su Hanibalu Roma sutraukė didžiules pajėgas. Jungtinę kariuomenę sudarė ne mažiau kaip aštuoniasdešimt tūkstančių romėnų ir sąjungininkų pėstininkų, net aštuoni legionai,* bet tik keturi iš šių legionų turėjo karinę parengtį. Tai dar nebuvo legendinė gerai treniruotų ir disciplinuotų romėnų kariuomenė, kokia ji taps vėliau. Paruošti naujokus ir suformuoti dalinį, kuris galėtų kariauti, reikia daug laiko ir treniruočių. Livijus rašo, kad du trečdalius jungtinės kariuomenės sudarė žali naujokai,** netreniruoti kariai. Kai kurie mano, kad pajėgos, dalyvavusios garsiajame Kanų mūšyje, buvo pradėtos formuoti vos kelias savaites prieš mūšį, kitaip tariant, daug laiko buvo sugaišta renkant karius, kurie tik likus kelioms savaitėms buvo prijungti prie Apulijos pajėgų.*** Jei romėnai tikėjosi, kad vien karių skaičiumi įveiks prityrusius Hanibalo karo veteranus, kurie kariavo svetimoje ir priešiškoje jiems žemėje, labai klydo. Bet turime pripažinti, kad romėnų kariuomenės vadai atrodė įspūdingai.

LIUCIJUS EMILIJUS PAULAS

Liucijus Emilijus Paulas priklausė vienai iš Romos „įtakingiausių šeimų" (veikiausiai *gentes maiores*), garsių patricijų Emilijų dinastijai. Išrinktas konsulu antrą kartą, pasižymėjęs 219 m. pr. m. e. mūšyje su Ilyrija – sutriuškino Ilyrijos pakrantės valdovą Demetrijų iš Faros) – buvo gerbiamas karvedys, nors neteisingai padalijęs karo grobį kiek sutepė savo reputaciją.**** Kaip vienas iš konsulų, jis vadovaus vienai didžiausių kada nors mūšiui

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 113.5.

** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 41.

*** Gregory Daly, *Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War*. London: Routledge, 2002, 16.

**** Pasakojama, kad po 219 m. pr. m. e. įvykusio mūšio grįžęs į Romą Paulas neteisingai padalijo karo grobį. Nors jam, kartu ir jo draugui vadui Markui Livijui Salinatoriui, buvo iškelti kaltinimai, Emilijus Paulas buvo išteisintas (Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 35).

suformuotų Romos kariuomenių.* Roma nė kiek neabejojo jo sugebėjimu vesti kariuomenę ir tikėjo, kad visų gerbiamas ir kilmingas, senos garbingos giminės atstovas mūšio lauke parodys laiko patikrintą Romėnų galybę. Vieni Emilijaus klaną kildina iš antrojo Romos karaliaus Numos Pompilijaus, perėmusio sostą iš Romulo, mitinio našlaičio personažo, kuris su savo broliu dvyniu Remu įkūrė Romą. Kiti sieja jį su Enėjo sūnumi Askanijumi. Labiausiai tikėtina, kad Emilijaus šeima buvo kilusi iš sabinų, labai aukštos kultūros ankstyvosios Romos bendruomenės. Vienaip ar kitaip, akivaizdu, kad Emilijus priklausė vienai seniausių ir gerbiamiausių Romos šeimų.** Emilijus Paulas tuo metu jau buvo solidaus amžiaus, arti šešiasdešimties, gal net perkopęs šeštą dešimtį. Tikslių duomenų apie jo amžių neturime, tačiau žinome, kad jis buvo vienas seniausių to laikotarpio Romos karvedžių. Kariuomenei, kariavusiai tuo metu Apulijoje, konsulas Emilijus Paulas vadovauti pradėjo visai neseniai, gal prieš savaitę. Polibijaus pateikiama informacija paprastai yra patikima, tačiau jo pateikiamais faktais apie Emilijų iki galo pasitikėti negalime, nes Emilijus buvo Polibijaus rėmėjas.

GAJUS TERENCIJUS VARONAS

Kitas karo vadas, Gajus Terencijus Varonas, buvo plebėjas. Jis sparčiai kilo karjeros laiptais – 218 m. pr. m. e. išrinktas pretoriumi, Varonas buvo populiarus oratorius, dažnai pasisakantis prieš Senatą. Istorija Terencijui Veronui bus negailestinga, galbūt net ne visai pagrįstai.*** Be abejo, nemaža dalis atsakomybės dėl Romos pralaimėjimo Kanuose gula ir ant jo pečių, tačiau pralaimėjimą ne mažiau nulėmė ir tai, kad naujai suformuota romėnų kariuomenė nebuvo tinkamai parengta. Daugelis senosioms patricijų šeimoms prielankumą jaučiančių istorikų, vienas iš kurių buvo Livijus,

* Goldsworthy, *Punic Wars*, 198–199.
** Lancel, *Hannibal*, 103.
*** Goldsworthy, *Punic Wars*, 199.

taip pat nepagailėjo kritikos šiam nekilmingam karvedžiui.* Varonas buvo dar vienas Romos „naujokas", kuriam vieninteliam šeimoje pavyko pasiekti tokių aukštumų, tačiau jis turėjo didžiulį trūkumą – jis nebuvo kilęs iš senų patricijų šeimos kaip kad Emilijus Paulas, kurio protėviai ir po mirties gynė jo garbę. Varonas buvo išrinktas į Senatą populiarios plebėjų partijos, todėl Livijus jį laikė arogantišku ir karštagalviu. Livijus teigia, kad prieš Kanų mūšį Fabijus Maksimas kalbėjosi su Paulu Romoje ir įspėjo jį, jog jo kolega konsulas Varonas demagogas, beprotis ir be atsakomybės.** Fabijus esą pasakęs, kad Paului teks kovoti su dviem priešais – Hanibalo kartaginiečiais ir Varono romėnais. Livijus taip pat rašė, kad dviejų romėnų karvedžių bendravimas veikiau priminė gladiatorių kovą nei kolegų bendradarbiavimą. Polibijus taip pat nepagaili Varonui priekaištų, nors apie jį kalba nedaug. Jis tepasako, kad nepritryręs karvedys buvo tikra gėda Romai.*** Ar Livijus buvo teisus taip griežtai pasmerkęs Varoną, pasakyti negalime, tačiau žinome, kad Varonas Kanuose elgėsi daug impulsyviau nei Paulas.

UŽGROBIAMA APULIJOS KANOZOS SAUGYKLA

Vasara Apulijoje buvo karšta ir sausa, ir tai varė Hanibalą į neviltį. Vis sunkiau darėsi parūpinti gyvuliams pašaro ir kariams maisto. Matydamas, kaip greitai senka maisto atsargos, Hanibalas su kariuomene pasuko į pietus Kanų link, į turtingas Kanozos dirbamas žemes plėšikauti. Jis užgrobė saugyklą, kurioje romėnai laikė visas grūdų ir kitų ūkio produktų atsargas. Tai išgąsdino vietinius, galbūt net sukėlė sąjungininkų nepasitenkinimą kartaginiečiais.

Liepai einant į pabaigą, didžiulė dviejų karvedžių vadovaujama Romos kariuomenė sekiojo paskui Hanibalą, siautėjantį visoje Apulijoje. Tai, kad

* Lancel, *Hannibal*, 103. Autorius cituoja Livijaus žodžius apie Varoną: „Ne tik skurdžius, bet ir nedoras, netyros sielos (*non humilis solum, sed etiam sordido loco ortus*)."

** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 39.

*** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 110.3, 116.13.

Hanibalas užgrobė Kanozos maisto sandėlį, veikiausiai privertė Romos kariuomenę pradėti karinius veiksmus anksčiau, nei planavo, nes romėnams taip pat buvo sunku aprūpinti didžiulę kariuomenę maistu.* Hanibalas veikiausiai žinojo, kad Romos kariuomenėje yra daug naujokų, todėl taip pat buvo linkęs mūšį pradėti anksčiau, kol romėnų kariai dar nebuvo pasirengę kariauti. Taigi, tikėtina, kad plėšikavimas Kanozoje galėjo būti dalis genialaus Hanibalo strateginio plano. Galbūt savo veiksmais jis norėjo išprovokuoti romėnus pradėti karinius veiksmus anksčiau, nei jie to norėjo.

PASIRUOŠIMAS MŪŠIUI

Polibijus pasakoja, kad prieš mūšį kariai paprastai jaudinasi, juos apima baimė, todėl Paulas, kaip kiekvienas geras karvedys, pasako kalbą, kad padrąsintų vyrus. Jis teigia, kad romėnų kariuomenė daug pranašesnė, nes turi dvigubai daugiau pėstininkų nei Hanibalo kariuomenė. Kad suteiktų naujokams daugiau pasitikėjimo, Paulas priminė, jog greta jų kausis ir prityrę jau dvejus metus kariaujantys veteranai, kuriems vadovavo pats Fabijus Maksimas, gerai žinojęs Hanibalo kovos taktiką. Dar pridūrė, kad Hanibalo kariuomenė nuvargusi, o iš tų karių, kurie kirto Ebro upę Ispanijoje, liko tik trečdalis. Jie yra svetimoje priešiškoje žemėje, toli nuo namų. Be to, daugelis Hanibalo karių yra samdiniai, kariaujantys tik už pinigus. Kad sužadintų karių patriotizmą, Paulas primena, kad jie gins tėvynę, savo šalį, žmonas ir vaikus, ir kad tik nepalankios aplinkybės lėmė romėnų pralaimėjimą prie Trebijos upės ir Trazimeno ežero. Dabar sėkmė bus jų pusėje. „Jei kausitės kaip vyrai, – kalbėjo jis, – niekas nesutrukdys jums pasiekti pergalės.“** Iš esmės tai buvo geri patarimai, rodantys, kad iš klaidų buvo pasimokyta, tačiau istorija manė kitaip.

* Erdkamp, „Manpower and Food Supply“, 69.

** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 108.3–109.13; Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 39. Livijus taip pat cituoja šiuos žodžius, tik, jo manymu, juos pasakė ne Paulas savo kariams, kaip kad manė Polibijus, o Fabijus Maksimas Paului Romoje.

Plutarchas pasakoja vieną garsią istoriją. Išsirikiavusi begalinė romėnų kariuomenė kartaginiečiams padarė didžiulį įspūdį. Vienas kartaginiečių vadas vardu Gisgas, priblokštas priešo kariuomenės dydžio, pasakė, kad gyvenime nėra matęs tiek daug romėnų karių. Jo žodžius nugirdo Hanibalas. Plutarchas į Hanibalo lūpas įdėjo šiuos garsius žodžius: „Tiesa, bet toje kareivių jūroje nėra nė vieno kario vardu Gisgas." Aplinkinius vadus prajuokino gudrus Hanibalo atsakymas. Netrukus pradėjo juoktis ir kariai už jų, įtampa iškart atslūgo. Visiems tai buvo geras ženklas.*

MŪŠIS PRASIDEDA

Pasipildęs maisto atsargų kariuomenei iš Kanozos aruodų, Hanibalas pirmiausia įkūrė stovyklą ant vakarinio Aufido upės kranto, priešais iš šiaurės atžygiuojančią romėnų kariuomenę, kurią jo žvalgai jau buvo pastebėję. Hanibalo pozicijos suteikė jo kariuomenei didelį privalumą – sezoninis vėjas (*libeccio*) iš Afrikos pūtė dulkes ir smėlį jo vyrams į nugaras, o ne į akis. Tai, kad smėlio ir dulkių audra sumažino romėnams matomumą, mūšio lauke strategiškai buvo labai parankus veiksnys. Apie tai aiškiai kalba Livijus**, netgi Silijus Italikas užsimena apie šį fenomeną.*** Galime spėti, kad Hanibalas sąmoningai pasirinko tokias pozicijas ir žinojo, jog vėjas pūs romėnams į veidus.****

Romėnams, ypač Pauliui, labai nepatiko Hanibalo mūšiui pasirinkta vieta,***** nes buvo akivaizdu, kad mobilesnė ir gausesnė Hanibalo kavalerija lygumoje turės nemažą pranašumą. Didžiulės romėnų kariuomenės kavalerija buvo per maža – ją sudarė vos šeši tūkstančiai raitininkų. Hanibalas,

* Bradford, *Hannibal*, 115.
** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 43.
*** Apie tai Silijus Italikas pasakoja savo epinėje poemoje: *Punica*, vol. 1, trans. J. D. Duff. Cambridge, MA: Harvard Loeb Classical Library, 1961, 8 knyga, 663–664, 9 knyga, 495; taip pat pastabose, 440.
**** Lancel, *Hannibal*, 105.
***** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 110.2.

kita vertus, turėjo dešimties tūkstančių kavaleriją.* Per pirmąsias dvi dienas įvyko keletas susirėmimų, išprovokuotų Hanibalo lengvai ginkluotų pėstininkų ir raitininkų. Žygiuojantiems romėnams buvo sudėtinga gintis, tačiau jiems pavyko atremti puolimus ir padaryti priešui šiokių tokių nuostolių. Pradėjus temti, romėnai pasidalijo į dvi stovyklas abiejose upės pusėse – didesnė kariuomenės dalis liko dislokuota pietrytiniame upės krante. Tačiau kitą dieną Hanibalas su kariuomene persikėlė į pietrytinį upės krantą ir jo numidai raitininkai daugeliui romėnų užkirto kelią prie Aufido upės. Tai, kad karštą vasarą prieš didįjį mūšį romėnai neturėjo priėjimo prie vandens, turėjo jiems pragaištingų pasekmių. Tai buvo vienas iš daugelio Hanibalo naudojamų taktinių manevrų. Romėnai paliko vieną legioną ir sąjungininkus saugoti stovyklą, tad mūšyje dalyvaus dešimčia tūkstančių mažiau karių.

216 m. pr. m. e. rugpjūčio 2 d. buvo pražūtinga Romai. Kaip rašo Polibijus, konsulas Varonas, neprityręs ir karštakošis karvedys,** nekantravo pradėti mūšį, nors sąlygos jo sunkiai ginkluotiems pėstininkams buvo akivaizdžiai nepalankios – lyguma buvo per maža romėnų kariuomenei manevruoti. Kai rytuose dangus pradėjo švisti, kariuomenės vadas Varonas ant savo palapinės iškėlė raudoną vėliavą, mūšio pradžios simbolį. Ryškiai raudona vėliava suplevėsavo tarsi nelaimę pranašaujantis ženklas. Romėnų kariuomenės pradėjo jungtis. Nors dėl kai kurių detalių nesutariama,*** yra žinoma, kad didesnė romėnų jungtinių pajėgų dalis kirto Aufido upę ir prisijungė prie mažesnės kariuomenės dalies. Kariai ėmė rikiuotis mūšiui. Dešinysis kariuomenės sparnas išsidėstė palei upę pietinėje jos pusėje, o kairysis sparnas – lygumoje. Abu sparnus sudarė raitininkai, visi sąjungininkų raitininkai išsirikiavo dešinėje. Romėnų formuotės centre išsidėstė aštuoni sunkiai ginkluotų pėstininkų legionai: mažiausiai penkiasdešimt penki tūkstančiai karių, kartu su penkiolika tūkstančių velitų, pėstininkų, ginkluotų lengvomis hastatų ietimis, romėnų trumpais duriamaisiais

* Goldsworthy, *Punic Wars*, 200.
** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 110.3.
*** Lazenby, *Hannibal's War*, 77 ir toliau.

ginklais. Taip neįprastai išrikiuoti kariai stovėjo labai arti vienas kito, arčiau, nei buvo įprasta,* galbūt tai ir nulėmė mūšio baigtį. Veikiausiai plačiau išsirikiuoti jie negalėjo, nes šalia buvo upė. Manoma, kad išsirikiavusi romėnų kariuomenė, neskaitant raitininkų, užėmė daugiau nei pusantro kilometro ruožą, o linijos buvo nutolusios viena nuo kitos labiau nei paprastai, kad kariai turėtų kur judėti. Taip išrikiuota kariuomenė neturėjo daug erdvės manevruoti, atsitraukti ar pabėgti – lyguma buvo vos 2,5 kilometro pločio.** Panašu, kad romėnai teisingai numatė, jog daug pranašesnė ir gausesnė kartaginiečių kavalerija atakuos jų sparnus, ir tikėjosi, kad Aufido upė užkirs priešams kelią. Romėnai buvo įsitikinę, kad gausios patikimų sunkiai ginkluotų pėstininkų pajėgos nesunkiai atrems pirmą puolimą ir lengvai prasiverš pro ne tokią gausią kartaginiečių gynybinę liniją centre. Toks planas galėjo pavykti, jei romėnų legionai būtų judėję organizuotai, kaip vienas gerai treniruotas darinys, ir jei jų kavalerija formuotės sparnuose būtų prasiveržusi pro puolančius kartaginiečių raitininkus. Tačiau lygumoje buvo per mažai vietos manevrams, be to, romėnų kariuomenė ankstesniuose mūšiuose prie Trebijos upės ir Trazimeno ežero buvo praradusi daug užgrūdintų karių, o nauji rekrutai, sunkiai ginkluoti pėstininkai, dar buvo nepatyrę, kaip ir daugelis jų vadų. Pasekmės buvo pražūtingos. Varonas vadovavo romėnų sąjungininkų kavalerijai ir daliai pėstininkų dešinėje, Paulas vadovavo romėnų kavalerijai kairėje, o prokonsulas (žemesnis pagal rangą vadas), provincijos gubernatorius Servilijus Geminas, – sunkiai ginkluotiems pėstininkų legionams centre.

Hanibalas buvo pasiruošęs. Jis iškart sušaukė karius mūšiui. Kariai, kurių daugelis buvo įsikūręs palei Aufido upę, paliko stovyklas ir išskubėjo į mūšio vietą. Atsisukę veidu į romėnus, jie pradėjo rikiuotis. Į priekį Hanibalas nusiuntė Balearų salų karius su svaidyklėmis ir ietininkus – jie turėjo pridengti kariuomenės manevrus. Hanibalas turėjo keturiasdešimt tūkstančių pėstininkų, mažiausiai dvidešimčia tūkstančių mažiau nei romėnai.***

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 113.3.
** Goldsworthy, *Punic Wars*, 205.
*** Be dešimties tūkstančių karių, kurie saugojo Romos stovyklą ir nedalyvavo mūšyje.

Sunkiai ginkluoti ispanų ir keltų raitininkai, vadovaujami Hasdrubalo, išsirikiavo kairėje; dešinėje pusėje išsirikiavo Maharbalo ir Hanono vadovaujami numidų raitininkai.* Pats Hanibalas vadovavo kariams centre, kur jis išrikiavo sąjungininkų keltų ir ispanų pėstininkus (manoma, dvidešimt tūkstančių keltų ir keturis tūkstančius ispanų), taip pat libius ir kitus afrikiečius (apytikriai dešimt tūkstančių) centro šonuose. Už priešakinės linijos buvo išrikiuoti afrikiečiai, jie buvo nematomi romėnų.** Hanibalo kariuomenė išsirikiavo taip pat plačiai kaip romėnai, tačiau jų rikiuotė buvo daug siauresnė. Kai visi daliniai buvo išrikiuoti, Hanibalas davė įsakymą centre esantiems kariams pajudėti į priekį ir suformuoti „pilvą", atsikišusį į romėnus. Už jo išsirikiavę brolio Magono kariai turėjo raginti kartaginiečių sąjungininkus pėstininkus ir neleisti jiems atsitraukti. Hanibalas veikiausiai tikėjosi, kad didžiausi romėnų kariuomenės pajėgumai bus mesti į patį jo rikiuotės centrą, todėl pats vadovavo šiems daliniams. Jis norėjo įveikti didesnę romėnų kariuomenę pasinaudojęs jos trūkumais, todėl turėjo būti tikras, kad jo planas pavyks.***

Kanų mūšiui išsirikiavusios kariuomenės iš tiesų turėjo atrodyti įspūdingai ir kartu grėsmingai, ypač naujiems rekrutams romėnams. Trimitų garsai ir drąsinantys vadų šūksniai, sumišę su karių maldomis, metalo skambesiu, odos girgždėjimu, arklių žvengimu ir kanopų dundėjimu, pasigirdo romėnų pusėje. Ankstyvo ryto saulės spinduliai šokinėjo nuo karių šarvų. Kartaginiečių kariuomenėje taip pat nuvilnijo garsų banga. Buvo girdėti karingi šūksniai, laukiniai keltų riksmai. Kai kurie keltai buvo beveik nuogi, be jokių atributų, tik išsipaišę veidus. Jie šūkavo ir drąsino vienas kitą, grėsmingai mojavo ilgais sunkiais geležiniais kardais ir kėlė tikrą pragarą. Daugelis abiejų kariuomenių karių daužė kardais į skydus ir kėlė didžiulį triukšmą. Hanibalo sąjungininkų ispanų šarvai ir ginklai (Trebijos ir Trazimeno mūšių trofėjai) nedaug kuo skyrėsi nuo romėnų, nes daugelis ispanų

* Livijaus manymu, numidų kavalerijai vadovavo Maharbalas (Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 46), Polibijaus manymu, Hanonas (Polybius, *Histories*, 3 knyga, 114.7).

** Goldsworthy, *Punic Wars*, 207.

*** Ten pat, 208.

buvo pasipuošę baltomis tunikomis su sodriomis raudonomis juostomis („akinančiomis“, kaip rašo Livijus*), tik jų kalavijai buvo ne romėniški, o ispaniški, galbūt kai kurie iš jų netgi mojavo grėsmingomis aštriomis falkatomis** (pusiau kopis, pusiau kalavijas su į galą praplatėjančiais ir pačiame gale susmailėjančiais ašmenimis, jų svorio centras arčiau smaigalio). Polibijus rašo, kad „aštrios falkatos galėjo būti mirtinas ginklas“***.

Per lygumas iš abiejų pusių nuaidėjo karvedžių signalai pradėti mūšį, ir abi kariuomenės metėsi į priekį. Raitininkai kėlė didžiulį triukšmą. Pirmiausia susidūrė lengvai ginkluotų pėstininkų avangardai. Balearų salų karių iš toli atlekiantys akmenys padarė nemažai žalos romėnams. Puslankiu išsirikiavę Hanibalo vadovaujami kariai, stumiami iš paskos einančių pėstininkų, labai greitai pasiekė priešo liniją ir pamažu ėmė skverbtis gilyn į romėnų pėstininkų gretas. Prie Aufido upės buvo labai mažai vietos, todėl abi kavalerijos labai greitai susidūrė. Negalėdami daryti įprastinių manevrų raiti, kariai nulipo nuo žirgų ir stojo į kovą su priešu akis į akį. Kaip rašė Polibijus, užvirė nuožmus, netgi barbariškas, mūšis.**** Romėnų raitininkai narsiai kovėsi, tačiau labiau patyrusios, taiklesnės ir gausesnės kartaginiečių pajėgos pamažu ėmė viršų. Stumiami priešo romėnai traukėsi prie upės, kur nebuvo jokio išsigelbėjimo. Persekiojusi Hasdrubalo kavalerija skerdė romėnus be pasigailėjimo. Emilijus Paulas buvo sužeistas vos mūšiui prasidėjus – jam į veidą pataikė Balearų salų kario paleistas akmuo (šių karių paleistas akmuo, kartais pasiekiantis iki 200 km per valandą greitį, galėjo užmušti žmogų, stovintį už penkiasdešimties žingsnių).***** Paulas buvo sunkiai sužeistas ir nebegalėjo vadovauti kavalerijai, tačiau jis nepaliko savo raitininkų.

* Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 47.

** Fernando Quesada Sanz, pers. comm., February 21, 2011. Taip pat žr. Sanz, „Patterns of Interaction: ‘Celtic’ and ‘Iberian’ Weapons in Iron Age Spain“, in *Celtic Connections: Papers of the Tenth International Congress of Celtic Studies, Edinburgh, 1995*, vol. 2, *Archaeology, Numismatics, Historical Linguistics*, ed. W. Gillies, D. W. Harding. Edinburgh, Scot.: International Congress of Celtic Studies, 2006, 56–78. Autorius rašo: „falkatos buvo laikomos tradiciniu iberų tautos ginklu“, 58. Pastaboje prie 2 iliustracijos autorius rašo, kad falkatos dažniausiai randamos Andalūzijoje ir aplink Kartaginą, vietovėse, kur gyveno daugiausia kartaginiečių.

*** Polybius, *Histories*, trans. Paton, 3 knyga, 114.3.

**** Ten pat, 115.3.

***** O’Connell, *Ghosts of Cannae*, 141.

Tradiciškai labai kompaktiškai išsirikiavusios romėnų legionų pėstininkų falangos su didžiule jėga stūmėsi į priekį ir bandė pralaužti daug retesnę priešo pėstininkų priešakinę liniją centre. Taip išrikiuoti kariuomenę Kanų mūšiui veikiausiai nebuvo pats geriausias sprendimas, nes priešo stumiami romėnų kariai buvo taip suspausti, jog vos galėjo pajudėti, – tik sparnų pakraščiuose kariai galėjo naudotis ginklais.* Neatlaikiusi romėnų spaudimo kartaginiečių sąjungininkų keltų ir ispanų priešakinė linija pamažu ėmė trūkinėti ir užleisti pozicijas daug gausesnėms priešo pajėgoms. Romėnai, veikiausiai pajutę, kad priešas pamažu silpsta, dar labiau sustiprino puolimą ir skverbėsi vis giliau į praretėjusias kartaginiečių pėstininkų gretas. Kartaginiečiai buvo priversti atsitraukti, bet šioje žūtbūtinėje kovoje romėnų žuvo ne mažiau nei kartaginiečių.

Panašu, kad nė vienam romėnų vadui nekilo įtarimų ir nė vienas iš jų nepagalvojo, jog keltų ir ispanų atsitraukimas buvo suplanuotas manevras. Romėnų karvedžiams atrodė, kad jų vyrai jėga pralaužė kartaginiečių priešakinę liniją.

Sužeistas Paulas veikiausiai jau nebegalėjo vadovauti mūšiui. Jis buvo per silpnas, kad galėtų užsėsti ant arklio, todėl be tūkstančių karių mūšio lauke keliamo chaoso veikiausiai daugiau nieko nematė. Romėnų pėstininkai, stumiami daugybės už jų išsirikiavusių karių, neturėjo kito pasirinkimo, kaip tik judėti į priekį. Tik kariai rikiuotės pakraščiuose galėjo kautis, visi kiti romėnai buvo taip suspausti, jog negalėjo net ginklo pakelti. Situacija pasidarė dar labiau grėsminga, kai žygiuojančius į priekį romėnus iš trijų pusių pamažu ėmė supti kartaginiečiai.

Kitoje, rytinėje, pusėje didesnį pranašumą turinti numidų kavalerija panašiai ėmė supti ir Varono sąjungininkų kavaleriją kairiajame romėnų sparne. Kurį laiką nė viena pusė neturėjo pranašumo, tačiau netrukus į pagalbą kartaginiečiams su sąjungininkų kavalerija atskubėjo Hasdrubalas. Sutriuškinęs romėnų dešinįjį sparną prie upės, jis ėmė atakuoti Varoną iš

* Dexter Hoyos, „The Age of Overseas Expansion“, *A Companion to the Roman Army*, red. Paul Erdkamp. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010, 63 – 80. Apie Kanų mūšį daugiausia rašoma 66–69 puslapiuose ir pastabose apie senovės flangus 68 puslapyje.

užnugario. Romėnų kavalerija atsidūrė „žnyplėse“ – iš vienos pusės juos spaudė numidų lengvoji kavalerija, o iš kitos – Hasdrubalo keltų ir ispanų sunkioji kavalerija. Likę romėnų sąjungininkai raitininkai, vis dar gana mobilūs, nušuoliavo į šiaurę, kartu su jais mūšio lauką paliko ir Varonas. Numidai kurį laiką juos persekiojo, tačiau įžvalgus Hasdrubalas, užuot vijęsis bėglius, atsigręžė į romėnų pėstininkus, už kurių jau stovėjo pergalinga kartaginiečių sunkioji kavalerija. Romėnų raitininkai buvo sutriuškinti, ir tai, kaip vėliau paaiškės, nulems mūšio baigtį.

Tai buvo lemiamas istorinio Kanų mūšio momentas. Šiame mūšyje atsiskleidė karvedžio Hanibalo genialumas. Su laukinio įniršiu jis kovėsi akis į akį su romėnais pačiame mūšio epicentre ir su menkesne bei daugybę trūkumų turinčia kariuomene sumušė daug pranašesnes priešo pajėgas. Iki to momento kartaginiečiai negalėjo būti tikri, ar laimės mūšį, tačiau nuo šios akimirkos daugybė nežinomųjų ėmė dėliotis kartaginiečių naudai. Didžioji dalis romėnų pėstininkų, suspaustų nedideliame lauke (Hanibalo parinktame), įnirtingai stūmėsi į priekį, nepagrįstai tikėdami, kad vien brutalia savo didžiulės kariuomenės jėga sutraiškys kur kas menkesnes priešo pajėgas. Romėnų kavalerija buvo sumušta kartaginiečių ir negalėjo ateiti pėstininkams į pagalbą. Paulas buvo sužeistas, tad nepritytyrę romėnų kariai liko be vado. Varonas, palikęs bendražygius likimo valioje, pabėgo iš mūšio lauko. Besikivirčijantys iki pat mūšio dienos romėnų karvedžiai neturėjo vienos aiškios mūšio strategijos, o nepatyrusius jų karius, kankinamus troškulio ir dūstančius nuo dulkių, pradėjo kaustyti baimė. „Karas yra žiaurus mokytojas“, – sakė V a. pr. m. e. pabaigos graikų istorikas Tukididas, savo akimis matęs dvidešimt septynerius metus trukusį Peloponeso karą (431–404 m. pr. m. e.) tarp Atėnų ir Spartos ir aprašęs jo baisumus.* Nėra abejonės, kad romėnai Kanų mūšyje patyrė klasikinius kario simptomus, tokius kaip adrenalino antplūdį, nuo kurio padažnėja širdies

* William Desmond, „Lessons of Fear: A Reading of Thucydides“, *Classical Philology*, 101, no. 4, 2006, 359–379. Tai veikalas apie baimės klimatą politinėje aplinkoje ir jo atsiradimo priežastis. Citata „karas yra žiaurus mokytojas“ paimta iš Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, 3 knyga, 82.2.

plakimas, tuštumą viduriuose, šaltą prakaitą, pykinimą, jie vėmė, nevalingai tuštinosi, šlapinosi ir patyrė kitus negalavimus.* Kaip dabar žinome, patyręs tokius simptomus žmogus praranda valią ir drąsą.

Veikiausiai romėnai buvo labai nustebinti, kai šalia jų iš dulkių išniro sunkiai ginkluoti libiai ir afrikiečiai, ypač juos turėjo gluminti ispanai, kurių daugelis buvo pasipuošę romėniškais šalmais arba rankose laikė trofėjinius skydus. Išsigandę romėnai pasisuko bėgti, tačiau kelią atgal jiems pastojo Hasdrubalas ir daugelis grįžusių numidų raitininkų, negana to, du kartaginiečių sąjungininkų libių ir afrikiečių sunkiai ginkluotų pėstininkų daliniai pradėjo iš šono juos stumti atgal į priešo glėbį.** Taip prasidėjo garsioji dviguba apgultis. Hanibalo pajėgos centre sustabdė atsitraukiančius kartaginiečių karius (nežinia, atsitraukimas buvo tikras ar apsimestinis) ir atnaujino puolimą. Hanibalo kariams vis labiau spaudžiant, romėnai atsidūrė visiškoje apsuptyje. Trumpi romėnų gladiatorių kardai*** nė iš tolo neprilygo ilgiems keltų kalavijams arba galingiems libių kardams, galbūt net mirtinoms ispanų falkatoms, kuriomis be vargo galėjai nukirsti ranką ar net koją.**** Romėnai, slegiami sunkios pėstininkų ginkluotės – grandelinių šarvų, šalmų, antblauzdžių, skydų ir ginklų, – vos galėjo pajudėti.*****

* Daly, *Cannae*, 167–168.
** Lazenby, *Hannibal's War*, 83.
*** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 91.
**** Iki šiol nesutariama, ar Kanų mūšyje buvo naudojamos falkatos. Iberų geležies amžiaus ginklų ekspertas Fernandas Kvesada Sanzas (Quesada Sanz, *Universidad Autonóma de Madrid*, nepublikuota medžiaga,) mano, kad Kanų mūšyje falkatos nenaudotos, nes tuo metu jau buvo atsiradę geresnių ginklų. Apie tai autorius rašo ir kituose leidiniuose (Fernando Quesada Sanz, *Arma y Símbolo: la Falcata Iberica*. Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación de Alicante, 1992). Taip pat žr. John Gibson Warry, *Warfare in the Classical World: An Illustrated Encyclopedia of Weapons, Warriors, and Warfare in the Ancient Civilisations of Greece and Rome*. London: Salamander Books, 1993, 103, 218. Mūsų laikų ginklų gamintojas iš Los Andželo Deivis Beikeris (Dave Baker) savo liejykloje rekonstravo iberų falkatą, kuri, kai kurių istorikų manymu, buvo naudojama Kanų mūšyje (Lancel, *Hannibal*, 36, 107; Healy, *Cannae 216 BC*, 22–25). Pats laikiau rankose šį pavojingą ginklą, netgi pabandžiau juo užsimoti. Taip pat turėjau galimybę įsitikinti, kad vienu smūgiu šiuo ginklu galima nukirsti kiaulei galvą, pjūvis lieka labai švarus. Šio aštraus iš ispanų metalo pagaminto kardo ašmenys į galą praplatėja, o pačiame gale susmailėja. Išplatėjusi ašmenų vieta arčiau galo sudaro svorio centrą, todėl smūgis labai galingas. Šiurpas nukrečia vien pagalvojus, koks galingas šis ginklas galėjo būti mūšio lauke prityrusio kario rankose, jei jis iš tiesų buvo naudojamas Kanuose. Įdomumo dėlei, verta paminėti, kad Červeterio etruskų nekropolyje buvo rastas III a. pr. m. e. keraminis į falkatą panašaus ginklo reljefas.
***** Daly, *Cannae*, 167. Autorius pastebi, kad ne mažiau išvarginti turėjo būti ir sunkiai ginkluoti kartaginiečių kariuomenės libių pėstininkai.

Kartaginiečiai tiesiog skerdė romėnus, negalinčius net rankų pakelti. Lyguma netrukus patvino jų krauju. Romėnai neturėjo galimybės nei gintis, nei pabėgti. Kanų mūšio baigtis buvo aiški.

Paaiškėjus, kad mūšis pralaimėtas, romėnų karių viltys greitai geso, kaip ir jų ryžtas. Gausiai kraujuojantis nuo žaizdų ir per silpnas užsėsti ant žirgo, Paulas sėdėjo ant žemės, apsuptas kelių išlikusių gyvų raitininkų sargybinių. Jie siūlė vadui sėsti ant žirgo ir gelbėtis, tačiau Paulas atsisakė ir liepė savo vyrams bėgti ir gelbėtis, kol dar gali, kad galėtų toliau tarnauti Romai. Netrukus Paulas buvo apsuptas priešų ir nužudytas. Mirdamas jis veikiausiai girdėjo mirštančių vyrų dejones ir riksmus, žlungant Romos didybei.

Siaubingi mūšio garsai pagaliau nutilo ir dulkės nusėdo. Vėliau Livijus suskaičiuos, kad tądien Kanų mūšyje žuvo penkiasdešimt penki tūkstančiai romėnų; Polibijus priskaičiavo septyniasdešimt tūkstančių. Kartaginiečių žuvo mažiau nei šeši tūkstančiai.* Dar buvo ankstyvas rytas, ryški vidurdienio saulė pasirodys tik po šešių valandų. Išliko tik vienas romėnų legionas, įskaitant dešimt tūkstančių romėnų karių, kurie buvo palikti saugoti stovyklą, ir keli raitininkai iš šešių tūkstančių romėnų kavalerijos, kuriems pavyko išsigelbėti. Keturi tribūnai, iš jų Publijus Scipionas ir Fabijaus Maksimo sūnus, kartu su Varonu išskubėjo į Romą. Livijus teigia, kad Kanų mūšyje buvo paimta į nelaisvę devyniolika tūkstančių romėnų (apytiksliai du legionai).** Istorikai suskaičiuos, kad jokiame kitame vakarų pasaulio mūšyje nežuvo tiek daug karių, kiek žuvo Kanų mūšyje, ir kad tądien buvo pralieta daugiau kaip 100 000 litrų kraujo.***

Kai išsekinti kartaginiečiai susėdo pailsėti, į mūšio lauką ėmė leistis plėšrūs paukščiai. Maitėdos rinko karo trofėjus. Tai tęsėsi dienų dienas.

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 117.6. Polibijus rašo, kad žuvo 4000 keltų, 1500 ispanų ir afrikiečių ir 200 kavaleristų; Lancel, 2000, 108. Esu labiau linkęs tikėti Polibijumi, nes Livijus, pasakodamas apie vėlesnį mūšį prie Metauro, pateikia tokį patį žuvusių kartaginiečių skaičių (55 000). Galbūt kalbėdamas apie vėlesnį Romos triumfą Livijus norėjo parodyti, kad Roma atkeršijo už šį skaudų pralaimėjimą.

** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 49. Livijus rašo, kad į nelaisvę buvo paimta 10 000 romėnų, saugojusių didesnę romėnų stovyklą ir nedalyvavusių mūšyje; 7000 karių, kurie pabėgo iš mažesnės romėnų stovyklos, tačiau vėliau buvo sučiupti; ir 2000 karių, kurie pabėgo ir ieškojo prieglobsčio Kanų fortuose, tačiau buvo surasti ir taip pat paimti į nelaisvę.

*** Patrick Hunt, *When Empires Clash: Twelve Great Battles in Antiquity*, 88.

Hanibalas veikiausiai su karo vadais apžiūrėjo mūšio lauką, nusėtą karių lavonais, galbūt ieškojo sužeistų ar žuvusių romėnų vyresniųjų karo vadų. Romos karinė vadovybė buvo beveik sunaikinta. Žuvo ne vien Emilijus Paulas, bet ir karvedžiai Servilijus Geminas ir drąsuolis Markas Minucijus, kovojęs vadovaujant Fabijui Maksimui. Žuvo dvidešimt vienas iš keturiasdešimt aštuonių tribūnų,* aštuoniasdešimt senatorių ar Senato magistratų ir daugelis kitų aukšto rango pareigūnų, Romos riterių, kurių spindinčius auksinius žiedus mirties lauke susirinko nugalėtojai.

Iš mūšio lauko pabėgęs Terencijus Varonas buvo vienintelis išlikęs gyvas aukšto rango romėnų kariuomenės vadas. Kodėl Varonas taip anksti paliko mūšio lauką? Ar konsulas paprasčiausiai gelbėjo savo kailį, ar tiesiog buvo nepatyręs ir supanikavo? Mes žavimės drąsuoliais, kurie savo poelgiais keičia pasaulį, nors kartais jie elgiasi neišmintingai, ir niekiname bailius, kurie savo bailumu padaro daug žalos. Kita vertus, jei Varonas būtų likęs kovoti mūšio lauke, ar jis būtų ką nors pakeitęs? Ar Varono pasitraukimas lėmė, kad Hanibalo kavalerija apsupo didžiulę romėnų pėstininkų kariuomenę ir nepaliko jiems jokios galimybės ištrūkti iš apsiausties?

Kai kurie istorikai mano, kad Polibijus, ir ypač Livijus, pernelyg griežtai pasmerkę Varoną, galbūt turėjo kitokių motyvų. Galbūt jie norėjo nuslėpti nemalonią tiesą, kad tądien mūšiui vadovavo pats konsulas Paulas.** Jei tai tiesa, istorija buvo labai neteisinga Varonui. Vienaip ar kitaip, žinome, kad Varonas gėdingai pabėgo iš mūšio lauko, ir šios dėmės jis niekada nenusiplaus.

Daugelio skaičiavimu, Kanų mūšyje žuvo 20 proc. visų Romos vyrų nuo aštuoniolikos iki penkiasdešimties metų. Mūšio lauke veikiausiai tvyrojo pasibaisėtinas kvapas, nes labai greitai ant daugybės kūnų pradėjo tūpti musės. Mirtinai sužeisti kariai, tikriausiai jų buvo tūkstančiai, lėtai merdėjo, galbūt daugelis jų netrukus mirė nuo karštinės ar kraujo užkrėtimo. Livijus su smulkmenomis pasakoja, kaip mirtinai sužeisti kariai,

* O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 160.

** Healy, *Cannae 216 BC*, 69. Autorius taip pat pastebi, kad Polibijus turėjo priežasčių saugoti Emilijaus ir jo šeimos, jo rėmėjų, gerą vardą.

negalėdami pakęsti skausmo, kišo galvas į žemę, kad nutrauktų savo kančias. Jis taip pat pasakoja kraupų atvejį, kai vienas netekęs rankos romėnas ir negalėdamas paimti ginklo, mirties agonijos apimtas, suleido dantis į po juo gulėjusio numido veidą ir išplėšė mėsos gabalą.* Hanibalo sanitarai iš lauko išnešė sužeistus karius, kartaginiečius ir romėnus, kuriuos dar buvo galima išgelbėti. Mes nežinome, kiek dienų prireikė palaidoti tūkstančių žuvusių vyrų kūnus.

PO MŪŠIO IR MAHARBALO REPLIKA

Po mūšio vienas pūnų kavalerijos vadas, Maharbalas, ragino Hanibalą iškart žygiuoti į Romą. Jis sakė, kad mielai po penkių dienų iškeltų puotą ant Kapitolijaus viršūnės, švenčiausioje Romos šventykloje. Tačiau Hanibalas to nepadarys. Nėra abejonės, jis nebuvo pamiršęs, kaip sunku paimti miestą, netgi turint reikiamus apgulties ginklus, ir kad Sagunto apgultis tęsėsi ištisus šešis mėnesius. Roma buvo kur kas didesnis ir kur kas geriau saugomas miestas – apsuptas aukštų sienų, su gera vandens tiekimo sistema, be to, čia gyveno pakankamai gyventojų, kurie galėtų atremti jo puolimą. Negana to, Hanibalo kariuomenė buvo išsekusi, o kelionė į Romą ilga (apytiksliai 400 kilometrų) net ir užgrūdintiems karo veteranams, ką jau kalbėti apie sužeistus ir sergančius karius svetimoje žemėje. Net pailsėjusiai kavalerijai būtų sudėtinga įveikti tokį kelią, o ką jau kalbėti apie miesto paėmimą.** Pasakojama, jog Maharbalas tuomet pasakė Hanibalui: „Tu moki laimėti, bet nemoki mėgautis pergale."***

Livijus rašė, kad tuomet daugelis manė, jog nepasinaudojęs proga užimti Romą Hanibalas išgelbėjo Romą. Tokia nuomonė visada buvo gaji ir daugelis pritaria Maharbalo ir Livijaus nuomonei.**** Ar Romos paėmimas

* Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 51.6 ir toliau.
** Goldsworthy, *Punic Wars*, 215.
*** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 51.2.
**** Bernard Montgomery (Field-Marshal Viscount Montgomery, Victor of El Alamein), *A History of Warfare*. Cleveland: World, 1968. Autorius taip pat laikosi tokios nuomonės.

iš tiesų buvo įmanomas, mes to niekada nesužinosime, tačiau Hanibalas buvo prityręs karvedys, tad veikiausiai teisingai įvertino situaciją ir pasielgė išmintingai. Galime neabejoti tik tuo, kad jeigu Hanibalas būtų paėmęs Romos miestą, istorija šiandien būtų kitokia. Šis „jeigu" iki šiol neduoda ramybės istorikams. Bet Hanibalas pasirinko kitokią strategiją.

Po pergalės Kanų mūšyje Hanibalas pradėjo derybas dėl paimtų į nelaisvę karių. Už kiekvieną belaisvį romėną jis prašė didžiulės išpirkos, o sąjungininkus keltus, kariavusius romėnų pusėje, tiesiog paleido namo. Romėnams Hanibalas pasakė, kad gina savo tėvynės garbę ir neturi tikslo sunaikinti romėnų. Jo tikslas buvo sugrąžinti Kartaginai jai priklausiusią vietą Viduržemio jūroje. Hanibalas norėjo su Roma sudaryti taikos sutartį, pagal kurią Kartaginai būtų atlyginti visi Sicilijoje ir Sardinijoje patirti nuostoliai ir sugrąžinti pinigai, kuriuos Ispanijoje Hamilkaras Barka sumokėjo kaip kontribuciją. Pagal Hanibalo sutartį Kartagina turėjo atgauti visas teises, turėtas iki 241 m. pr. m. e., o Lutacijaus sutartis, pagal kurią iš Kartaginos buvo atimta teisė užsiimti jūros prekyba, panaikinta.

Hanibalas spėjo, kad šalies šiaurėje gyvenantys keltai, sukilę prieš Romą po Tičino upės ir Trebijos ežero mūšių, taip pat kai kurie nepatikimi Romos sąjungininkai Pietų Italijoje – samnitai, graikai, apulai, lukanai ir brutijai, – jei jis juos paspaus, greitai išduos Romą, kuri po patirto pralaimėjimo buvo labai pažeidžiama, ir pereis į jo pusę. Iš dalies jis buvo teisus – būtent tai ir vyko keletą metų. Livijus pastebi, kad aukštesni Kampanijos visuomenės sluoksniai paprastai buvo lojalesni Romai, o prastuomenė mieliau rinkosi Hanibalą.*

Pralaimėjusi mūšį prie Kanų Roma padarys išvadas. Jos tokios: pirma, jai nepavyko „galutinai sutriuškinti Hanibalo", ir antra, vieno mūšio sutriuškinti Hanibalą nepakaks. Šis mūšis parodė Romai, kad atsargi Fabijaus strategija veikiausiai buvo teisinga.** Tačiau Hanibalas iki galo neįvertino romėnų, tikėdamasis, kad jie galutinai susitaikys su pralaimėjimu. Galbūt

* Lazenby, *Hannibal's War*, 88, remiasi Livy, *History of Rome*, 23 knyga, 14.7, 24 knyga, 2.8.
** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 174.

po ankstesnių karų pralaimėjimų ir buvo galima tikėtis, kad nugalėti romėnai kapituliuos, kaip paprastai tikimasi iš pralaimėtojų, tačiau dabar Romoje gyveno kiti žmonės. Naujoji romėnų karta buvo pasirengusi kapituliuoti tik pagal savas sąlygas. Pernelyg daug romėnų tikėjo, kad Romai lemta plėstis ir tapti imperija, o ne likti regionine valstybe. Dar iki Hanibalo Pyras ne kartą buvo nugalėjęs romėnus, bet pergalės jam brangiai kainavo, o Roma niekada iki galo nekapituliavo.* Taigi, Roma neketino atšaukti naujų jūroje įvestų taisyklių. Kad ir koks skaudus buvo jų pralaimėjimas Kanuose, to nepakako, kad romėnai maldautų taikos. Jų miestas liko nepaliestas, nors ir sielvartaujantis dėl didžiulės netekties. Polibijus rašo, kad pralaimėję mūšį romėnai narsiai kovėsi ir mirė kaip didvyriai,** tačiau jis pamiršta panašiais žodžiais pagerbti keturis tūkstančius žuvusių kartaginiečių. Be ironiškos replikos, kurią, anot Livijaus, pasakė Maharbalas, neturime informacijos, ką jautė ir ką galvojo Hanibalas pasibaigus mūšiui. Nėra abejonės, kad sprendimas nežygiuoti į Romą po neįtikėtinos pergalės Kanų mūšyje veikiausiai persekios Hanibalą iki gyvenimo pabaigos.

---

* Fronda, *Between Rome and Carthage*, 46. Autorius teigia, kad tokį Hanibalo sprendimą galėjo lemti Pyro patirtis. Galbūt jis tikėjosi likęs Italijoje priversti sąjungininkų netekusią Romą kapituliuoti. Taip pat žr. Kluth, *Hannibal and Me*, 123.

** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 117.4.

ŠEŠIOLIKTAS SKYRIUS

KOVA DĖL PIETŲ ITALIJOS

Siaubinga žinia apie pralaimėtą Kanų mūšį pribloškė Romą, mieste girdėjosi dejonės ir aimanos, buvo apraudami žuvę artimieji ir šaukiamasi dievų. Varoną, dezertyravusį karvedį, su keliais išlikusiais gyvais vyrais miestiečiai sutiko sveikinimo šūksniais – žmonės džiaugėsi, kad jam pavyko išgyventi, nors žuvo tokia daugybė vyrų. Fabijus Maksimas, laikęsis atsargios politikos nesivelti į karą su Hanibalu, triumfavo, nors ne mažiau nei kiti liūdėjo dėl žuvusių vyrų. Ar Fabijus žinojo, kad jo sūnus ir Kornelijus Publijus Scipionas jaunesnysis žuvo, istorijai nebuvo labai svarbu.

Vien Hanibalo vardas priversdavo kiekvieną romėną krūptelėti. Nors Senatas kaip išmanė stengėsi paguosti savo žmones, netgi sustiprino miesto apsaugą, Romą buvo apėmusi didžiulė panika. Žodžiai, kuriuos dabar gerai žinome, *„Hannibal ad portas“* („Hanibalas prie vartų“), skambėjo kone kiekvieno lūpose, nors daugelis mano, kad šis posakis atsirado daug vėliau, po dešimtmečio, kai Hanibalas pasuks į Romos miestą, norėdamas nuvilioti Kapua apgulusius romėnų karius. Ar iš tiesų Hanibalas galėjo pasirodyti prie jų miesto vartų? Polibijus sako, kad po Kanų mūšio žmonės tuo tikėjo.*

Tačiau Hanibalas Romoje nepasirodė. Jo žvilgsnis nukrypo kitur.** Tuo metu jam labiausiai rūpėjo, kaip pritraukti nepatikimus romėnų

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 118.5.
** Healy, *Cannae 216 BC*, 94.

sąjungininkus į savo pusę, ypač Pietų Italijoje, kur Hanibalas ketino atnaujinti tiekimo iš Kartaginos kanalus. Šis jo lemiamas sprendimas iš karto nežygiuoti į Romą leido sugniuždytam miestui lengviau atsikvėpti. Kaip Hanibalas ir tikėjosi, jo pergalė Kanų mūšyje labai sumažino daugelio pietų italų lojalumą Romai. Hanibalas įtikinėjo žmones, kad Kartagina bus maloninga ir sugrąžins jiems senąsias graikų laisves.* Kai kurie pietų italai gana greitai pasidavė, daugelis Kampanijos miestų taip pat manė, kad geriau būti nugalėtojo pusėje, todėl patys atvėrė vartus Hanibalui. Po Kanų mūšio palikęs Apuliją (dauguma apulų dabar buvo jo pusėje), Hanibalas pirmiausia patraukė į samnitų žemes į rytus nuo Romos, o paskui pasiekė graikų miestus-valstybes.**

Daugelis genčių, nepatenkintų Romos ekspansija, taip pat neseniai okupuoti miestai ar teritorijos, prievarta sudarę su Roma sąjungą – ypač Didžiosios Graikijos miestai, – labai greitai nusigręžė nuo romėnų, o netrukus jų pavyzdžiu pasekė ir lukanai Kampanijos pietuose. Paskui juos ir miestai palei Adrijos jūros pakrantę, daugelis Apulijos italų ir samnitų iš Centrinės Italijos – jie buvo pavergti romėnų šimtmečio pradžioje per paskutinį Samnitų karą (298–290 m. pr. m. e.). Tačiau šioje neromėniškoje Italijoje žmonės nelabai pasitikėjo Hanibalu, todėl juos palenkti į savo pusę buvo nelengva. Dalis lukanų išliko ištikimi Romai, netgi tie lukanai, kurie palaikė Hanibalą, mielai siūlė jam savo lojalumą, bet ne savo žemes,*** todėl Hanibalas negalėjo iki galo jais pasitikėti.

Daugumą į nelaisvę paimtų Romos sąjungininkų italų Hanibalas paleido, tuo parodydamas, kad kariauja ne su Italija, o su Roma. Iškart po Kanų mūšio Hanibalas nusiuntė Kartalą, vieną iš kilmingų kartaginiečių vadų, su maža grupele romėnų belaisvių į sostinę įteikti Romai taikos sąlygų ir pareikalauti išpirkos už tūkstančius romėnų įkaitų.**** Pritarus seniems ir

* Lancel, *Hannibal*, 110.
** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 61.
*** Elena Isayev, „Identity and Culture“, chap. 2 in „Inside Ancient Lukania, Dialogues in History and Archaeology“, supp. 90, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 2007, 25–26.
**** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 58.6–58.7.

naujiems karo vadams – Fabijus Maksimas, kurio vienintelio karo strategija buvo veiksminga, išrinktas konsulu trečią kartą, – Roma atsisakė derėtis ir sumokėti išpirką. Užuot sumokėjęs už paimtus į nelaisvę romėnus, Senatas nusprendė nuskurdusią kariuomenę papildyti naujais rekrutais. Romai pavyko suformuoti keturis naujus legionus – juose buvo net aštuoni tūkstančiai vergų. Situacija buvo tokia sudėtinga, jog Roma į kariuomenę ėmė šaukti net nusikaltėlius, paleistus į laisvę neatlikus bausmės – kad ir nusikaltėliai, jie vis dėlto buvo romėnai. Tiems, kurie sutiko tarnauti romėnų kariuomenėje, buvo panaikinti kaltinimai už ankstesnius nusikaltimus ir pažadėta laisvė.* Nors visuomenė tam ir nepritarė, tokiu netradiciniu būdu Roma mobilizavo apytiksliai dvidešimt penkis tūkstančius naujokų. Praradę daug ginklų mūšyje su Hanibalu, romėnai savo karius ginklavo kuo išmanė: netgi trofėjiniais ir archajiniais ginklais iš šventyklų.** Kaip pasakoja Livijus, šeši karo vadai buvo išsiųsti į kaimus ieškoti naujų rekrutų. Jie tempė į kariuomenę kiekvieną vyrą, kuris pajėgė rankose išlaikyti ginklą.***

Prasidėjus monetarinei krizei, kurią iš dalies sukėlė vykstantis karas, Roma padidino mokesčius, kad galėtų atkurti legionus. Netgi buvo kreiptasi į aukštesniuosius visuomenės luomus ir prašoma jų aukoti auksą, sidabrą, papuošalus bei kitokį asmeninį turtą. Tai, jog Roma buvo gilioje krizėje, rodo ir toks faktas, kad romėnai skolinosi grūdų iš senojo Sirakūzų karaliaus Hierono II. Karas buvo toks brangus, jog Roma netgi skolinosi iš mokesčių rinkėjų. Nuvertėjusius pinigus pakeitė auksas ir sidabras. Netgi dideli *ager publicus* (visuotinės žemės sklypai) buvo parduoti.****

Tuo metu, kai Roma desperatiškai rinko kariuomenę, Hanibalas persikėlė į Kampaniją ir ruošėsi užimti nuostabų Neapolio uostą. Bet Neapolis buvo labai gerai įtvirtintas. Matydamas, kad svajonių uostą paimti bus

* Bradford, *Hannibal*, 129. Istorija žino ne vieną atvejį, kai kariuomenė buvo mobilizuojama tokiu, atrodytų, neracionaliu būdu. Ypač populiaru buvo šaukti į tarnybą smulkius nusikaltimus padariusius vyrus, kurie buvo neturtingi ir negalėjo išsipirkti. Romėnams karui reikėjo sveikų vyrų, tad moralumas jiems mažai rūpėjo.
** O'Connor Morris, *Hannibal*, 194–195.
*** Livy, *History of Rome*, 25 knyga, 5.
**** Jean-Michel David, *The Roman Conquest of Italy*, vert. Antonia Nevill. Oxford: Blackwell, 1996, 61.

sunku, Hanibalas ieškojo lengvesnio grobio. Jo dėmesį patraukė Kapua.* Kapua buvo svarbiausias Pietų Italijos miestas, nutolęs į šiaurę nuo Neapolio per apytikriai 35 kilometrus. Po ilgų derybų ir abejonių – miestiečiai dar nebuvo pamiršę, kaip Fabijaus Maksimo persekiojama ir viliojama į spąstus Hanibalo kariuomenė plėšikavo ir siautėjo Kampanijoje nuo 216 m. pr. m. e. žiemos iki 215 m. pr. m. e. pavasario, – Kapua galiausiai nusprendė dezertyruoti pas Hanibalą. Kapua valdantysis elitas vis dar palaikė Romą – daugelis jų turėjo asmeninių motyvų arba buvo susaistyti su romėnais giminystės ryšiais, – tačiau didžioji dauguma miestiečių palaikė Hanibalą. Ši pergalė Hanibalui buvo reikšminga.

Tačiau į pietus nuo Neapolio situacija tokia palanki nebuvo. Vyresnysis romėnų karvedys Markas Klaudijus Marcelas – penktą kartą išrinktas Romos konsulu, pasižymėjęs 225 m. pr. m. e. vykusiame galų kare veteranas, sustiprino Nolos miesto apsaugą. Sustiprintame mieste įsikūrę du konsulo legionai atrėmė keletą Hanibalo puolimų.

Naujų Hanibalo įgytų Italijos teritorijų žmonės toli gražu nesijautė saugūs, todėl Hanibalas nuolat turėjo dairytis per petį. Kad apsaugotų italus, garsusis karvedys nusiuntė brolį Magoną ir pusę savo kariuomenės į pietus. 215 m. pr. m. e. prie Hanibalo kariuomenės dalinių, kuriems vadovavo Hanonas ir Himilkas, prisidėjo brutijai – šios kariuomenės kovojo prieš graikų miestus-valstybes, tokias kaip Regijus, Lokris ir Krotonė – jos vis dar buvo romėnų sąjungininkės arba laikėsi neutralumo. Lokris netrukus buvo įveiktas, tačiau Hanibalo sąjungininkai brutijai buvo nepatenkinti, kad negalėjo plėšikauti teritorijose, kurių gyventojai dabar buvo kartaginiečių sąjungininkai. Užsispyrusios ir nepriklausomos Pietų Italijos miestai-valstybės buvo menkai organizuoti. Nė vienas iš jų nedominavo ir negalėjo daryti vienas kitam jokios įtakos. Ateinančius kelerius metus jie taps Hanibalo Achilo kulnu.

Nors romėnai Pietų Italijoje vis dar turėjo nemažai sąjungininkų, tokių kaip Brundizijus ir Baris,** didžioji dalis italų su viltimi žiūrėjo į kartagi-

* Lancel, *Hannibal*, 113.
** Healy, *Cannae 216 BC*, 87.

niečius, su kuriais juos nedaug kas siejo – nei kalba, nei kultūra. Netgi tarpusavyje šios artimos gentys neturėjo bendrų interesų ar vertybių, kol jų horizonte nepasirodė Roma. Kiekvienas miestas rūpinosi savo reikalais ir nekreipė dėmesio nei į silpnėjančią Romą, nei į tolimą Kartaginą.

Pasakojama, kad diplomatijai nepadėjęs Hanibalas bent kartą juos skaudžiai pamokė, nors mes to patvirtinti negalime. 216–215 m. pr. m. e. Hanibalas apgulė Kampanijos miestą Nučerą, įsikūrusį Sarno slėnyje už šešiolikos kilometrų į rytus nuo Pompėjos. Kai miestas krito, Hanibalas leido miestiečiams išeiti pasiėmus vos vieną kitą drabužį, daugiau nieko. Kai kurie istorikai – Valerijus Maksimas, Apianas Aleksandrietis, Kasijus Dionas ir kiti – pasakoja, kad Hanibalas užrakino miesto vyresniuosius municipalinėje pirtyje ir uždusino; kitus žmones išleido, tačiau išeinant daugelį jų nužudė. Kai kurie iš jau minėtų šaltinių taip pat teigia, kad Hanibalas panašiai pasielgė ir su Ačeros gyventojais. Jie pasakoja, kad Hanibalas sumetė miesto valdžios vyrus į gilius šulinius.* Bet apie tokį žiaurų Hanibalo elgesį nerandame nė žodžio Livijaus, kuris retai praleidžia progą apjuodinti Hanibalą, tekstuose. Netgi priešingai, jis rašo, kad Hanibalas marinamiems badu miestiečiams leido išeiti pasiėmus tik vieną drabužį ir prižadėjo atleisti tiems, kurie sutiks tarnauti jo kariuomenėje, tačiau nė vienas nesutiko. Livijus prideda, kad Hanibalo kilnumas buvo apsimestinis, jis tik dėjosi „visų italų, išskyrus romėnus, draugu“**. Kai kurie istorikai įsitikinę, kad šios Maksimo, Apiano ir Diono papasakotos istorijos yra prasimanymai.

Apie tai, kas vyko po Hanibalo pergalingų Tičino, Trebijos, Trazimeno ir Kanų mūšių, deja, neturime pakankamai informacijos, kurią būtų galima palyginti su kitais šaltiniais ir patvirtinti. Net Polibijus apie šio laikotarpio įvykius rašo fragmentiškai. Tiesa, Livijaus pasakojimas nenutrūksta, bet juo iki galo pasitikėti negalime.*** Polibijaus dėmesys nuo Hanibalo ir

* Cassius, 57.30; *Appian, Punica*, 63; Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 9.6.
** Livy, *History of Rome*, 23 knyga, 15.
*** Goldsworthy, *Punic Wars*, 222.

Italijos nukrypsta į įvykius Graikijoje ir Rytuose.* Taigi, tolesnių II Pūnų karo įvykių istorijoje, kaip taikliai yra pasakęs Ričardas Mailas, mums labai trūksta „nepriekaištingo ir kritiško Polibijaus požiūrio“**.

Tačiau Kapua ir kiti nukariauti arba tapę sąjungininkais miestai kėlė dar ir kitokių rūpesčių Hanibalui. Kaip rašo Livijus, Kapua labai išlepino jo karius veteranus – Livijus manė, kad vynas, moterys ir linksmybės apsuko Hanibalo vyrams galvas.*** Žinoma, jis veikiausiai hiperbolizuoja, nes Hanibalo kariuomenė gyvavo dar visą dešimtmetį, tačiau išlaikyti Kapua buvo išties brangu, o dar sunkiau buvo ją apginti. Hanibalui reikėjo greito ir patogaus susisiekimo su Kartagina jūra,**** tad Brutijus pačiame piečiausiame Italijos pakraštyje idealiai tam tiko, tačiau per keletą metų jis taip ir neįgyvendins savo ketinimo, galbūt todėl, kad jo kariai, panašiai kaip daugelis pietų italų, nenorėjo pasitraukti iš savo teritorijų. Net ir vadovaujami garsaus kartaginiečių karvedžio, jie kovojo daug vangiau ir toli gražu neprilygo seniesiems Hanibalo karo veteranams, kurių po kiekvieno mūšio likdavo vis mažiau.*****

AR KARTAGINAI RŪPĖJO HANIBALO PERGALĖS?

Po Kanų mūšio Hanibalas į Kartaginą nusiuntė pasiuntinius pranešti apie pergalę. Žinią kartaginiečiai sutiko dvejopai. Karo trofėjai, ypač atimti iš belaisvių auksiniai žiedai, kurių buvo ne mažiau kaip du šimtai, be abejo, labai viliojo Kartaginą, o ką jau kalbėti apie tai, kad žinia apie tiek pražudytų romėnų buvo maloni jų ausiai. Tačiau keletas kartaginiečių iš seniūnų tarybos, gerusijos narių, suabejojo, ar ne per daug kartaginiečių

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 118.10.
** Richard Miles, *Kartagina Must Be Destroyed*, 16.
*** Livy, *History of Rome*, vert. Aubrey de Selincourt, 23 knyga, 45.3–45.4. Livijus rašo, kad pūnų vyrus „išlepino besaikė Kampanijos prabanga – visą žiemą jie lėbavo, ištvirkavo ir mėgavosi kitais malonumais... menko jų stiprybė ir dingo ryžtas, atvedęs juos per Alpes ir Pirėnus į Italiją. Iš didžių narsių karių liko tik apgailėtini jų šešėliai... Kapua atėmė iš jų drąsą, disciplinuotumą, buvusią šlovę ir viltis.“
**** Lancel, *Hannibal*, 116.
***** Goldsworthy, *Punic Wars*, 225–226.

pražudė romėnai ir jų sąjungininkai. Kai kurie pavyduoliai, vienas iš jų Hanonas, pasakys, kad „Hanibalo karas“ buvo labai brangus – žuvo daug karių, buvo išnaudota daug resursų (jie pamiršo, kaip menkai Kartagina rėmė Hanibalą, o nuo 219 m. pr. m. e. apskritai nesiuntė jokios pagalbos). Negana to, dabar, kai Hanibalo kariuomenė rečiau kariavo ir sumažėjo karo grobis, jo prityrę kariai sąjungininkai keltai pasijuto nebereikalingi. Neturėdami ką veikti Pietų Italijoje, jie nekantravo grįžti namo pas savuosius. Jiems pasitraukus, Hanibalo kariuomenė labai susilpnėjo, nes nauji rekrutai iš nukariautų Pietų Italijos miestų nė iš tolo neprilygo jiems savo drąsa.

Veikiausiai tik todėl, kad po laimėtų mūšių prie Trebijos upės, Trazimeno ežero ir Kanuose Hanibalas dabar galėjo derėtis su nusilpusia Roma ir reikalauti atšaukti kompensaciją, Kartagina 215 m. pr. m. e. nusiuntė jam nedidelį pastiprinimą – 4000 numidų karių, 40 dramblių ir šiek tiek sidabro. Tais pačiais metais Kartagina planavo nusiųsti dar 12 000 pėstininkų, 1500 raitininkų, 20 dramblių ir 60 karo laivų, tačiau netrukus Roma pradėjo žygius prieš kartaginiečius Ispanijoje, todėl žadėtoji pagalba buvo nusiųsta ten. Kartagina taip pat tikėjosi susigrąžinti Sardiniją, todėl visi pūnų ištekliai buvo nukreipti į šią salą. Taigi, Hanibalas turėjo verstis be taip reikalingos paramos, kuri būtų labai palengvinusi jo naštą ir karas Italijoje su Roma būtų buvęs nepalyginti lengvesnis.* Tik 214 m. pr. m. e. Hanibalas dar kartą gauna pastiprinimą: į Lokrio uostą atplaukė Bomilkaras su kariais, atsargomis ir karo drambliais – užsitęsus karui su Roma, kuri jau kontroliavo didžiąją dalį Viduržemio jūros regiono, Bomilkaras nelabai ką turėjo veikti jūroje, tad kartaginiečiams iš jo nebuvo jokios naudos.

Nuo 216 iki 206 m. pr. m. e. bendraudamas su pietų italais Hanibalas turėjo sumaniai laviruoti – jam rūpėjo priversti italus stoti prieš Romą, tačiau jis negalėjo varžyti jų laisvių. Garsusis karvedys buvo prižadėjęs šiems žmonėms atkurti teisybę ir sugrąžinti Romos iš jų atimtas

* Lancel, *Hannibal*, 112–113.

privilegijas. Pietų italai neturėjo jokių sentimentų toli nuo jų esančiai Romai, tačiau Hanibalu, kuris sukiosis aplink jų namus daugelį metų, taip pat ne itin pasitikėjo. Iš esmės, Hanibalo diplomatija norimų rezultatų nedavė galbūt dar ir todėl, kad nevietiniai jo kariai okupantai buvo nepatenkinti, jog negali rengti reidų ir plėšikauti įnoringų ir nepatikimų italų sąjungininkų teritorijose. Hanibalui pavyko sukelti sąmyšį romėnų kariuomenėje, tačiau kapituliacijos, kurios jis tikėjosi, taip ir nesulaukė.* Ar Hanibalas iš tiesų tikėjosi su nukariautomis tautomis sudaryti tvirtą sąjungą? Romėnai laikėsi atsargios Fabijaus politikos nesivelti į rimtą konfliktą, tačiau jie taip pat žinojo, kad Hanibalas negali vienu metu kariauti visur, todėl sekiojo jam iš paskos ir ieškodavo progų, kaip pakenkti. Kaip taikliai pasakys vienas įžvalgus istorikas, Italija netrukus taps Hanibalui „vis mažėjančiu jo sėkmės kalėjimu“**.

Kanų mūšis buvo Hanibalo šlovės viršūnė, bet, kaip pastebi Markas Hylis, „paradoksalu tai, kad pergalė Kanų mūšyje taip pat buvo jo ilgo ir lėto nuosmukio pradžia“***. Romėnai, pagaliau supratę savo klaidą, laikysis Fabijaus Maksimo taktikos. Jie nestos į kovą su Hanibalu ir lauks, kol nuolat varginamas okupantas nusilps. Bet kol kas Hanibalas toli gražu neatrodė silpnas. Iš savo stovyklos ant Tifatos kalvos jis žvelgė į Kampanijos apylinkes, kaip kad prieš daugelį metų darydavo samnitai. Hanibalas žinojo, kad iš tolo jį akylai stebi net kelios karingai nusiteikusios romėnų kariuomenės: iš pietinės Suesulos pusės, netoli Nolos, Klaudijus Marcelas saugojo priėjimą prie Neapolio miesto, galbūt ir patį miestą;**** šiauriniame Kampanijos pakrašty, Teane, mums jau pažįstamas konsulas Fabijus Maksimas saugojo Apijaus kelią ir vidinį į Romą vedantį kelią; o Volturno upės pakrantėje netoli Kasilino (dabar Kapua), vos už kelių kilometrų į šiaurės vakarus nuo senojo Kapua, buvo įsikūrusios Tiberijaus Grakcho pajėgos. Netrukus romėnai dislokuos dar vieną, ketvirtą,

* Bradford, *Hannibal*, 124–125.
** Kluth, *Hannibal and Me*, 174.
*** Healy, *Cannae 216 BC*, 87.
**** Plutarch, *Life of Marcellus*, 10.1.

kariuomenę Apulijos rytuose prie Brundizijaus. Marko Valerijaus Mesalos vadovaujami kariai saugos Romai ištikimus sąjungininkus.* Dauguma šių romėnų kariuomenių turėjo du tikslus: stebėti maištaujantį Kapua ir užkirsti Hanibalui visus kelius į Romą.

Ar ilgai Hanibalas galėjo delsti? Graikijos karalius Pilypas V Makedonietis, sužinojęs apie Romos pralaimėjimą Kanuose, nusprendžia sudaryti sąjungą su Kartagina ir netrukus išsiunčia savo emisarus į Hanibalo stovyklą ant Tifatos kalvos. Tai buvo teigiama permaina. Sardinija, slegiama naujų romėnų įvestų mokesčių, Kartaginos paraginta sukilo prieš Romą. Šie įvykiai Hanibalui suteikė daugiau pasitikėjimo. Šiaurėje Albino Postumijaus vadovaujama keltų bojų gentis sutriuškino romėnų pajėgas Modenoje (215 m. pr. m. e. pradžioje) ir susigrąžino nepriklausomybę. Tai taip pat buvo gera žinia Hanibalui. Kai 215 m. pr. m. e. mirė devyniasdešimties metų sulaukęs Hieronas II, ištisus dešimtmečius talkinęs Romai, jo vaikaitis ir sosto įpėdinis Hieronimas leido Sirakūzams ir Sicilijai nusigręžti nuo Romos – tai kuriam laikui sumažino Romos įtaką Viduržemio jūroje, kuria ji dalijosi su Kartagina.**

Galbūt užliūliuotas gerų permainų, Hanibalas per mažai dėmesio skyrė diplomatijai, kuri ir šiaip nebuvo stiprioji jo pusė, kitaip nei karybos menas. Hanibalas buvo vienas didžiausių karvedžių istorijoje – puikus vadas, sugebantis patraukti skirtingų tautų žmones, tačiau derybininkas jis buvo nekoks. Jis galėjo priblokšti priešą drąsiais ir įžūliais veiksmais mūšio lauke, neretai svetimoje žemėje, tačiau karo baigtis labai dažnai priklauso nuo ilgų ir sudėtingų derybų su potencialiais sąjungininkais.

Kampanija nepriklausė romėnams, tačiau jos turtingos vulkaninės kilmės žemės buvo pernelyg arti Romos, kad ji lengvai atiduotų jas Hanibalui. Nugalėtojos kariuomenės, kuriai nuolat trūko maisto, vadas pradėjo planuoti žygius į Kampaniją. Tačiau sėkmė ėmė nusigręžti nuo Hanibalo. Gudrūs romėnai netruko pastebėti, kad lengvai įveikti miestų gynybinių

* Livy, *History of Rome*, 23 knyga, 32.

** Lorena Jannelli, Fausto Longo, red., *The Greeks in Sicily*. San Giovanni Lupatoto, It.: Arsenale Editrice, 2004, 61; Lancel, *Hannibal*, 118.

sienų Hanibalui nepavyks be reikiamų apgulties ginklų. Bet kuris Romos sąjungininkės gerai įtvirtintas miestas su gera vandens tiekimo sistema ir didžiulėmis maisto atsargomis arba miestas, turintis patogų priėjimą prie jūros, buvo praktiškai neįveikiamas. Net mažas graikų miestelis Petelija Tarento įlankoje 215 m. pr. m. e. vykusioje apsiaustyje išsilaikė net aštuonis mėnesius. Hanibalas tris kartus nesėkmingai bandė paimti Neapolį – turintis puikų uostą miestas nesunkiai apsirūpindavo maistu. Romėnų ir Italijos graikų sąjungininkų, tokių kaip Regijus, flotilės kontroliavo Mesinos sąsiaurį tarp Italijos ir Sicilijos. 215 m. pr. m. e. kartaginiečiai į pagalbą maištaujančiai Sardinijai nusiuntė flotilę, kuriai vadovavo Hasdrubalas Plikasis, tačiau kilus audrai flotilė buvo priversta ieškoti prieglobsčio Balearų salose. Tuo metu romėnų veteranas karvedys Titas Manlijus Torkvatas numalšino antrąjį Sardinijos maištą. Pirmasis Sardinijos maištas įvyko 235 m. pr. m. e., tarp I ir II pūnų karų. Negana to, 215 m. pr. m. e. penkiasdešimties laivų romėnų flotilė, vadovaujama Marko Valerijaus Levino, Brundizijuje sutrukdė Makedonijai sudaryti sąjungą su Hanibalu Italijoje.

ATSARGI FABIJAUS POLITIKA KARIAUJANT SU HANIBALU DUODA VAISIŲ

Atsargi ir išmintinga Fabijaus Maksimo delsimo politika vis labiau vargino Hanibalo veteranus ir jo sąjungininkų karius. Ar Hanibalas svarstė, kada ir kaip pasikeitė romėnų karo taisyklės? Ar jis stebėjosi, kad romėnai, pralaimėję daugybę mūšių Pūnų kare ir tik 241 m. pr. m. e. pabaigoje pasiekę reikšmingą pergalę, o vėliau, 218–216 m. pr. m. e., visiškai sutriuškinti prie Trebijos upės, Trazimeno ežero ir Kanuose, ir toliau priešinasi? Ar neprilygstamas taktikas nujautė, kad fortūna nuo jo nusigręžė ir prasidėjo nuosmukis?

Jei Roma nebūtų atkasusi karo kirvio arba jei ji būtų kariavusi tik su savo sąjungininkais italais, nebūtų buvę daugybės genialaus karvedžio Hanibalo karo manevrų ir taktinių gudrybių. Ir Hanibalas, ir romėnai

niokojo Pietų Italiją, tapusią keisto jų karo arena, kur abi kariuomenės suko ratus, tačiau beveik nekariavo. Keršaudamos savo priešų sąjungininkams abi kariuomenės laikėsi politikos kariauti tik priešininkų teritorijose. Jie plėšikavo, naikino smulkių ūkininkų žemes, grobė nuimtą derlių, kad išmaitintų savo didžiules kariuomenes. Abiejų kariuomenių reidai Italijai padarė žalos – Hanibalas siaubė romėnų, o romėnai siaubė Hanibalo sąjungininkų žemes, – todėl daugybė žmonių buvo priversti palikti turtingas bei derlingas žemes ir bėgti. Po patirto šoko agrarinė Pietų Italija galbūt niekada iki galo neatsigaus.* Istorikų skaičiavimais, žiemos metu Hanibalo kariuomenės įprastinis maisto racionas vienam kariui per dieną sudarė šešis šimtus gramų grūdų.** Jei kariuomenei ilgesnį laiką nepavykdavo gauti maisto, kariai badaudavo. Daug vėliau garsus romėnų valstybės veikėjas ir rašytojas Markas Tulijus Ciceronas savo filosofiniame veikale „Apie numatymą“ (*De divinatione*) aprašys keistą Hanibalo sapną, remdamasis Celijaus pasakojimu, rašiusiu apie Hanibalą ir studijavusiu graikų pasakojimus apie silenus.

Pasakojama, kad Hanibalas, veikiausiai po Sagunto apgulties, neva susapnavo keistą sapną. Jupiteris liepė jam nešti karą į Italiją, tačiau dieviškasis vedlys įspėjo Hanibalą niekada neatsigręžti atgal. Tačiau Hanibalas, neatsispyręs pagundai, atsisuko ir pamatė siaubingą šmėklą, pabaisą, kurią buvo apsivijusios gyvatės. Ši šmėkla sekė jam iš paskos, kur tik jis eidavo Italijoje, ir griovė viską jo kelyje – namus, medžius. Bet Hanibalas žygiavo

---

* Bradford, *Hannibal*, 136. Autorius iškelia įdomią hipotezę. Daugelis ūkininkų buvo priversti bėgti iš karo niokojamų žemių ir palikti *ager publicus* kaip karo grobį. Tai, autoriaus manymu, sudarė prielaidas Didžiosios Graikijos ūkininkams vėliau ten įkurti latifundijas. Tačiau kai kurie istorikai nemano, kad šis teiginys turi pagrindo. Pirmajame mūsų eros amžiuje Plinijus Vyresnysis (Pliny the Elder, *Natural History*, 18 knyga, 35) rašė, kad nepriklausomi ūkininkai, dirbę žemę ir maitinę kariuomenes, iš tiesų tapo vergais. Jo manymu, latifundijos sugriovė Italiją.
Taip pat žr. Christopher Francese, *Ancient Rome in So Many Words*. New York: Hippocrene Books, 2007, 79. Įdomu tai, kad net šiandien didžiuliuose Apulijos agrarinių verslovių laukuose išauginama daugiausia vynuogių. Vienaip ar kitaip, nauji tyrimai nerodo, kad Apulijos ir jos rajonų ūkis būtų labai nukentėjęs (Nathan Rosenstein, „Italy: Economy and Demography After Hannibal's War“, chap. 23 in *A Companion to the Punic Wars*, ed. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011, 412–429, ypač 416–419).
** Erdkamp, *Hunger and the Sword*, 161.

tolyn ir daugiau nesigręžiojo, kaip jam buvo liepęs dievas.* Nenoromis pagalvoji, ar ta pabaisa negalėjo būti įsiutęs, straubliu mojuojantis ir savo kelyje viską trypiantis Hanibalo dramblys?

HANIBALO AUKOJIMAS AVERNE IR VIEŠNAGĖ SALAPIJOJE

Po Kanų mūšio Roma sustiprino savo kariuomenę. Dabar ją sudarė aštuoni legionai – į mūšio lauką galėjo išeiti net šimtas tūkstančių karių, neskaitant sąjungininkų. Hanibalas nuolat judėjo tarp dviejų stovyklų. Atsižvelgiant į sezoną, jis persikeldavo arba į stovyklą ant Tifanos kalvos Kampanijoje, arba į Arpio stovyklą kitoje Apeninų pusėje. Tai jis darė keletą kartų.

Po 214 m. pr. m. e. vykę du nesusiję įvykiai atskleidžia kitą Hanibalo asmenybės pusę ir galbūt parodo, kad didis karvedys vis dažniau susimąsto apie savo likimą. Hanibalas nuvyksta į Kumus, orakulės sibilės miestą. Pasakojama, kad, atlikęs aukojimą, Hanibalas paklausė pranašės sibilės apie savo ateitį. Jei tai tiesa, šis jo poelgis galbūt rodo tuometinę didžio ir genialaus karvedžio būseną ir mažėjantį pasitikėjimą savimi.

Kitas trumpas epizodas iš šio svarbaus ir ilgo istorijos tarpsnio yra Hanibalo viešnagė Salapijoje, gyvenvietėje tarp Arpio ir Kanų. Salapijoje Hanibalas praleido žiemą ir, kaip manoma, dalijosi savo lova su garsia vietine prostitute (o gal ji su juo dalijosi savo lova). Kaip pasakoja Plinijus Vyresnysis ir Apianas,** Hanibalas galbūt ieškojo paguodos, atokvėpio nuo nepakeliamos naštos. Panašu, jog su prostitute jis bendravo visą žiemą, kai kurie netgi manė, kad Hanibalas įsimylėjo. Tai vienas iš labai retų pasakojimų apie Hanibalo santykius su kita moterimi, ne jo žmona Imilcė Ispanijoje, kurios jis nebuvo matęs daugiau nei dešimtmetį. Kai kurie istorikai

---

* Cicero, *De Divinatione (On Divination)*, 1 knyga, 24.49, trans. W. A. Falconer, repr. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 1996, 277–278.

** Pliny the Elder, *Natural History*, 3 knyga, 103; Appian, *The Hannibalic War*, 7 knyga, 43, *History of Rome*.

abejoja, ar galima tikėti istorija apie jo svetimoteriavimą, nes Hanibalas gyveno asketiškai ir turėjo labai nedaug poreikių.*

TARENTO PAĖMIMAS

Nors romėnai pradėjo laikytis Fabijaus strategijos ir vengti tiesioginės konfrontacijos, neprilygstamas strategas ir karvedys Hanibalas vis dar nustebindavo juos netikėtais savo veiksmais ir gudrybėmis. 213 m. pr. m. e. žiemą Tarentas, svarbiausias uostas Italijos pietuose, susiklosčius palankioms aplinkybėms tiesiog įkrito Hanibalui į rankas.** Uostas buvo įsikūręs Italijos „bato pėdos" įlankos rytinėje pusėje ir atsisukęs į vakarus. Šioje strategiškai patogioje vietoje graikų kolonistai iš Spartos VIII a. pr. m. e. įkūrė Taronto koloniją, pavadinę mitinio herojaus Taro vardu. Kolonija iškart suklestėjo. Saugioje įlankoje įsitaisęs uostas labai viliojo Hanibalą – turėdamas patogų priėjimą prie jūros jis galėtų atnaujinti taip reikalingus tiekimo kanalus iš Kartaginos.

Nuo 264 m. pr. m. e.*** kolonija, romėnų pervadinta Tarentu, tapo patogia stotele Apijaus kelyje į Brundizijų. San Pjetro sala saugojo išorinę įlanką, o senasis miestas ir akropolis *Mare Grande* pusiasalyje saugojo tik įėjimą į didesnę, vidinę uosto *Mare Piccolo* įlanką. Būtent dėl šių priežasčių uostas labai viliojo Hanibalą. Senąjį Tarento uostą – šimtmečio pradžioje uostamiesčio gyventojai parėmė Pyrą kovoje su Roma, – išskyrus gerai įtvirtintą siaurą sąsmauką, iš visų pusių saugojo vandenys. Hanibalas kelis kartus nesėkmingai bandė užimti miestą jėga.

Tarentas Hanibalui buvo svarbus ir todėl, kad Fabijaus vadovaujami romėnai užgrobė jo rytinę Arpio tvirtovę Apulijoje. Tai labai apribojo Hanibalo judėjimo galimybes. Šis pusiasalis jį viliojo dar ir todėl, kad kiti

* Lancel, *Hannibal*, 124; Gabriel, *Hannibal*, 14.

** Polybius, *Histories*, 8 knyga, 24–34.

*** Timothy W. Potter, *Roman Italy: Exploring the Roman World*. Berkeley: University of California Press, 1987, 127–130; Patrick Hunt, „Via Appia", *Encyclopedia of Ancient History*, red. Roger S. Bagnall ir kt. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

uostai, tokie kaip Brundizijaus į rytus ir Regijaus į vakarus, buvo gerai saugomi romėnų ir neįveikiami. Hanibalas taip pat tikėjosi suvienyti pajėgas su Pilypu V Makedoniečiu, tad uosto jam reikėjo ir dėl šios priežasties. Romėnams buvo nesunku valdyti Tarentą, nes jo žmonės, daugiausia žvejai, buvo ramūs, išlepinti švelnaus klimato. Jūrinis klimatas, karšta saulė ir beribė jūra hipnotizuojamai veikė uostamiestį, atrodė, kad laikas čia slenka daug lėčiau, todėl uostamiesčio žmonės atrodė tingūs, palyginti su karingais ir judriais Šiaurės Italijos piliečiais žemdirbiais.

Romėnai, seniai įtarinėję tarentiečius neištikimybe, pareikalavo atsiųsti į sostinę įkaitų. Keli įkaitai pabėgo, o bravūriški romėnai surengė parodomąją egzekuciją, kad pamokytų kitus. Tai labai užgavo Tarento žmones. Tuo metu, kai Hanibalas sugrįžęs į pietus kūrė planus, kaip užimti Romos saugomą miestą, trylika jaunų Tarento aristokratų, vadovaujamų jaunuolio vardu Filemenas, nusprendė patys vykdyti teisingumą. Sutemus jaunuoliai išėjo iš miesto pro užpakalinius vartus, paaiškinę romėnų sargybiniams, kad eina medžioti, tačiau iš tiesų nuskubėjo tiesiai pas Hanibalą. Kai jaunuoliai priartėjo prie stovyklos, sargai juos iškart sučiupo ir nuvedė pas Hanibalą. Jaunuoliai pasiskundė Hanibalui žiauriu okupantų elgesiu ir papasakojo, kaip romėnai nužudė jų tautiečius įkaitus. Buvo akivaizdu, kad jaunuoliai nuoširdūs. Hanibalas iškart suprato, kad šie jauni tarentiečiai buvo pasiruošę išduoti savo miestą, jei su jais bus elgiamasi teisingai. Taigi, Hanibalui pasitaikė puiki proga įgyvendinti savo ketinimus, ir jis ja pasinaudos. Hanibalas pažadėjo vaikinams keletą jiems labai svarbių dalykų: nedislokuoti savo kariuomenės uostamiestyje ir nereikalauti iš tarentiečių duoklės. Taip pat jis prisiekė, kad jo kariai užimtame Tarente neplėšikaus ir nereketuos. Kai dėl visko buvo sutarta, tarentiečiams ir Hanibalui liko išspręsti svarbiausią klausimą: kaip kartaginiečių kariams patekti į romėnų saugomą miestą.

Sąmokslininkų vadas Filemenas Tarente garsėjo kaip geras medžiotojas, taigi, kai kitą rytą jis grįžo į miestą naktį praleidęs pas Hanibalą – Hanibalas viešnagės metu parūpino jam medžioklės trofėjų, – niekam nekilo jokių

abejonių. Filemenas grįžo į miestą pro tuos pačius miesto vartus. Romėnų sargybiniai, kurie dažnai matydavo einantį medžioti jaunuolį, nieko blogo neįtarė.

Kad įgyvendintų savo klastingą planą, sąmokslininkai pirmiausia turėjo paskleisti gandus, jog Hanibalas serga, todėl negali pasitraukti iš stovyklos. Filemenas dažnai išeidavo nakčiai pro užpakalinius Tarento vartus susitikti su Hanibalu ir aptarti plano detalių, o paskui grįždavo pro tuos pačius vartus su neva sumedžiotais žvėrimis ar paukščiais. Romėnų sargai įprato matyti einantį medžioti jaunuolį, kuris dažnai su jais pasidalydavo laimikiu, todėl pasidarė jam maloningesni, kartais net palikdavo miesto vartus atvirus, kol jis sugrįš iš medžioklės. Būtent to ir reikėjo Hanibalui. Vieną naktį Hanibalas su dešimčia tūkstančių pėstininkų ir dviem tūkstančiais kartaginiečių bei keltų raitininkų tyliai paliko stovyklą ir sparčiai nužygiavo į Tarentą už šešiolikos kilometrų. Kariai prisiartino prie tvirtovės mažame pusiasalyje iš dviejų pusių – Hanibalas veikiausiai buvo padalijęs pajėgas į dvi dalis. Tuo metu aštuoniasdešimties numidų kavalerija išjojo į žvalgybą. Apsimetę, kad ruošiasi plėšikauti, jei kartais juos stebėtų romėnai, raitininkai jodinėjo aplinkui, bet prie miesto nesiartino.

Kitas Tarento sąmokslininkas vardu Nikas laukė kartaginiečių prie didžiųjų Teminičio vartų. Kad planas pavyktų, reikėjo suderinti visų sąmokslo dalyvių veiksmus. Degantys deglai turėjo būti ženklas, kad abi Hanibalo karių grupės saugiai pasiekė tvirtovės sienas. Pamatęs Hanibalo deglus, Nikas, stovėjęs mieste prie vartų, uždegė savąjį deglą. Tą patį padarė ir Filemenas, stovėjęs prie užpakalinių vartų. Kai visi gavo ženklą, fakelai iškart buvo užgesinti, kad pašaliniai jų nepastebėtų. Tada Nikas su nedidele grupele jaunuolių įsiveržė į sargybinių barakus ir nužudė romėnų sargus, o paskui atvėrė Teminičio vartus. Pusė Hanibalo karių, kuriems vadovavo pats Hanibalas, paskubomis, bet organizuotai, suėjo į miestą. Filemenas tuo metu su keturiais vaikinais prisiartino prie užpakalinių vartų, veikiausiai anksčiau nei paprastai, dar nepradėjus švisti. Jaunuolis sušvilpė, o romėnų sargai, atpažinę jį, atvėrė vartus. Du jaunojo medžiotojo

draugai vilko didžiulį šerną. Filemenas veikiausiai neskubėjo, jis leido susižavėjusiam romėnų sargybiniui apžiūrėti sumedžiotą šerną. Kaip pasakoja Livijus,* Filemenas pervėrė kardu trofėjų apžiūrinėjusį romėną ir atlapojo nebesaugomus vartus dar vienam tūkstančiui Hanibalo karių afrikiečių. Keletas karių nužudė likusius romėnų sargybinius, ir pro abejus vartus į miestą ėmė plūsti kartaginiečiai. Trys keltų grupės, vedinos dviejų miestiečių, turėjo pereiti miesto gatves ir nužudyti vedlių atpažintus romėnus. Vedliai taip pat turėjo įspėti ir nuraminti atsibudusius išsigandusius uostamiesčio gyventojus.

Karių keliamas triukšmas pažadino miestiečius, daugelis ėmė panikuoti. Išgirdę trimito garsus – trimitą sąmokslininkai buvo pavogę iš okupantų, – nieko neįtariantys romėnai bėgo tiesiai į spąstus. Romėnų vadui pavyko pabėgti maža irkluojama valtimi kanalu į gerai įtvirtintą citadelę pusiasalio gale, pasislėpusią tarp didelių ir mažų įlankų. Išskyrus vadą ir kelis tūkstančius karių, kurie su vadu pabėgo ir užsidarė citadelėje, visi romėnai buvo išskersti. Kai išaušus tarentiečiai pamatė gatvėse tysančius negyvus romėnų kūnus ir mieste viešpataujančius kartaginiečius bei keltus, suprato, kad miestą užėmė Hanibalas. Tarentiečiai tuo metu būtų sudarę sąjungą su bet kuo, tik ne su romėnais, kurių daugelis dabar buvo įkalinti, nužudyti arba slapstėsi užsidarę citadelėje. Taigi, netrukus uostamiestis tapo Hanibalo sąjungininku.

Tą pačią dieną, kai visuotinė tvarka po įvykusio mūšio mieste buvo atkurta, Hanibalas sušaukė visus tarentiečius ir iškilmingai jiems prisiekė, kad nė vienas miestietis nenukentės. Jis liepė jiems grįžti į namus ir ant durų užsirašyti „Tarentas“, kad plėšiantys romėnų namuose kariai jų namus aplenktų. Mieste įsikūrę Hanibalo vyrai prisigrobė nemažai romėnų turto, tačiau tarentiečių namų, kaip ir buvo žadėta, nelietė. Hanibalas laikėsi duoto žodžio, tad uostamiesčio perėmimas vyko gana taikiai.

Nors Tarentas buvo paimtas, vienas dalykas nedavė Hanibalui ramybės: citadelė liko romėnų rankose. Citadelė turėjo priėjimą prie jūros, todėl

* Livy, *History of Rome*, 25 knyga, 9.

romėnų flotilė nesunkiai galėjo aprūpinti įkalintus romėnus maisto atsargomis. Hanibalas keletą kartų mėgino ją užimti, tačiau labai greitai suprato, kad kanalo saugoma tvirtovė praktiškai yra neįveikiama. Blogiausia tai, kad Tarento flotilė, kuria jis ketino pasinaudoti, taip pat liko įkalinta įlankoje. Kaip visada, genialusis Hanibalas rado būdą, kaip pasinaudoti laivais vidiniame uoste ir neturėdamas citadelės. Jo nurodymu, tarentiečiai sukrovė laivus ant platformų su ratais ar volais ir pakinkę porą jaučių pertempė juos sausuma iki jūros pakrantės uosto, kuris buvo prieinamas Hanibalui.* Hanibalas taip pat pagilino kanalą ir pastatė užtvarą, kad visiškai izoliuotų citadelėje užsidariusius romėnus. Jis taip pat ketino, pasinaudojęs Tarento flotile, užblokuoti visus tiekimo kanalus į citatelę.** Taigi, Hanibalas gudrumu perėmė turtingą ir gražų miestą su priėjimu prie jūros. Nors garsusis karvedys netrukus užgrobs Metapontą bei kitus miestus ir dar labiau sustiprins pozicijas Pietų Italijoje, Tarente jam taip ir nepavyks iki galo įsitvirtinti. 209 m. pr. m. e. romėnai, taip pat padedami išdavikų, susigrąžins citadelę.

* Lancel, *Hannibal*, 129. Pasak Lancelio, senasis Taronto prospektas dabar vadinamas *Corso Due Mari*; taip pat žr. Livy, *History of Rome*, 25 knyga, 11. Šis prospektas yra riba, skirianti senąjį pusiasalį su vėliau atsiradusia sala, atsiskyrusia nuo žemyno XIX a. pab. Salą nuo žemyno skiria šiaurės rytų kanalas, sujungtas kabančiu tiltu (*Ponte Girevole*). Aragono pilis (*Aragonese Castello di Taranto*) pusiasalyje – saloje šalia naujojo kanalo, yra per daug nutolusi į rytus nuo natūralaus kanalo, kad galėtų būti senojo Taro akropolio ir romėnų citadelės vieta, ir per toli į vakarus nuo natūralių miestą supusių vandenių.

** Livy, *History of Rome*, 25 knyga, 11.

SEPTYNIOLIKTAS SKYRIUS

ŽYGIS Į ROMĄ

Du miestai, Kapua Kampanijoje ir Sirakūzai Sicilijoje, dabar kovojo prieš Romą. Tačiau kartaginiečiams nepavyko išsaugoti ir apginti savo sąjungininkių nei Italijoje, nei Sicilijoje. Nežinia, tai atsitiko dėl nerūpestingumo ar neapdairumo, ar todėl, kad praradus kontrolę jūroje šie miestai kartaginiečiams strategiškai nebebuvo tokie svarbūs. Roma buvo labai įsižeidusi, kad po Kanų mūšio Kapua dezertyravo pas Hanibalą, tačiau miestas buvo pernelyg arti Romos, kad romėnai būtų palikę jį ramybėje. Mobilizavusi kelių kariuomenių pajėgas, Roma apguls Kapua ir netrukus ją susigrąžins. Sirakūzai išsilaikys daug ilgiau, nei romėnai tikėjosi, iš dalies todėl, kad miestui padėjo genialusis Archimedas.

SIRAKŪZAI IR ARCHIMEDAS

Mirus Sirakūzų valdovui Hieronui II, jo įpėdinis Hieronimas iškart sudarė sutartį su Hanibalu. Jis pažadėjo paremti Kartaginą, jei kartaginiečiai padės jam sustiprinti jo dominavimą Rytų Sicilijoje; Roma atidžiai stebėjo įvykius Sicilijoje. Senatas, supratęs, kad Sicilija gali tapti strategiškai labai svarbi partnerė Kartaginai ir Hanibalui, 214 m. pr. m. e. vėl nukreipė savo dėmesį į Sirakūzus. Šis miestas buvo vienas turtingiausių graikų pasaulyje. Sirakūzų gamtos sukurtas uostas buvo didelis, jame galėjo tilpt ir kartaginiečių,

ir makedoniečių (romėnų priešų) flotilės. Taigi, Romos senatas nusprendė nutraukti naują kartaginiečių tiekimo liniją, kuri stiprino Hanibalo ir jo sąjungininkų pozicijas. Roma paskyrė Klaudijų Marcelą trečiuoju konsulu ir išsiuntė jį į Siciliją. Marcelas buvo geras ir karių mylimas vadas, griežtas, bet teisingas. Plutarchas rašo, kad kovoje su Hanibalu Marcelas buvo Romos kardas, o Fabijus – skydas.* Plutarchas taip pat mano, jog tik Marcelo dėka daugelis karių sugebėjo išgyventi nešlovę, patirtą per Kanų mūšį. Šie vyrai labai norėjo įrodyti tėvynei, kad jie geri, o Marcelas jiems buvo puikus lyderis.**

Romos flotilės ir Marcelo vadovaujamos kariuomenės tikslas buvo blokuoti Sirakūzus iš jūros bei sausumos ir varginti miestą tol, kol pasitaikys proga jį užimti. Kartagina atsiuntė Hanibalui į pagalbą Himilką su dvidešimt penkiais tūkstančiais pėstininkų, trimis tūkstančiais raitininkų ir tuzinu dramblių. Išsilaipinęs netoli Heraklėjos Minojos, Himilkas su kariais užgrobs Agridžento miestą Pietų Sicilijos pakrantėje. Eidami per Anapo upės pelkes kiek toliau į šiaurę šie pūnų kariai netrukus susirgs karštine – mirs tūkstančiai karių ir du jų vadai, – todėl kartaginiečiai Sirakūzuose pastiprinimo nesulauks.

Sirakūzus, kuriuos nuo 214 m. pr. m. e. rudens laikė apgultyje Marcelas, supo tvirtos sienos, negana to, miestui talkino vienas didžiausių žmonijos istorijoje inžinierių ir matematikų – eruditas Archimedas. Jo kariniai išradimai padėjo miestui išsilaikyti beveik dvejus metus. Miesto gynyba stulbino romėnus, ypač juos glumino jūrinė gynyba – keisti ir paslaptingi mechanizmai neleido romėnams net prisiartinti prie miesto. Archimedas sukūrė daugybę ginklų, tokių kaip akmenis salvėmis šaudančias mašinas, vadinamas balistomis, galbūt net paslaptingus išgaubtus veidrodžius, kuriais buvo galima padegti priešo laivą iš toli*** (tai labai tikėtina, nes Archimedas yra parašęs ne

* Plutarch, *Life of Marcellus*, 9.4. Čia Plutarchas cituoja Posidonijų.

** Ten pat, 13.2; O'Connell, *Ghosts of Cannae* (išsamiausia šia tema analizė).

*** Grupė, kuriai vadovavo 1978 metų Nobelio premijos laureatas fizikas Arnas Penzijus (Arno Penzias), matematikas ir kompiuterinės grafikos specialistas Robas Kukas (Rob Cook) ir knygos autorius, rekonstravo kai kurias Archimedo Sirakūzuose naudotas gynybines mašinas (2009–2012 m. Sirakūzuose, padedant vietiniams specialistams). Beje, kartu su kitais „Pixar" kūrėjais, R. Kukas 2001 m. buvo apdovanotas *Academy Award* už didelius pasiekimus skaitmeninės animacijos vaizdo atkūrimo srityje.

vieną traktatą apie kūgio pjūvius, paraboles), „letenas", kurios sugriebdavo laivą, iškeldavo aukštyn ir paleisdavo kristi į vandenį (Polibijaus aprašymas)*. Archimedą gerbė netgi uostamiestį apgulę romėnų kariai.

Aretūzos vidinis uostas Ortigijos pusiasalyje turėjo gėlo vandens šaltinį ir buvo gerai apsaugotas. Ortigijos saloje, pavadintoje putpelių, kurios ten suko lizdus, vardu, įsikūręs aukštoje citadelėje Archimedas konstravo mašinas, kuriomis buvo ginami abu jos uostai – jūrinis ir vidinis. Jei tikėsime pasakojimais, Archimedas buvo biologinio ginklo išradėjas – sklido kalbos, kad romėnų laivai buvo apmėtyti krepšiais su nuodingomis gyvatėmis. Vienaip ar kitaip, Roma neabejojo, kad susidūrė su dar vienu karo genijumi, prilygstančiu Hanibalui.

212 m. pr. m. e. Marcelas pagaliau sulaukė progos ir užpuolė miestą iš šiaurinės, sausumos, pusės. Kai Sirakūzuose vyko šventė Artemidės – graikų skaistaus mėnulio, gamtos, laukinių žvėrių ir gimdymo deivės – garbei, ir miestiečiai buvo atsipalaidavę labiau nei paprastai, išmintingasis Marcelas su savo vyrais prasiveržė pro prastai saugomus šiaurinius vartus prie Galeagrio bokšto, toli nuo tankiai apgyvendinto miesto centro. Romos kariai labai greitai apsupo miestą iš visų pusių ir ėmė skersti sirakūziečius. Marcelas buvo įsakęs kariams nepasigailėti nė vieno, tačiau Archimedą liepė paimti gyvą. Kas žino, galbūt jis norėjo pasinaudoti šio karo genijaus protu kovoje su Hanibalu. Plutarchas rašo, kad Marcelas juokaudamas Archimedą vadino „geometrijos Brontu", nenugalimu šimtarankiu su penkiasdešimčia galvų kiklopu, milžino Urano sūnumi.** Archimedas veikiausiai nešventė kartu su miestiečiais. Tuo metu, kai romėnų karys įsiveržė į jo namus, Archimedas rašė smėlyje skaičius ir sprendė uždavinius. Karys paliepė jam liautis skaičiavus. Pasakojama, kad nepatenkintas matematikas jam atsakęs: „Netrukdyk man galvoti." Tada romėnų karys pervėrė jį kardu ar ietimi. Livijus rašo, kad karys veikiausiai nežinojo, jog nužudė Archimedą. Vienaip ar kitaip, tai labai nuliūdino Marcelą.***

* Polybius, *Histories*, 8 knyga, 5–6. Šiame skyriuje Polibijus pasakoja apie Sirakūzų gynybą įvairiais Archimedo įrengimais. Be kitų ginklų, jis mini pririštą prie grandinės „geležinę ranką", kuri sugriebdavo romėnų laivus, iškeldavo į viršų ir paleisdavo. Krisdami į vandenį laivai dažniausiai apsiversdavo. Polibijus taip pat mini nežinomus ginklus, kuriuos jis vadina „mažais skorpionais".

** Plutarch, *Marcellus*, 17.1.

*** Livy, *History of Rome*, 25 knyga, 31.

Kartaginiečių flotilei iš vidinio uosto pavyko pabėgti. Iš admirolo Bomilkaro Sirakūzuose naudos buvo mažai – kaip kad buvo įpratęs, jis pasistengė išvengti konflikto.*

Kai Ortigijos citadelė Sirakūzuose krito (vienas ispanų dezertyras išdavė miestą), į miestą įėję romėnai buvo priblokšti prabangos ir turtų, tačiau didžiausias Sirakūzų turtas, kaip mano istorija, buvo Archimedas.

Romėnams užgrobus Sirakūzus, Hanibalas ne tik prarado svarbų sąjungininką, bet ir turėjo palaidoti viltis atnaujinti atsargų tiekimą iš Kartaginos savo karui Italijoje. Netekęs Sirakūzų, jis turėjo mažai naudos iš Tarento, taigi, labai sumažėjo ir tikimybė kada nors išvyti romėnus iš Mesinos. Agridžentas taip pat netrukus pasidavė (210 m. pr. m. e.), kartu žlugo ir kartaginiečių svajonės sukurti pūnų Siciliją.

SUNKU GINTI KAPUA

Kapua, nuo 215 m. pr. m. e. kariavusi prieš Romą, buvo pernelyg didelė ir turtinga, kad Hanibalas lengvai jos išsižadėtų. Gausiai apgyvendintą Kapua jis svajojo paversti sostine, dominuojančiu miestu, aplinkinių teritorijų valdžios centru kare su Roma. Bet regionas buvo labai susiskaldęs ir joks miestas nebuvo viršesnis už kitą – senosios Graikijos, sudarytos iš daugybės miestų-valstybių ir kolonijų, palikimas. Negana to, netrukus paaiškės, kad Kapua žmonės labai tingūs ir išlepinti prabangos. Patikėję Hanibalui rūpintis savo saugumu, jie dėl nieko nesuko galvos.

Vos Hanibalas sudarė sąjungą su Kapua, romėnai iškart pradėjo rinkti kariuomenę ir ruoštis miesto paėmimui. Tai, kad Kapua, vienas didžiausių miestų Italijoje, antras po Romos, priklausė kartaginiečiams, romėnų manymu, kėlė didžiulę grėsmę Romos dominavimui regione. 214 m. pr. m. e. keturios romėnų kariuomenės (kiekvieną kariuomenę sudarė šeši legionai) surengė Kapua blokadą. Hanibalas turėjo apsaugoti savo sąjungininkės

* Nigel Bagnall, *The Punic Wars: Rome, Carthage, and the Struggle for the Mediterranean.* London: Macmillan, 2005, vii; Lancel, *Hannibal,* 133.

Kapua gyventojus ir miesto infrastruktūrą. Romos kariai apsupo Kapua bermomis ir palisadais (gynybine siena iš medinių rąstų) ir įkalino žmones tarp miesto sienų – niekas iš šalies negalėjo prasiveržti pro blokadą ir padėti jiems. Abi kariuomenės, Hanibalo ir romėnų, tarsi žaisdamos šachmatais, tai pradėdavo puolimą, tai atsitraukdavo, tačiau lemiamo pranašumo nė viena nepasiekė. Hanibalas, kuris tuo metu buvo toli pietryčiuose prie Tarento, iš Brutijaus nusiuntė Hanoną į Beneventą parūpinti Kapua maisto atsargų. Išvengęs susidūrimo su dviejų romėnų konsulų, Gajaus Klaudijaus Nerono ir Tiberijaus Grakcho, pajėgomis, Hanonas įrengė saugomą grūdų saugyklą netoli Kapua. Jis paprašė Kapua miesto gyventojų vežimų ir jaučių ar kitų gyvulių, kad galėtų pristatyti grūdus romėnų apgultiems miestiečiams. Kapua žmonės šiaip taip sukrapštė keturis šimtus vežimų. Pasakojama, kad Hanonas net pasišaipęs iš jų: „Kaip gali tokie dalykai kaip badas jaudinti Kapua žmones? Jie juk ne kvaili laukiniai žvėrys.“ Hanonas pareikalavo daugiau vežimų grūdams, tačiau miestiečius buvo labai sunku išjudinti. Romėnai tuo metu surinko 2000 vežimų ir nutaikę progą, kai Hanono nebuvo stovykloje, susikrovė grūdus ir pasitraukė, kartu pasiėmę vežimus ir tai, kas vertingo buvo stovykloje. Pasibaisėjęs Kapua žmonių abejingumu, Hanonas sugrįžo į Brutiją. Hanibalas tada nusiuntė 2000 numidų raitininkų į pagalbą Kapua. Apsukrūs numidų raitininkai praslydo pro romėnų užveržtą kilpą Kapua gyventojams ir naktį įėjo į miestą. Prisijungę prie kitų karių jie paliko miestą ir užpuolė romėnų karius, kurie ramiai krovėsi grūdus ir kitas maisto atsargas, nesitikėdami atsakomojo kartaginiečių puolimo.

Netikėtai užklupti romėnai prarado 1500 karių ir buvo priversti atsitraukti į gerai įtvirtintą stovyklą netoli Kapua. Netrukus romėnus ištiko dar vienas smūgis. Tiberijus Grakchas skubėjo į rytus padėti Kapua apgulusiems kariams, tačiau buvo užpultas iš pasalų ir nužudytas. Hanibalas, kaip buvo įpratęs, priešo karvedį palaidojo su derama pagarba. Romėnai ir toliau laikėsi nuosaikios Fabijaus delsimo politikos, todėl, kai Hanibalas grįžo į Kapua anksčiau, nei romėnai tikėjosi, neužkirto jam kelio. Tačiau Hanibalas Kapua apsistojo labai trumpai, nes miestas nebuvo pakankamai aprūpintas,

kad galėtų išlaikyti visą jo kariuomenę. Pastebėjęs, kad Apijaus Klaudijaus Kaudekso kariuomenė pajudėjo į pietryčius, Hanibalas nusekė paskui ją. Galbūt Hanibalui arba jo žvalgams kilo įtarimas, kad Klaudijus ketina užpulti Lukaniją. Hanibalui pasitraukus į rytus nuo Kapua, Kvinto Fulvijaus Flako vadovaujama romėnų kariuomenė iškart sugrįžo prie Kapua ir atnaujino miesto apsiaustį. Kaip vėliau paaiškėjo, Klaudijus savo manevru tenorėjo suklaidinti Hanibalą, nes žygiuodamas rytiniais Kampanijos kalnais ir slėniais jis vengė susidūrimo su Hanibalu ir netrukus grįžo į Kapua. Jis laikėsi Fabijaus strategijos – romėnai greitai išmoko žaisti katę ir pelę. Jie vengė atvirai stoti į kovą su Hanibalu ir pagarbiai elgėsi su karo genijumi, tačiau visais įmanomais būdais stengėsi pakenkti ir susilpninti priešo pajėgas. Nuo romėnų apsupties kenčiančiai Kapua labai reikėjo Hanibalo pagalbos, bet Hanibalas turėjo mažai galimybių jai padėti.

212 m. pr. m. e. Roma atverčia naują savo istorijos puslapį. Nepaisant išteklių stygiaus, romėnai sugebėjo suformuoti didžiules pajėgas, kurias sudarė du šimtai tūkstančių sausumos karių ir septyniasdešimt tūkstančių jūreivių. Šie kariai sudarė beveik 10 proc. Romos gyventojų,* – verteiviškai Kartaginai tokios kariuomenės niekada nepavyks mobilizuoti. Kapua, į kurią Hanibalas dėjo daug vilčių, kai miestas dezertyravo pas jį, kaip vėliau paaiškėjo, buvo lazda su dviem galais. Baimindamiesi per didelės Kapua įtakos, daugelis Pietų Italijos miestų-valstybių, kurių paramos taip reikėjo Hanibalui, neskubėjo tapti jo sąjungininkėmis.**

HANIBALO ŽYGIS Į ROMĄ

Užsitęsus Kapua apgulčiai (212–211 m. pr. m. e.), Hanibalas nusprendžia paerzinti romėnus ir pažaisti psichologinį karą. Siekdamas nuvilioti

* Chester G. Starr, *A History of the Ancient World*, 4th ed. New York: Oxford University Press, 1991, 486. Autorius teigia, kad 212 m. pr. m. e. buvo „lemiami Romos kariuomenės susiformavimui“.

** Michael P. Fronda, „Hegemony and Rivalry: The Revolt of Capua Revisited“, *Phoenix*, 61, nos. ½, Spring / Summer, 2007, 83–108.

romėnų kariuomenes nuo apgultos Kapua, jis su kariuomene netikėtai patraukia į šiaurę, į pačią Romą. Livijus mano, kad šis jo sprendimas buvo impulsyvus, galbūt padiktuotas noro padaryti tai, ko nepadarė iškart po Kanų mūšio.* Kaip rašo Livijus, Romą labai greitai pasiekė žinia, kad Hanibalas žygiuoja į šiaurę, kelyje rengdamas reidus, plėšikaudamas, naikindamas ūkininkų žemes ir žudydamas žmones. Senate kyla pikti ir karšti ginčai. Daugelis senatorių reikalauja, kad Publijus Kornelijus Asinas tuojau pat atitrauktų karius nuo Kapua ir žygiuotų ginti Romos. Tačiau Fabijus Maksimas skeptiškai vertina situaciją ir nepritaria tokiam sprendimui. Jis mano, jog tai tėra taktinis Hanibalo manevras ir kad tikrasis jo tikslas yra atitraukti romėnus nuo Kapua, o ne užpulti Romą. Valerijus Flakas pasiūlo kompromisą. Fulvijaus Flako vadovaujama penkiolikos tūkstančių pėstininkų ir tūkstančio raitininkų kariuomenė atsitraukia nuo Kapua ir skubiai nužygiuoja į šiaurę Apijaus pakrantės keliu paskui Hanibalą. Kariuomenė kiek užtruko, kol persikėlė per Volturno upę, nes Hanibalas buvo sudeginęs tiltą, pastatytą iš skersiniais sutvirtintų valčių. Tačiau Fulvijus turėjo porą pranašumų, kurių neturėjo Hanibalas: viena, Apijaus kelias buvo trumpesnis, nei Hanibalo pasirinktas maršrutas; ir antra, žygiuojančiam į Romą Fulvijui nesipriešino vietiniai gyventojai.

Tikslių žinių, kokiu keliu žygiavo Hanibalas, neturime, tačiau žinome, kad jis paliko degančius laužus netoli Kapua, veikiausiai norėdamas suklaidinti romėnus. Hanibalas žygiavo palei Anjenės upę ir pasiekė Romą iš rytų pusės. Nors Hanibalo tikslaus maršruto nežinome, žinome, kad Fulvijus Romą pasiekė anksčiau. Į panikos ištiktą miestą jis įžengė pro Kapeno vartus. Senatas Fulvijui suteikė konsulams prilygstančius įgaliojimus, kad jam nereikėtų atlikti įprastinių imperinių procedūrų ir niekas netrukdytų jo kariams įeiti į Romą.** Jo kariuomenė buvo įkūrusi stovyklą tarp Eskvilino ir Kolino vartų, galbūt ant Viminalio kalvos. Miesto pretoriaus Kalpurnijaus Pizono kariuomenė buvo įsikūrusi vakarinėje pusėje, tarp

* Livy, *History of Rome*, 26 knyga, 7; Lancel, *Hannibal*, 130.

** Gregory K. Golden, *Emergency Measures: Crisis and Response in the Roman Republic (Gallic Sack to the Tumultus of 43 BC)*. PhD diss., Classics, Rutgers University, 2008, 163.

Kapitolijaus ir miesto citadelės. Kaip pasakoja Livijus, visa Roma drebėjo iš baimės. Išgirdę, kad atžygiuoja Hanibalas, į Romą sugužėjo net kaimo ūkininkai su galvijais. Sušaukę sesiją senatoriai sėdėjo prie laikrodžio, jei kam prireiktų jų patarimo. Aukščiausiose miesto vietose ir prie sienų buvo pastatyti budrūs sargybiniai.*

Jungtinės Hanibalo pajėgos – kartaginiečių, numidų ir kitų afrikiečių bei laukinių keltų, prie kurių dabar buvo prisijungę ir brutijų kariai – jau buvo matomos Romoje. Nėra abejonės, kad romėnai veikiausiai skaičiavo savo baisiausio priešo karius.

Nuo Anjenės upės Hanibalas pasuko Kolino vartų šiauriniame miesto pakraštyje link. Kartu su dviem tūkstančiais raitininkų jis apžiūrėjo miesto vartus ir jį juosiančias sienas. Daugelis jaunų ir nepatyrusių Romos rekrutų, savo akimis pamatę legendinį karvedį, veikiausiai sustingo iš baimės.

Tikriausiai ir pats Hanibalas juto tvyrojusią įtampą. Turėdamas nemažą ir karčią patirtį – ilgą Sagunto apgultį ir kovas dėl Neapolio, Brundizijaus ir Regijaus, – jis žinojo, kad gerai įtvirtintų miestų paimti be tinkamos apsiausties įrangos neįmanoma. Hanibalas taip pat suprato, kad teritorija per keliasdešimt kilometrų aplink aukštą Romą juosusią sieną buvo saugoma, o jo negausios kariuomenės daliniai buvo retai išsidėstę. Vargu ar jie pajėgtų prasiveržti net pro Kolino vartus, prie kurių jis stovėjo. Padėtį dar labiau komplikavo ir tai, kad jis buvo svetimoje priešiškoje žemėje. Hanibalui būtų sunku aprūpinti kariuomenę maistu ilgesnį laiką. Be to, jis neabejojo, kad netoliese yra daugiau romėnų pajėgų, kurias Roma gali labai greitai mobilizuoti. Romai nereikėjo rengti reidų ir plėšikauti, kad aprūpintų savo karius maistu. Kaip vienas istorikas pasakys: „Hanibalas iš tiesų buvo didis karvedys. Jis neatskleis priešui savo trūkumų ir nepuls miesto. Hanibalui buvo akivaizdu, kad miestas neįveikiamas."** Garsusis karvedys žinojo, kad Romos karinės pajėgos daug didesnės, o dabar savo akimis įsitikino, jog jo sprendimas nežygiuoti į Romą iškart po Kanų mūšio buvo teisingas. Ar ši trumpa akimirka, kai stovėdamas prie Romos

* Livy, *History of Rome*, 26 knyga, 9.
** Erdkamp, *Hunger and the Sword*, 178.

vartų Hanibalas padarė vieną svarbiausių savo gyvenime sprendimų, buvo jo ilgo atsitraukimo pradžia?

Hanibalas turėjo nedaug laiko įvertinti Romos sienas, nes netrukus Fulvijus išsiuntė didelę romėnų kavaleriją – veikiausiai prie kitų, Eskvilino vartų, kur nebuvo kartaginiečių. Netrukus jiems į pagalbą iš miesto žemyn Aventino kalva ėmė leistis 1200 numidų raitininkų, kurie po Nolos mūšio buvo perbėgę pas romėnus. Livijus pasakoja, kad daugelis romėnų palaikė juos Hanibalo raitininkais ir ėmė panikuoti.*

Tarp romėnų ir nedidelių Hanibalo pajėgų įvyko susirėmimas, tačiau nė viena pusė nepasiekė pranašumo, todėl abi priešiškos armijos atsitraukė į savo pozicijas: viena grįžo į miestą, o kita – prie Anjenės upės. Hanibalas surengė keletą reidų miesto apylinkėse ir grįžo į stovyklą su didele galvijų banda.

Per kitas kelias dienas Hanibalo ir romėnų pajėgos buvo porą kartų susirėmusios, tačiau mūšio nepradėjo, nes abu kartus jiems sutrukdė kilusi didžiulė audra. Įdomu, kuris dievas tą pavasarį svaidėsi žaibais – Jupiteris ar Baalas? Ir Jupiteris, ir Baalas buvo audrų dievybės, bet panašu, kad didesni prakeiksmai lydėjo grobikus. Po kelių šimtmečių šv. Augustinas netgi pasakys, kad įsiutę žaibais besisvaidantys dievai Hanibalą labai išgąsdino.** Kilusi audra gal ir sumažino Hanibalo ryžtą, tačiau veikiausiai jis puikiai žinojo, kad net jei išskerstų visus jam kelią pastojusius romėnus, miesto nepaimtų. Taigi, Hanibalas apsisuko ir nužygiavo su kariuomene į pietus. Livijus tvirtina, kad Hanibalas elgėsi neracionaliai, tačiau Polibijus sako, kad apiplėšęs Romos apylinkes ir grįžęs su didžiuliu grobiu jis pasiekė savo tikslą. Hanibalas vylėsi, kad romėnai atitrauks nuo Kapua dalį savo pajėgų – Apijaus Klaudijaus pajėgos iš tiesų buvo atitrauktos ir nusiųstos ginti sostinės.***

Kaip vėliau paaiškės, tai buvo viena iš nedaugelio apmaudžių Hanibalo taktinių klaidų. Jam nužygiavus į Romą, Kapua labai greitai pasidavė (211 m. pr. m. e.). Romėnų jungtinės pajėgos, kurioms tuo metu vadovavo Publijus Klaudijus Pulchras, neatsitraukė nuo Kapua – į Romą buvo

* Livy, *History of Rome*, 26 knyga, 10.
** Augustine of Hippo, *De Civitate Dei*, 3 knyga, 20.
*** Polybius, *Histories*, 9 knyga, 7.3.

išsiųsta tik Kvinto Fulvijaus Flako kariuomenė. Negana to, nepatikimi ir nepatiklūs Kapua žmonės, manydami, kad Hanibalas juos paliko likimo valioje, patys atvėrė romėnams vartus, tikėdamiesi, jog jų bus pasigailėta. Bet brutali ir negailestinga Roma norėjo skaudžiai pamokyti juos išdavusią Kapua. Romėnai žiauriai sumušė miesto vadus, o paskui nukirto jiems galvas. Didelė dalis Kapua ir pasipriešinusių romėnams aplinkinių miestų žmonių buvo parduoti į vergiją. Miesto struktūra liko nepažeista, tačiau Kapua prarado nepriklausomybę ir tapo Romos vasale. Kai Hanibalas pagaliau sugrįžo, Pietų Italijos žmonės dar buvo neatsigavę po patirto šoko. Savo akimis regėję, kaip buvo susidorota su Kapua, jie bijojo, kad juos gali ištikti panašus likimas: Hanibalui juos apleidus, Roma galėjo jiems žiauriai atkeršyti. Būtent to ir siekė Roma – žiauriai susidorojusi su Kapua miesto žmonėmis ji įbaugino ir kitus piliečius. Hanibalui pasitraukus į Brutijų, daugelis Pietų Italijos miestelių kaip domino kauliukai vienas po kito sukrito Romai prie kojų.

Netrukus, 209 m. pr. m. e., Roma susigrąžins ir Tarentą. Ir šįkart miesto vartus atvers išdavikas. Kad išviliotų Hanibalo kariuomenę iš Tarento, romėnų karvedys Marcelas kaip masalą įvairiose vietose dislokuodavo savo pajėgas. Negana to, romėnai paleido į laisvę aštuonis tūkstančius nusikaltėlių ir marodierių – dauguma jų buvo dezertyravę brutijai ir Sicilijos kriminalistai, siautėję Kaulonijos regione,* – taigi, Hanibalas dabar buvo priverstas kariauti su jais ir su nuolat judančia Fabijaus Maksimo kariuomene. Miesto išdavikams atvėrus vartus, į miestą įsiveržę romėnai nužudė kartaginiečių vadą Kartalą ir jo vyrus, daugelį brutijų ir Tarento gyventojų. Miesto paėmimo metu žuvo ir mums gerai žinomi sąmokslininkai Filimenas ir Nikonas, nors Livijus tvirtina, kad Tarentą užėmė didvyriški Fabijaus Maksimo kariai ir nebuvo jokios išdavystės.** Tarentas buvo visiškai nusiaubtas. Trisdešimt tūkstančių jo gyventojų romėnai pardavė į vergiją, kad parodytų, koks likimas laukia Hanibalo sąjungininkų. Užgrobusi Tarento

* Bagnall, *Punic Wars*, 259.
** Livy, *History of Rome*, 27 knyga; *Scipio in Spain*, 16.

flotilę, Roma sužlugdė Hanibalo viltis atnaujinti tiekimą iš Kartaginos. Netekęs Tarento Hanibalas taip pat prarado ir saugų išsilaipinimą Pilypui V Makedoniečiui. Kitaip nei Hanibalas, kuris su Tarento gyventojais elgėsi garbingai, romėnai jiems buvo negailestingi ir žiaurūs. Nors ne viskas buvo prarasta, Hanibalas veikiausiai jau nujautė, kad likimas pradeda nuo jo nusigręžti.

ROMA ITALIJOJE NETENKA DVIEJŲ SAVO KONSULŲ

208 m. pr. m. e., po Tarento praradimo 209 m. pr. m. e., Hanibalas iš pasalų užpuola romėnų legioną, žygiavusį iš Tarento į Lokrio miestą, Hanibalo sąjungininką. Roma ketino susijungti su kitomis pajėgomis ir apgulti Lokrį. Bet romėnai neįtarė, kad tuo pat metu į Lokrį žygiavo ir Hanibalas, į pagalbą savo sąjungininkui. Negana to, jis buvo gerokai aplenkęs romėnus. Pastebėjęs, kad romėnai žygiuoja jam iš paskos, Hanibalas nusprendė surengti jiems pasalą. Jis paslėpė savo vyrus abiejose kelio pusėse kalvų papėdėse netoli Petelijos. Nieko neįtariantys romėnai – jie manė, kad Hanibalas tebėra šiaurėje – žygiavo tiesiai į kartaginiečių surengtus spąstus. Šie romėnai taip ir nepasiekė Tarento. Susirėmimo metu žuvo apytikriai 2000 romėnų, 1500 vyrų pavyko pabėgti. Tokios pergalės dabar buvo retos Hanibalui, tačiau netrukus jis laimės dar vieną, kur kas didesnę pergalę. Po šio nedidelio susidūrimo Hanibalas patraukė į Venozą, kur Marcelas su didesne kariuomene buvo įkūręs stovyklą.

Visų mylimas Klaudijus Marcelas, kuriam tuomet jau buvo arti šešiasdešimties, buvo išrinktas konsulu penktą kartą. Antrasis, jaunesnysis, konsulas buvo karvedys Titas Kvinkcijus Krispinas iš Sirakūzų. Kartu abu konsulai turėjo keturis legionus. Hanibalas, nors ir turėdamas kur kas mažiau karių nei romėnai, nusprendė išprovokuoti romėnus mūšiui. Jis įkūrė stovyklą arti romėnų, norėdamas parodyti, kad jau atvyko ir laukia mūšio pradžios. Jo ir priešo stovyklas skyrė miškais apaugusios kalvos, tad

Hanibalas matė, kad įkurti antrą stovyklą nepakanka vietos, tačiau pastebėjo, jog vieta strategiškai labai patogi stebėti romėnus, jei pastarieji to anksčiau nepastebėjo ir nepasiuntė ten savo šnipų. Hanibalas nakčiai ant kalvos paliko keletą numidų raitininkų dalinių. Konsulai Marcelas ir Krispinas, nusprendę, kad per vėlu įsitvirtinti ant kalvos, vieni, be pastiprinimo (lydimi ne daugiau nei 220 vyrų), nutarė apžiūrėti apylinkes, o vėliau nusiųsti didesnes pajėgas įsitvirtinti vietovėje, kuri, jų manymu, būtų suteikusi jiems pranašumą prieš Hanibalą. Neutralioje vietovėje buvo labai neišmintinga tokio rango romėnų karo vadams vieniems eiti į miškingą vietą, kur jų negalėjo matyti romėnų kariai.* Tai rodė vieną rimtą kariuomenės trūkumą: romėnams labai trūko žemesnio rango vadų, kurie sugebėtų priimti reikiamus strateginius sprendimus.

Galime įsivaizduoti, kaip susijaudino pasislėpę disciplinuoti numidai, pamatę per tamsų mišką į kalną kopiančius paties aukščiausio rango romėnų kariuomenės pareigūnus su žvilgančiais ginklais, kyšančiais iš po ryškiai raudonų jų apsiaustų. Arklius numidai veikiausiai buvo palikę kiek toliau, kad trypdami ir prunkšdami gyvuliai neišduotų jų. Su jauduliu numidai kantriai laukė tamsoje, kol prisiartins nedidelė romėnų karių grupė. Kai romėnai jau buvo pasiekiami, karingai šūkaudami numidai metėsi į priekį ir užblokavo jiems kelią iš priekio ir užnugario. Veikiausiai visas numidų dėmesys buvo nukreiptas į du konsulus. Pervertas ieties, Marcelas nukrito nuo žirgo ir iškart mirė, greičiausiai taip ir nesupratęs, kas įvyko. Suvarpytam daugybės iečių ir mirtinai sužeistam Krispinui pavyko užlipti ant Marcelo sūnaus, kuris taip pat buvo sužeistas, žirgo ir pabėgti. Per pasalą arba bandydami pabėgti žuvo mažiausiai keturiasdešimt karių. Kilęs didžiulis triukšmas ir šūksniai privertė suklusti abi stovyklas. Livijus negali suprasti, kaip konsulai galėjo būti tokie neatsargūs, tačiau dėl įvykusios nelaimės jis labiausiai kaltins etruskų sargybinius, kurie, užuot saugoję vadus, gelbėjo savo kailį.

Netoliese buvęs Hanibalas suprato, kas atsitiko, ir iškart atskubėjo į kruviną susirėmimo vietą. Garsusis karvedys nunešė karvedį Marcelijų į šalį ir

* Caven, *Punic Wars*, 201.

su derama pagarba kremavo jo kūną. Marcelas buvo vienas iš nedaugelio romėnų karvedžių, kurį Hanibalas gerbė. Kremuotus palaikus jis nusiuntė romėnams ir jo sūnui, pasiliko tik konsulo žiedą su antspaudu, kuris vėliau galėjo jam praversti. Sunkiai sužeistas Krispinas pasitraukė į kalnus. Prieš mirtį jis prisiminė, kad konsulo žiedas su antspaudu galėjo patekti Hanibalui į rankas, todėl liepė įspėti visus miestus sąjungininkus saugotis apgavystės. Romėnų konsulo žiedas buvo valdžios ženklas, kurį romėnai įspausdavo vaške ant svarbių dokumentų.

Romą labai sukrėtė beprasmės dviejų konsulų mirtys, ypač didvyrio Marcelo, kuris turėjo daug nuopelnų šiame kare. Vienas išmintingas romėnų karvedys po Kanų mūšio protingai elgėsi ir vengė atviro susirėmimo su Hanibalu,* tačiau ar kiti romėnai taip ir nepasimokė, koks klastingas gali būti Hanibalas? Kiek vėliau Hanibalas nusiuntė keletą vyrų, persirengusių romėnų drabužiais, į Salapiją, Romos sąjungininkę. Vyrai turėjo pavogtą žiedą su antspaudu, tačiau Salapijos žmonės buvo įspėti. Jie įsileido pasiuntinius į miestą, užvėrė vartus ir nužudė juos. Hanibalas laukė savo vyrų netoliese, bet sužinojęs, kad klasta nepavyko, iškart pasitraukė.

Po Kanų mūšio Hanibalas kovos lauke vis dar buvo neprilygstamas. Jis vis dar pasiekdavo pergalių pasinaudojęs neapdairių ir kvailų romėnų, išdrįsusių mesti jam iššūkį, silpnybėmis. Hanibalas galėjo judėti skersai išilgai brutijų žemėse ir Kalabrijoje, tačiau jis buvo tarsi kalinys tolimame pietiniame Italijos pakrašty, nuolat persekiojamas Romos kariuomenių. Viena po kitos krito jo sąjungininkės Pietų Italijoje, o Kartaginos sidabras iš Ispanijos vis rečiau pasiekdavo jį, nes Kartagina nepajėgė apginti savo žemių Ispanijoje. Hanibalas buvo drąsus ir didis karvedys, bet prastas derybininkas. Derybos su pietų italais buvo labai sudėtingos, o diplomatiniai Hanibalo sugebėjimai toli gražu neprilygo jo karvedžio talentui.** Šio sudėtingo amato Hanibalas per daugybę metų taip ir neišmoko.

* Dexter Hoyos, *The Carthaginians*. New York: Routledge, 2010, 67.
** Barry Strauss, *Masters of Command: Alexander, Hannibal, Caesar, and the Genius of Leadership*. New York: Simon & Schuster, 2012, 7–8.

AŠTUONIOLIKTAS SKYRIUS

KARAS ISPANIJOJE

Pergalingų žygių bus vis mažiau ir galiausiai Hanibalas beveik visam dešimtmečiui po Kanų mūšio įstrigs Pietų Italijoje. Jis nepasieks reikšmingų pergalių, tačiau vien jo buvimas labai sumažins romėnų galimybes įsitvirtinti likusiuose Italijos regionuose. Nors nuo 216 iki 208 m. pr. m. e. Italijoje beveik nevyko didelių kovų, kitur nebuvo taip ramu. Ispanijoje didžiąją dalį šio dešimtmečio invaziniai karai nesiliovė. Kad geriau suprastume, kas tuo metu vyko Italijoje, turime nusikelti į Vakarų Ispaniją, kur vykstantys pūnų ir romėnų karai turėjo didelės įtakos įvykiams Italijoje.

Karui tęsiantis Romos pasitikėjimas savimi vis didėjo. Dabar romėnai į mūšio laukus galėjo išvesti daugiau legionų, kitaip nei Hanibalas, kurio užgrūdintų karo veteranų gretos vis retėjo. Po kiekvieno mūšio – Trebijos, Trazimeno, Volturno, Kanų ir daugybės kitų mažesnių – karių, perėjusių su Hanibalu Alpes, ir senų ištikimų sąjungininkų veteranų likdavo vis mažiau. Negana to, Hanibalui darėsi vis sunkiau aprūpinti savo kariuomenę, ypač vėliau, kai netikėtai kritus Kapua (211 m. pr. m. e), o paskui Salapijai (210 m. pr. m. e.) ir Tarentui (209 m. pr. m. e.), pietų italai, dar nepamiršę žiauraus Romos susidorojimo su tais, kurie talkino Hanibalui, nusisuko nuo jo. Rekrutai iš Italijos sudarė didžiąją dalį apskurusios ir varganos Hanibalo kariuomenės, tačiau jų vis mažėjo, ypač po 209 m. pr. m. e., kai viltis nukariauti Romą ir pasidalyti karo grobį, dėl kurio daugelis samdinių 218 m. pr. m. e. su Hanibalu atžygiavo į Italiją,

vis mažėjo. Hanibalas, kurio kariuomenę sudarė vos penkiasdešimt tūkstančių karių (dauguma buvo nepatikimi Pietų Italijos sąjungininkai), dabar negalėjo pasipriešinti šimtatūkstantinės romėnų kariuomenės, suformuotos iš Romos atsikariautų teritorijų Italijos pietuose rekrutų, kurių vadai buvo vis labiau patyrę.*

Neturėtume pamiršti, kad Romos įvesti nauji mokesčiai ir priverstinė duoklė 216–213 m. pr. m. e. labai slėgė Italiją. Romai labai trūko išteklių. Daugelis miestų skundėsi, kad karas juos taip nustekeno, jog jie nebeturi ko duoti. Romai pavyko papildyti karo iždą surengus sėkmingus žygius į Sirakūzus ir Tarentą, pasakiškai turtingus miestus, ir šiek tiek sumažinti mokesčių naštą savo sąjungininkams. Nepaisant to, dvylika iš trisdešimties Romos kolonijų Italijoje ėmė maištauti dėl per didelių mokesčių ir rinkliavos. Kad galėtų tęsti karą, Senatas net pats save apmokestino: senatoriai buvo raginami aukoti šeimos brangenybes. Tačiau romėnai pagaliau suprato, kad Hanibalas negali vienu metu būti visur. Fabijaus karinė politika nesivelti į karinius konfliktus su Hanibalu ir nesuteikti genialiam taktikui galimybės lengvai ir greitai laimėti mūšius davė vaisių.** Be to, romėnai turėjo ir dar vieną veiksmingą ginklą kare su Hanibalu: pradėję puldinėti Hanibalo sąjungininkus, kurių vis mažėjo, jie vertė karvedį lakstyti iš miesto į miestą gesinti gaisrų. Daugybės Pietų Italijos miestų sąjungininkų, kurie nesugebėjo patys apsiginti, gynyba buvo neįtikėtinai brangus užsiėmimas,*** bet neginti jų Hanibalas taip pat negalėjo, nes kitų šaltinių išlaikyti savo kariuomenės jis neturėjo, ypač nutrūkus tiekimui iš Kartaginos ir Ispanijos. Hanibalą dabar retai pasiekdavo ispanų sidabras ar pastiprinimas iš Afrikos, o tai buvo pragaištinga jo kariuomenei, nes darėsi vis sunkiau prisivilioti brutijų ir lukanų

* O'Connor Morris, *Hannibal: Soldier, Statesman, Patriot*, 259.

** Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 117–118. Autorius taip pat mano, kad Fabijaus strategija iš pat pradžių kėlė nerimą Hanibalui. Galbūt tai tiesa, nes atsargi Fabijaus politika atėmė iš Hanibalo galimybę išprovokuoti gremėzdišką romėnų kariuomenę, kurios vadai tarpusavyje dažnai nesutarė, ir pasinaudojus jos trūkumais nesunkiai laimėti mūšius. Persekiojamas ir varginamas romėnų Hanibalas prarado pranašumą, nes labai sumažėjo galimybių klasta ir gudrybėmis įveikti priešą.

*** Fronda, *Between Rome and Carthage*, 235.

karius, kurie buvo pasirengę apiplėšti kiekvieną aplinkinį miestą (išskyrus Romą), kurį Hanibalas bandė prisivilioti sudaryti su juo sąjungą kovoje prieš Romą.

Fabijus Maksimas, pasinaudojęs proga, kad Hanibalas pasitraukė į Venozos šiaurę persekioti Marcelo, užėmė Tarentą (miesto išdavikas atvėrė jam vartus). Sugrįžęs Hanibalas pabandys gudrumu išvilioti Fabijų Maksimą iš Tarento ir priversti jį atvykti į netoli esantį Metaponto miestą, į šiaurę nuo Tarento. Keli Hanibalo nusiųsti miesto vyresnieji nuvykę pas Fabijų pasakė, kad nori išduoti Hanibalą, ir pakvietė jį į Metapontą. Klastingas Hanibalo planas galbūt būtų pavykęs, jei Fabijus nebūtų ištikimas sau iki galo. Konservatyvus iki panagių karvedys buvo labai įtarus. Veikiausiai jis nenorėjo palikti Tarento, todėl neskubėjo. Matyt, jam atrodė įtartina, kad Metapontas, miestas, kuris daug metų buvo ištikimas Hanibalo sąjungininkas, staiga sumanė pasiduoti. Galbūt Fabijus net įtarė, kad netoliese gali būti Hanibalas. Nesulaukę atsakymo Metaponto žmonės sugrįžo pasiteirauti, kodėl Fabijus nepasirodė mieste. Tai dar labiau sustiprino Fabijaus įtarimus, kad tai gali būti spąstai. Taigi, klasta nepavyko. Supratęs, kad Fabijus mieste pasirodyti neketina, Hanibalas atsisakė šio sumanymo.

Roma, turėdama kur kas didesnes pajėgas nei Hanibalo ir žinodama, kad Hanibalas yra lengvai pasiekiamas ir gali laisvai judėti tik pačiame piečiausiame Italijos regione, jautėsi gana saugi. Tačiau nekreipti į jį dėmesio Roma taip pat negalėjo. Konsulų kariuomenės, nors ir vengė tiesioginio susidūrimo, lipo Hanibalui ant kulnų ir visaip stengėsi pakenkti jo kariuomenei. Nuo 211 m. pr. m. e. pavasario Hanibalas buvo priverstas nuolat judėti. Pilypas V Makedonietis turėjo pakankamai rūpesčių Vakarų Graikijoje: jis kariavo Korinto įlankos šiaurėje su etolais, kuriuos romėnai sąmoningai kurstė. Kitaip tariant, romėnai pasirūpino, kad Pilypas V Makedonietis turėtų pakankamai rūpesčių namuose ir negalėtų atplaukti į Italiją padėti Hanibalui. Kartaginai tuo metu veikiausiai nekaip sekėsi kariauti Ispanijoje, nes ji nustojo remti Hanibalo karą Italijoje.

ROMOS IR KARTAGINOS KONFLIKTAS ISPANIJOJE DIDĖJA

Nuo to laiko, kai Hanibalas prieš dešimtmetį paliko Ispaniją, Roma vis labiau plėtėsi ir didino savo įtakos zonas, o pūnai visomis išgalėmis stengėsi išsaugoti savo teritorijas į pietus nuo Ebro upės,* ribos, kurią Roma buvo nustačiusi 219 m. pr. m. e. Dabar romėnų flotilės užkirto kartaginiečiams daugelį kelių jūroje, ypač nuo to laiko, kai 217 m. pr. m. e. Gnėjus Servilijus Cepionas nuvijo pūnų flotilę atgal į Kartaginą ir susigrąžino Pantelerijos salą, esančią pusiaukelėje tarp Kartaginos ir Sicilijos, parodęs nenuginčijamą Romos laivyno pranašumą.** Kaip tvirtina Polibijus, dabar romėnams svarbiausia buvo pasirūpinti, kad Hanibalas negautų jokio pastiprinimo iš Ispanijos ir nutraukti visus tiekimo kanalus.*** Sunkiai sužeistas mūšyje su Hanibalu prie Tičino, taip pat matęs, kaip prie Trebijos upės buvo sutriuškinti romėnai (abu mūšiai įvyko 218 m. pr. m. e.), Publijus Kornelijus Scipionas jau buvo išsigydęs žaizdas. Senatas visiškai juo pasitikėjo ir 217 m. pr. m. e. išrinko prokonsulu. Publijus su romėnų armada išplaukė į Tarasą (Taragona) Ispanijos pakrantėje, apytiksliai už 80 kilometrų į šiaurę nuo Ebro. Kartu su aštuoniais tūkstančiais romėnų karių jis prisijungė prie savo brolio Gnėjaus Kornelijaus Scipiono Kalvo pajėgų. Jų tėvas L. Kornelijus Scipionas, kaip ir visi šeimos vyrai, buvo konsulas. Per I Pūnų karą 259 m. pr. m. e. jis dirbo konsulu, o 258 m. pr. m. e. – cenzoriumi. Broliai Scipionai buvo pirmieji konsulai, peržengę Ebro upę – jie derėjosi dėl įkaitų kritus Sagunto miestui po apgulties, o paskui grįžo į Tarasą žiemai. Nuo 217 m. pr. m. e. abu broliai labai sėkmingai vieną po kito atkirto

* Hunt, „Ebro River".

** Per I Pūnų karą (255–254 m. pr. m. e.) Roma buvo užgrobusi, bet vėliau praradusi Pantelerijos salą, tačiau 217 m. pr. m. e. vėl ją susigrąžino. Mažiausiai 30 nuskendusių laivų su 3500 šio periodo bronzinių monetų buvo rasta prie *Punta Tracino* ir sekliame Pantelerijos uoste Levante; palyginimui žr. Dr. Leonardo Abelli, University of Sassari. L. Abelli, ed. *Archeologia subaquea a Pantelleria*, „...de Cossurensibus et Poenis navalem egit..." Ricerca series maijor 3. Ante Quem, Sicilia: 2012, ypač 55–62, 107–120.

*** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 97.3; taip pat žr. Howard Hayes Scullard, „The Carthaginians in Spain", chap. 2 in *Cambridge Ancient History*, 2nd ed., vol. 8, *Rome and the Mediterranean to 133 BC*, ed. A. E. Astin et al. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, 56.

visus Hanibalo tiekimo šaltinius Ispanijoje, išsidėsčiusius palei Ebro upę. Kai Kartagina nuspręs nusiųsti Hanibalo brolį Hasdrubalą į Italiją padėti broliui, dviejų brolių Scipionų vadovaujama romėnų kariuomenė padarys viską, kad sutrukdytų Hasdrubalui Barkai palikti Ispaniją ir pasiekti Italiją. Keli paskutiniai mūšiai parodė, kad vadovaujant broliams Scipionams romėnų karo strategija labai patobulėjo.

Vienas iš tokių mūšių įvyko 217 m. pr. m. e. prie Ebro upės. Gnėjaus Scipiono Kalvo vadovaujama Romos flotilė, kurią sudarė trisdešimt penkios kvinkveremos ir dvidešimt sąjungininkės Masilijos laivų, netikėtai užpuolė kartaginiečius. Mūšis vyko upėje ir sausumoje. Šiek tiek mažesnėms kartaginiečių pajėgoms sausumoje vadovavo Hasdrubalas, o keturiasdešimt dviejų karo laivų flotilei – karo vadas Himilkas. Romėnų ir Masilijos jūreiviai buvo kur kas geriau treniruoti nei kartaginiečiai – net 25 proc. kartaginiečių kariuomenės sudarė žali rekrutai, daugiausia iberai. Vos kartaginiečių laivai išmetė inkarus upės žiotyse, prastai aprūpinami rekrutai iškart puolė į krantą ieškoti maisto. Jie net nepastebėjo, kai prie jų prisiartino romėnų flotilė. Išsigandę prastai organizuoti vaikinai puolė atgal į laivus ir ėmė plaukti, nespėjus visiems kariams sulipti. Masilijos laivai iškart užkirto kelią menkesnei pūnų flotilei, bandančiai pasprukti iš upės žiočių. Puslankiu išsirikiavusios Romėnų kvinkveremos ir už jų išsirikiavę Masilijos laivai ėmė taranuoti pūnų laivus iš priekio. Keturi pūnų laivai buvo nuskandinti, o du užgrobti. Paskui Gnėjaus Scipiono romėnų legionierių flotilė praplaukė tiesiai per susigrūdusius pūnų laivus su panikuojančiais jūreiviais. Gelbėdamiesi pūnai šoko iš laivų į valtis ir ėmė irkluoti į krantą, kur prisijungė prie Hasdrubalo pajėgų. Romėnai užgrobė dvidešimt tris pūnų paliktus laivus. Hasdrubalas atsitraukė į Kartaginą rinkti daugiau karių kovai su romėnais, kurie Ispanijoje darėsi vis įžūlesni – brolių Scipionų vadovaujamos kariuomenės be perstojo rengė reidus palei Ebro upę ir nedavė ramybės kartaginiečių sąjungininkei Iberijai tuo metu, kol Hasdrubalas 216 m. pr. m. e. malšino sukilusias nepaklusnias turdetanų gentis.

Antrasis susidūrimas su pūnais dėl kolonijų Ispanijoje kontroliavimo, parodęs didėjančią romėnų karinę galią, taip pat įvyko prie Ebro upės. 215 m. pr. m. e. pietiniame Ebro upės krante netoli Dertosos įvykusiame mūšyje romėnai pasiekė neabejotiną pergalę. Hasdrubalas su 25 000 pėstininkų, 4000 raitininkų kariuomene ir 20 dramblių žygiavo į šiaurę Ebro upės link. Ir šįkart kelią jam pastojo Publijus ir Gnėjus Scipionai su 30 000 pėstininkų ir 2500 raitininkų. Nors Hasdrubalo kariuomenė buvo didesnė, didžiąją jos dalį sudarė samdiniai – iberų raitininkai ir pėstininkai, libių pėstininkai ir numidų raitininkai. Romėnų kariuomenė, kita vertus, buvo suformuota beveik vien iš italų.

Nors Hasdrubalo kariuomenė buvo didesnė, kartaginiečių raitininkams iš mūšio lauko romėnų kavalerijos išstumti nepavyko. Tiesa, libių pėstininkai kurį laiką agresyviai stūmė romėnus atgal ir kariuomenė trumpam turėjo pranašumą, tačiau kai iberų pėstininkai pradėjo trauktis, panašiai kaip Hanibalo keltai pėstininkai atsitraukė Kanų mūšyje (Hasdrubalas veikiausiai norėjo pakartoti garsųjį Hanibalo manevrą), priešakinė pūnų linija pradėjo byrėti. Neatlaikę spaudimo iberai pradėjo bėgti. Taigi, manevras nepavyko. Kartaginiečių raitininkai, negalėdami prasiveržti pro savus pėstininkus ir atakuoti priešo sparnus, taip pat matydami, kad priešakinė linija pralaužta, apsisuko ir ėmė trauktis, palikę libius pėstininkus priešo apsuptyje.

Libiai įnirtingai kovėsi ir padarė romėnams daug žalos, tačiau jungtinės priešo pėstininkų ir kavalerijos pajėgos buvo daug pranašesnės. Kartaginiečių kavalerijai ir drambliams išsilaksčius, visi libių pėstininkai buvo nužudyti, o Hasdrubalas su iberais buvo priverstas bėgti. Po mūšio broliai Scipionai nusiaubė kartaginiečių stovyklą, tačiau Hasdrubalo nepersekiojo. Kartaginiečiams teko labai nusivilti, kai jų drambliai mūšio lauke pasirodė visai nenaudingi, nes romėnai išmoko juos neutralizuoti – jie arba pasitraukdavo iš kelio, arba apmėtydavo dramblius degančiomis strėlėmis, kurios labai gąsdino gyvulius.

Hasdrubalas atsitraukė į Naująją Kartaginą ir daugiau nebandys žygiuoti prie Ebro. Jam reikėjo papildyti kariuomenę naujais rekrutais karui

Ispanijos pietuose. Romėnai, kurie dabar kontroliavo teritorijas palei Ebrą, ėmė aktyviai agituoti vietinius gyventojus į savo kariuomenę. Po dviejų laimėtų mūšių prie Ebro upės keltiberai ir daugelis kitų Kartaginos sąjungininkų genčių daug pagarbiau žiūrėjo į Romą. Barkų karaliavimo Ispanijoje era baigėsi, ir Hasdrubalas Barka buvo priverstas sujungti savo kariuomenę su Hasdrubalo Gisko pajėgomis.

Kartu jiems pavyko ištisus metus išlaikyti Tarasos bazę, tačiau Publijus ir Gnėjus Scipionai nesiliovė rengę reidus ir provokavę kartaginiečius. Per kelerius metus jie surengė daugybę išpuolių ir pasalų teritorijose į pietus nuo Ebro upės iki pat Sagunto ir kitose žemėse. Pralaimėjusi Ebro ir Dertosos mūšius – upėje ir sausumoje – Kartagina patyrė daug nuostolių, todėl suformuotos naujos kariuomenės, pažadėtos kaip pastiprinimas Hanibalui po pergalingo Kanų mūšio, taip ir nepasiekė Italijos. Broliai Scipionai karui su kartaginiečiais sugebėjo pritraukti vis daugiau samdinių keltiberų, kuriems Roma dabar atrodė daug stipresnė, todėl dabar didžiausias Kartaginos rūpestis buvo išsaugoti pūnų dominavimą Ispanijos regionuose į pietus nuo Ebro upės ir visos pajėgos nuo 215 m. pr. m. e. buvo siunčiamos į Ispaniją.

Netrukus kartaginiečiai į Ispaniją nusiuntė trečią kariuomenę, vadovaujamą Hasdrubalo Barkos brolio Magono, tačiau situacija nepasikeitė – galbūt Hasdrubalo kariai, žuvę dviejuose mūšiuose prie Ebro upės, būtų geriau pasitarnavę Italijoje. Pašonėje bręstant konfliktams, kuriuos Roma kėlė norėdama sumažinti kartaginiečių paramą Hanibalui Italijoje, Kartagina atšaukė Hasdrubalą iš Ispanijos į Šiaurės Afriką. 213 m. pr. m. e. Hasdrubalas buvo nusiųstas į masasilių karalystę Numidijos vakaruose (dabartiniame Alžyre), kurios karalius Sifaksas, papirktas, išpildė 218 m. pr. m. e. Romai duotą pažadą ir su romėnų instruktorių parengtais kariais užpuolė Kartaginos sąjungininką karalių Galą, Numidijos masilių karalystės valdovą.

Šiaurės Afrikoje Hasdrubalo Barkos kariuomenė be didelio vargo sutriuškino Sifaksą. Žuvo trisdešimt tūkstančių Sifakso numidų, o pats

karalius buvo priverstas atsitraukti į savo žemes vakaruose. Į Kartaginą taip pat buvo atvežtas ir visų šlovinamas Masinisa, kuris su trimis tūkstančiais raitininkų padėjo nugalėti Sifaksą – jam tuomet buvo ne daugiau nei dvidešimt penkeri,* vėliau, 212 m. pr. m. e., jo numidai raitininkai kariaus Hasdrubalo pajėgose prieš brolius Scipionus.

Nusiųstas Kartaginos Hasdrubalas Barka nuo 213 iki 211 m. pr. m. e. kariauja su broliais Scipionais, kurie iš Tarasos skverbiasi vis gilyn į Ispaniją. Ir romėnai, ir kartaginiečiai visais įmanomais būdais stengėsi patraukti į savo pusę keltiberus. Hasdrubalas turėjo šiokį tokį pranašumą, nes galėjo papirkti iberų samdinius kartaginiečių sidabru, tačiau romėnai buvo grėsmingas ir atkaklus priešas, ir po kiekvienos pergalės, kad ir nedidelės, jiems buvo vis lengviau įtikinti keltiberus pasirinkti Romą ir kariauti prieš Kartaginą.

ISPANIJOJE ŽŪVA BROLIAI SCIPIONAI

212 m. pr. m. e. iš Ispanijos Kartaginą pasiekė viena iš nedaugelio gerų žinių. Romėnams stumiantis vis giliau į Ispaniją, tolyn nuo Tarasos stovyklos, kartaginiečių pajėgos nė nebandė jų sustabdyti – dabar didžiausias kartaginiečių rūpestis buvo sutramdyti sąjungininkus keltiberus, kurie po pralaimėtų mūšių prie Ebro upės vis labiau maištavo. Tuo metu įvyko du mūšiai su Publijaus Kornelijaus Scipiono ir Gnėjaus Scipiono Kalvo kariuomenėmis, kurios išsiskyrė persekiodamos atskiras pūnų pajėgas. Matydami, kad kartaginiečių kariuomenė išsibarsčiusi teritorijoje, broliai Scipionai nusprendžia tuo pasinaudoti.

Broliai Scipionai, septynerius metus neleidę Hasdrubalui Barkai ir kitoms kartaginiečių kariuomenėms pasitraukti iš Ispanijos, buvo kaip niekad toli pasistūmėję į pietus ir dabar skverbėsi į Andalūziją, senas pūnų teritorijas pietuose nuo Naujosios Kartaginos. Broliai Scipionai turėjo

* Lancel, *Hannibal*, 135; Livy, *History of Rome*, 24 knyga, 49 – Livijus teigia, kad tuomet jam buvo septyniolika metų.

30 000 romėnų karių ir 20 000 keltiberų samdinių. Baečio (Gvadalkivyro) upės ištakose įvyks du susirėmimai, prie Kastulo ir Ilorkos, kur broliai Scipionai sutiks savo lemtį. Publijus Scipionas atsiskyrė nuo brolio ir su 20 000 kariuomene nusprendė užpulti Magono dešimties tūkstančių kariuomenę, įsikūrusią prie Kastulo. Palikęs 2000 karių saugoti stovyklą, Publijus su 18 000 romėnų ir keltiberų kariuomene žygiavo visą naktį. Auštant netoli Kastulo Publijui kelią pastojo princas Masinisa su 3000 raitininkų, o iš užnugario jį užpuolė 7500 iberų, kuriems vadovavo ispanas Indibilis. Polibijaus pajėgos buvo didesnės, todėl jis manė, kad nesunkiai įveiks priešą, tačiau drąsūs iberai narsiai kovėsi ir išsilaikė, kol Masinisa su 3000 kavalerija atskubėjo jam į pagalbą ir pradėjo atakuoti romėnus iš šonų. Puolamas iš dviejų pusių Scipionas gynėsi ir ne iškart pastebėjo, kad gausesnę jo kariuomenę skerdė dar Magono ir Hasdrubalo Gisko iberai ir numidai. Romėnai buvo sutriuškinti prie Kastulo. Dalis romėnų, kartu su stovyklą saugojusiais kariais, pabėgo, tačiau dauguma žuvo kartu su Publijumi Kornelijumi Scipionu. 212 m. pr. m. e. įvykę mūšiai prieš Gvadalkivyro upės ištakų buvo paskutinė reikšminga kartaginiečių pergalė Ispanijoje.

Tuo metu Gnėjus Scipionas, neįtariantis, kad jo brolis žuvo, su kariuomene, kurios nemažą dalį sudarė keltiberai, žygiavo Hasdrubalo Barkos stovyklos link, ketindamas surengti apgultį. Hasdrubalas, sutriuškinęs Publijaus Scipiono kariuomenę, su kariais nužygiavo į stovyklą, tačiau jungtinės Magono ir Hasdrubalo Gisko pajėgos pasuko į šiaurę paskui Gnėjų Scipioną. Pastebėjęs, kad artinasi pūnai, Gnėjus Scipionas – galbūt jis jau įtarė, kad jo brolis galėjo būti žuvęs – pabėgo (dar vienas gėdingas faktas Romos istorijoje), palikęs keltiberus netoli Ilorkos. Supratęs, kad neįveiks didesnių, turinčių pranašumą savo teritorijoje ir vadovaujamų dviejų prityrusių karvedžių kariuomenių, Gnėjus Scipionas paskubomis traukėsi į šiaurę prie Ebro, į romėnų kontroliuojamas žemes, tačiau Magonas ir Hasdrubalas Giskas pasivijo jį prie Ilorkos. Netrukus į pagalbą kartaginiečiams atskubėjo Hasdrubalas Barka su kariuomene. Gnėjaus Scipiono situacija

buvo beviltiška – prieš jį stojo trys kartaginiečių kariuomenės. Romėnai paskubomis pradėjo statyti įtvirtinimus ant uolingos kalvos, bet jų pastangos buvo bergždžios, nes iškasti tranšėjų ar supilti bermų uolingoje ir akmenuotoje žemėje neįmanoma.

Kaip ir prie Kastulo, Ilorkoje romėnai buvo sumušti. Kartaginiečiai, apsupę priešą iš trijų pusių, lengvai įveikė paskubomis iš balnų ir kitokio kariuomenės turto suręstus įtvirtinimus ir ėmė skersti romėnus. Susirėmime žuvo ir karvedys Gnėjus Scipionas. Mūšiuose Bečio upės ištakose – prie Kastulo ir Ilorkos – romėnai neteko dviejų savo karvedžių ir apytiksliai dvidešimt dviejų tūkstančių karių. Livijus bando pateisinti Scipionus. Jis mano, kad Scipionai pernelyg pasitikėjo išdavikais samdiniais keltiberais, parsidavusiais už Hasdrubalo sidabrą.* Kai išsigelbėję romėnų kariai (apytikriai aštuoni tūkstančiai karių pasiekė Tarasą) pranešė apie pralaimėjimą, Roma buvo sukrėsta. Dėl nukentėjusių Romos interesų Ispanijoje ir žuvusių karvedžių šalyje buvo paskelbtas gedulas.** Skaudžiausia Romai buvo tai, kad ji ne tik prarado daugybę karių ir brolius Scipionus, bet ir visas žemes Ispanijoje į pietus nuo Ebro upės, galbūt net iškilo grėsmė, kad pūnai susigrąžins Saguntą ir Tarasą.***

Po metų Roma susigrąžins Kapua, ir 211 m. pr. m. e. Senatas iš Pocuolio uosto išsiųs Gajaus Klaudijaus Nerono flotilę su dešimčia tūkstančių karių į Tarasą, kaip pastiprinimą romėnų kariuomenėms teritorijose į šiaurę nuo Ebro upės. Sutriuškinęs Scipionų kariuomenes ir pajutęs šiokį tokį palengvėjimą, Hasdrubalas Barka surizikuos pasistūmėti kiek toliau į šiaurę už Ebro upės, tačiau Gajus Klaudijus Neronas netikėtai užklups jį labai toli šiaurėje siaurame Katalonijos Pirėnų kalnų slėnyje, pavadinimu „Juodieji akmenys“, ausetanų genties žemėse, kur Hasdrubalas veikiausiai agitavo vietinius gyventojus sukilti prieš romėnus. Pakliuvęs į spąstus Hasdrubalas ėmėsi diplomatinės gudrybės. Jis prašė Gajų Klaudijų Neroną

* Livy, *History of Rome*, 25 knyga, 33. Negalime patvirtinti, ar iš tiesų įvyko išdavystė, žinome tik tai, kad Hasdrubalas turėjo galimybę samdiniams atsilyginti Kartaginos sidabru.

** Ten pat, 36.

*** Howard Hayes Scullard, *A History of the Roman World 753 – 146 BC*. London: Routledge, 2004, 225.

parodyti gailestingumą, prižadėjo pasitraukti su kariuomene iš Ispanijos žemių ir niekada negrįžti, jei bus paleistas. Ar iš tiesų Neronas nežinojo, kad į jo spąstus pakliuvo Hamilkaro sūnus? Vienaip ar kitaip, Klaudijus Neronas buvo apkvailintas. Po kelių naktų Hasdrubalas nusiuntė pasiuntinius su prašymu pakeisti kai kurias sąlygas prieš pradedant oficialias formalias derybas, o pats tuo metu sulaukęs tamsos nedidelėmis grupėmis evakavo visus vyrus, netgi dramblius. Paprašęs atidėti derybas, kad galėtų atlikti religines apeigas, Hasdrubalas laimėjo laiko, o tamsa ir tirštas rūkas pridengė jį nuo romėnų akių, kai jis su kariais pasitraukė iš stovyklos. Išaušus rytui ir Klaudijui Neronui sužinojus, kad kartaginiečių stovykloje nebėra, romėnai puolė vytis, tačiau Hasdrubalas lengvai atsikratė persekiotojų ir pabėgo.* Su kariuomene jis nužygiavo į pietus nuo Ebro upės, per visą centrinę Ispaniją, ten, kur niekas negalėjo jo pasiekti.

* Livy, *History of Rome*, 26 knyga, 17.

DEVYNIOLIKTAS SKYRIUS

SCIPIONAS UŽGROBIA NAUJĄJĄ KARTAGINĄ

Jaunajam Publijui Kornelijui Scipionui (vėliau jam bus suteiktas prievardis Afrikietis,* toliau vadinsiu jį Scipionu), tuo metu, kai Ispanijoje žuvo jo tėvas, buvo vos dvidešimt metų. Veikiausiai jis buvo vienas iš nedaugelio išlikusių gyvų karių po Kanų mūšio. 210 m. pr. m. e. Scipionui buvo dvidešimt šešeri. Jis buvo patricijus ir kilęs iš vienos garsiausių Kornelijų Scipionų romėnų karvedžių šeimos, tačiau dar per jaunas vadovauti kariuomenei. Scipionas dar nebuvo perėjęs *cursus honorum* ir neužsitarnavęs aukšto rango. Polibijus rašo, kad jam buvo septyniolika ar aštuoniolika metų, kai mūšyje prie Tičino (218 m. pr. m. e.)** jis padėjo savo sužeistam tėvui. Livijus taip pat pasakoja mums gerai žinomą romantinę istoriją, kai jaunasis karys Scipionas po Kanų mūšio Kanozoje, iškėlęs nuogą kardą prieš likusius gyvus karius, prisiekė amžiną ištikimybę Romai.*** Kai kurie istorikai abejoja, ar tai tiesa, ir mano, jog tai literatūrinė išmonė, sukurta Livijaus, nes Polibijus apie tai nekalba, tačiau jaunasis Scipionas veikiausiai iš tiesų kariavo Kanuose karo tribūnu Emilijaus Paulo vadovaujamoje kariuomenėje.****

* *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*, ed. G. Wissowa ir kt. [n.d.] (Stuttgart), 7, 1462–1470.
** Polybius, *Histories*, 10 knyga, 3.3–3.6.
*** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 53.
**** R. T. Ridley, „Was Scipio Africanus at Cannae?", *Latomus*, 34, no. 1, 1975, 161–165.

Žuvus dviem romėnų karo vadams, jaunojo Scipiono tėvui ir dėdei, Romai reikėjo naujų karvedžių, kurie suprastų Romos interesus Ispanijoje, todėl konsulai Gnėjus Fulvijus Centumalas ir Publijus Sulpicijus Galba sušaukė Senato *comitia centuriata* – asamblėją, kasmet renkančią konsulus, pretorius ir cenzorius – pasitarti ir išrinkti tinkamiausią karo vadą Romai. Scipionas tuo metu buvo karo tribūnas* ir vos prieš kelerius metus (213 m. pr. m. e.) išrinktas *curule aedile* (magistratu, atsakingu už prekybą), toli gražu ne pretorijus ar konsulas, kad galėtų vadovauti kariuomenei.

Remdamiesi daugiausia Livijaus hagiografija ir Polibijumi, kuris lygina Scipioną su įstatymų kūrėju Likurgu iš Spartos,** daugelis istorikų*** pasakoja, kad jaunasis Scipionas mėgdavęs ilgai sėdėti šventyklose – veikiausiai medituodavęs ir bendraudavęs su Romos dievais – ir „sapnuose" jam pasirodydavę dievai. Jei Scipionas iš tiesų tikėjo, kad jam lemta suvaidinti svarbų vaidmenį istorijoje – jis nei neigė, nei patvirtino gandus, kad jam gimus, panašiai kaip Aleksandrui,**** pasirodė pranašiški ženklai, – tada, be abejonės, planavo ateitį ir visais įmanomais būdais formavo savo įvaizdį, nuolat primindamas visuomenei apie savo dieviškąją misiją. Bet, kaip sako vienas karo istorikas, būtina paskaityti Polibijų, kuris rašo, kad „vien sapnais ir pranašiškais ženklais nenugalėsi tokios imperijos", norint suprasti, jog neįvertinti Scipiono išskirtinių sugebėjimų būtų neteisinga.***** Nėra abejonės, kad Scipionas buvo kur kas subtilesnis ir psichologiškai sudėtingesnis, kad būtų toks prietaringas. Tai suprato ir paprastai gana skeptiškai žiūrintis į visokias pranašystes žavusis Polibijus. Kaip ir daugelis dabartinių

* Epigrafijoje *Corpus Inscriptorum Latinarum* tiksli data nenurodyta: *CIL I,1*, 280 (201) [P. Cornelius P. f.] *Scipio Africanus cos bis censor aedilis curulis trib mil.*

** Livy, *History of Rome*, 26 knyga, 19; Polybius, *Histories*, 10 knyga, 2.

*** Theodor Mommsen, *History of Rome*, 5 vols., trans. William Purdie Dickson (1901), vol. 2, 160; Arnold, 300–302; Theodore Ayrault Dodge, *Hannibal*, new introduction by Ian M. Cuthbertson, repr. New York: Barnes & Noble Books, 2005, 571–572; O'Connor Morris, *Hannibal: Soldier, Statesman, Patriot*, 256; B. H. Liddell Hart, *Scipio Africanus: Greater Than Napoléon*, repr. Cambridge, MA: Da Capo Press, 2004, 7; Lazenby, *Hannibal's War*, 136–137; Bradford, *Hannibal*, 170; Lancel, *Hannibal*, 138; Goldsworthy, *Punic Wars*, 271 ir daugelis kitų.

**** Livy, *History of Rome*, 26 knyga, 19. Livijus laiko absurdiškomis pranašiškas istorijas apie didžiules gyvates ir stebuklus, vykusius Scipiono motinos Pomponijos kambaryje jam gimus.

***** Liddell Hart, *Scipio Africanus*, 5.

istorikų, jis mano, kad Scipiono „religingumas" buvo veikiau išorinis, apgalvota manipuliavimo priemonė tikslams pasiekti, nei jo išskirtinumą rodantis ženklas. Net Livijus rašo, kad „jis paruošė žmonių protus" – pasėjo jų galvose savo gerai apgalvotas mintis. Tai patvirtina ir Polibijus, kuris neironizuodamas rašo, kad Scipionas buvo labai įtaigus ir mokėjo „įtikinti žmones, jog jis veikia dievo valia"*. Istorija žino daug didžių karvedžių, kurie visada turėdavo gerai apgalvotą strategiją, kaip laimėti mūšius, bet tik nedaugelis jų mokėjo užkariauti žmonių protus. Scipionas gerai suprato žmones ir žinojo, kad daugeliui religija buvo svaresnis argumentas nei racionalus protas ir kad jausmai dažniausiai nugali sveiką protą. Nėra abejonės, kad Makiavelis savaip būtų jam pritaręs.

Nežinome, ar Scipionas buvo vienintelis kandidatas į Romos imperijos kariuomenės vadus Ispanijoje, bet jis buvo vyriausias suaugęs garsaus Scipionų klano įpėdinis, nors ir buvo *privatus*, paprastas pilietis, neturintis aukšto rango. Vadovauti ne itin gerai aprūpintai romėnų kariuomenei, kariaujančiai Ispanijoje su turtingais pūnais, iš tiesų buvo nelengvas darbas. Nors Scipionas turėjo patirties (dalyvavo Tičino ir Kanų mūšiuose), jo paskyrimas vadu išties buvo neįprastas ir netikėtas. Tai galėjo rodyti, kokioje beviltiškoje padėtyje buvo atsidūrusi Roma po Scipiono tėvo ir dėdės mirties, tačiau negalime atmesti ir tikimybės, kad tokiam pasirinkimui galėjo turėti įtakos ir patricijų Scipionų šeimos, karaliavusios Senate. *Comitia centuriata* (Centurionų komitetas) negalėjo jo išrinkti, tad visai tikėtina, kad komitetas tik patvirtino tai, kas jau buvo iš anksto nuspręsta, kaip rašo vienas istorikas. Labai tikėtina, kad sprendimui galėjo turėti įtakos ir tai, kad Scipiono vardas Ispanijoje buvo gerai žinomas. Jo tėvas ir dėdė jau buvo prisijaukinę keltų gentis, tad pavardė galėjo jaunuoliui padėti.** Taigi, naujai paskirtam kariuomenės vadui Ispanijoje, dabar tituluotam prokonsului, buvo patikėta trisdešimt tūkstančių pėstininkų ir aštuoni tūkstančiai karių, mūšių prie Tarasos ir Ebro karo veteranų. 210 m. pr. m. e. pabaigoje

* Polybius, *Histories*, 10 knyga, 2.12–2.13.
** Goldsworthy, *Punic Wars*, 270.

Scipionas su trisdešimties laivų flotile paliko Ostijos uostą ir išplaukė į Empurjesą (Katalonija).

SCIPIONAS UŽGROBIA NAUJĄJĄ KARTAGINĄ

Tačiau tai, kaip įžūliai ir greitai jaunasis Scipionas 209 m. pr. m. e. užgrobė Naująją Kartaginą (pūnų *Qart Hadasht*), savo gudrumu beveik nenusileidęs Hanibalui, iš tiesų galime laikyti lemtingu ženklu. Panašu, kad tėvo ir dėdės netektis 212 m. pr. m. e. buvo svarbus veiksnys, labiau nei kitus motyvavęs jaunąjį karvedį atnešti pergalę į Romą. Nėra abejonės, kad jis buvo draskomas prieštaringų jausmų ir ieškojo dvasinės ramybės. Viena vertus, jis jautė asmeninę nuoskaudą dėl žuvusių artimųjų, kita vertus, žinodamas, kaip jautriai prietaringa Roma reaguoja į pranašiškus ženklus, būgštavo, kad gali sutepti šeimos vardą, jei dievai jam nepadės. Scipionas žinojo, kad 210 m. pr. m. e. žiemą Ispanijoje buvo mažiausiai trys kartaginiečių kariuomenės, nutolusios viena nuo kitos per šimtus kilometrų: Hasdrubalo Gisko vadovaujama kariuomenė, dislokuota pietuose netoli Kadiso; Magono vadovaujama kariuomenė netoli Kastulo, į vakarus nuo Naujosios Kartaginos; ir Hasdrubalo Barkos kariuomenė, veikiausiai įsikūrusi centrinėje Ispanijoje karpetanų genties žemėse prie Tacho upės ištakų, netoli Toledo, į pietus nuo Ebro upės ir į šiaurės vakarus nuo Naujosios Kartaginos.*

Kelias į Naująją Kartaginą buvo laisvas, beveik nesaugomas kartaginiečių pajėgų, o iki miesto buvo ne daugiau kaip 450 kilometrų, kuriuos buvo galima įveikti per dešimt dienų. Veikiausiai tai paskatino Scipioną imtis įžūlaus ir klastingo plano. Scipionas labai rizikavo, tačiau taip pat žinojo, kad jei jam pavyktų, sėkmė būtų didžiulė, kaip Polibijus rašo, tikras

* Livy, *History of Rome*, 26 knyga, 20.6. Livijus tvirtina, kad netoli Sagunto, bet tai abejotina, nes kartaginiečių kariuomenė būtų užkirtusi kelią Scipionui, žygiuojančiam į pietus nuo Ebro upės į Naująją Kartaginą (Lazenby, *Hannibal's War*, 134).

triumfas.* Naujoji Kartagina (*Qart Hadasht*, lot. *Carthago Nova*)** buvo pasakiškai turtingas miestas su geriausiu uostu visoje Ispanijoje. Pūnai Naujojoje Kartaginoje veikiausiai saugojo daugiau brangių metalų lydinių nei gimtojoje Kartaginoje, nes vos už kelių kilometrų į rytus, La Uniono regione, taip pat į vakarus tarp Mursijos ir raudonų Los Viktorijos kalnų, buvo daugybė turtingų sidabro kasyklų, kurias galėjai pėsčiomis pasiekti per dieną. Polibijus rašo, kad Kartagina labai priklausė nuo Naujosios Kartaginos sidabro, kuriuo finansavo savo karus su romėnais.*** Taigi, šis prastai saugomas perlas toli nuo Kartaginos buvo labai gundantis grobis. Didelių politinių ambicijų turintis Scipionas iškart suprato, ko galėtų pasiekti atėmęs iš Hanibalo viltį sulaukti Ispanijos aukso ar iberų,**** tad nusprendė veikti nelaukdamas Romos pritarimo. Apie savo planą jis papasakojo tik Gajui Lelijui, Romos admirolui ir draugui, kad gandai apie jo ketinimus nepasiektų toli esančios kartaginiečių kariuomenės. Kartaginiečiams atrodė, jog Naujoji Kartagina yra per toli, kad romėnai galėtų ją pasiekti, o iš jūros pusės beveik neįveikiama. Kaip rašo Golsvortis, Scipionas pradėjo puolimą su nedidele armija, ne didesne nei viena iš trijų kartaginiečių kariuomenių.*****

Palikęs Marką Junijų Silaną su 3000 pėstininkų ir 500 raitininkų saugoti Ebrą ir išdėstęs Lelijaus flotilės laivus upės žiotyse netoli Dertosos, veikiausiai tam, kad pridengtų jo kariuomenę, Scipionas su 25 000 karių ir 2500 raitininkų pasuko miesto link. Nors Polibijaus ir Livijaus teigimu jų kelionė užtruko savaitę, manoma, kad tokį atstumą kariuomenė galėjo įveikti per savaitę ir kelias dienas.****** Kadangi greitai žygiuojanti kariuomenė norėjo likti nepastebėta, kelyje sutikti atsitiktiniai žmonės, vietiniai ar priešo žvalgai veikiausiai buvo nužudyti, kad niekas neįspėtų

* Polybius, *Histories*, 10 knyga, 2.13; Ridley, *Was Scipio Africanus at Cannae?*, 161.

** Peter van Dommelen, „Carthago Nova (Cartagena)“, *Encyclopedia of Ancient History*, red. Roger S. Bagnall ir kt. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

*** Polybius, *Histories*, 10 knyga, 8.1.

**** Peddie, *Hannibal's War*, 149.

***** Goldsworthy, *Punic Wars*, 271.

****** Polybius, *Histories*, 10 knyga, 9.7; Livy, *History of Rome*, 26 knyga, 42.6.

Naujosios Kartaginos arba kartaginiečių kariuomenių Ispanijos vakaruose ar pietuose. Scipionas įkūrė stovyklą netoli rytinės Naujosios Kartaginos miesto sienos. Pusiasalyje įsikūrusi Naujoji Kartagina anuomet buvo nusidriekusi į rytus nuo siauresnės sąsmaukos, kur gili įlanka saugojo prieigą prie miesto iš pietinės pusės nuo jūros, o lagūna – iš šiaurinės pusės. Ir šiandien nuo išlikusio Romos amfiteatro galime matyti penkias senojo miesto kalvas, kurios kadaise buvo laikomos šventomis, ir miesto citadelę. Kaip rašo Polibijus, miestą žiedu supo apytiksliai keturių kilometrų ilgio siena.* Kad nustebintų kartaginiečius, romėnų flotilė pirmiausia apiplaukė Paloso kyšulį iš šiaurinės pusės, o paskui pasuko į vakarus ir įplaukė į uostą iš pietinės pusės. Jie atakuos pietines miesto sienas nuo jūros, o Scipiono kariai – rytines sienas prie sąsmaukos.

Sklandė legendos, kurias veikiausiai pats gudrusis Scipionas paskleidė prietaringiems, tikintiems sapnais ir pranašiškais ženklais romėnams, jog jis susapnavo, kad pats Neptūnas, didis Scipiono globėjas, atėjo jam į pagalbą. Kad ir kokios neįtikėtinos buvo istorijos, kurias su įvairiomis interpretacijomis galbūt pasakojo vienas kitam sekliuose lagūnos vandenyse žvejoję vietiniai žvejai, prasidėjus potvyniui vėjas jas išnešiojo.**

Šis mūšis atskleidė vieną didžiausių kartaginiečių Ispanijoje strateginių trūkumų. Nežinia kodėl – galbūt todėl, kad uostamiestis buvo toli nuo Kartaginos, o gal karo vadai (jų buvo trys) tiesiog nesusikalbėjo, ar dėl kokios kitos priežasties, – bet miestą saugojo labai mažai karių. Gal karo vadams atrodė, kad Naujoji Kartagina gerai įtvirtinta ir neįveikiama? O galbūt jie manė, kad visos romėnų pajėgos sutelktos prie Tarasos ir Ebro upės ir Naujajai Kartaginai grėsmės nėra? Polibijus sako, kad kartaginiečiai tuo metu kontroliavo kone visą Ispaniją, todėl net nesapnavo, kad kas nors išdrįs užpulti uostamiestį.*** Kartaginiečiai pirmiausia sutelkė labiausiai prityrusius pūnų karius (apytikriai tūkstantį) prie Lelijaus

* Polybius, *Histories*, 10 knyga, 11.4. Polibijaus manymu, miestą žiedu supusi siena buvo apytikriai devynių kilometrų ilgio.

** Lazenby, *Hannibal's War*, 136–137.

*** Polybius, *Histories*, 10 knyga, 8.4.

karių apgultų sienų šalia įlankos, o likę du tūkstančiai miestiečių saugojo sausumos sieną prie sąsmaukos.

Scipionas iš pradžių atakavo rytines sausumos sienas, tačiau nesėkmingai, tad kariai buvo priversti atsitraukti. Kaip teigia Polibijus, po nepavykusio puolimo kariuomenės paprastai atsitraukia dienai, kad atgautų jėgas. Tikėtina, kad Scipionas ketino miestą pulti iš dviejų pusių – iš sausumos pusės prie sąsmaukos ir jūros. Jis tai darė dėl kelių priežasčių, viena iš jų buvo nukreipti priešo dėmesį nuo lagūnos. Tačiau, kaip pasakoja vienas žvejys iš Tarasos, pamatęs, kad po vidurdienio vanduo šiauriniame lagūnos kanale pradėjo slūgti, Scipionas įsakė penkiems šimtams savo vyrų su kopėčiomis prisiartinti prie miesto sienų nuslūgusia lagūna. Nedidelė grupė karių perlipo nesaugomas sienas ir niekieno nepastebėta įėjo į miestą. Beje, įdomu tai, kad romėnai nepasitikėjo savo silpnu laivynu ir, jei būdavo įmanoma, vengdavo mūšių jūroje. Manoma, kad Naujosios Kartaginos lagūna iš tiesų buvo sekli, tačiau iš toli to pamatyti neįmanoma.

Ne vienas istorikas, tyrinėjęs šį mūšį, kurį Polibijus ir Livijus aprašo skirtingai, bandė ieškoti paaiškinimo tekstuose apie „Neptūno pagalbą".* Šių laikų istorikai, turėdami daugiau informacijos apie potvynius bei atoslūgius ir pakrantėse nuo vėjų susidarančias druskos plokštes, gali geriau paaiškinti šį fenomeną.** Naujosios Kartaginos uostas iš jūros pusės tikriausiai buvo geriau saugomas, nors ir čia romėnai nesulaukė didelio pasipriešinimo. Taigi, Naujosios Kartaginos neprieinamumas veikiausiai buvo tik iliuzija.

Tai, kad Scipionui į pagalbą atėjo sapnuose pasirodęs Neptūnas, labai sustiprino karių pasitikėjimą, todėl vedini dievo pateptojo karvedžio romėnai be baimės kirto lagūną. Kad ir kaip ten buvo, vienas įžvalgus

* Polybius, *Histories*, 10 knyga, 10.10–10.12; Livy, *History of Rome*, 26 knyga, 45.

** A. Lillo, M. Lillo, „On Polybius X.10.12: The Capture of New Carthage", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 37, 1988, 477–480; Dexter Hoyos, „Sluice-gates or Neptune at New Carthage, 209 m. p. m. e.?", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 41, 1992, 124–128; Benedict J. Lowe. „Polybius 10.10.2 and the Existence of Salt Flats at Carthago Nova", *Phoenix*, 54, nos. 1/2, 2000, 39–52.

Polibijaus raštų tyrinėtojas teisingai pastebi, kad greičiausiai „ne Neptūnas atėjo Scipionui į pagalbą", o Tarasos žvejai, kurie papasakojo jam apie potvynius ir atoslūgius lagūnoje.* Uostamiesčio paėmimas taip pat parodė, kad Scipionas kur kas anksčiau pradėjo naudotis žvalgų informacija, nei imperinė Roma sukūrė karo žvalgybos tarnybą. Buvo akivaizdu, kad Scipionas ne tik mielai mokėsi iš Hanibalo žvalgybos, bet ir pats mokėjo tinkamai įvertinti surinktą informaciją ir nepriekaištingai ja pasinaudoti.**

Romėnų kariai perlipo nesaugomą sieną prie lagūnos ir sparčiu žingsniu pajudėjo miestu rytinės sienos prie sąsmaukos link, žudydami visus, kas jiems bandė priešintis. Jie padėjo atverti vartus, už kurių jau stovėjo Scipiono vyrai, pasiruošę pradėti puolimą. Prisidengę „vėžlio" skydais (lenktais skydais, dengiančiais vieną ar du karius iš priekio ir viršaus), jie kirviais kapojo vartus ir bandė juos išversti. Susijungę romėnų kariai akimirksniu užtvindė miestą. Pasukę į citadelę romėnai senu įpratimu žudė kiekvieną, kas jiems pastodavo kelią, o neatlaikę puolimo kartaginiečiai traukėsi ir galiausiai pasiduodavo. Kaip rašė Polibijus, tik žiaurumu – žudydamas kiekvieną, žmogų ar gyvulį, ir gali sukelti priešui paniką ir baimę.***

Sunku net suskaičiuoti, kiek sidabro – karo grobis iš tiesų buvo didžiulis – romėnai sutempė į miesto aikštę, kur jį saugojo kariai, o vėliau Scipionas išdalijo. Auksas, sidabras, katapultos ir kita karinė technika atiteko romėnams kaip karo grobis. Net asmeninės Barkų sidabro lydinių ir dirbinių atsargos, kurias jie veikiausiai laikė Naujojoje Kartaginoje, taip pat buvo konfiskuotos romėnų. Į nelaisvę buvo paimti keli aukšto rango kartaginiečių gerusijos tarybos bei senato nariai, kartu ir karvedys Magonas – juos Scipionas paliko saugoti Gajui Lelijui.**** Visi ispanų įkaitai, apytiksliai trys šimtai, buvo paleisti. Scipionas paleido juos namo, prieš tai išpešęs pažadus, kad sugrįžę jie įtikins savo tėvynainius

* Lowe, *Polybius 10.10.2*, 49.
** Sheldon, *Intelligence Activities in Ancient Rome*, 7, ypač 12 ir 13 skyriuose.
*** Polybius, *Histories*, 10 knyga, 15.4–15.6.
**** Ten pat, 18.1–18.2.

sudaryti sąjungą su Roma. Miesto vergus, kuriems buvo pažadėta laisvė už tarnystę Romai, Scipionas nusiuntė irkluoti kartaginiečių laivų (jų buvo aštuoniolika) arba į Lelijaus vadovaujamą flotilę. Manoma, kad romėnai dažnai samdydavo priešo vergus irkluoti laivų, o vėliau paleisdavo į laisvę.*

Mėgstantis kurti apie save legendas Scipionas parodė neįtikėtiną didžiadvasiškumą. Jis uždraudė savo kariams prievartauti į nelaisvę paimtas moteris, negana to, kai kariai jam pasiūlė gražuolę ispanę, Scipionas atsisakė priimti trofėjų ir leido merginai grįžti pas tėvą bei sužadėtinį, kuris buvo pasiruošęs sumokėti už ją išpirką.** Livijus, veikiausiai kiek pagražindamas, pasakoja istoriją, kaip Scipionas sugrąžino sužadėtinę kaip vestuvinę dovaną jaunuoliui, ispanų karo vadui, kuris vėliau atves daug rekrutų į romėnų kariuomenę. Tai, kad Scipionas su prastai aprūpinta ir negausia kariuomene per vieną dieną paėmė uostamiestį, parodė, kaip prastai buvo saugoma Naujoji Kartagina – be miestiečių, Naujojoje Kartaginoje buvo vos tūkstantis karių. Kartaginiečiai jautėsi ramūs, klaidingai manydami, kad juos saugo miesto sienos ir supantys vandenys, tačiau jiems teko karčiai nusivilti. Seklūs lagūnos vandenys tebuvo saugumo iliuzija.*** Taip lengvai paėmęs miestą Scipionas pasirodė kaip puikus strategas, galintis varžytis su Hanibalu. Veikiausiai to nenorėdamas, Hanibalas buvo geriausias jo mokytojas.

Labai greitai paaiškės, koks vertingas trofėjus Naujoji Kartagina buvo romėnams. Strategiškai geroje vietoje pūnų įkurtas miestas visada buvo labai patogus brangių metalų kasybos ir apdirbimo centras. Dabar Naujoji Kartagina tapo dar vienu svarbiu romėnų bastionu Ispanijoje, be kitų dviejų, anksčiau įkurtų prie Tarasos ir Emporiono.****

* Jan Libourel, „Galley Slaves in the Second Punic War", *Classical Philology*, 68, no. 2, 1973, 116–119, ypač 117.

** Lazenby, *Hannibal's War*, 139; Livy, *History of Rome*, 26 knyga, 50.

*** Garland, *Hannibal*, 102.

**** R. Bruce Hitchner, „Review: Roman Republican Imperialism in Italy and the West", *American Journal of Archaeology*, 113, no. 4, October, 2009, 651–655, ypač 654. Autorius rašo, kad teritorijos buvo pasirinktos „nepaprastai tikslingai": čia gyveno svarbiausios etninės grupės: keltiberai Tarasoje, pūnai Naujojoje Kartaginoje ir graikai Emporione. Būtent to strategiškai siekė romėnai.

MŪŠIS PRIE BEKULOS

Paėmęs Naująją Kartaginą, 208 m. pr. m. e. Scipionas laimės lemiamą mūšį Ispanijoje prieš Hasdrubalą Barką prie Bekulos, pirmą svarbų mūšį Ispanijoje. Dabar jis kontroliavo Naująją Kartaginą ir didžiules teritorijas Ispanijoje į pietus nuo Ebro. Šis paskutinis mūšis prie Baečio (Gvadalkivyro) upės ištakų įvyks netoli tos vietos, kur buvo sutriuškinti romėnai ir kur žuvo jo tėvas bei dėdė. Scipionas turėjo apytiksliai trisdešimt penkis tūkstančius karių, o Hasdrubalas – kiek daugiau nei dvidešimt penkis tūkstančius kartu su iberais. Kartaginiečių ir iberų pajėgos papuls į spąstus giliame tarpeklyje, kai Scipiono kariai užtvers jiems kelią į Bekulą ir išėjimą į slėnį. Hasdrubalas, manydamas, jog Scipionas nori išprovokuoti nedideliam susirėmimui, pasitraukė su kariais į aukštumas. Po kelių dienų kelionės jis labai nustebo, pamatęs daugybę romėnų, kurie iš trijų pusių ropštėsi į kalną, akivaizdžiai ruošėsi pulti. Apkvailintas Hasdrubalas buvo nepasiruošęs mūšiui. Vis dėlto Hasdrubalui ir daugeliui jo vyrų pavyko pabėgti. Po mūšio romėnai nusiaubė kartaginiečių stovyklą ir nužudė daug iberų samdinių bei lengvai ginkluotų raitininkų. Pralaimėjęs Hasdrubalas taip pat prarado visus krovinius ir maisto atsargas.

Manoma, kad mūšyje prie Bekulos galėjo žūti apytiksliai šeši tūkstančiai Hasdrubalo karių, dar dešimt tūkstančių buvo paimta į nelaisvę. Scipionas, kita vertus, prarado mažiau nei du tūkstančius karių. Scipionas nepersekiojo atsitraukiančio Hasdrubalo Barkos, kai šis su likusiais kariais patraukė į vakarus, ten, kur jis dar turėjo nemažai brangaus metalo atsargų – aukso ir sidabro, – kuriuo galėjo sumokėti samdiniams už darbą. Žinios apie pralaimėjimą netrukus pasiekė Kartaginą. Supratusi, kad Ispanija prarasta, Kartagina pagaliau nusiuntė Hasdrubalą į Italiją padėti Hanibalui. 208 m. pr. m. e. pabaigoje Hasdrubalas, aplenkdamas romėnų kontroliuojamas teritorijas, per vakarinius Pirėnus atsitraukė toli į vakarus, o paskui pasuko į Galisiją šiaurėje prie Atlanto

vandenyno. Jam buvo įsakyta kelyje pasamdyti daugiau rekrutų už sidabrą, kurio jis dar turėjo. Scipionui perėmus Naujosios Kartaginos sidabro kasyklas ir pelningą verslą, pūnai neteko pajamų šaltinio iš Ispanijos. Atsargos labai greitai seko ir pūnai buvo priversti taupyti.*

Hanibalas vis dar buvo nenugalimas karo lauke, pajėgus surengti pasalas, panašias į tas, kurios pražudė du garsius romėnų karvedžius Marcelą ir Krispiną, ir sulaikyti romėnų kariuomenes nuo puolimo. Brolių Scipionų žūtis buvo dar viena skaudi tragedija Romai, pristabdžiusi romėnų veiksmus Ispanijoje, tačiau tie patys įvykiai motyvavo jaunąjį Scipioną ir padėjo greitai užkariauti Naująją Kartaginą ir kitas pūnams priklausiusias teritorijas Ispanijoje.

Naujosios Kartaginos su brangiųjų metalų saugyklomis, o vėliau, 206 m. pr. m. e. kapituliavus Kadisui,** ir visų teritorijų Ispanijoje praradimas kartaginiečiams buvo didžiulis smūgis. Kartu su prarastu auksu ir sidabru, pūnai visam laikui neteko ir savo sąjungininkų iberų. Nuo šiol Hanibalas turės verstis kaip išmano, nes jo buvimas Italijoje tapo didžiulė našta kariaujančiam kraštui. Tai, kad pietinėje Italijoje nerandama monetų su Barkų ar kitų pūnų karvedžių portretais, išleistų po 207 m. pr. m. e., iš dalies rodo, kiek daug neteko Kartagina praradusi Ispaniją.*** Sunku pasakyti, kiek ispanų sidabro buvo nusiųsta Hanibalui iki 211 m. pr. m. e., bet kai kurių istorikų skaičiavimu, Hanibalas vidutiniškai kasdien gaudavo 135 kilogramus sidabro vien iš Baebulo kasyklos.**** Brangus Ispanijos metalas daugiau niekada nepasieks

* Miles, *Carthage Must Be Destroyed*, 301.

** Scullard, *History of the Roman World*, 227.

*** J. S. Richardson, *Hispaniae: Spain and the Development of Roman Imperialism, 218 – 82 BC.* Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 60–61; S. J. Keay, *Roman Spain: Exploring the Roman World.* Berkeley: University of California Press, 1988, 50; Keay, *Roman Spain: Conquest and Assimilation*, by L. A. Curchin, *Brittania*, 24, 1993, 332–333.

**** Suprantama, visos pūnų monetos buvo išimtos iš apyvartos ir perspausdintos į romėniškas. Taip pat žr. Paolo Visona, „The Punic Coins in the Collection of Florence's Museo Archeologico: Non nulla Notanda“, *Rivista di Studi Fenici*, 27, 1999, 147–149; Visona, „A New Wrinkle in the Mid-Carthaginian Silver Series“, *Numismatic Chronicle*, 166, 2006, 15–23; Visona, „The Serrated Silver Coinage of Carthage“, *Schweizerische Numismatische Rundschau*, 86, 2007, 31–62.

Kartaginos,* o Hanibalas, jei ir gaus sidabro netiesiogiai iš Kartaginos, jo bus vis mažiau.**

Sužinojęs, kad Kartagina prarado Ispaniją, Hanibalas supranta, kad galimybės nugalėti Romą labai sumažėjo, kaip ir galia Italijos pietuose. Nebeturėdamas uostų ir nebegaudamas daugiau sidabro, jis tapo daug labiau priklausomas nuo brutijų ir lukanų, kurie darėsi vis mažiau patikimi. Jo ištikimų veteranų gretos pasibaisėtinai greitai retėjo, o ir tie, kurie dar buvo gyvi, tapo seni ir suvargę. Bet Hanibalas, laukdamas brolio Hasdrubalo, atvykstančio su kariuomene iš Ispanijos, vis dar turėjo vilties.

Jei Hamilkaras Barka būtų gyvenęs pakankamai ilgai ir matęs tris savo sūnus „liūtukus“ Italijos žemėje, pietuose ir šiaurėje, veikiausiai būtų pajutęs pasididžiavimą, galbūt net palengvėjimą. Šiaip ar taip, didis karvedys savotiškai atkeršijo už pralaimėtą I Pūnų karą, dėl kurio pasekmių jis kaltino godžius, pernelyg lengvai pasidavusius Kartaginos vadus.

* Miles, *Carthage Must Be Destroyed*, 49–54, 110, 116–117, 229.

** Naujosios Kartaginos archeologiniame muziejuje (*Museo Arqueologico Municipal*) veikia nuolatinė ekspozicija, pasakojanti apie regiono ekonomiką ir kalnakasybą pūnų ir romėnų laikais. Šiame regione iki šiol randamo sidabro. Roma taip pat naudojo ir švino rūdą (sidabro ir švino sulfidinį junginį). Švino oksido nuosėdų randama net Grenlandijos ledynuose.

DVIDEŠIMTAS SKYRIUS

METAURAS

Pralaimėjęs Scipionui Ispanijoje prie Bekulos 208 m. pr. m. e. pavasarį, nors ir išsaugojęs didžiąją dalį savo kariuomenės, Hasdrubalas Barka gauna Kartaginos įsakymą prisijungti prie brolio Hanibalo kariuomenės Italijoje. Visoje Ispanijoje viešpatavo Roma, tad Hasdrubalas neturi kitos išeities, kaip tik paklusti įsakymui. Veikiausiai sprendimą palikti šalį Hasdrubalas priima su apgailestavimu – jis, be abejo, supranta, kaip svarbu Kartaginai buvo turėti turtingas sidabro ir geležies kasyklas. Kad išvengtų susidūrimo su romėnais, Hasdrubalas 208 m. pr. m. e. rudenį savo mišrią kartaginiečių ir keltiberų kariuomenę vedė per žemus Galisijos Kantabrijos kalnus prie Ebro upės ištakų. Vienas iš kelių akivaizdžių skirtumų tarp Hasdrubalo ir Hanibalo kariuomenių buvo tai, kad Hasdrubalui labai trūko raitininkų numidų, kuriais jo brolis išradingai naudojosi kaip taktiniu ginklu, vienu iš didžiulio arsenalo.* Nors tikslaus skaičiaus nežinome, manoma, kad Hasdrubalo pajėgas galėjo sudaryti apytiksliai penkiolika tūkstančių karių ir penkiolika dramblių.**

* Bradford, *Hannibal*, 186.

** Dėl skaičiaus, kiek Hasdrubalo karių dalyvavo Metauro mūšyje ir kiek jų paliko Ispaniją, istorikai nesutaria. Bagnall, *Punic Wars*, 263. Autoriaus manymu, iki Metauro mūšio Hasdrubalas turėjo trisdešimt tūkstančių karių. Žygiuodamas per Galiją Hasdrubalas pasamdė nemažai keltų rekrutų ir jo pajėgos galėjo padidėti iki keturiasdešimties tūkstančių karių, jei Apijus neklysta (Appian, *Roman History*, 8 knyga, 52). Tačiau daugelis abejoja šiuo skaičiumi. Golsvortis (Goldsworthy, *Punic Wars*, 239) teigia, kad Hasdrubalas „turėjo nepalyginti mažiau karių nei romėnai – mūšyje prie Metauro dalyvavo keturiasdešimt tūkstančių romėnų karių". Jis taip pat teigia, kad Hasdrubalui, nors jis negailėjo aukso samdiniams, nepavyko pritraukti daug keltų. Leizenbis (Lazenby, *Hannibal's War*, 190) taip pat mano, kad Hasdrubalo kariuomenėje galėjo būti nuo dvidešimties iki trisdešimties tūkstančių karių. Mažiausiai galime pasitikėti Livijumi – jis rašo, kad Hasdrubalo kariuomenę sudarė šešiasdešimt tūkstančių karių (Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 49). Kaip rašo Bradfordas, tai „išgalvotas" skaičius (Bradford, *Hannibal*, 193.)

Žygiuodamas į rytus per pietinę Galiją, Hasdrubalas pasamdė nemažai keltų. Kadangi kelionę iš Ispanijos jis pradėjo 194 m. pr. m. e. pabaigoje, didžiąją žiemos dalį jo kariuomenė praleido prie vakarinių Italijos sienų. Tai veikiausiai nebuvo labai išmintingas sprendimas, nes romėnų sąjungininkės Masilijos žmonės netruko pastebėti artėjančią Hasdrubalo kariuomenę ir įspėti Romą. Taigi, romėnai turėjo pakankamai laiko pasiruošti. Hasdrubalas kirto Alpes 207 m. pr. m. e. pavasarį. Polibijus rašo, kad Hasdrubalas Italiją pasiekė lengviau ir greičiau, nei pats tikėjosi.* Apianas Aleksandrietis (apytiksliai 95–165 m. e. m.) rašo, kad Hasdrubalas ėjo per Alpes „ta pačia perėja“, kuria prieš gerą dešimtmetį žygiavo jo brolis.** Tai nėra neįmanoma, tačiau mažai tikėtina dėl kelių priežasčių. Visų pirma, mes žinome, kad Hasdrubalo maršrutas buvo nesudėtingas, ir antra, jei Hasdrubalas būtų pasirinkęs tą patį kelią, jis neišvengiamai būtų susidūręs su priešiška alobrogų gentimi, kuri anuomet dar gyveno kalnuose. Labiau tikėtina, kad Hasdrubalas kirto kalnus kur kas žemesne Montženevro perėja. Šis maršrutas daug lengvesnis ir neina per kalnų alobrogų teritorijas.

HASDRUBALAS PO UPĖS SLĖNYJE

Perėjęs Alpes, Hasdrubalas pasuko į rytus, į Padaniją, tačiau kiek ilgiau užtruko prie Placencijos, gana neseniai, 218 m. pr. m. e., Romos įkurto avanposto, to paties, iš kurio romėnų karvedys Publijus Scipionas, palikęs savo karius, pabėgo į Tičiną prie Trebijos upės. Hasdrubalas apgulė romėnų okupuotą Placenciją ir marino ją badu. Galbūt jis tikėjosi užėmęs tvirtovę pritraukti į savo kariuomenę daugiau regiono keltų. Tačiau Placencijos tvirtovė, atlaikiusi ne vieną keltų ir ligūrų puolimą, kaip ir daugelis kitų pirmųjų Romos kolonizuotų keltų miestų Padanijoje ir prie Po upės – šios teritorijos vėliau bus vadinamos Cizalpine Galija arba tiesiog Galija šioje

* Polybius, *Histories*, 11 knyga, 1.1.
** Appian, *Hannibal's War*, 52.

Alpių pusėje – buvo gana prastos būklės.* Placenciją nuolat puldinėjo insubrų gentys iš vakarų ir bojų gentys iš rytų, todėl Hasdrubalas tikėjosi užėmęs miestą po savo sparnu priglausti ir šias kaimynines gentis.

Tačiau Placencija laikėsi tvirtai ir pasiduoti neketino, galbūt todėl, kad romėnai išmoko gerai apsirūpinti atsargomis ir išgyventi ilgos apgulties metu. Matydamas, kad veltui švaisto laiką ir atsargas, Hasdrubalas atsisako planų užimti Placenciją ir atsitraukia. Tikėtina, kad tuo metu prie jo kariuomenės prisijungė apytiksliai aštuoni tūkstančiai ligūrų.**

Nėra abejonės, kad 207 m. pr. m. e. pavasarį Hanibalas kūrė planus, kaip jo broliui pasirodžius Italijos šiaurėje jųdviejų pajėgos susijungs, kaip jie apsups romėnus iš skirtingų pusių. Galbūt Hanibalą nustebino, kad Hasdrubalas taip greitai kirto Alpes, tačiau jis jautėsi nusivylęs, kad brolio apgulties operacija taip ilgai užsitęsė. Galbūt tai sugriovė Hanibalo planus. Negana to, Hanibalui pajudėjus palei Agrio upę, piečiau į Brutijų, jį iškart pradėdavo puldinėti romėnų kariuomenė, įsikūrusi Lukanijos Grumento mieste (netoli *Grumento Nova*).*** Hanibalas negalėjo atsikratyti ant kulnų lipusios Gajaus Klaudijaus Nerono kariuomenės, o jo kariai kraujavo po daugybės kovų. Neturėdamas pakankamai išteklių, garsusi karvedys jautėsi įkalintas toli Italijos pietuose.

Roma labai sunerimsta, supratusi, kad didžioji dalis Italijos apsupta dviejų kariuomenių, vadovaujamų brolių Barkų, karvedžių, kurių vienas sėkmingai kariavo prieš romėnus Italijoje, kitas – Ispanijoje. Livijus vėliau netgi prikels brolių tėvo Hamilkaro Barkos šmėklą, garsiojo karvedžio, kurį romėnams buvo nepaprastai sunku sustabdyti Sicilijoje per I Pūnų karą. Be abejonės, Roma buvo susirūpinusi.**** Romėnai dar nebuvo iki galo mobilizavęsi ir žinojo, kad jokiu būdu negali leisti Hanibalo kariuomenei pasiekti Italijos širdį ir prie Romos susijungti su brolio pajėgomis. Kol

* Patrick Hunt, „Rubicon“, in *Encyclopedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall et al. Malden. MA: Wiley-Blackwell, 2012.

** Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 39. Kai kurie istorikai abejoja šiuo skaičiumi (Lazenby, *Hannibal's War*, 189).

*** „Grumentum“, *Princeton Encyclopedia of Classical Sites.*

**** Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 44.

Hasdrubalas buvo toli šiaurėje, Padanijoje, o Hanibalas – lukanų ar brutijų Italijos pietuose, Roma jautėsi ganėtinai saugi, tačiau jei situacija pasikeistų ir jei kartaginiečiams pavyktų išprovokuoti Romą netikėtam mūšiui, panašiai kaip atsitiko Kanuose, pasekmės būtų katastrofiškos. Nėra abejonės, kad būtent tai Hanibalas ir Hasdrubalas, galbūt ir Kartagina, planavo.

Nusprendęs atsitraukti nuo Placencijos, Hasdrubalas nusiuntė šešis raitus pasiuntinius – du numidus ir keturis keltus – su užantspauduotu laišku toli į pietus, kur, jo manymu, turėjo būti Hanibalas. Laiške jis prašė brolį pasitikti jo kariuomenę Italijoje pusiaukelėje, galbūt „Umbrijoje“. Bet Hasdrubalas padarė mažiausiai vieną apgailėtiną klaidą. Gerai nepažinodami svetimos teritorijos ir tai, kad Hanibalas nuolat judėjo – gesindavo gaisrus tai vienoje, tai kitoje vietoje arba skubėdavo į pagalbą sąjungininkams, – pasiuntiniai nusigavo iki pat tolimų Tarento įlankos pakrančių Italijos pietuose, tačiau Tarente pasiklydo. Pasiuntiniai veikiausiai žinojo, kad Roma buvo susigrąžinusi Tarentą (209 m. pr. m. e.), todėl ieškojo Hanibalo Metaponto apylinkėse. Čia jie ir buvo sučiupti romėnų patrulio, kuris gerai pažinojo vietines apylinkes ir iškart pastebėjo svetimšalius. Negana to, antspauduotame laiške, kuris pateko romėnams į rankas sučiupus pasiuntinius, Hasdrubalas rašė beveik atviru tekstu, todėl priešui buvo nesunku nustatyti jo maršrutą. Blogiausia tai, kad Hasdrubalas, užuot perdavęs žinias žodžiu, įdavė į rankas pasiuntiniams neužšifruotą laišką, parašytą pūnų kalba, kurią mokėjo daugelis romėnų vertėjų. Nežinome, ar tardomi pasiuntiniai buvo kankinami, bet akivaizdu, kad laiškas, pakliuvęs į romėnų rankas, labai pakenkė kartaginiečiams. Romėnai perskaitė laišką ir iškart nusiuntė jį vyresniesiems. Kai laiškas pasiekė Klaudijų Neroną, šis iškart persiuntė jį Romai su rekomendacija nedelsiant imtis priemonių.

Taigi, negavęs laiško – galbūt Hanibalas net neįtarė, kad brolis išsiuntė žinią, – Hanibalas nežinojo tikslios Hasdrubalo buvimo vietos, išskyrus tai, kad jis yra kažkur šiaurėje. Tai, kad įvyko toks apmaudus, nedovanotinas, nesusipratimas, parodė, kaip pasikeitusi buvo Hanibalo situacija 207 m. pr. m. e., palyginti su 218–216 m. pr. m. e. Anksčiau Hanibalas

turėdavo didžiulį tinklą karinių žvalgų ir šnipų visose teritorijose, daugelis kurių buvo keltai, mokėję dvi ar net tris kalbas, arba pasamdyti italai informatoriai, lengvai įsimaišydavę tarp vietinių gyventojų ir bendraudavę su romėnų kariuomenės aptarnaujančiu personalu. Dabar Hanibalui gauti informacijos darėsi vis sunkiau ir pavojingiau.* Jo resursai greitai tirpo, o neturėdamas pakankamai sidabro, jis prarado galimybę pasamdyti žmonių, kurie rinktų jam reikiamą informaciją, taigi, dirbusių jam žvalgų skaičius buvo labai sumažėjęs.**

Romai tereikėjo ryžtingai veikti. Konsulo Marko Livijaus Salinatoriaus kariuomenė iškart buvo nusiųsta į šiaurę pasitikti Hasdrubalo, jei jis pasirinks pakrantės kelią. Vėliau jam į pagalbą ateis dar vienas iš dviejų legionų, Porcijaus Licinijaus legionas iš Armino arba kitas, jei Hasdrubalas atžygiuotų iš Etrūrijos per Apeninus. Antrajam legionui vadovavo mums jau žinomas Gajus Terencijus Varonas, kuris palikęs bendražygius gėdingai pabėgo iš Kanų mūšio, bet vis dar buvo populiarus tarp plebėjų rinkėjų. Šie legionai turėjo sulaikyti vienoje arba kitoje Apeninų pusėje pasirodžiusį Hasdrubalą ir priversti jį pasirinkti kelią į vakarus nuo kalnų arba Adrijos jūros pakrante.*** Hasdrubalas su kariuomene (apytiksliai trisdešimt tūkstančių karių) žygiavo Po upės pakrante tiesiai į rytus, veikiausiai Emilijaus keliu, einančiu palei Adrijos jūrą į pietus nuo Armino.**** Čia laukė jungtinės romėnų konsulo Livijaus Salinatoriaus ir pretoriaus Licinijaus pajėgos, pasiruošusios jį sustabdyti. Senatas taip pat baiminosi, kad Hasdrubalas gali pasitelkti į pagalbą įnoringus etruskus iš Etrūrijos, regione, kur anksčiau ar vėliau prasidės maištas.*****

Dar dramatiškesnių pasekmių turėjo tai, kad kitas konsulas, Gajus Klaudijus Neronas, 207 m. pr. m. e. pavasarį pietuose sekiojęs paskui Hanibalą prie Grumento, gavęs žinią apie perimtą laišką ir Hasdrubalo

* Garland, *Hannibal*, 105.

** Austin and Rankin, *Exploration*, 90–91. Autorių manymu, romėnai kopijavo Hanibalą ir iš jo mokėsi rinkti žvalgybinę informaciją.

*** Goldsworthy, *Punic Wars*, 239.

**** Bagnall, *Punic Wars*, 263.

***** Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 38.

judėjimą gegužės mėnesio viduryje, perkels savo kariuomenę į Kanozą (dabar Apulijos Kanoza) už apytikriai pusantro šimto kilometrų į šiaurę – visai netoli Kanų mūšio lauko, kur Hanibalas buvo pasiekęs didžiulę pergalę. Hanibalas taip pat pasitraukė nuo Grumento ir pasuko į šiaurę, paskui žygiuojančius į Kanozą romėnus – romėnų ir Hanibalo kariuomenių manevrai tuo metu priminė katės ir pelės žaidimą. Klaudijui Neronui gana greitai pavyko įtikinti susiskaldžiusius Senato narius leisti jam su kariuomene gegužės mėnesio pabaigoje trumpam palikti Hanibalą ir žygiuoti pasitikti Hasdrubalo, prieš tai pasirūpinus, kad Hanibalas nieko neįtartų ir manytų, jog tebėra saugomas romėnų. Vargu ar tokią taktinę gudrybę, tarsi paimtą iš Hanibalo karybos vadovėlio, romėnai būtų sugalvoję 218–216 m. pr. m. e.

GAJUS KLAUDIJUS NERONAS

Gajus Klaudijus Neronas priklausė labai kilmingai ir gerbiamai šeimai, Klaudijų dinastijai. Jis buvo vienas iš labiau patyrusių karvedžių, sparčiai darančių karjerą užsitęsusiame II Pūnų kare. Klaudijus Neronas anksčiau tarnavo giminaičio herojiško konsulo Marcelo kariuomenėje, kuri 214 m. pr. m. e. Kampanijoje apgynė Nolos miestą nuo Hanibalo – kylančiam jaunam pareigūnui tai buvo puiki patirtis. Vėliau, būdamas kariniu pretoriumi ir civiliu propretoriumi,* kaip ir priklausė kariuomenės pareigūnui pagal romėnų *cursus honorum* sistemą būsimam elitiniam karvedžiui, Klaudijus Neronas dalyvavo Kapua apsiaustyje 212–211 m. pr. m. e.** Galbūt Klaudijus Neronas buvo vienas iš karo pareigūnų, tarnavusių Kampanijoje tuo metu, kai Marcelo kariuomenė 214 m. pr. m. e. atrėmė Nolos

* Propretoriumi, vyriausiuoju provincijos pareigūnu, buvo skiriami pareigūnai, prieš tai tarnavę pretoriais. Pretoriai paprastai būdavo karo vadai ar renkami magistratai. Taip pat žr. Pat Southern, *The Roman Army: A Social and Institutional History.* New York: Oxford University Press, 2007, 331, 339.

** Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, vol. 4, ed. G. Wissowa et al. Stuttgart, Ger., n.d., 7, 246.

miesto puolimą, apie kurį rašoma ankstesniame skyriuje, ir galbūt savo akimis įsitikino, jog Hanibalas, kad ir koks genialus, nėra neįveikiamas.* Gabus ir greitai besimokantis romėnų karo pareigūnas Klaudijus Neronas netgi išmintingai pasinaudojo viena iš Hanibalo taktinių gudrybių, kovodamas prieš patį Hanibalą. Grumente jis iš pasalų užpuolė Hanibalo karius iš dviejų pusių. Puiki taktinė gudrybė, kaip Livijus pasakys, „iš priešo karybos vadovėlio". Kad ir nelabai romėniška, tokia priešo taktika labai vargino Hanibalo kariuomenę.**

Taigi, kad ir kokie buvo Klaudijaus Nerono siekiai, jam pavyko įtikinti neryžtingą Senatą, būgštavusį, kad sprendimas atitraukti kariuomenę nuo Hanibalo ir išsiųsti ją į šiaurę susiremti su Hasdrubalu Romai gali būti pragaištingas, jei Hanibalas įtars apgaulę ir supratęs, kad nebėra saugomas, patrauks paskui Klaudijų. Klaudijus Neronas atrinko šešis tūkstančius pačių geriausių ir stipriausių savo kariuomenės vyrų – prityrusių ir ištvermingų karo veteranų – ir tūkstantį geriausių raitininkų. Vos tik sutemo, Klaudijus Neronas su geriausiais kariais tyliai, niekam nematant, paliko stovyklą ir patraukė į šiaurę. Likusius karius jis paliko stovykloje, kad Hanibalas manytų, jog tebėra saugomas romėnų.

IŠ VENOZOS Į METAURĄ

Atstumas nuo Venozos iki Metauro upės buvo beveik 500 kilometrų, todėl Klaudijus turėjo skubėti. Dieną naktį nedidelė Klaudijaus kariuomenė žygiavo rytine Apeninų kalnų papėde, veikiausiai palei Adrijos jūrą kiek toliau nuo pakrantės.*** Kariuomenei trūko maisto atsargų – su papildomu

* Plutarch, *Life of Marcellus*, 11.3–12.3.

** Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 41. Livijus rašo, kad Hanibalas prarado aštuonis tūkstančius karių ir šešis dramblius. Nors Livijus rašo, kad žuvę kariai buvo kartaginiečiai, tačiau labiau tikėtina, kad tai buvo brutijai ar kitos gentys.

*** Ten pat, 46. Livijus tiksliai nenurodo, kokiu keliu žygiavo kariuomenė iš Pičeno ir iš *Praetuti* (*Aprutium* ar *Praetutium*, kažkur dabartiniame Abrucų regione). Taip pat žr.: Colin Adams, Ray Laurence, eds., *Travel and Geography in the Roman Empire*. London: Routledge, 2001, 74; ir daug vėlesnius šaltinius (Sonia Antonelli, *Il Territorio di Aprutium, Aspetti e forme delle dinamiche insediative tra Ve XI seculo*. Palombi Editore, 2010).

kroviniu kariuomenė žygiuotų daug lėčiau, – todėl jie labai priklausė nuo vietinių gyventojų, per kurių turtingas žemes žygiavo. Gyventojai veikiausiai buvo dosnūs savo gynėjams. Be abejo, jiems padėjo ir prie Adrijos jūros pakrantėje gyvenę picenai,* kurie niekada nerėmė Hanibalo. Romėnų kariai nešėsi tik savo ginklus, o maitinosi tuo, ką pavykdavo gauti kelyje. Jie žygiavo labai sparčiai, manoma, mažiausiai septynias dienas, nors tikslių duomenų neturime. Vargu ar kariuomenė per dieną galėjo nužygiuoti daugiau nei penkiasdešimt kilometrų, net jei maršrutas į šiaurę nuo Apulijos per Ankoną, svarbiausią Pičeno miestą, ketvirto šimtmečio pradžioje įkurtą graikų kolonistų iš Sirakūzų, buvo gana nesudėtingas. Vietovė tarp Apulijos ir Ankonos yra kalvota, o palei jūros pakrantę nusidriekusios lygumos. Nežinome, ar Klaudijus Neronas žygiavo per kalnus, ar pasirinko lengvesnį kelią jūros pakrante, tačiau jis žygiavo labai greitai, o Hanibalo žvalgai nepastebėjo naktį iš stovyklos pasitraukiančių karių. Net jei Hanibalas būtų pastebėjęs, kad priešo stovykloje nebėra septynių tūkstančių karių, ir nuskubėjęs paskui juos, veikiausiai būtų buvęs sustabdytas, nes Venozoje buvo likusios gana didelės romėnų pajėgos, kurioms vadovavo legatas (aukšto rango romėnų karo pareigūnas, patricijus ar Senato rango tarnautojas) Kvintas Katijus, tikriausiai buvęs pavaldus Kanosos regiono prokonsului Fulvijui Flakui. Taigi, net jei Hanibalas būtų sužinojęs apie apgavystę, vargu ar būtų prasiveržęs pro trisdešimties tūkstančių karių „sieną“, skyrusią Venozą nuo Kanosos.**

Palikęs stovyklą, Klaudijus Neronas iškart nusiuntė raitininkų konvojų vyresniajam konsului Livijui Salinatoriui, kuris jau buvo atvykęs iš Armino ir įkūręs stovyklą netoli Hasdrubalo – prie Senos ant Metauro upės, netoli Flaminijaus kelio.*** Sena, dar vadinama Senigalija (arba Sena Galika),**** buvo Romos pakrantės kolonija, kuri anksčiau priklausė Ankonos provincijoje prie Misos upės gyvenusiai senonų genčiai. Dabar Senigalija įsikūrusi

* Strabo, *Geography*, 5 knyga, 4.2.
** Lancel, *Hannibal*, 147.
*** Strabo, *Geography*, 5 knyga, 4.2.
**** Lancel, *Hannibal*, 147.

už keliolikos kilometrų nuo Metauro upės žiočių prie Adrijos jūros. Panašu, kad Hasdrubalas žinojo, jog yra stebimas netoliese įsikūrusių romėnų jungtinių pajėgų, kurioms vadovavo Livijus Salinatorius ir Licinijus.

Klaudijus Neronas su kariuomene atvyko naktį, niekieno nepastebėtas. Žygiuodamas iš pietų į šiaurę, jis, be abejo, nuolat siuntė žvalgus į priekį ir stengėsi pasirinkti saugiausią kelią, kad nesusidurtų su kartaginiečiais, kurie tuo metu veikiausiai judėjo priešinga kryptimi pakrante ir netrukus turėjo pasirodyti iš rytų. Kad niekas nesuuostų romėnų kariuomenės padidėjimo, Klaudijaus Nerono kariai įsikūrė Livijaus Salinatoriaus karių palapinėse. Kadangi daugiau palapinių pastatyta nebuvo, iš šalies stovykla neatrodė padidėjusi, tad pūnų žvalgai dieną nieko įtartino nepastebėjo.* Susigrūdę palapinėse romėnų kariai praleido nepatogią naktį, tačiau ši Hanibalo stiliaus taktinė gudrybė puikiai pavyko. Nepaisydamas Livijaus Salinatoriaus protesto, vieno iš dviejų vadų, kuris tądien turėjo vadovauti kariuomenei, pasitaręs su savo kariuomenės vadais, Klaudijus Neronas su pavargusia po kelionės kariuomene nutarė kitą dieną užpulti Hasdrubalą.

Kol Hasdrubalas nežinojo, kad prieš jį sutelktos daug didesnės pajėgos, nei jis tikėjosi, tol Klaudijus Neronas turėjo pranašumą, kurio visai nenorėjo prarasti. Jam pavyko įtikinti vyresniuosius vadus, kad užpuolę Hasdrubalą netikėtai jie padarys jam daugiau žalos. Su literatūriniais išvedžiojimais, retorika nenusileisdamas Tukididui, Livijus pasakoja apie Klaudijaus Nerono prieš mūšį pasakytas kalbas ir *oratio recta* (kreipimąsi). Kaip rašo Livijus, tai nulėmė tolesnius įvykius.** Dar Venozoje Klaudijus Neronas drąsino ir įtikinėjo savo vyrus. Jis sakė, kad kariai labai svarbūs romėnų kariuomenei, kad jų indėlis, nors ir nedidelis, gali nulemti didžiulės romėnų kariuomenės pergalę. Vien savo pasirodymu jie galėjo sutrikdyti nepasiruošusį Hasdrubalą. Dieną prieš mūšį, kai kariai dar buvo pusiaukelėje, Klaudijus Neronas nuolat ragino juos žygiuoti greičiau, nes

* Potter, *Roman Italy*, 135–137.

** Elizabeth Keitel, „The Influence of Thucydides 7.61 – 71 on Sallust Cat. 20 – 21“, *Classical Journal*, 82, no. 4, 1987, 293–300, ypač 295n8. Autorė nurodo net penkias retorines priemones: refleksiją, pompastiką, mokymą, reziumavimą ir pasikartojimą.

nepasiekus tikslo laiku mūšis galėjo būti pralaimėtas. Bet koks delsimas galėjo paversti jų pastangas niekais. Klaudijus aiškino, kaip svarbu pasinaudoti pranašumu, kokį romėnai turėjo, kol Hanibalas šalies pietuose nieko neįtarė. Broliai Barkos galėjo susijungti, o tuomet prieš juos kovoti bus žymiai kebliau. Jei Hanibalas toli pietuose supras, kad dalis jį saugojusių karių pasitraukė, jis netrukus atskubės Hasdrubalui į pagalbą ir įveikti jį bus daug sunkiau.

Išaušus rytui, romėnų kariuomenė jau buvo mobilizuota. Hasdrubalo ir romėnų stovyklas veikiausiai skyrė ne daugiau kaip septyni šimtai metrų. Kaip teigia šį istorinį mūšį aprašęs Livijus,* Hasdrubalas, nusprendęs su maža raitininkų palyda apžiūrėti apylinkes, priešais pastebėjo keistą kariuomenę su senais skydais ir išvargusiais arkliais. Hasdrubalas labai nustebo, nes anksčiau šių karių nebuvo pastebėjęs. Hasdrubalui kilo įtarimas, kad galbūt romėnų kariuomenė sulaukė pastiprinimo, todėl jis nusiuntė savo žvalgus apžiūrėti priešo stovyklos. Bet grįžę žvalgai pranešė, kad stovykloje niekas nepasikeitę ir daugiau palapinių nėra. Turėdamas prieštaringą informaciją, patyręs karvedys įtarė klastą, todėl su savo vyrais pasitraukė iš stovyklos, nusprendęs nepulti. Tiesa iškart paaiškėjo, kai romėnų stovykloje nuaidėjo trimitų garsai: vienas pretoriaus Licinijaus stovyklos, kitas, žinoma, konsulo Livijaus Salinatoriaus stovyklos. Hasdrubalas buvo pernelyg prityręs karvedys, kad neatskirtų pretoriaus signalo nuo konsulo. Įtarimai, kad jam pasipriešinti buvo sutelktos dviejų konsulų kariuomenės, o ne viena, kaip jis anksčiau manė, pasitvirtino. Daugelis mano, kad ši detalė pernelyg tikroviška, kad būtų išgalvota. Vienaip ar kitaip, Hasdrubalas dabar turėjo įvertinti pasikeitusią situaciją ir priimti sprendimą. Ar jis turėjo galimybių įveikti daug didesnę romėnų kariuomenę? Gal vėliau prisijungusi kariuomenė prieš tai sutriuškino jo brolio Hanibalo kariuomenę? Gal jis pavėlavo atvykti į Italiją? O gal broliui siųstas laiškas pateko priešui į rankas? Kad ir kokie atsakymai į šiuos klausimus, Hasdrubalui buvo aišku, jog jo padėtis nepavydėtina. Taigi, jis nusprendė nepulti romėnų ir tą pačią

* Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 47.

dieną paskubomis pasitraukė nuo Senos kiek toliau į pietryčius, apsvarstyti, ką toliau daryti. Kai kurie istorikai mano, kad staigus Hasdrubalo atsitraukimas nuo Metauro upės labai išgąsdino jo karius. Pajutę pavojų kariai prarado pasitikėjimą. Atsitiko blogiausia, kas gali atsitikti prieš mūšį, – karius sukaustė baimė.* Nuo tos akimirkos kariuomenę persekios tik nesėkmės.

Nenorėdamas į Senalesą žygiuoti upės pakrante, Hasdrubalas pasisamdė vietinius vedlius ir iškart patraukė į vakarus. Jei patyrinėsime šiuolaikinius palydovinius žemėlapius, pamatysime, kad Metauro upė daro daug net keliolikos kilometrų ilgio kilpų. Tuo metu daugelyje vietų upė tekėjo per tankius miškus. Pradedant nuo vietovės, dabar vadinamos Calcinelli, šiaurinėse Metauro upės kilpose krantai abiejose pusėse buvo statūs su giliais, išgraužtais nuo netoliese esančios plynaukštės tekančio vandens, grioviais.** Tačiau vedliai, kaip greitai paaiškėjo, buvo nepatikimi ir pažado parodyti saugų kelią ir padėti persikelti per upę pavojingoje vietoje neištesėjo. Jie įvedė Hasdrubalą į aklavietę ir nutaikę tinkamą progą pabėgo. Tikėtina, kad vedliai galėjo būti susimokę su romėnais.

Romėnai lipo kartaginiečiams ant kulnų. Hasdrubalas vylėsi, kad stojus nakčiai jam pavyks atsikratyti persekiotojų. Galbūt jis norėjo patraukti į miškingus kalnus ir ten pasislėpti, o gal norėjo žygiuodamas palei Metauro upę pasiekti Apeninus ir kirsti kalnus. Galime tik spėlioti, kokie buvo jo ketinimai,*** bet romėnai buvo labai arti ir vargu ar Hasdrubalas turėjo galimybę pabėgti nepastebėtas.

Hasdrubalui veikiausiai taip pat nedavė ramybės klausimas, kas nutiko Hanibalui, kodėl jis nesutiko jo Italijos šiaurėje ir kodėl vietoje brolio jį pasitiko romėnų kariuomenė? Hasdrubalo kariuomenė bėgo, ir tai kėlė nerimą sąjungininkams keltams bei vedliams. Padėtis dar labiau pablogėjo, kai po nakties dingo du vedliai – galbūt jie išsigando, kad gali įstrigti su kariuomene. Netekęs vedlių Hasdrubalas buvo priverstas visiškoje tamsoje žygiuoti palei upės vagą, vingiuojančią per plynaukštę. Jis

* Bradford, *Hannibal*, 192.
** Caven, *Punic Wars*, 214. Autoriaus manymu, mūšis galėjo vykti netoli Sant Andželo.
*** Lazenby, *Hannibal's War*, 188.

veikiausiai ieškojo tinkamos brastos,* kur galėtų saugiai su kariuomene persikelti per upę, bet, matyt, pasiklydo vienoje iš daugybės Metauro upės kilpų. Paryčiui juos pasivijo romėnai. Kaip rašo Livijus, Hasdrubalas įstrigo viename iš „daugybės gilių upės vingių“**. Daugelis Hasdrubalo keltų išsibarstė. Vieni pasitaikius progai pabėgo, kiti įkūrė stovyklą ten, kur Hasdrubalas anksčiau ketino apsistoti, tačiau sužinojęs, kad romėnai netoli, atsisakė šios minties. Atsilikę nuo visų keltai galbūt sustojo numigti – Hasdrubalo karinei struktūrai byrant, matyt, ėmė svyruoti ir keltų lojalumas. Vyrai buvo gerokai apsvaigę nuo vyno.*** Senu papratimu daugelis keltų sumigo grupelėmis, išsibarstę palei stačius tarpeklius arba upės pakrantėje, atsilikę nuo Hasdrubalo tamsoje žygiuojančios kariuomenės. Romėnai labai greitai pasivijo Hasdrubalą veikiausiai todėl, kad jie žygiavo plynaukšte, kiek toliau nuo vingiuotos upės, darančios daugybę ilgų kilpų, galbūt pasisamdę prityrusius vietinius vedlius. Didžioji dalis romėnų galėjo eiti pačiu tiesiausiu keliu nuo Senos, dvigubai sutrumpindami kelią, o Hasdrubalo judėjimo kryptį jiems iš tolo galėjo rodyti žvalgai.

Kitą rytą – taip pat per vidurvasario saulėgrįžą, galbūt net tą pačią dieną, kai Hanibalas prieš gerą dešimtmetį sumušė romėnus prie Trazimeno ežero – pavargęs nuo bėgimo Hasdrubalas staiga suvokė, kad atsidūrė spąstuose, – prieš jį stovėjo triukšminga, pulti pasiruošusi ir ginklais mojuojanti romėnų kariuomenė. Nežinome, ar Hasdrubalas turėjo galimybę ištrūkti iš upės kilpos, tačiau romėnams pastojus kelią jis neturėjo kur bėgti, nes jam už nugaros buvo status Metauro upės krantas. Tad karvedys buvo priverstas priešintis romėnams. Įspraustas nedideliame plote, Hasdrubalas sau iš dešinės išrikiavo penkiolika dramblių, o už jų – ispanų pajėgas. Dar likusius keltus jis išrikiavo kalno šlaite sau iš kairės.

Hasdrubalas žinojo, kad romėnams bus sunku kovoti su keltais ant kalno šlaito, o jo apačioje išrikiuoti drąsūs ispanų kariai galėjo atlaikyti

* Peddie, *Hannibal's War*, 179.
** Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 47.
*** Polybius, *Histories*, 11 knyga, 3.1.

agresyvų romėnų puolimą. Livijaus Salinatoriaus kariuomenė pradėjo pulti Hasdrubalo ispanus. Ispanų karių buvo mažiau nei romėnų, tačiau jie narsiai kovėsi ir trauktis neketino. Porcijus Licinijus puolė Hasdrubalo karius centre. Iš pradžių nė viena pusė neturėjo persvaros, nes Hasdrubalo strategiškai gerai išdėstyti likę keltai sugebėjo sumažinti gausesnės priešo kariuomenės pranašumą – panašu, kad Hasdrubalas panaudojo vieną iš daugelio savo brolio taktinių gudrybių. Tačiau kitaip nei Hanibalas, jis neturėjo laiko pabėgti ir jam į pagalbą neatskubėjo pasaloje laukę kariai.

Pūnų karo drambliai buvo nevaldomi, todėl iš jų būta menkai naudos. Neturėdami vietos judėti panikuojantys gyvuliai trypė ir kartaginiečius, ir romėnus. Šeši drambliai krito vos mūšiui prasidėjus – vieni buvo nukauti ietimis kartu su jų dresuotojais, kiti užmušti pačių dresuotojų – supanikavusiems drambliams pradėjus pulti kartaginiečius, dresuotojai ėmė spygliuotomis buožėmis daužyti jiems per galvas. Mažiausiai keturi drambliai prasiveržė pro romėnų linijas ir nubėgo į laukus, kur ilgai klajojo be tikslo, kol vėliau buvo sugaudyti. Vieni dresuotojai tiesiog paleido dramblius, kitus drambliai nusinešė į priešo karių gretas.* Atvirame kovos lauke koviniai drambliai gali būti pavojingas ginklas, bet stačioje upės pakrantėje jie buvo visai nenaudingi.

Greitai supratęs, kad neįveiks įkalnėje išsirikiavusių keltų ir negalės apeiti kartaginiečių dešiniojo sparno, kurį saugojo status šlaitas, Klaudijus Neronas nusprendė pakeisti taktiką ir imtis gudrybės. Priešakinės linijos karius palikęs kautis su keltais, didžiąją dalį karių jis atitraukė, o mažesnę grupę perkėlė už Livijaus Salinatoriaus pajėgų, išsirikiavusių atviresnėje vietoje. Prityrę Hasdrubalo ispanų kariai dabar turėjo atlaikyti puolimą iš dviejų pusių – iš užnugario juos puolė Klaudijaus Nerono pajėgos, o iš priekio – Livijaus Salinatoriaus. Šis gudrus Klaudijaus Nerono manevras nulėmė mūšio prie Metauro baigtį. Kad ir kaip narsiai kovojo Hasdrubalas ir ispanų kariai, jie nepajėgė atremti dvigubo puolimo.

* Ten pat, 1.12; Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 49.

Kaip rašo Polibijus, jie buvo „sukapoti į gabalus“*. Keltai, matydami, kad ispanai išskersti, ir kad nepajėgs pasipriešinti, gal net anksčiau, pradėjo bėgti iš mūšio lauko. Hasdrubalas suprato, kad mūšis pralaimėtas. Jis drąsiai tarsi savižudis metėsi į mūšio lauką, kur vyko aršiausia kova, ir žuvo. Karvedys nenorėjo būti paimtas į nelaisvę ir surakintas grandinėmis, todėl pasirinko garbingą mirtį.

Po mūšio romėnai nuniokojo kartaginiečių stovyklą ir nužudė miegančius keltus, kurie vos galėjo pajudėti. Susirinkę karo trofėjus ir paėmę į nelaisvę pasidavusius priešo karius, romėnai triumfavo – veikiausiai jiems tai buvo pirma reikšminga pergalė Italijoje. Didis karvedys Hasdrubalas Barka buvo nužudytas – netrukus jam bus nukirsdinta galva, – taigi, Roma po daugybės metų nusivylimų pirmąkart galėjo atsidusti su palengvėjimu. Kai pailsėję romėnų kariai pagaliau protu ir širdimi suvokė, kas įvyko, žinia apie pergalę Flaminijaus keliu ėmė skrieti į Romą kaip žaibas. Girdėję tik gandus miestiečiai, vos pamatę romėnų pasiuntinius švytinčiais iš laimės veidais išdidžiai jojančius Senato link, iškart suprato, kad iš tiesų pasiekta pergalė. Visa Roma šventė pergalę prie Metauro. Džiaugsmingai šūkaudami žmonės skubėjo į miesto širdį pasidžiaugti, kad Roma pagaliau atsikratė daugelį metų juos persekiojusios šmėklos. Nors užsitęsęs karas toli gražu nebuvo baigtas, žmonėms tądien atrodė, kad saulė Romoje šviečia skaisčiau.

Po mūšio Klaudijus Neronas su pavargusia kariuomene iškart išskubėjo atgal į Venozą. Nelėtindamas tempo, miestą jis pasiekė apytiksliai po dviejų savaičių – anksčiau, nei Hanibalą pasieks žinia apie romėnų pergalę ir brolio mirtį. Senajame Pasaulyje, jei neturėjai plataus tinklo raitų žvalgų ir šnipų, žinios už penkių šimtų kilometrų galėjai sulaukti ne anksčiau kaip po dviejų savaičių. Romėnai padarė viską, kad Hanibalas nieko neįtartų. Žinant, kaip veikia romėnų patricijų politinė sistema, veikiausiai nieko neturėtų stebinti tai, kad visa šlovė už pergalę atiteko ne konsului Klaudijui Neronui, kuris iš tiesų buvo jos nusipelnęs,

* Polybius, *Histories*, 11 knyga, 1.11.

o konsului Livijui Salinatoriui, vadovavusiam didesnėms pajėgoms. Tuo metu Klaudijus buvo daug garsesnių šeimų, tokių kaip Emilijų, Fabijų, Kornelijų ir kitų dinastijų, šešėlyje. Ar Klaudijus Neronas buvo nusivylęs, niekada nesužinosime, tačiau žinome, kad jis garbingai tarnavo iki gyvenimo pabaigos, taip ir nepasitraukęs iš šešėlio.* Kita vertus, galbūt jis nebuvo sutiktas kaip herojus todėl, kad iškart isskubėjo į Lukanijos stovyklą, užuot lydėjęs Livijų Salinatorių į Romą, kur vyresnis konsulas minios buvo sutiktas kaip tautos didvyris.

Apmaudžiausia jam tai, kad mūšyje prie Metauro, kaip rašys Polibijus (kitaip nei Livijus),** žuvo tik dešimt tūkstančių kartaginiečių ir keltų. Sakydamas „kartaginiečiai", Polibijus veikiausiai turi galvoje taip pat ir ispanus bei kitų Afrikos tautų karius.*** Keli aukšti kartaginiečių kariuomenės pareigūnai buvo paimti į nelaisvę ir laikomi išpirkai. Po pralaimėto mūšio pasitraukę keltai daugiau niekada nebus kartaginiečių sąjungininkai. Romėnai, kita vertus, prarado vos du tūkstančius karių. Mūšis prie Metauro buvo pats žiauriausias mūšis po Kanų, tik šįkart nugalėtojai ir nugalėtieji susikeitė vietomis. Šis mūšis buvo lemiamas, suteikęs karo užgrūdintai Romai pasitikėjimo, sumenkinęs Hanibalo šlovę ir nugramzdinęs į užmarštį didžiąsias jo pergales. Nebeliko grėsmės, kad Italiją gali užpulti dviejų Barkų kariuomenės.

Galbūt todėl, kad tebebuvo romėnų apsuptyje ir sumažėjus ištekliams neturėjo pakankamai žvalgybinių resursų, Hanibalas apie kartaginiečių sutriuškinimą prie Metauro sužinojo vėliau nei romėnai. Klaudijus Neronas savotiškai triumfavo. Jis turėjo tai, ko neturėjo Livijus Salinatorius

---

* Bagnall, *Punic Wars*, 263–267.

** Nors Polibijus (Polybius, *Histories*, 11 knyga, 3.2–3.3) nerašo, kiek Hasdrubalo kariuomenėje buvo karių, jo manymu, mūšyje prie Metauro žuvo dešimt tūkstančių kartaginiečių. Livijus (Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 49), kita vertus, rašo, kad mūšyje žuvo penkiasdešimt septyni tūkstančiai kartaginiečių. Tai mažai tikėtina. Livijus anksčiau rašo (25 knyga, 6), kad romėnai atkeršijo už Kanuose žuvusius romėnus (jis sutinka, kad Kanuose žuvo penkiasdešimt tūkstančių romėnų), tad veikiausiai sąmoningai padidina žuvusių prie Metauro kartaginiečių karių (kartu su karvedžiu Hasdrubalu) skaičių, norėdamas parodyti, jog Roma atkeršijo kartaginiečiams dėl pralaimėjimo prie Kanų ir dėl romėnų karvedžio Emilijaus Paulo žūties. Tačiau Italijos istorija buvo kitokia, nei norėjosi Livijui.

*** Lazenby, *Hannibal's War*, 190.

ir jo draugai, kuriems atiteko visa šlovė už pergalę. Jei istorija nemeluoja, tuo metu, kai romėnų raitininkų konvojus buvo įleistas į Hanibalo stovyklą, kaip buvo sutarta diplomatinių paliaubų metu, garsusis karvedys sėdėjo palapinėje ir galbūt svarstė, kur galėtų būti jo brolis. Pralėkdamas pro šalį raitininkas į palapinę įmetė maišą. Kai Hanibalas praskleidė maišą ir pamatė jo turinį, net atšoko iš išgąsčio. Maiše buvo kruvina Hasdrubalo brolio galva. Pasakojama, kad Hanibalas tuomet pasakė: „Čia guli Kartaginos likimas.“

DVIDEŠIMT PIRMAS SKYRIUS

ROMOS TRIUMFAS. IŠ ISPANIJOS Į ITALIJĄ

Po pergalės prie Metauro upės Roma su palengvėjimu atsikvėpė, o Senatas paskelbė trijų dienų padėkos šventę. Grįžęs į Venozą Klaudijus Neronas pasirūpino, kad Hanibalas iš toli pamatytų keletą grandinėmis surakintų afrikiečių karių. Jei šis reginys ir sukrėtė Hanibalą, jis to neparodė ir nesuteikė romėnams pasitenkinimo. Hanibalas netrukus grįžo į Brutijų. Nė viena romėnų kariuomenė nenusekė jam iš paskos, nors veikiausiai akylai stebėjo net iš kelių pusių. Tuo metu Hanibalui buvo likę tik du nedideli uostai: Krotonės uostas Italijos „pėdos kelties guzelyje" Taranto įlankos vakarinėje pusėje, kur Hanibalas evakavo savo pajėgas iš Metaponto, ir Lokrio uostas, įsikūręs kiek toliau į pietus Jonijos įlankos pakrantėje, Italijos „pėdos piršte" – kitoje „piršto" pusėje, už kalnų, buvo Regijus. Netrukus Hanibalas praras ir Lokrio miestą: 205 m. pr. m. e. Scipionas, iš Sicilijos persikėlęs į Regijų, padedamas miestiečių susigrąžins jį. Taigi, Hanibalo valdos toliau tirpo ir jo įtaka mažėjo, o fortūna dabar vis dažniau šypsojosi romėnams. Kaip vienas tyrinėtojas teisingai pastebėjo: „Romėnai, kad ir kokie nekompetentingi ir susiskaldę kartais būdavo jų vadai, nepasitraukė iš mūšio arenos, nes kiekvienas Romos pilietis buvo auklėjamas patriotine karine dvasia.*

* Bagnall, *Punic Wars*, 89.

HANIBALAS NUVYKSTA Į LACINIJAUS KYŠULĮ IR ŠVENTYKLOJE PALIEKA BRONZINĘ PLOKŠTĘ

Maždaug tuo metu Roma buvo palikusi Hanibalą ramybėje, įkalintą pietuose, Italijos „pėdoje“. Nuo 206 iki 205 m. pr. m. e. Hanibalas beveik nekariauja – šiaip ar taip, nedaug buvo likę teritorijų ar sąjungininkų, kuriuos reikėtų ginti. Taigi, mažai turėdamas ką veikti, Hanibalas galbūt dažniau susimąsto apie savo likimą. Matydamas, kad romėnų kariuomenės ne persekioja, o tik stebi jį iš saugaus atstumo, Hanibalas galbūt pradeda abejoti, ar jis tebėra Romai grėsmingas.

Tuomet garsusis karvedys, veikiausiai pirmą kartą gyvenime, padarys tai, kas strateginiu ir taktiniu požiūriu atrodo neracionalu. Jis nuvyks į Junonos šventyklą Lacinijaus kyšulyje (dabar vadinamą Kolonės kyšuliu) ir prikals bronzinę plokštę, kurios, kaip ir didelės dalies šventyklos, seniai nebėra, bet kurią matė Polibijus ir daugelis kitų. Kaip žinome iš finikiečių ir etruskų ankstyvojo laikotarpio stiliaus auksinių Pyro plokščių,* Hanibalo protėviams finikiečiams Junona (arba *Uni*) buvo deivės Astartės atitikmuo Italijoje – būtent tuo remiasi Vergilijaus mitinis simbolizmas pasakojime apie Junoną ir karalienę Didonę „Eneidoje“, – todėl suprantama, kad kartaginiečiai lankydavosi Junonos šventykloje.** Mes nežinome viso teksto, kurį Hanibalas surašė pūnų ir graikų kalbomis, tačiau jei Livijus neklysta, plokštėje jis išvardijo visus savo pasiekimus ir *res gestae* (nuveiktus darbus).*** Polibijus savo akimis matė plokštę ir visus skaičius apie Hanibalo kariuomenę įvairiais jo ilgo žygio, prasidėjusio 218 m. pr. m. e., etapais pateikia remdamasis šia plokšte.****

* Philip C. Schmitz, „The Phoenician Text from the Etruscan Sanctuary at Pyrgi“, *Journal of the American Oriental Society*, 115, no. 4, 1995, 559–575.

** Vergilijaus „Eneida“ (4 giesmė). Vergilijaus „Eneidoje“ deivė Junona suartėja su kartaginiečių karaliene Didone, ir Junona padaro Didonę savo žyne. Didonė pasiaukoja deivei. Persekiojamas Junonos dieviškos rūstybės, Enėjas miršta nuo karalienės prakeiksmo. Kartaginos ir Romos nesantaiką Vergilijus iš dalies aiškina tuo, kad Didonė išdavė Enėją. Graudžioje Henrio Perselio operos „Didonė ir Enėjas“ giesmėje „Didonės rauda“ išliejamas karalienės, kuri vėliau nusižudo, sielvartas.

*** Livy, *History of Rome*, 28 knyga; *Final Conquest in Spain*, 46.16.

**** Polybius, *Histories*, trans. Paton, 3 knyga, 33.18. Polibijus rašo: „Lacinijaus kyšulyje mačiau bronzinę plokštę, ant kurios pats Hanibalas, tuo metu, kai buvo Italijoje, surašė šiuos skaičius. Manau, kad iš pirmų lūpų paimti duomenys yra patikimi, todėl nusprendžiau pasinaudoti šiuo šaltiniu.“

Keletas istorikų abejoja duomenų tikslumu ir mano, kad bronzinėje plokštėje Hanibalas galėjo surašyti savo siekius,* daugelį kurių jam galbūt nepavyko įgyvendinti. Kai kurie istorikai taip pat pastebi, kad Livijus galbūt sąmoningai ilgai nekalba apie bronzinę plokštę ir prabyla apie ją tik 28-oje savo knygoje, taip nutiesdamas literatūrinį tiltą tarp praeities ir ateities: „Hanibalo pergalės Italijoje liko praeityje, o ateitis priklausė Scipionui."** Kad ir kokie buvo Livijaus retoriniai tikslai, jis veikiausiai neklydo, manydamas, kad Hanibalas tuo metu vis dažniau susimąstydavo apie savo penkiolikos metų viešnagės Italijoje palikimą ir norėjo nesvetingoje žemėje palikti ženklą, kurį romėnai vėliau be gailesčio ištrins. Jei Livijus teisingai įvertino Hanibalo dvasinę būseną, įkalintas brutijų žemėse Hanibalas veikiausiai dažnai galvodavo apie Hasdrubalo pralaimėjimą bei mirtį ir tikriausiai abejojo, ar dar sulauks paramos iš Kartaginos.

ILIPOS MŪŠIS. KARTAGINA IŠSTUMIAMA IŠ ISPANIJOS

Iki pat 206 m. pr. m. e. Ispanija vis dar buvo kartaginiečių karo arena. Kartagina buvo išsiuntusi du savo karvedžius, jaunesnįjį Hanibalo brolį Magoną Barką ir Hasdrubalą Giską, kariauti pietinėse Ispanijos žemėse į vakarus nuo Kartaginos. Šalia dabartinės Sevilijos prie Gvadalkivyro upės, vos už šimto kilometrų nuo pietinių Ispanijos pakrančių ir už apytiksliai 450 kilometrų į vakarus nuo Kartaginos, buvo įsikūręs Romos okupuotas Ilipos miestas – taip giliai romėnai jau buvo įsiskverbę į pūnams ilgą laiką priklausiusias teritorijas Ispanijoje.

Dvi kartaginiečių raitininkų pajėgos, vadovaujamos Magono ir numidų karaliaus Masinisos, ruošėsi užpulti ką tik stovyklą įkūrusį Scipioną. Scipionas tikėjosi puolimo ir ruošėsi. Už kalvos jis paslėpė kavaleriją, kuri turėjo

* Lancel, *Hannibal*, 157.
** Mary K. Jaeger, „Livy, Hanibalas's Monument and the Temple of Juno Lacinia at Croton", *Transactions of the American Philological Association (TAPA)*, 136, 2006, 389–414, ypač 390; kiti Livijaus tekstą laiko *caesura* (lot. perkėlimu) (390n3).

užpulti pūnus iš užnugario ir išprovokuoti mūšį. Romėnų ir kartaginiečių pajėgos buvo apylygės: kartaginiečiai turėjo apytiksliai 50 000 pėstininkų ir 4500 raitininkų, jei Livijus neklysta,* o romėnai, anot Polibijaus,** 45 000 pėstininkų ir tiek pat raitininkų kaip kartaginiečiai. Abi kariuomenės išsirikiavo mūšiui, tačiau kovinių veiksmų nepradėjo – įvyko tik keletas nedidelių pėstininkų ir raitininkų susirėmimų, kurių metu priešininkai įvertino vieni kitų pranašumus ir trūkumus. Tai kartojosi keletą dienų. Kartaginiečių pajėgoms vadovavo Hasdrubalas Giskas. Planuodamas mūšio strategiją, Scipionas įvertino visas galimybes, taip pat ir priešo kariuomenės pajėgumus. Jis pastebėjo, kad kartaginiečiai nėra labai drausmingi ir rytais labai lėtai rikiuojasi galimam mūšiui. Taip pat pastebėjo, kad Hasdrubalas libių pėstininkus išdėsto rikiuotės centre, o dramblius sparnuose. Turėdamas pakankamai informacijos apie priešo pajėgas, Scipionas sukuria klastingą mūšio planą, kuris būtų sužavėjęs net patį Hanibalą.***

Scipionas pradėjo mėgdžioti kartaginiečius. Kasryt jis išrikiuodavo karius galimam mūšiui lygiai taip pat kaip išsirikiuodavo ir kartaginiečiai. Jo kariai taip pat tingiai rinkdavosi į mūšio lauką ir išsirikiuodavo netgi vėliau nei Hasdrubalo vyrai. Sunkiai ginkluotus romėnų pėstininkus Scipionas išrikiuodavo centre, o ispanų karius – sparnuose. Tai tęsėsi keletą dienų. Kasryt išsirikiavusios kariuomenės vertino viena kitą iš saugaus atstumo ir bandė atspėti, kokios strategijos imsis priešininkas.**** Scipionas veikiausiai buvo nepamiršęs, kad iberai, galbūt papirkti, paliko jo tėvą ir dėdę žūti, todėl iki galo jais nepasitikėjo.***** Tačiau Scipionui taip pat buvo labai svarbu neatskleisti priešui savo planų.

Po kelių dienų Scipionas jau turėjo aiškų planą ir buvo pasiruošęs mūšiui. Pasirinkęs palankiausią dieną, jis pradėjo ruoštis mūšiui dar prieš aušrą. Anksti prikėlęs karius, pasirūpino, kad jie sočiai papusryčiautų, o paskui

* Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 12.
** Polybius, *Histories*, 11 knyga, 21.2.
*** Lancel, *Hannibal*, 150.
**** Liddell Hart, *Scipio Africanus*, 58.
***** Livy, *History of Rome*, 27 knyga, 13.

išsiuntė lengvai ginkluotus pėstininkus velitus išprovokuoti kartaginiečius ankstyvam mūšiui. Kartaginiečiai nesitikėjo, kad mūšis prasidės taip anksti, ir buvo visiškai nepasiruošę. Pripratę prie apgaulingų Scipiono manevrų, kartaginiečiai manė, kad mūšis prasidės ne anksčiau nei vidurdienį. Taigi, netikėtai pažadinti jie paskubomis kėlėsi ir nevalgę, neorganizuotai bėgo į mūšio lauką. Buvo ankstyvas rytas, tad kartaginiečiai nepastebėjo, kad Scipiono kariuomenė buvo išsidėsčiusi kitaip nei paprastai. Kaip rašo Polibijus, Scipionas „sukeitė jėgos centrus"*. Polibijus labai domėjosi karo strategija ir tikėtina, kad šia tema buvo parašęs ne vieną traktatą – deja, nė vieno iš jų iki mūsų laikų neišliko, – todėl galime tikėti, kad jis gana tiksliai aprašė Scipiono taktiką.** Kai kartaginiečiai pagaliau suprato, kad priešais Hasdrubalo afrikiečių pėstininkų branduolį Scipionas savo centre išrikiavo iberus, pūnų karvedžiui buvo per vėlu pergrupuoti savo karius. Tik tada, kai Scipiono kariuomenė priartėjo ir buvo vos už pusantro šimto metrų, pūnai pamatė, kad geriausi romėnų sunkiai ginkluoti pėstininkai išrikiuoti sparnuose, o už jų – kavalerija ir velitai. Negana to, klastingai Scipiono įvilioti į mūšį kartaginiečiai netrukus suprato, kad jų pozicijos buvo labai jiems nepalankios ir kariams bus daug sunkiau kautis.

Kitas gudrus Scipiono suplanuotas manevras taip pat puikiai pavyko. Kartaginiečių nuostabai, romėnų rikiuotė netikėtai ėmė plėstis į šonus. Už pirmosios linijos šalia iberų stovėję romėnai pradėjo rikiuotis šonuose, kol jų rikiuotė tapo dvigubai platesnė už kartaginiečių. Taip išsidėstę romėnai pajudėjo į priekį, o paskui, pagal komandą, vienu metu šonuose esantys kariai pradėjo supti kartaginiečius: kairėje Scipiono vadovaujami kariai, o dešinėje – Junijaus Silano ir Marko Septimo. Kartaginiečiai atsidūrė romėnų žnyplėse – labai panašiai kaip romėnai Kanų mūšyje, tik šįkart spąstuose atsidūrė kartaginiečiai.

Papuolę į žnyples Hasdrubalo iberai nepajėgė priešintis drausmingiems romėnų legionams, spaudusiems juos iš abiejų pusių. Sunkiai ginkluoti

* Polybius, *Histories*, 11 knyga, 22.3.

** Polybius, *Histories*, trans. Robin Waterfield, notes Brian McGing. New York: Oxford University Press, 2010, xiv.

romėnų pėstininkai savo geležinėmis žnyplėmis pradėjo negailestingai traiškyti iberus. Prityrę Hasdrubalo afrikiečiai pėstininkai centre buvo visai nenaudingi, nes Scipiono iberai užblokavo jiems kelią. Romėnų sąjungininkai iberai centre neturėjo kur dingti. Jie tiesiog stovėjo prisidengę skydais ir net nebandė kautis, kaip manekenai vitrinoje kartaginiečių kariams pasigrožėti.* Sudarę butaforinę sieną, jie trukdė prityrusiems kartaginiečiams centre prasiveržti į priekį. Negana to, netrukus romėnai ėmė atakuoti kartaginiečius iš šonų. Kiti pūnų kariai, kartu su vadais Hasdrubalu ir Magonu, galbūt ir Masinisa, nebegalėdami atremti puolimo pradėjo trauktis. Netrukus, puolami iš trijų pusių, jie pradėjo bėgti iš skerdynių lauko.

Jei ne staiga kilusi didžiulė audra, sutrukdžiusi romėnams persekioti priešus, Ilipos mūšio pasekmės kartaginiečiams galėjo būti kur kas liūdnesnės. Likę gyvi pūnų sąjungininkai iberai iškart po mūšio paliko aptrupėjusią Hasdrubalo kariuomenę ir patraukė į kalnus prie Gvadalkivyro upės. Kartaginiečiai įkūrė naują stovyklą ir pastatė iš akmenų sutvirtinimus. Sąjungininkams naktį pabėgus iš stovyklos, Hasdrubalas Giskas ir Magonas patraukė į strategiškai svarbų Kadiso uostą pietinėje pakrantėje, vieną iš paskutinių pūnų bastionų Ispanijoje, paskui jų keliai išsiskyrė. Giskas su flotile išplaukė į Afriką, o Magonas liko mieste. Kaip pastebėjo vienas istorikas, Scipionas, mokydamasis iš Hanibalo, greitai suprato, kokia apgaulinga gali būti tikrovė ir kaip svarbu teisingai įvertinti ne tik priešo pranašumus, bet ir trūkumus.** Po mūšio Scipionas grįžo į Tarasą su diplomatine misija, kuri užtruko net šešis mėnesius. Jis aplankė sąjungininkus iberus ir apipylė juos dovanomis, kad sustiprintų ryšius su buvusiais Kartaginos sąjungininkais ir užtikrintų sklandų valdžios perdavimą Romai.

Mūšis prie Ilipos buvo paskutinis reikšmingas Romos ir Kartaginos susidūrimas Ispanijoje, parodęs, koks pavojingas strategas gali būti Scipionas. Ironiška tai, kad Livijus, nuolat smerkęs Hanibalą dėl jo klastingumo ir naudojamų karo gudrybių, dabar negailėjo liaupsių panašiomis

* Polybius, *Histories*, 11 knyga, 24.3.
** Lancel, *Hannibal*, 150.

priemonėmis laimėjusiam mūšį Scipionui, nors ir pripažįsta, kad Scipiono kariavimo būdas buvo kiek „neromėniškas“. Tai suprantama, nes Livijui buvo svetima viskas, kas buvo susiję su Hanibalu ar pūnais.

Magonas Barka paskutinį kartą pabandys sugrąžinti kartaginiečiams Kadisą. Tačiau po Ilipos mūšio Kadiso žmonės jau neabejojo, kad Kartaginos viešpatavimas Ispanijoje eina į pabaigą. Magonui buvo pasakyta, kad jam metas pasitraukti. Keli apgulti miestai, tokie kaip Kastulas, dar kurį laiką priešinosi, bet jiems kritus baigėsi ir šimtmečius trukęs pūnų Kartaginos dominavimas Ispanijoje. Scipionas paliko Ispanijoje keletą vadų, vienas iš kurių buvo Markas Junijus Silanas, saugoti svarbiausių užkariautų miestų šalyje, o pats, prieš tai numalšinęs keletą maištaujančių ispanų tautų,* išvyko su diplomatine misija į Afriką – šiame žemyne jis turėjo ambicingų planų. Taigi, Scipionas romėnams teikė vis daugiau vilčių, kad Romai galbūt pavyks susigrąžinti šlovę.

ŽVALGYBINĖ MISIJA AFRIKOJE IR ŽAIDIMAS SU NUMIDAIS

Scipionas turėjo kur kas didesnių planų, nei vien sutriuškinti kartaginiečius Italijoje. Tačiau jis turėjo būti atsargus, kad nesulauktų pasipriešinimo iš opozicijos, ypač konservatyvios ir trumparegės į Italiją orientuotos Fabijaus frakcijos Senate. Taigi, Scipionas neskubės ir savo ambicingus planus atskleis pamažu. Ilgainiui, kai karinė grėsmė sumažėjo, Roma vis drąsiau ir atviriau pradėjo kalbėti apie Šiaurės Afriką. Hanibalas buvo įkalintas brutijų žemėse, o Hasdrubalas Barka sutriuškintas prie Metauro, tad jokia kartaginiečių kariuomenė į Italiją įsiveržti negalėjo. Negana to, Romą kas mėnesį pasiekdavo žinios apie naujas užkariautas teritorijas Ispanijoje.

Kiek anksčiau Roma, išprovokavusi maištą Graikijoje, sutrukdė sąjungininkui Pilypui V Makedoniečiui atvykti į Italiją padėti Hanibalui. Panašiai

* Polybius, *Histories*, 11 knyga, 25–33.

ir Šiaurės Afrikoje, Scipionas, pradėjęs flirtuoti su vakarinės Numidijos dalies masasilių karaliumi Sifaksu, kėlė kartaginiečiams daug rūpesčių, kol įsikišo Hasdrubalas Barka. Livijus tvirtina, kad numidai buvo nepatikimi ir Scipionas tai žinojo, tačiau iš tiesų šie žmonės tiesiog buvo nepriklausomi ir į sąjungą su Kartagina eidavo tik tada, kai jiems būdavo naudinga. Livijus, su jam būdingu literatūriniu polėkiu, retoriškai klausia: „Ko romėnai, tokie kaip Scipionas, galėjo tikėtis iš „barbarų" numidų, kuriems susitarimai nieko nereiškė ir kurie bet kada galėjo parduoti sąjungininką kitam barbarui?"*

Dabar, kai Ispanija nebebuvo karo arena, besiplečianti Roma panoro pramankštinti savo raumenis kitoje Viduržemio jūros pusėje. Tačiau perkelti karą į Afrikos kontinentą neturint ten sąjungininkų Romai būtų buvę pražūtinga. Kaip ir Scipionas, daugelis romėnų manė, kad geriausias kandidatas, galintis padėti Romai įkelti koją į Afriką ir sumažinti Kartaginos dominavimą, buvo numidai.

Maždaug tuo metu Sifaksas nusprendė išplėsti savo valdas Numidijoje. Hasdrubalo Barkos išvarytas iš Rytų Numidijos, kantriai laukė tinkamo meto. Negana to, jis buvo ne vienintelis dvejojantis numidų sąjungininkas. Po Ilipos mūšio Masinisa taip pat matė, iš kur Ispanijoje pučia vėjai. Manydamas, kad jam naudingiau būti nugalėtojo sąjungininku, 206 m. pr. m. e. Kadise jis slapta keletą kartų susitiko su Scipionu.**

Šiaurės Afrikoje Sifaksas po kurio laiko taip pat susilaukė Romos dėmesio. Nežinia, ar pats Sifaksas to siekė, ar romėnai pirmi parodė jam dėmesį, tačiau akivaizdu, kad Scipionas tuo metu domėjosi viskuo, kas vyko Šiaurės Afrikoje. Iš pradžių Scipionas nusiuntė pas Sifaksą savo draugą Lelijų, Sifaksas mandagiai, bet kiek įtariai, priėmė pasiuntinį. Jis buvo nepatenkintas, kad derėtis su juo atvyko ne pats Scipionas, o vienas iš jo karo vadų. Karalius įsižeidė, kad jam nebuvo parodyta derama pagarba.

* Livy, *History of Rome*, 28 knyga, 16.
** Lancel, *Hannibal*, 159.

Taigi, Scipionas išsiruošė į Afriką beveik vienas – kaip romėnų šnipas, pasiuntinys be jokio diplomatinio imuniteto priešo žemėje, apsuptas daugybės karingai nusiteikusių arba neutralių genčių. Nėra abejonės, ne be jaudulio ir nerimo Scipionas leidosi į šią rizikingą kelionę, lydimas dviejų nedidelių, beveik nepastebimų, kvinkveremų. Gana greitai horizonte pasirodys plačios Šiaurės Afrikos pakrantės ir Scipionas įplauks į vieną iš daugelio uostų kažkur dabartinio Alžyro teritorijoje. Pirmą kartą matydamas Šiaurės Afriką Scipionas veikiausiai jaudinosi, ypač sunerimo jo palyda, kai pastebėjo iš paskos plaukiančią nedidelę kartaginiečių flotilę. Kariai iškart griebėsi ginklų, tačiau niekas neketino pulti ir romėnai saugiai pasiekė krantą. Tiesą sakant, Scipionas iš tiesų galėjo pamanyti, kad papuolė į spąstus, nes Hasdrubalas Giskas taip pat plaukė į Afriką. Kaip paaiškėjo, Scipionas ir Giskas beveik tuo pačiu metu vyko vilioti Sifakso ir jo numidų, nieko neįtardami vienas apie kitą. Tikėtina, kad Hasdrubalas, atvykęs pas Sifaksą, priminė karaliui seną kartaginiečių ir numidų draugystę. Scipionas savo ruožtu, norėdamas įsiteikti karaliui, dosniai apipylė karalių dovanomis, nors Livijus nebuvo linkęs apie tai kalbėti.

Panašu, kad Scipionas sudėtingą diplomatinę misiją atliko puikiai. Sifaksas pakvietė svečius prie stalo. Scipionas buvo toks galantiškas, jog Hasdrubalas Giskas netgi sunerimo – nenoromis jis turėjo pripažinti, kad priešas buvo labai žavus ir visai neatrodė grėsmingas. Prieš jį sėdėjo romėnas, kurio artimuosius Ispanijoje nužudė Hasdrubalas Barka, tas pats Scipionas, sumušęs jį prie Ilipos. Jei Livijus nehiperbolizuoja, du nesutaikomi priešai, Romos ir Kartaginos karvedžiai, kurių kariuomenės ne kartą buvo nugalėjusios viena kitą, sėdėjo prie vieno stalo, galbūt net ant to paties suolo, kaip draugai.* Scipionas iš tiesų buvo išskirtinė asmenybė – gracingas, taktiškas ir mandagus. Jis labai maloniai bendravo, tad jo draugijoje netrukus atsipalaidavo ir priešas, ir namų šeimininkas. Sifakso karališkoji tuštybė buvo patenkinta – prie jo stalo sėdėjo dviejų galingų valstybių karvedžiai ir varžėsi dėl sąjungos su juo. Livijus, iki galo neįvertinęs Scipiono įtaigumo, į Hasdrubalo lūpas įdeda šiuos Scipionui pasakytus žodžius: „Kartagina neturėtų sielotis dėl prarastos Ispanijos, dabar didžiausias jos

* Livy, *History of Rome*, 28 knyga, 18. Livijus teigė, kad abu karvedžiai stengėsi įsiteikti Sifaksui.

rūpestis turėtų būti, kaip išsaugoti tai, ką ji dar turi Afrikoje."* Prityręs ir toli gražu ne naivus karvedys Hasdrubalas Giskas išeidamas iš Sifakso namų pasakė, kad geriau būtų turėti Scipioną kaip draugą, o ne priešą, nors vargu ar kartaginietis tikėjo, jog tai įmanoma. Scipionui teko įsitikinti, kad Sifaksas galbūt lankstesnis, nei jis manė. Kad ir kaip Scipionas stengėsi, Sifaksas nenutrauks senų ryšių su Kartagina.

Kaip paaiškėjo, Hasdrubalą Giską įveikti nebuvo taip paprasta. Jis išmetė kortą, kurią Scipionui bus labai sunku numušti. Supratęs, kad sudomino Sifaksą, Hasdrubalas toliau kurstė ugnį – mainais už karaliaus ištikimybę ir tikėjimą Kartagina, jis pasiūlė jam į žmonas savo dukrą, prisirpusią ir išpuoselėtą nuotaką Sofonisbę. Pasiūlymas gal ir nebuvo labai dosnus, bet Sofonisbė buvo graži ir išmintinga moteris, turėjusi ir savo tikslų. Ji meilikavo Sifaksui kaip įmanydama – ne vien dėl dievų ir meilės tėvynei, bet ir todėl, kad svajojo tapti kitos šalies karaliene. Pasinaudojęs Sofonisbe, Hasdrubalas privertė Sifaksą įspėti Scipioną daugiau nesirodyti Afrikoje. Nežinia, ar šis gudrus planas buvo kartaginiečių suregztas iš anksto, tačiau daugelio manymu santuoka su draugiškos šalies karaliumi, valdžiusiu didžiulę gentį Kartaginos pašonėje, Sofonisbei buvo gera partija. Bet likimas lėmė kitaip. Netrukus pasirodė romėnų remiamas Masinisa ir pareikalavo Sofonisbės. Miręs kilmingas karalius Gala paliko savo sūnui Masinisai valdas Ispanijoje, tačiau Masinisa neskubėjo perimti sosto ir laukė romėnų pagalbos, nes Sifaksas Kartaginos vardu buvo užpuolęs jo šalį. Bet tai bus vėliau. Kol kas senasis karalius Sifaksas džiaugėsi nauju trofėjumi, savo jaunąja žmona, ir karštai deklaravo savo ištikimybę sąjungininkams pūnams.

SCIPIONAS TRIUMFUODAMAS PALIEKA ISPANIJĄ

Scipionas ilgai planavo ir ruošėsi šiai dienai. Jei jis ir nekantravo kuo greičiau palikti Ispaniją, niekam to neparodė. Visa Roma kalbėjo apie

* Ten pat, 18.9.

šlovingus jo žygius Ispanijoje, ir Scipionas, be abejo, tai žinojo, nes pats pasirūpindavo, kad žodis apie jo pergales plačiai pasklistų. Kartagina buvo sutriuškinta ir jos kariuomenės iš Italijos išvarytos, tad įgijusi pasitikėjimą Roma ieškojo kitos karo arenos. Galutinai praradusi Ispaniją, Kartagina nusiuntė Magoną Barką į Italiją padėti Hanibalui. Magonas iš Kadiso laivu išplaukė į Menorkos salą, o paskui pas ligūrus į Genują, kur kelerius metus rinko kariuomenę.

Kai 206 m. pr. m. e. pabaigoje Scipionas pagaliau paliko Tarasą su dešimties laivų flotile ir išplaukė į Romą, kartu jis vežėsi neįtikėtinai daug Ispanijos sidabro. Didžioji dalis grobio buvo iš Naujosios Kartaginos saugyklų, apleistų pūnų kariuomenių stovyklų arba Ispanijos kasyklų, kurios dabar priklausė romėnams.

Senatas pasitiko Scipioną prie Romos sienų, šalia Marso lauko prie Belonos šventyklos – kaip jau sakėme, joks karvedys nebuvo įleidžiamas į miestą su kariuomene ar kariais, nes privalėjo paklusti aukščiausiajai valdžiai.* Senatas rugpjūčio mėnesį suteikė Scipionui tribūną ir leido pačiam papasakoti apie savo žygdarbius Ispanijoje ir kaip per penkerius metus beveik visiškai sunaikino Kartaginos galybę. Taigi, Scipionas kreipėsi į Senatą. Anot Livijaus, jis pasakė, kad atvykęs į Ispaniją rado keturias grėsmingas kartaginiečių kariuomenes, tačiau dabar Ispanijoje nebeliko nė vieno priešo kario.** Scipiono pergalės iš tiesų buvo įspūdingos – joks romėnų karys nei tuo metu, nei vėliau negalės pasigirti tokiomis pergalėmis, – tad Senatas neturėjo jam ko prikišti. Scipionas kalbėjo drąsiai, tačiau labai nuolankiai, kad nesukeltų pavydo senatoriams ir niekam nekiltų įtarimo, jog galbūt peržengė jam leistinas ribas. Jei Scipionas svajojo, kad Roma surengs jam triumfo procesiją ir leis su karo trofėjais pražygiuoti miesto gatvėmis, savo nusivylimo neparodė.

Pagal tradiciją, triumfo ceremonija buvo organizuojama tik konsulams, o Scipionas buvo tik kariuomenei vadovavęs karvedys. Taigi, palikęs savo

* Richard A. Gabriel, *Scipio Africanus: Rome's Greatest General.* Washington, DC: Potomac Books, 2008, 139.
** Livy, *History of Rome*, 28 knyga, 38.

žirgą už miesto sienų, Scipionas pėsčiomis nuėjo Romos gatvėmis. Kaip pasakoja Livijus, prieš jį lėtai riedėjo atviri vežimai su didžiuliu karo laimikiu iš Ispanijos, jo dovana miesto iždui: 6505 kg sidabro luitų ir daugybė geros kokybės sidabrinių monetų. Jo laimikis sudarė beveik vieną milijoną dinarų (apytiksliai 58 milijonai dolerių).* Iš kur mes žinome šį skaičių? Scipionui buvo labai svarbu, kad visi žinotų apie jo pasiekimus ir kalbėtų, todėl jis pasirūpino, kad nė gramas, ar uncija, sidabro neliktų nesuskaičiuotas. Nors jokiu būdu negalime teigti, kad Scipionas už savo dovanas norėjo nusipirkti visuomenės prielankumą, vargu ar atsirastų žmogus, kuris būtų toks naivus ir patikėtų, jog parodęs tokį altruizmą Scipionas nieko už tai nesitikėjo. Polibijus manė, kad Scipionas yra pragmatikas, ir rašė apie jo dar Ispanijoje parodytą *megalodoros* (dosnumą).** Scipionas nieko nereikalavo, tačiau veikiausiai neabejojo, kad atėjus laikui jam bus atsilyginta. Kaip pastebėjo Livijus, užsitarnavęs visuomenės palankumą, jis netrukus buvo pripažintas ir oficialiai.

Netrukus Scipionas savaip triumfuos, kai visuomenė sutiks jį kaip didvyrį. Tūkstančiai žmonių išsirikiavo Romos gatvėse pasveikinti savo herojų ir dievų išrinktąjį, kai 205 m. pr. m. e. Scipionas buvo patvirtintas konsulu. Kai jis aukojo šimtą gyvūnų Jupiteriui, kaip ir buvo žadėjęs Ispanijoje, taip pat susirinko minios žmonių. Geresnės viešųjų ryšių akcijos negalėjo tikėtis net pats Scipionas, prieš išvykdamas į Siciliją kaip konsulas. Tai buvo vienas svarbus žingsnis jo kelyje į Afriką, tačiau jis puikiai žinojo, kad turi įtakingų oponentų Senate ir priešininką Fabijų Maksimą, kuris tikriausiai pavydėjo Scipionui ir buvo įtarus. Romoje buvo draudžiama nusipirkti titulą, tačiau būta kitų būdų kaip jį užsitarnauti. Galbūt čia tiktų žodis *ambitio* (ambicingumas)?*** Senatas, ir ypač Fabijus, be abejo, būgštavo, kad

* Lancel, *Hanibalas*, 161.

** Polybius, *Histories*, 10 knyga, 5.6.

*** Andrew W. Lintott, „Electoral Bribery in the Roman Republic", *Journal of Roman Studies*, 80, 1990, 1–16, ypač 4. Romoje buvo draudžiama gauti titulą už kyšį, tačiau Scipiono dosnumą būtų galima pavadinti *ambitus*; autorius pateikia tokią žodžio etimologiją: *ambitus* kilęs iš žodžio *ambire*, „apeiti" ir „užsitikrinti paramą", o *ambitio* – „siekti valdiško posto ar politinės sėkmės (galbūt nepelnytai)", 1.

remiamas liaudies Scipionas gali atimti iš jų valdžią, nes tokių požymių jie pastebėjo. Bijodami, kad gali sulaukti visuomenės pasipriešinimo, senatoriai suteikė Scipionui *carte blanche* (veiksmų laisvę) Afrikoje. Taigi, Scipionas pasiekė savo. Dabar jis buvo oficialiai pripažintas ir populiarus, ir Roma tai žinojo.

SIBILIŲ KNYGOS. ORAKULAI PRANAŠAUJA SENOVĖS RYTŲ DIEVYBĖS PASIRODYMĄ ROMOJE

Livijus, paprastai labai mėgstantis pasakoti apie lemtingus ženklus, šįkart labai nekalbus. 204 m. pr. m. e. akmenimis lijo dažniau nei paprastai ir pranašystė labai greitai apskriejo prietaringą Romą. Livijus trumpai pamini keletą pranašiškų ženklų, kuriuos Roma perskaitė sibilių knygose, ir tai, kad buvo prikelta rytų deivė Kibelė iš savo šventyklos Pesino mieste (Anatolėje), netoli Pergamo karalystės senojoje Graikijoje.* Sibilių knygose rašoma, kad tik Kibelė gali išvyti priešą iš Italijos, o tas priešas romėnams, žinoma, buvo Hanibalas.**

Livijus neįprastai šykštus žodžių ir nenoriai kalba apie tokį neromėnišką romėnų prietaringumą, nors iš tiesų Roma elgėsi labai romėniškai. Ši deivė, Azijoje garbinama kaip Didžioji Dievų Motina (*Deum Magna Idaea*), dar vadinama Didžiąja Motina, ištrins kone visus prisiminimus apie Hanibalo pasiekimus, kuriuos jis buvo išgraviravęs plokštėje ir palikęs Junonos šventykloje Lacinijaus kyšulyje. Negana to, Kibelė romėnų mitologijoje turi sąsajų su Troja. Romėnų konvojus, lydimas penkių kvinkveremų, užsuko į Delfus, kur orakulė išpranašavo romėnams pergalę. Taip pat romėnai sužinojo, kad Pergamo Atalidai yra palankūs Romai. Kaip rašo Livijus, Pergamo karalius Atalidas netgi palydėjo garbiuosius svečius

* Helmut Berneder, *Magna Mater-Kult und Sibyllinen*. Innsbruck, Aus.: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, 2004.
** Livy, *History of Rome*, 29 knyga, 10, 14.

į Pesiną ir padovanojo jiems Kibelės šventą akmenį, veikiausiai meteoritą, nes jis buvo vadinamas akmeniu „iš dangaus". Šventas akmuo turėjo pasiekti verčiausią Romos pilietį, *optimus vir* (geriausią vyrą).

Be Livijaus, sibilių ir Kibelės istoriją mini ir daugelis kitų autorių, tokie kaip Ovidijus ir Apijus.* Livijus taip pat pamini, kad Senatas verčiausiu Romos vyru išrinko žuvusiojo Ispanijoje Gnėjaus Scipiono (Kalvo) sūnų – Juvenalis tam pritars, – kuris buvo „vertas" Ostijoje priimti statulą. Šis jaunuolis buvo Scipiono pusbrolis.** Be abejo, tai buvo didžiulė garbė Scipionų giminei. Šią istoriją pasakoja renesanso menininko Andrėjos Mantenjos (Andrea Mantegna) 1505–1506 metais grizailio technika atliktas šedevras „Kultinės Kibelės atvykimas į Romą". Jame vaizduojama matrona Klaudija su palyda – tai epizodas iš Apijaus pasakojimo, kaip ši dora moteris prie valties pririšusi savo diržą beveik viena ištraukė ją purve įstrigusią, gabenusią dievybės statulą.

Daugelis istorinių ir literatūrinių šaltinių pavirtina, kad apytikriai 204 m. pr. m. e. Scipionų šeima buvo išrinkta kaip verčiausia priimti Kibelę, Didžiąją Dievų Motiną, ir atnaujinti ryšius su Troja. Scipionas, rūpestingai formavęs savo kaip dievobaimingo ir turinčio ryšių su dievais kario įvaizdį, veikiausiai neprieštaravo, kad jo giminaičiai atneš Kibelės kultą į Romą. Ryšiai su dievybe tik sustiprins jo autoritetą ir padės įgyvendinti planus pradėti karą Afrikoje. Scipionas taip pat išpildys pranašystę išvyti priešą, Hanibalą, iš Italijos.

Scipionas, kaip ir Hanibalas, iš kurio jis vis daugiau mokėsi, turėjo prigimtinį talentą skaityti žmonių mintis. Negana to, jis labai greitai tobulėjo, kitaip nei brutijų žemėse izoliuotas ir beveik nekariaujantis Hanibalas, kurio sugebėjimai menko. Net jei manysime, kad Polibijus buvo pernelyg kritiškas, o Livijus tiesiog neobjektyvus, prisiminę, koks išradingas Scipionas buvo Naujojoje Kartaginoje, Ilipos mūšyje ir derėdamasis su Masinisa Ispanijoje ir Sifaksu Šiaurės Afrikoje, negalime nejausti pagarbos šiai mitus

* Žr. Juvenal, *Satires*, 3 knyga, 126 ir toliau; Appian, *Hanibalasic War*, 56 (pasakojimai apie Klaudiją, ištraukusią upėje įstrigusią valtį).

** Livy, *History of Rome*, 29 knyga, 14.9; Lancel, *Hannibal*, 163.

kūrusiai asmenybei. Ar jis kūrė apie save mitus ir taip formavo visuomenės nuomonę, nėra taip svarbu. Jo sugebėjimas pasinaudoti galimybėmis ir atsižvelgiant į situaciją improvizuoti, rodo, kad šis savimi pasitikintis žmogus buvo sumanus ir labai gudrus politikas. Kai kurie karo istorikai mano, kad „Scipionas buvo karo meno meistras ir kiekvienam savo oponentui naudojo skirtingą taktiką“*, tačiau mes taip pat žinome, kad jis dažnai mokėsi iš Hanibalo. Dabar Scipionas žvilgsnį buvo nukreipęs į Afriką ir savo tikslų lengvai neatsisakys. Jis buvo įsitikinęs – lengviausias būdas iškrapštyti Hanibalą iš Italijos buvo pradėti karą Kartaginoje. Hanibalas vis dėlto buvo liūtas, kad ir uždarytas narve.

* Liddell Hart, *Scipio Africanus*, 83.

DVIDEŠIMT ANTRAS SKYRIUS

ZAMA

Dabar, 205 ir 204 m. pr. m. e., kai Kartagina pasitraukė iš karo arenos Ispanijoje, praradusi visas savo teritorijas ir sidabrą, už kurį galėtų finansuoti karus, ir kai Italija atlaikė dviejų garsaus karvedžio Hamilkaro sūnų kariuomenių antpuolius ir vienintelis Romos rūpestis buvo izoliuoti Hanibalą brutijų žemėse, Roma pradėjo tikėti, be abejo, padrąsinta Scipiono, kad kartaginiečiai nebekelia grėsmės ir galima nukreipti savo dėmesį į Afriką, kur senieji kartaginiečių sąjungininkai numidai buvo labai susiskaldę ir nebe tokie ištikimi seniems savo šeimininkams.

Romai sėkmingai kariaujant, situacija karo arenoje iš esmės pasikeitė, tad dabar romėnai turėjo daugiau priežasčių dar labiau supriešinti numidus ir susilpninti karinę kartaginiečių galią, kuri labai priklausė nuo numidų ar kitų samdinių. Šiaurės Italijos keltai, kurie mielai ėjo į sąjungą su Hanibalu, kol jo kariuomenė pergalingai kovojo su Roma ir karo trofėjai krito kaip iš gausybės rago, dabar, kai Hanibalo užkariautos teritorijos traukėsi ir karo grobis mažėjo, nublokšti į piečiausią Italijos pakraštį jautėsi nusivylę ir vis labiau nepatenkinti.

SCIPIONAS ĮTIKINA SENATĄ PERKELTI KARĄ Į KARTAGINĄ

Kai grėsmės, kad Italiją gali užpulti kartaginiečiai arba jų sąjungininkai, beveik neliko, 205 m. pr. m. e. Scipionui pagaliau pavyko įtikinti Senatą

pradėti karą Afrikoje ir taip priversti Hanibalą grįžti į Kartaginą. Daugeliui romėnų toks pasiūlymas atrodė racionalus, todėl jis sulaukė pritarimo, nors ir ne be pasipriešinimo kai kurių Senato narių, ypač Fabijaus Maksimo frakcijos – galbūt iš pavydo, o gal iš tiesų jie buvo perdėm atsargūs ir bijojo provokuoti Hanibalą, manydami, kad saugiau jį laikyti izoliuotą brutijų žemėse, o gal ir viena, ir kita. Scipionas karštai įtikinėjo romėnus, kad kur kas geriau kariauti priešo teritorijoje, nei matyti, kaip plėšiama ir deginama gimtinė, žudomi jos žmonės. Du dešimtmečius mūšių niokojama Italija pavargo ir atėjo metas perkelti karą į Afriką. Tegul Kartagina pamato karą savo kieme, kaip kad daugelį metų jį matė romėnai.*

Kai kurie Senato nariai, vienas iš jų Kvintas Fulvijus Flakas, nenorėdami prieštarauti liaudies numylėtiniui, suskubo jam pritarti, paaiškinę, kad jie patys planavo pradėti karą, o Scipionas tik išsakė jų mintis. Nenorėdamas pasirodyti silpnas ir prarasti autoritetą, Senatas ne tik paskyrė Scipioną Sicilijos konsulu, bet ir užtikrino jam visą paramą karui Afrikoje. Scipionas, kaip visada, elgėsi santūriai ir nuolankiai – dėkingumo už savo nuopelnus jis dar gali palaukti** – ir nesuteikė jokių dingsčių Senatui suabejoti jo gerais ketinimais ir planais.

SCIPIONAS RUOŠIA KARIUS SICILIJOJE

Lokris buvo vienas iš paskutinių Hanibalui Italijoje paliktų miestų, tačiau ir jis 205 m. pr. m. e., įvykus išdavystei, sugrįžo į Romos rankas. Hanibalas prarado vertingą avanpostą ir uostą prie Jonijos jūros, kartu su garsiąja Prozerpinos šventykla ir švelniu pajūrio vėjeliu. Kaip vėliau rašys Polibijus, kartaginiečiams buvo sunku valdyti miestą, nes uostamiesčio piliečiai buvo labai įnoringi.*** Scipionas nusiuntė tris tūkstančius nepatenkintų karių tribūnams ir legatui Pleminijui spręsti jų reikalų. Užverstas skundais dėl

* Livy, *History of Rome*, 28 knyga, 44.
** F. W. Walbank, *Selected Papers: Studies in Greek and Roman History and Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 328.
*** Polybius, *Histories*, 12 knyga, 56.

netinkamo elgesio – kai kurie skundai buvo pagrįsti, kaip vėliau patvirtino kvestorius Markas Porcijus Katonas, – Pleminijus 204 m. pr. m. e. nuvyko į Senatą pranešti apie situaciją, kur Fabijus Maksimas tik ir laukė progos pakenkti Scipionui. Kai Senato atsiųsti tikrintojai atvyko į Siciliją, Scipionas įsijuosęs dirbo – muštravo kariuomenę ir ruošėsi invazijai į Afriką. Tikrintojai buvo sužavėti tvarka stovykloje ir karių treniruotėmis, taigi, Scipionui buvo atleista.

Karui Afrikoje – buvo manoma, kad karas tęsis dvejus metus – Scipionas ruošėsi itin kruopščiai. Viskas buvo inventorizuota, darbai paskirstyti visai dvidešimt penkių ar trisdešimties tūkstančių karių kariuomenei – dėl skaičiaus nesutariama.* Ypač daug dėmesio Scipionas skyrė romėnų kariuomenės veteranams, išgyvenusiems Kanų mūšį, paruošti ir treniruoti. Šie vyrai troško atkeršyti priešui ir nusiplauti gėdą, kaip rašo Robertas O'Konelis (Robert O'Connell). Keturiasdešimt transportinių laivų, kurie turėjo nugabenti į Afriką karius, ginklus, apsiausties įrengimus** ir maisto atsargas, stovėjo paruošti. Geriamojo vandens ir maisto produktų atsargų buvo paruošta dviem mėnesiams, net duonos buvo iškepta. Scipionas netgi atsisakė asmeninių karvedžio regalijų, kad iš Sicilijos su kariais išplaukę laivai saugiai pasiektų Afriką. Plaukti 200 kilometrų atvira jūra buvo rizikinga, tačiau kartaginiečių laivai nepasirodė ir romėnai nesulaukė jokio pasipriešinimo. Galbūt karinė kartaginiečių galia jūroje sumenko sumažėjus resursams, o gal kartaginiečiai tiesiog nesitikėjo sulaukti priešo iš jūros.

SCIPIONAS IŠSILAIPINA AFRIKOJE

Tikėtina, kad romėnų flotilė ketino išsilaipinti Bono kyšulyje rytinėje Tuniso sąsiaurio pusėje, tačiau dėl sezoninio rūko, o gal todėl, kad norėjo užklupti Kartaginą netikėtai, pasuko į vakarus ir išsilaipino Farino kyšulyje

* Goldsworthy, *Punic Wars*, 287–288. Tikėtina, kad Zamos mūšyje dalyvavusią Scipiono kariuomenę sudarė trisdešimt keturi tūkstančiai karių, kartu su Masinisos numidais raitininkais ir pėstininkais.
** Bradford, *Hannibal*, 206.

netoli Utikos miesto. Sekstas Julijus Frontinas, labai gerbiamas pirmojo mūsų eros šimtmečio Romos senatorius ir romėnų vadovėlio apie karybos gudrybes autorius, pasakoja įdomią istoriją, tikrą ar išgalvotą, kuri parodo, kad prityręs pranašysčių skleidėjas Scipionas sugebėjo neigiamus dalykus paversti pozityviais: „Kai kariuomenė persikėlė iš Italijos į Afriką, lipdamas iš laivo Scipionas suklupo. Kariai, matydami suklupusį vadą, net sustingo iš baimės, tačiau Scipionas nesutriko. Tvirtu balsu jis optimistiškai sušuko: „Pasveikinkite mane, vyrai! Su trenksmu nusileidau ant Afrikos žemės."* Nors Frontino papasakota istorija veikiausiai prasimanyta, Scipionas iš tiesų mokėjo manipuliuoti žmonių nuomone, nes apie tai rašoma daugelyje kitų šaltinių.

SCIPIONAS APGULA UTIKOS MIESTĄ

Vos romėnai išlipo iš laivo, pakrantė akimirksniu ištuštėjo. Išsigandę žmonės puolė bėgti į netoliese esantį Utikos miestą, kai kurie net į pačią Kartaginą, įkurtą kiek piečiau. Utikos miestas-valstybė užrėmė vartus, veikiausiai pirmąkart per ilgą dešimtmečius besitęsiantį karą jo gyventojai iš tiesų pajuto grėsmę. Kol Scipionas kūrėsi stovykloje netoli Utikos, romėnų flotilė priplaukė prie miesto iš jūros pusės ir pradėjo apgultį.

Utika, senesnė nei Kartagina finikiečių kolonija,** buvo gerai saugoma, tad Scipionui, kuris tikėjosi greitai užimti miestą ir įkurti ten laikiną karinę bazę, kad jo kariuomenė Afrikoje galėtų jaustis saugiau, teko nusivilti. Pasiekti Utiką su apgulties bokštais (tvirtais mediniais bokštais, iš kurių kariai atakuoja miesto sienas) iš sausumos pusės buvo neįmanoma, o puolimas iš jūros pusės nedavė rezultatų. Po keturiasdešimt septynių dienų apgulties Scipiono dėmesys nukrypo kitur. Į pagalbą Utikai atskubėjo jungtinės kartaginiečių pėstininkų ir raitininkų pajėgos, suformuotos Hasdrubalo Gisko ir numidų karaliaus Sifakso, – didesnės nei įsibrovėlių romėnų, tad

* Frontinus, *Strategemata*, 1 knyga, 12.1.
** Hunt, „Locus of Carthage", 137–138.

Scipionas su kariuomene buvo priverstas atsitraukti į netoliese kyšulyje įrengtą sienomis aptvertą stovyklą. Čia jis praleis žiemą.

Scipionas nusprendė imtis kitokios taktikos. Dabar jis suko galvą, kaip sukiršinti karalių Sifaksą, turėjusį kartaginietę žmoną Sofonisbę, su Kartagina. Jis prisivilioja Sifaksą ir pradeda slaptas derybas. Sifaksas norėjo dviejų dalykų: kad Roma pasitrauktų iš Afrikos, o Hanibalas – iš Italijos. Kaip ir daugelis tarpusavyje kariaujančių numidų, Sifaksas, matyt, turėjo savų motyvų. Panašu, kad jis norėjo atsikratyti aršaus savo priešo Masinisos ir išvaryti romėnus iš Afrikos – jam buvo daug parankiau pašonėje turėti nusilpusią Kartaginą nei stiprėjančią Romą, ir Scipionas tai žinojo.

Jis žaidė su numidu savotišką žaidimą – draugiški jo pasiuntiniai suteikdavo Sifaksui vilties, tačiau nieko konkretaus nežadėjo, – o pats Scipionas tuo metu siuntė liokajais ar elgetomis persirengusius žvalgus, kurie akylai stebėjo numidų ir netoliese įsikūrusią kartaginiečių stovyklas. Scipiono žvalgybinė strategija buvo labai panaši į prieš daug metų Hanibalo taikytą strategiją, kai garsusis karvedys dar turėjo lėšų ir galėjo papirkti nepatenkintus vietinius ar keltus romėnų karo stovyklose Italijoje.

Surinkta informacija Scipionui labai pravertė 203 m. pr. m. e. Paaiškėjo, kad drausmė priešų stovyklose buvo prasta, – kariai atsipalaidavę, akivaizdu, kad ir kartaginiečiai, ir numidai tikėjosi taikos sutarties. Scipionas neklydo manydamas, kad priešas buvo nepasirengęs kariauti. Jis taip pat sužinojo, kad kartaginiečių kariai buvo apgyvendinti mediniuose barakuose, o numidai – iš nendrių suręstose pašiūrėse, kurios dažnai statytos toliau nuo stovyklos. Scipiono planas buvo labai klastingas – tokia taktika labiau būtų tikusi Hanibalui nei metodiškam romėnui, – jis ruošėsi vienu metu padegti abi stovyklas ir pasinaudojęs sąmyšiu nužudyti miegančius karius. Taigi, kariai priešo stovyklose, įsikūrusiose už vienuolikos kilometrų, nuėjo miegoti, manydami, kad romėnai toli ir niekas jiems negresia. Scipiono stovykloje nuaidėjo trimitai, skelbiantys, jog romėnai ruošiasi miegoti, kad kartaginiečiams nekiltų jokių įtarimų.*

* Polybius, *Histories*, 14 knyga, 3.

Vidunaktį Scipionas su kariais niekieno nepastebėtas prisiartino prie stovyklų. Savo padėjėją Lelijų ir Masinisos kavaleriją jis nusiuntė į Sifakso numidų stovyklą, o pats pasuko prie Hasdrubalo Gisko kariuomenės. Lelijaus kariai ir Masinisos kavalerija lengvai pateko į Sifakso numidų stovyklą, nes numidai miegojo plačiai išsibarstę. Jodami per stovyklą romėnai padeginėjo visas iš eilės pašiūres, kurios akimirksniu užsiliepsnodavo. Keletas numidų, prabudusių nuo triukšmo, apimti panikos puolė bėgti, tačiau netrukus buvo nužudyti. Panašiai ir kartaginiečių stovykloje Scipionas išskerdė pabudusius ir išsigandusius karius. Sifaksui ir Giskui pavyko pasprukti, tačiau abi stovyklos buvo visiškai sunaikintos, tūkstančiai karių nužudyti arba paimti į nelaisvę. Leidęs Sifaksui, netgi Giskui, patikėti, kad ketina su jais sudaryti taikos sutartį, Scipionas pasielgė labai klastingai. Toks poelgis visai netiko atstovui romėnų, kuriais taip žavėjosi Livijus, be galo niekinęs nepatikimus pūnus (*punica fides*).* Scipionas negailestingai persekiojo savo priešus, kurie nespėjo net ginklo į rankas paimti, ir žiauriai su jais susidorojo. Sudeginęs kariuomenių stovyklas, Scipionas netrukus nušluos nuo žemės paviršiaus aplinkinius Šiaurės Afrikos kaimus, o vėliau atnaujins Utikos miesto apgultį. Vėliau kurį laiką bus ramu, tačiau buvo akivaizdu, kad nei Scipionas, nei Kartagina nebegali laukti ir nieko nedaryti.

DAR VIENAS KARTAGINIEČIŲ PRALAIMĖJIMAS DIDŽIOSIOSE LYGUMOSE

Kartagina, kurios gilios kišenės vis dar nebuvo tuščios, labai greitai, vos per kelis mėnesius, surinko naują trisdešimties tūkstančių samdinių kariuomenę, kartu su keturiais tūkstančiais keltiberų iš Pietų Ispanijos – nedaugelio tų, kurie vis dar priešinosi Romai. Naujoji kartaginiečių kariuomenė

* Livy, *History of Rome*, 21 knyga, 4.9; 22 knyga, 6.12; 28 knyga, 44.4; taip pat žr. Erich S. Gruen, *Rethinking the Other in Antiquity*, Martin Classical Lectures. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012, 13 ir kt.

susirinko Didžiosiose Lygumose prie Bagrado upės (Medžerdos*), į pietus nuo Utikos miesto – ir šįkart kariuomenėms vadovavo karalius Sifaksas ir Hasdrubalas.

Be mobilių Masinisos raitininkų sparnuose, Scipionas suformavo dar tris romėnų linijas: greitesni lengvai ginkluoti pėstininkai hastatai sudarė priešakinę liniją; vidurinę, geriau apsaugotą antrąją liniją sudarė pėstininkai principai; o paskutinę – sunkiai ginkluoti pėstininkai triarijai. Scipiono nurodymu, Masinisa su savo kavalerija pradėjo atakuoti priešakinę kartaginiečių liniją. Jie stūmėsi į priekį, kol įvarė pleištą į priešo kariuomenę – tokį manevrą sėkmingai panaudojo Aleksandras mūšyje prieš persų karalių Darijų III. Priremti įnirtingai puolančių raitininkų, kartaginiečių priešakinės linijos pėstininkai pakriko, didžioji jų dalis susimaišė su labiau patyrusiais raitininkais, kurie taip pat pradėjo bėgti. Scipiono numidai persekiojo kartaginiečius tol, kol daugelį išstūmė iš mūšio lauko. Mūšio lauke liko labiausiai prityrę ispanų samdiniai pėstininkai, jie įnirtingai priešinosi Scipiono lengvai ginkluotiems pėstininkams hastatams (jų buvo tiek pat, kiek kartaginiečių). Tada pajudėjo antroji ir trečioji Scipiono sunkiau ginkluotų pėstininkų linijos. Jos pamažu ėmė supti priešą iš dešinės ir kairės – senas, gerai žinomas Hanibalo manevras – ir negailestingai kapoti keltiberus iš trijų pusių. Tik nedaugeliui samdinių keltiberų pavyko pabėgti su kitais išsibarsčiusiais Hasdrubalo ir Sifakso kariais. Hasdrubalui ir šįkart pavyko išsigelbėti – jis pabėgo į Kartaginą, o Sifaksas – į numidų miestą *Cirtą* (dabar Konstantina). Sužinojusi apie Scipiono pergalę, Kartagina iškart sušaukė vyresniųjų tarybą ir pradėjo tartis, ką daryti toliau.

TRAGIŠKAS SOFONISBĖS LIKIMAS

Masinisa ir Lelijus pasuko į Numidiją pietvakariuose, kur Masinisa ketino susigrąžinti anksčiau jo genčiai priklausiusį *Cirtos* miestą, kurį buvo

* Azedine Beschaouch, „De l'Africa latino-chrétienne à l'Ifriqiya arabomusulmane: questions de toponymie", *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (CRAI)*, 130, no. 3, 1986, 530–549.

uzurpavęs Sifaksas. Masinisa taip pat norėjo pagrobti gražiąją karaliaus žmoną Sofonisbę – ji buvo jam pažadėta. Karštakošių numidų kultūroje „žmonų vagystė" gana dažnas dalykas. Kad ir kaip nepalankiai juos piešė istorija, o romėnai vadino barbarais, šie žmonės taip išreikšdavo savo meilę.* Masinisa ir Lelijus nutarė numesti Sifaksą nuo žirgo – kitaip tariant, susimokė susidoroti su juo. Masinisa paprašė Lelijaus leisti jam vienam vykti į *Cirtą*, be romėnų palydos. Iš pradžių viskas klostėsi taip, kaip Masinisa buvo suplanavęs. Jis pagrobė Sofonisbę ir paskubomis suorganizavo vedybas, kad romėnai nepareikalautų jos.

Tačiau išdidi kartaginiečių moteris žinojo, kokia lemtis jos laukia. Apsikabinusi vyro kelius ji maldavo mirties – Scipionas pareikalavo Sofonisbės kaip karo laimikio, ne sau, o Romai. Masinisa vylėsi, kad moteris susitaikys su nelaisve ir santuoka, tačiau išdidi kartaginietė atsisakė vykti į Romą. Nenorėdama būti romėnų šlovės trofėjumi, ji nusinuodijo. Apijus rašo, kad nuodų jai parūpino Masinisa** (jo manymu, Masinisa, negalėdamas turėti Sofonisbės, nenorėjo, kad ji atitektų kam nors kitam). Šia tema sukurta daug įvairaus žanro meno kūrinių: Petrarkos ir Voltero poetinės dramos, Mantegnos ir Rembranto tapybos darbai, Henrio Perselio ir Kristofo Gliuko operos. Masinisa, kad ir gedėdamas Sofonisbės, greitai perėmė iš Sifakso karalystę, o Sifaksas, kitaip nei jo žmona, netrukus buvo išsiųstas į Romą kaip kalinys. Scipionas, atleidęs aistringam nukariautojui numidui už tai, kad šis negalėjęs išsaugoti Sofonisbės davė jai nuodų, pasveikino Masinisą ir įteikė jam numidų karalystės skeptrą, taip atėmęs iš Kartaginos paskutinius jos sąjungininkus numidus.

Scipionui ir buvusiems sąjungininkams kaimynams numidams sutriuškinus dvi kartaginiečių kariuomenes, susirūpinusi Kartagina pasiūlo derėtis dėl taikos sąlygų. Veikiausiai kartaginiečiai tik norėjo laimėti daugiau laiko,

* P. G. Walsh, „Massinissa", *Journal of Roman Studies*, 55, nos. 1/2, 1965, 149–160; Haley, „Livy, Passion and Cultural Stereotypes", 375–381. Numidų, kuriuos romėnai vadino *gentimi*, o ne *tauta*, kultūroje pavogti žmoną buvo įprasta. Kadangi tai praktikavo barbarai (taip romėnai vadino numidus), romėnų rašytojų, taip pat ir Livijaus, manymu, numidai, kitaip nei romėnai, *nepaisė įstatymų* ir buvo amoralūs.

** Appian, *Punic Wars*, 28.

kad galėtų pasinaudoti paskutine savo korta: iškviesti Hanibalą iš Italijos gelbėti Afrikos. Jei Hanibalas, uždarytas brutijų žemėse, būtų turėjęs pakankamai žvalgybinių resursų ir sekęs įvykius tėvynėje, jis veikiausiai būtų geriau pasiruošęs tokiai situacijai. Be abejo, pradėjęs invaziją į Italiją Hanibalas tikėjosi, kad karinė operacija bus trumpa,* tačiau karas labai užsitęsė ir jo resursai seko, kaip ir Kartaginos, kuri visada buvo jam šykšti, kantrybė.

HANIBALAS ATŠAUKIAMAS Į KARTAGINĄ

Taigi, Hanibalas buvo priverstas palikti Italijos mūšio lauką, kur buvo laimėta daugybė mūšių, kur vienu metu jis galėjo judėti po visą šalį niekieno netrukdomas, tačiau dabar buvo uždarytas pačiame Italijos pakraštyje, mažame laukiniame kyšulyje pietvakariuose. Pirmiausia garsusis karvedys išsiuntė namo niekam tikusius savo sąjungininkus italus ir tuos, kurie nenorėjo palikti Italijos. Taip pat Hanibalas prieš išvykdamas turėjo padaryti tai, kas veikiausiai jam buvo sunkiausia: jis paskerdė visus kariuomenės žirgus, nes transportuoti jų į tėvynę negalėjo**, o palikti romėnams, kariavusiems prieš Kartaginą, nenorėjo. Kaip pasakoja Diodoras Sicilietis ir Apijus, sunku net įsivaizduoti, kaip sunku karvedžiui buvo klausytis beprasmiškai, ne kare, žudomų gyvulių žvengimo, nors galbūt Hanibalas, nenorėdamas matyti širdį veriančio vaizdo, pasišalino. Ši istorija, pasakojanti, kaip Hanibalas skaudžiai išgyveno dėl paskerstų žirgų, leidžia suabejoti istorijomis apie nepaprastą Hanibalo žiaurumą ir negailestingumą.

MAGONO MIRTIS

Brutijuje Hanibalas laukė atvykstant Magono, tačiau jis abejojo, ar broliui pavyks iš Genujos pasiekti Ligūriją dėl dviejų priežasčių. Visų pirma,

* Fronda, *Between Rome and Carthage*, 36–37.
** Diodorus, *Library of History*, 27 knyga, 9. Diodoras Sicilietis rašo, kad Hanibalas paskerdė tris tūkstančius žirgų. Taip pat žr. Garland, *Hannibal*, 108.

Hanibalas buvo izoliuotas ir jį pasiekti sunku, o antra, romėnų kariuomenė dabar buvo daug mobilesnė. Hanibalo nuojauta netrukus pasitvirtino. Tuo metu, kai Scipionas jau karaliavo Afrikoje, keturi romėnų legionai, perkelti iš Armino į Aretijų, užkirto kelią Magonui Barkai Italijoje. 203 m. pr. m. e. prie Milano Magonas su savo kariuomene, kurią sudarė ligūrai ir likę kartaginiečiai bei karo drambliai, mūšyje su romėnais buvo sužeistas į koją. Manoma, kad krisdamas nuo arklio Magonas smarkiai susižeidė. Netekusi vado kariuomenė buvo greitai sutriuškinta. Magonui pavyko pabėgti į Genują, kur stovėjo jo laivynas, tačiau plaukdamas jūra jis mirė nuo žaizdų. Apie antrojo brolio mirtį netrukus sužinojo ir Hanibalas. Du broliai iš trijų liūtukų Barkų buvo nukauti. Liko tik vienas, pats tvirčiausias ir nuožmiausias iš visų.

HANIBALAS PALIEKA ITALIJĄ

Kartaginai pavyko surinkti pakankamai transportinių laivų ir išsiųsti juos į Italiją. Įlipęs į laivą Jonijos jūros pakrantėje, Hanibalas išplaukė į Afriką. Toldamas nuo Italijos, kurioje praleido šešiolika metų, krantų, garsusis karvedys veikiausiai mąstė, kad karas galėjo pasibaigti kitaip. Šis klausimas neduos ramybės ir ateities kartų istorikams. Livijus, niekada nepraleidžiantis progos sumenkinti karvedį, piktdžiugiškai rašo, kad Hanibalas paliko Italiją su širdgėla ir kartėliu.* Nors, kita vertus, galbūt Livijus buvo teisus, kad garsusis karvedys iš tiesų dėl savo pralaimėjimo kaltino ne Romą, o tėvynainius, priešus gimtojoje žemėje, tokius pūnus kaip Hanonas, kurie kitaip negalėjo nugalėti brolių Barkų, kaip tik sužlugdę Kartaginą.

Italijoje Hanibalas praleido daugiau nei trečdalį savo gyvenimo. Per pirmuosius trejus metus jis pasiekė neįtikėtinų pergalių ir ateitis atrodė daug žadanti. Jis tikėjo, kad jam pavyks parklupdyti Romą ant kelių, tačiau vėliau karvedys papuolė tarsi į užburtą ratą. Trylika metų jo pažanga

* Livy, *History of Rome*, 30 knyga, 20.

buvo klampi, žengęs žingsnį į priekį, jis buvo priverstas žengti žingsnį, kartais porą, atgal. Italijos žemėse ar jūrose jis neteko abiejų brolių, tačiau savo tikslo nepasiekė ir nepriverte Romos pripažinti Kartaginos dominavimo. Hanibalas niekada nepamiršo tėvui duoto pažado kovoti prieš amžiną priešą Romą, tačiau dabar jo laukė dar didesnis išbandymas. Sustiprėjusi Roma pakeitė žaidimo taisykles ir pamažu, su Scipionu priešakyje, vis giliau skverbėsi į Afriką. Dabar iškilo grėsmė pačiai Kartaginai.

Būtų be galo įdomu žinoti, ką Hanibalas jautė, kai jo flotilė artinosi prie Afrikos krantų po daugybės svetur, toli nuo gimtosios Kartaginos, kurioje prabėgo jo vaikystė, praleistų metų. Ar Hanibalas galvojo apie amžiną ištikimybę tėvynei, kurios nematė dešimtmečius? Ar jautėsi išduotas silpnų ir neryžtingų Kartaginos vyresniųjų, kaip kad buvo išduotas jo tėvas? Veikiausiai Hanibalas jautė apmaudą dėl Kartaginos pasirinkto kelio. Praktiški ir konservatyvūs vadai buvo neryžtingi ir bijojo priimti drąsius sprendimus, todėl Kartagina veikiau priminė prekybinį miestą vasalą, o ne galingą karinę valstybę. Nors galiausiai Kartagina atsiuntė jam brolių kariuomenes, to buvo per maža. Hanibalas nė kiek neabejojo, kad jam nepavykus sustabdyti Scipiono, Kartagina kaltins jį, tačiau išlipęs Afrikos žemėje jis veikiausiai nesijautė kaltas dėl Kartaginą ištikusios nelaimės.

203 m. pr. m. e. rudenį Hanibalas saugiai išsilaipino *Leptis Minor* (dabar Lamta, Tunisas), už 160 kilometrų nuo Kartaginos.* Kartu su juo atvyko nuo penkiolikos iki dvidešimties tūkstančių karo veteranų: Balearų salų karių, libių, kartaginiečių, ispanų ir drąsiųjų brutijų. Kiek buvo likę karių, kurie kartu su Hanibalu perėjo Alpes, mes nežinome, tačiau tikriausiai nedaug, o ir tie, kurie išgyveno, veikiausiai jau buvo peržengę ketvirtą dešimtį** ar net įpusėję penktą, kaip Hanibalas. Net dešimtmečiu vyresni už vidutinio amžiaus vyrus kariuomenėje. Veteranai turėjo nepaprastai daug patirties ir daug ryžto, tačiau nebebuvo tokie stiprūs. Jiems dažnai būdavo per sunku visą dieną ištverti mūšio lauke. Jei Hanibalas, kaip kad rašo

* D. L. Stone, D. J. Mattingly, N. Ben Lazreg, eds., „Leptiminus (Lamta): The Field Survey“, Report No. 3, supp. 87, *Journal of Roman Archaeology*, 2011.

** Paul Davis, *100 Decisive Battles: From Ancient Times to the Present*. Oxford: Oxford University Press, 2001, 51.

Livijus, ir keikė dievus dėl nusigręžusios nuo jo fortūnos, išmintingas karvedys, be abejo, savo vyrams nusivylimo neparodė.

HANIBALAS RENKA KARIUOMENĘ MŪŠIUI SU SCIPIONU

Hanibalas neiškart pradės kariauti su Scipionu ir nuo rudens iki žiemos pradžios turės šiek tiek laiko pasiruošti, nors kartaginiečiai ir maldavo jo kuo greičiau pasipriešinti Scipionui ir išgelbėti jų žemę. Hanibalas pirmiausia papildė atsivežtą iš Italijos veteranų kariuomenę dar dvidešimt penkiais tūkstančiais karių. Tai buvo ligūrai, Balearų salų ir likę gyvi brolio Magono kariai bei kiti samdiniai iš Afrikos šalių. Tačiau raitininkų jam pavyko surinkti vos tris tūkstančius, dauguma jų buvo naujokai samdiniai numidai. Dalies nenaudingų karių Hanibalas atsikratė dar būdamas Italijoje. Vieni galbūt tiesiog atsisakė vykti į Afriką,* antri veikiausiai buvo per seni, kad galėtų ilgai kovoti mūšio lauke, o treti buvo abejojantys (kaip rašo Livijus, jų baimė buvo stipresnė už lojalumą**). Manoma, kad su Hanibalu į Afriką atplaukė tik pusė buvusios jo kariuomenės vyrų. Tiesa, naujoje Hanibalo kariuomenėje buvo aštuoniasdešimt kovinių dramblių, tačiau žvėrys buvo jauni ir nedresuoti, todėl toli gražu ne tokie naudingi kaip judrūs ir greiti numidų raitininkai, kurie šauniai kovojo garsiuose Hanibalo mūšiuose. Du trečdalius Afrikoje suformuotos kariuomenės sudarė pėstininkai*** – daugiau nei pusę kariuomenės sudarė naujokai ir tik trečdalis veteranų.

* Fronda, *Between Rome and Carthage*, 237. Autorius, kaip ir daugelis kitų patikimų istorikų, abejoja dramatišku Livijaus pasakojimu (Livy, *History of Rome*, 30 knyga, 20) ir netiki, kad Junonos šventykloje Lacinijaus kyšulyje Hanibalas nužudė visus italus, nesutikusius vykti į Kartaginą. Jo manymu, kiti šaltiniai (Diodorus, *Library of History*, 27 knyga, 9.1; Appian, *Hannibalic War*, 59) tiesiog perpasakoja Livijaus istoriją, norėdami parodyti Hanibalo žiaurumą.

** Livy, *History of Rome*, 30 knyga, 20.

*** Davis, *100 Decisive Battles*, 47. Autoriaus manymu, Zamos mūšyje Hanibalo kariuomenę sudarė keturiasdešimt penki tūkstančiai pėstininkų ir trys tūkstančiai raitininkų. Kiti šaltiniai (vienas iš jų Lancel, *Hannibal*, 175) teigia, kad Hanibalas turėjo apie penkiasdešimt tūkstančių karių, veikiausiai įskaitant raitininkus. Jam pritaria kiti šaltiniai (G. C. Picard, *Hannibal*. Paris: Hachette, 1967), remdamiesi Apijumi, kurie taip pat pateikia didesnį nei penkiasdešimties tūkstančių karių skaičių. Labiausiai tikėtinas Polibijaus pateiktas skaičius – iki keturiasdešimties tūkstančių karių (Goldsworthy, *Punic Wars*, 307).

Iškviestas iš Italijos ginti Kartaginos Hanibalas neskubėjo, nes kariai dar nebuvo pasirengę susikauti su daug labiau prityrusia ir išmuštruota Scipiono kariuomene. Tačiau sužinojęs, kad prie Scipiono pajėgų ketina prisijungti Masinisos numidų kavalerija, Hanibalas iškart išskubėjo sutrukdyti Scipionui susijungti su Masinisa. Tačiau karvedys pavėlavo – Scipionas jau buvo toli nužygiavęs į vakarus ir pasiekęs Numidijos pakraščius. Hanibalas pasitraukė iš Sidros įlankos ir skubiai nužygiavo kelis šimtus kilometrų į pietryčius nuo Kartaginos.

Scipionas tuo metu jau turėjo apytiksliai dvidešimt aštuonis tūkstančius gerai išmokytų pėstininkų, dalis jų buvo Kanų mūšyje dalyvavę veteranai, kurie po ilgų treniruočių Sicilijoje atgavo pasitikėjimą ir buvo pasirengę apginti savo garbę – Scipionas reabilitavo juos ir atleido buvusias nuodėmes.* Scipionas veikiausiai turėjo dviejų tūkstančių karių kavaleriją, neskaitant Masinisos raitininkų. Hanibalas negalėjo įvertinti Scipiono kavalerijos, tačiau jis gerai žinojo, kokie pavojingi mūšyje gali būti numidai. Prie Scipiono kariuomenės Masinisa prisijungė su šešiais tūkstančiais numidų pėstininkų ir keturiais tūkstančiais raitininkų. Hanibalas, norėdamas geriau įvertinti romėnų pajėgas, nusiuntė žvalgus apžiūrėti priešo stovyklą, tačiau Scipiono kariai juos pastebėjo ir sučiupo. Scipionas, užuot ištardęs ir nužudęs šnipus, liepė savo tribūnams parodyti jiems stovyklą ir kaip jo kariai ruošiasi mūšiui, o paskui paleido, kad grįžę jie papasakotų Hanibalui, ką matė. Galbūt tuo metu prie Scipiono jau buvo prisijungusios Masinisos pajėgos, nes Hanibalui priešo pajėgos atrodė labai grėsmingos.** Kaip Scipionas ir tikėjosi, klastingas ir įžūlus jo poelgis labai paveikė Hanibalo karius. Nė vienam neliko abejonių, kad Scipionas be galo pasitiki savo kariuomene ir beveik neabejoja pergale. Scipionas mokėsi iš geriausio savo mokytojo Hanibalo – klastingo karvedžio, mokėjusio psichologiškai nugalėti priešą mūšiui dar neprasidėjus.

* O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 13, 245–252.
** Polybius, *Histories*, 15 knyga, 5.

HANIBALO IR SCIPIONO SUSITIKIMAS PRIEŠ MŪŠĮ

Abu genialūs karvedžiai nujautė, kuo pasibaigs šis istorinis mūšis. Pernelyg dažnai brutalią karo psichologiją vertiname vien skaičiais, kuriais neįmanoma pamatuoti nei pralaimėtojo psichologinės būsenos, baimės ir sutrikimo, nei varginančios nugalėtojo euforijos. Dažnai karą suvokiame kaip sportines varžybas su laimėtojais ir pralaimėtojais. Taip pat naivu būtų manyti, kad tokie dalykai kaip kariuomenės aprūpinimas, taktinės gudrybės ir priešą klaidinantys manevrai negali nulemti mūšio.

Remdamiesi Polibijumi kai kurie istorikai mano, kad idėja apie Romos pasaulinį dominavimą veikiausiai gimė Scipiono galvoje prieš pat Zamos mūšį.* Scipionas, galbūt geriausias karo planuotojas istorijoje, į Zamos mūšio lauką įžengė tik tada, kai buvo gerai apsvarstęs visas mūšio galimybes ir galimas pasekmes, ir Hanibalas tai žinojo ne blogiau už Scipioną. Laimėjęs daug didelių mūšių neprilygstamas strategas Hanibalas mokėjo greitai bei tiksliai įvertinti situaciją ir pasinaudoti priešo silpnybėmis. Netikėtai užpuolęs priešą jis įgydavo pranašumo, ir tai dažniausiai atnešdavo jam pergalę.** Tačiau dabar Hanibalas, ilgai kėlęs baimę priešui savo netikėtomis pasalomis ir karinėmis gudrybėmis, pagaliau sutiko grėsmingą sau lygų priešininką Scipioną, ne blogesnį manipuliatorių nei jis pats.

Hanibalas žinojo, kad Zamos mūšio laukas jam neparankus ir jis neturi kuo nustebinti romėnus. Kartagina nepasiūlė nieko, kas būtų padėję jam laimėti mūšį. Didžiulė lyguma, kurią romėnai pasirinko mūšiui, buvo strategiškai patogi didesnei priešo kavalerijai, o jo kariuomenei buvo nepatogi. Anksčiau Roma dažnai pralaimėdavo mūšius todėl, kad jos kariuomenėje kariavo neprityrę ir prastai parengti naujokai, o raitininkai buvo nejudrūs, tačiau dabar visus šiuos trūkumus turėjo Hanibalo kariuomenė. Numidai, anksčiau sudarydavę svarbią stiprios Hanibalo kariuomenės dalį,

* P. S. Derow, „Polybius, Rome and the East", *Journal of Roman Studies*, 69, 1979, 1–15, ypač 3–4.

** Davidson, „Gaze in Polybius' Histories", 10–24, ypač 12.

papirkti ar suvilioti Scipiono, dabar tarnavo romėnams. Hanibalas buvo bebaimis, tačiau daugelis jo karių naujokų artėjant Zamos mūšiui negalėjo sutramdyti baimės. „Tikra tiesa, kad mūšis laimimas arba pralaimimas karvedžių galvose, o ne karių mūšio lauke.“* Šią karo istoriko B. H. Lidelio Harto (B. H. Liddell Hart) tiesą puikiai iliustruoja Livijaus į Scipiono lūpas įdėti žodžiai, pasakyti iškart po Kanų mūšio. Priekaištaudamas Lucijui Cecilijui Metelui ir išlikusiems gyviems kariams, jis kaltino vyrus, kad jie prastai kovojo ir galbūt išdavė Romą. Kanų mūšis buvo pralaimėtas todėl, kad karius užvaldė bailios mintys. Kaip rašo Livijus, Scipionas kariams tuomet pasakė: „Priešo stovyklos nėra, ji egzistuoja tik jūsų sąmonėje.“** Pralaimėtojo sindromas, persekiojęs romėnų karius 218– 216 m. pr. m. e., dabar persekios kartaginiečius, ypač 205–202 metų pr. m. e. Dar neprasidėjus Zamos mūšiui, kartaginiečių, pralaimėjusių kovą dėl Utikos, „sąmonėje mūšis jau buvo pralaimėtas“, kaip teisingai pastebėjo Polibijus.***

Kai žvalgai grįžo ir su visomis smulkmenomis papasakojo apie didžiadvasišką Scipiono „gailestingumą“ ir romėnų kariuomenės pasiruošimą, Hanibalas, galėjęs tik iš tolo stebėti romėnų kariuomenę, iškart suprato, kad Scipiono pasitikėjimas nebuvo tuščias pasipūtimas, kaip kad ankstesnių romėnų karvedžių. Žinia apie romėnų paleistus žvalgus akimirksniu apskriejo kartaginiečių stovyklą ir įvarė kariams dar daugiau baimės. Matydamas, kokį poveikį turėjo „didžiadvasiškas“ Scipiono poelgis jo kariams, Hanibalas negalėjo nesižavėti šio įžūlaus karvedžio drąsa. Sužinojęs, kad Masinisos kavalerija prisijungė prie Scipiono pajėgų, Hanibalas paprašė susitikimo su Scipionu. Veikiausiai jis norėjo išvengti katastrofos, tačiau taip pat tikėtina, kad norėjo susitikti akis į akį su verčiausiu savo priešu – galbūt ir Scipionas to norėjo.

Istorija apie garsų prieš mūšį įvykusį susitikimą, į kurį Hanibalas ir Scipionas atvyko lydimi tik kelių savo padėjėjų, daug pasako apie abu

* Liddell Hart, *Sherman: Soldier, Realist, American*. Boston: Da Capo, 1993 (Dodd, Mead & Co., 1929), x.
** Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 53.
*** Polybius, *Histories*, 14 knyga, 9.6; Davidson, „Gaze in Polybius' Histories“, 20.

karvedžius. Nors abu mokėjo vienas kito kalbą, karvedžiai kalbėjo per vertėjus: nė vienas nenorėjo pasirodyti menkesnis ir prarasti pranašumą kalbėdamas svetima kalba. Kaip rašo Livijus, Hanibalas ir Scipionas iš pradžių negalėjo pasakyti nė žodžio, matydami priešais save gerbiamą priešą. Tylą nutraukė Hanibalas. Manoma, kad jis pasakė šiuos žodžius: „Tavyje matau save prie Trazimeno ežero ir Kanuose.“* Anot Polibijaus, mėgstančio pabrėžti, kad sėkmė labai permaininga, Hanibalas šiais žodžiais pripažino, jog nepastovi fortūna dabar buvo Scipiono pusėje.** Hanibalas tuo metu buvo mažiausiai dvylika metų vyresnis už Scipioną, tad gali būti, kad jis tiesiog siekė psichologinio pranašumo, todėl jo žodžiai galėjo reikšti ir tai, kad jaunam vyrui dar teks palaukti šlovės valandos.

Puikiai žinodamas, kad kartaginiečiai turi mažai galimybių laimėti mūšį, ypač, kai prie Scipiono prisijungė numidų raitininkai ir romėnų kavalerija įgijo didelį pranašumą, Hanibalas vis dėlto pabandys persiderėti Romos ir Kartaginos taikos sutarties sąlygas, kurias Kartagina buvo sulaužiusi. Siekdamas išsaugoti kartaginiečių laisvę, Hanibalas atsisako bet kokių Kartaginos pretenzijų Ispanijoje, Sicilijoje, Sardinijoje ir kitose salose tarp Italijos ir Afrikos – menkavertis pasiūlymas, turint galvoje, kad Roma jau kontroliavo šias salas, – kitaip tariant, pasiūlo Scipionui be mūšio pasiekti savo tikslų. Hanibalo pasiūlymas buvo per menkas, o Roma norėjo kur kas daugiau, ypač po to, kai kartaginiečiai užpuolė jų pasiuntinius. Scipionas jam atsakė: „Susitarimo nebus.“ Paskui pridūrė, kad Romos kariuomenė dabar pranašesnė, ir Hanibalas tai puikiai žino. Scipionas reikalavo, kad Kartagina laikytųsi ankstesnės su Roma sudarytos sutarties ir susitaikytų su mūšio pasekmėmis, kad ir kokios jos būtų. Anot Livijaus, ilgos savo kalbos pabaigoje Scipionas Hanibalui pasakė šiuos žodžius: „Taika jūsų netenkino, todėl ruoškitės karui.“*** Iš tiesų Hanibalas siekė taikos, tačiau jam buvo nepriimtinos romėnų pasiūlytos taikos sąlygos. Scipionas pasiūlė persiderėti, jei Kartagina pasiūlys romėnams kompensaciją už prarastus

* Livy, *History of Rome*, 30 knyga, 30.
** Polybius, *Histories*, 15 knyga, 7.
*** Livy, *History of Rome*, 30 knyga, 31.

krovinius ir nužudytus pasiuntinius. Nei Hanibalas, nei Scipionas nesutiko nusileisti.* Taigi, abu karvedžiai grįžo į savo stovyklas, veikiausiai jau žinodami, kaip baigsis neišvengiamas mūšis.

ZAMOS MŪŠIS

Abu karvedžiai prieš mūšį savo vyrams pasako kalbas. Kaip rašo Polibijus, jie naudoja skirtingas psichologines taktikas. Scipionas priminė savo vyrams pastarąsias romėnų pergales ir ragino pamiršti senus pralaimėjimus. Jis nepaliko jiems kito kelio kaip tik laimėti, įspėjęs, kad pralaimėtojų laukia mirtis arba vergija, nes pralaimėję kariai neras saugios vietelės, kur galėtų pasislėpti Afrikoje, pačiose pūnų žemėse, nes jų tėvynė, esanti toli už Viduržemio jūros, negalės jiems padėti.** Scipionas dar pasakė, kad karys, kuris į kovos lauką eina pasiryžęs laimėti arba mirti, turi kur kas daugiau galimybių išlikti gyvas. Hanibalas savo ruožtu priminė kariams daugybę Italijoje pasiektų pergalių, bet pastarųjų metų nesėkmių, kurias kartaginiečiai patyrė Ispanijoje, Pietų Italijoje ir Afrikoje, neminėjo. Karvedys pasakė, kad priešo, prieš kurį jie stos į kovą, sąmonėje tebegyvena skaudžių romėnų pralaimėjimų prisiminimai, ir tai silpnina juos. Hanibalas taip pat liepė savo margos kariuomenės divizionų vadams pasakyti kalbas savo vyrams jų gimtąja kalba. Divizionų vadai motyvuoja savo vyrus baime, ragindami pagalvoti, koks likimas ištiks jų žmonas ir vaikus, jei kartaginiečiai pralaimės mūšį. Visiems kariams taip pat buvo priminta pareiga išsaugoti gerą vardą kariuomenės, kuri vadovaujant Hanibalui laimėjo mūšius prie Trebijos upės, Trazimeno ežero ir Kanuose.***

Mūšis, nulemsiantis antrojo pūnų karo baigtį, prasidėjo kitą dieną po dviejų didžių karvedžių susitikimo. Veikiausiai tuo metu buvo spalio vidurys, sausasis sezonas, kada kariuomenėms ir gyvuliams buvo patogu

* Ten pat, 31–32 knygos.
** Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 177.
*** Polybius, *Histories*, 15 knyga, 10–11.

judėti. Mūšis įvyko dykumoje kažkur netoli Zamos, apytikriai už 175 kilometrų (penkių dienų kelionė pėsčiomis) į pietvakarius nuo Kartaginos, ties dažnai neaiškia Kartaginos ir Numidijos siena (dabartinio Tuniso teritorijoje). Tai didelė dykuma, tuomet galbūt vadinta Zama Regija, tarp dabartinių sezoniškai išdžiūstančių Tesos ir Silijanos upių vagų, netoli dabartinių Maktaro, Sebaa Biar ir Lemsos kaimelių.* Scipiono kariuomenė buvo išsidėsčiusi arčiau vandens šaltinio nei Hanibalo – tai galėjo nulemti romėnų pergalę.

Nors Hanibalo kariuomenė buvo didesnė – tikėtina, kad galėjo būti keturiasdešimt tūkstančių karių, – daugelis kovojančių už Kartaginą vyrų buvo nepritvrę naujokai, o kavaleriją sudarė vos keturi tūkstančiai karių, įskaitant prisijungusius nedidelės genties karaliaus Tychėjaus raitininkus. Hanibalas dar turėjo aštuoniasdešimt kovos dramblių, tačiau dauguma jų buvo jauni ir netreniruoti. Hanibalo kariuomenė buvo labai mišri. Be kartaginiečių, ją sudarė libiai, Balearų salų kariai, keltai, ligūrai (Magono kariuomenės), ispanai ir iš Italijos Hanibalo parsivežti brutijai, lukanai, kartu su senais veteranais.** Hanibalas žinojo, kad Scipionas turi dvigubai daugiau raitininkų, nei jam pavyko surinkti Kartaginoje, negana to, romėnų kavalerijos numidai, kaip Hanibalas žinojo iš patirties, buvo labai geri ir patyrę kovotojai.

Kad ir kokia nepalanki atrodė situacija, Hanibalas manė, jog galbūt dar ne viskas prarasta. Rikiuodamas savo kariuomenę mūšiui, jis pasistengs išnaudoti visus, kad ir menkus, jos privalumus. Ryte prasidėjus mūšiui kartaginiečiai turės pranašumą ir jam paleidus kovos dramblius rytinė saulė akins romėnus, tačiau vėliau, jei mūšis užsitęs, kai pasidarys karšta, kartaginiečiai turės kautis saulei tvieskiant jiems į akis.

Gerai apsvarstęs savo pozicijas ir galimas pasekmes, Hanibalas išrikiavo aštuoniasdešimt kovos dramblių priešais lengvai ginkluotus pėstininkus,

* F. M. Russell, „The Battlefield of Zama“, *Archaeology*, 23, no. 2, 1970, 120–129; „Zama ('Aelia Hadriana Augusta') Tunisia“, in *Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, 1976.

** T. A. Dorey, „Macedonians at the Battle of Zama“, *American Journal of Philology*, 78, no. 2, 1957, 185–187; jei tai tiesa, šie kariai atvyko be oficialaus Makedonijos leidimo.

tikėdamasis, kad gyvuliai prasiverš pro romėnų centrą ir sukels sumaištį. Priešakinėje linijoje jis išrikiavo dvylika tūkstančių samdinių, tikėtina, kad nemažai jų turėjo vienokį ar kitokį karinį pasirengimą. Už jų Hanibalas išdėstė libių ir kartaginiečių lengvai ginkluotus rekrutus naujokus – jų buvo nuo aštuonių iki dešimties tūkstančių. Daugelis šių karių buvo jauni ir neturėjo tinkamo parengimo, tačiau jie kovojo už tėvynę ir buvo labiau motyvuoti. Už kelių šimtų metrų nuo pirmųjų dviejų linijų Hanibalas išrikiavo senus karo veteranus, kariavusius su juo Italijoje. Jų galėjo būti iki penkiolikos tūkstančių. Hanibalo veteranai iš Italijos buvo mažiausiai mobilūs ir turėjo tausoti savo jėgas, nes jie, kaip ir brutijai, buvo seniausi kariuomenėje. Sparnuose Hanibalas išdėstė keturių tūkstančių karių kavaleriją – numidus, kurie sudarė pusę kavalerijos, jis pastatė sau iš kairės, o kartaginiečių raitininkus – iš dešinės.

Hanibalas veikiausiai numatė, kad Scipionas, turėdamas didesnę kavaleriją, bandys apeiti jo kariuomenę iš šonų. Taip pat jis vylėsi, kad jo kavalerijai pavyks išvilioti Scipiono raitininkus iš mūšio lauko.* Tačiau jo raitininkai turėjo atremti stiprų spaudimą. Manevras galėjo pavykti, jei jo mažesnės raitininkų pajėgos atlaikytų gausesnės romėnų kavalerijos puolimą, kol Hanibalo gausesnės pėstininkų pajėgos ateitų jiems į pagalbą. Be abejo, garsusis karvedys būtų mielai iškeitęs daugelį dramblių į raitininkus, tačiau jis neturėjo galimybės rinktis. Ir Hanibalas, ir Scipionas žinojo, kad dramblius išgąsdins prasidėjęs mūšis.

Scipionas taip pat stropiai planavo savo veiksmus. Apsvarstęs visas galimybes, jis sugalvojo, kaip neutralizuoti kovos dramblius, kurie galėjo padaryti daug žalos jo kariuomenei.** Kaip ir Hanibalas, kariuomenę jis išrikiavo trimis eilėmis, panašiai kaip 206 m. pr. m. e. Ilipos mūšyje Ispanijoje ir 203 m. pr. m. Didžiosiose Lygumose, į vakarus nuo Utikos. Jo hastatai, lengviausiai ginkluoti pėstininkai, sudarė priešakinę liniją; už jų stovėjo sunkiau ginkluoti principai, jie turėjo pasirūpinti, kad kovos

* Gabriel, *Scipio Africanus*, 187–188.
** Peddie, *Hannibal's War*, 212.

drambliai neįsimaišytų tarp rikiuotės linijų; sunkiausiai ginkluoti triarijai buvo išrikiuoti trečiojoje, paskutinėje, linijoje. Masinisos numidų raitininkai turėjo pridengti pėstininkus iš dešinės, o Lelijaus vadovaujama italų kavalerija – iš kairės. Lelijaus raitininkai taip pat buvo pastiprinimas Scipiono pėstininkams. Abiejų karžygių, Hanibalo ir Scipiono, suformuotos rikiuotės priešininkams atrodė grėsmingai ir, kaip liudija karo istorikai, abi kariuomenės negalėjo įtarti jokios klastos ar gudrybės.*

Scipiono panaudota taktika prieš kovos dramblius buvo unikali. Dar Ispanijoje kovodamas su kartaginiečiais jis įsitikino, kokie nevaldomi yra šie žvėrys.** Žinodamas tai, Scipionas šį kartą kovai su Hanibalo drambliais skyrė daugiau dėmesio nei Ilipos mūšyje.*** Zamoje savo karius jis suskirstė į mažas mobilias manipulas, kurias sudarė nuo šešiasdešimties iki šimto karių, ir tarp jų paliko tarpus, kad kariai galėtų pasitraukti į šoną ir praleisti atlekiančius dramblius susidariusiu koridoriumi.**** Susiglaudusių ir prisidengusių skydais karių grupės turėjo nukreipti gyvulius šiais takais ir neleisti jiems įsimaišyti tarp karių. Puolantys drambliai iš tiesų buvo grėsmingi, todėl Scipionas veikiausiai turėjo tinkamai paruošti vyrus tokiam manevrui, kad jie neišsigąstų. Nedideles labai mobilių ir lengvai ginkluotų velitų grupeles jis išrikiavo tarp munipulų, dalį priekyje jų, kad priešas iš tolo nepastebėtų tarpų tarp manipulų. Hanibalui paleidus dramblius, lengvai ginkluoti velitai turėjo labai greitai atsitraukti takais, paliktais tarp manipulų.

Kad šis gudrus manevras pavyktų, munipulų kariai turėjo būti gerai paruošti, o jų vadai turėjo duoti tikslius nurodymus, kada kariams pasitraukti drambliams iš kelio. Kariai veikiausiai išsirikiavo toliau vienas kito, o trys rikiuotės linijos arčiau viena kitos, kad drambliai neišklystų iš tako ir nepasuktų į kairę arba dešinę tarp rikiuotės linijų. Atlikti tokį manevrą nebuvo paprasta, reikėjo daug pasiruošimo ir planavimo, tačiau, laimei, plačiose

* Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 177–178.
** Gabriel, *Scipio Africanus*, 188.
*** Caven, *Punic Wars*, 251.
**** Livy, *History of Rome*, 30 knyga, 33.

Zamos lygumose vietos buvo daugiau, nei Scipionui reikėjo, kitaip nei Kanų mūšio lauke, kur papuolę į apsiaustį romėnai neturėjo kur pabėgti, todėl buvo pasmerkti žūti.* Nėra abejonės, kad Scipionas žinojo, jog kovojant su tokiu talentingu priešu kaip Hanibalas jam teks improvizuoti, kad ir kaip gerai būtų viską apgalvojęs.

Nuaidėjus karo trimitams prasidėjo pirmasis mūšio etapas. Romėnai daužė į skydus ginklais ir šūkavo karo šūksnius, kartaginiečių pusėse kariai veikiausiai šūkavo įvairiomis kalbomis. Livijus tvirtina, kad romėnai buvo grėsmingesni ir kėlė daugiau triukšmo, bet vargu ar tai tiesa, nes romėnų buvo mažiau. Labiausiai tikėtina, kad romėnų ir daugiakalbės kariuomenės vyrų šūksniai susiliejo į vieną kakofoniją. Livijus taip pat tvirtina, kad priešininkų šūksniai atspindėjo skirtingas karių nuotaikas: Hanibalo karių keliamas triukšmas buvo padrikas ir beprasmis, o romėnai šūkavo unisonu, kaip viena gerai organizuota grėsminga kariuomenė.**

Hanibalo drambliai buvo paleisti ir lengvai ginkluoti kariai metėsi į priekį, tiesiai į romėnų priešakinę liniją, paskui save palikdami dulkių debesis. Tačiau drambliai, kurie ir šiaip sunkiai valdomi, turėjo dar vieną trūkumą – jie trumparegiai. Daugelis dramblių pasuko į dešinę, o tie, kurie nubėgo į priekį, prasiskyrus romėnų manipuloms nubėgo tuščiais takais, kaip ir buvo suplanavęs Scipionas. Keletas dramblių vis dėlto padarė nemažai žalos romėnų priešakinei linijai. Kaip rašo Polibijus, romėnai kovojo atsisukę veidu į rytus, todėl tviskantys saulėje metaliniai ginklai, taip pat trimitų ir ragų garsai, prie kurių drambliai nebuvo įpratę, labai gąsdino gyvulius.*** Keletas jaunų netreniruotų dramblių net nepasiekę priešo linijos pasuko į šoną, apsukę ratą sugrįžo atgal ir ėmė trypti kartaginiečių karius, tuo sukeldami didžiulį sąmyšį. Dauguma Hanibalo kovos dramblių priešui nepadarė jokios žalos, tad Hanibalo planas sukelti

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 112–113, 115–116. Polibijus rašo, kad, Emilijaus Paulo manymu, Kanų mūšio vieta buvo labai nepalanki romėnams (112.2); romėnai buvo išsirikiavę prie pat Aufido upės (113.3); manipulos buvo išrikiuotos per arti viena kitos (115.6); puolamiems iš šonų romėnams buvo sunku gintis (116.10–116.12).

** Livy, *History of Rome*, 30 knyga, 34.

*** Polybius, *Histories*, 15 knyga, 12.

paniką priešo gretose žlugo. Pirmasis mūšio etapas baigėsi ne taip, kaip jis tikėjosi.

Tuo metu daug pranašesnės Masinisos ir Lelijaus kavalerijos pradėjo pulti ir stumti atgal kartaginiečių bei jų sąjungininkų raitininkus, ypač sunku buvo atsilaikyti kartaginiečiams dešiniajame sparne, kuriuos Lelijaus vadovaujama kavalerija ėmė atakuoti iškart po to, drambliams išardžius kartaginiečių pėstininkų rikiuotę. Livijus rašo, kad užpulta besiblaškančių dramblių kartaginiečių kavalerija buvo priversta bėgti iš mūšio lauko, todėl negalėjo atremti romėnų kavalerijos puolimo ir pridengti Hanibalo pėstininkų.* Menkesnė Hanibalo kavalerija traukėsi ir artėjo prie šonuose išrikiuotų pėstininkų. Kaip ir tikėjosi Hanibalas, persekiojantys raitininkus romėnai pasitraukė iš mūšio lauko. Sumažėjus spaudimui jo sparnui, priešininkų pajėgos tapo apylygės ir kartaginiečių kavalerija kurį laiką galėjo atlaikyti romėnų kavalerijos puolimą, tačiau tai truko neilgai.

Tačiau pėstininkai nuvylė Hanibalą, ir šis jo manevras taip pat nepavyko. Nors romėnų buvo mažiau, Hanibalo priešakinės linijos samdiniai nepajėgė pralaužti disciplinuotos romėnų priešakinės linijos. Negana to, spaudžiami Scipiono gerai treniruotų hastatų, principų ir triarijų priešakinėje linijoje, Hanibalo priešakinės linijos samdiniai sąjungininkai ėmė trauktis ir spausti neprityrusius kartaginiečių bei libių rekrutus antrojoje linijoje ir kelti sumaištį. Samdiniai, kurie pirmą dalyvavo mūšyje su Hanibalu, nepajėgė pasipriešinti Sicilijoje gerai išmuštruotiems romėnų kariams – romėnai, vadovaujant drąsiam Scipionui, dar nebuvo patyrę nė vieno pralaimėjimo. Taigi, spaudžiami romėnų kartaginiečių samdiniai ėmė trauktis, tačiau bėgti nebuvo kur, nes už jų buvo antroji kartaginiečių rekrutų ir atsargos karių linija. Supanikavę ir išsigandę samdiniai ėmė pulti savus karius, antrosios kartaginiečių linijos samdinius.

Kai geriau treniruotų romėnų pėstininkų pajėgos skaičiumi beveik susilygino su Hanibalo priešakinės ir antrosios linijų pajėgomis, romėnų pranašumas pamažu ėmė ryškėti. Neišmokytų ir sutrikusių antrosios

* Livy, *History of Rome*, 30 knyga, 33.

kartaginiečių linijos karių *esprit de corps* (kolektyvumo dvasia) ėmė silpti, kai kilus panikai stumiami priešakinės kartaginiečių samdinių linijos jie buvo priversti trauktis ir spausti už jų išsirikiavusius veteranus iš Italijos, kurie nenorėjo trauktis. Kartaginiečiai, spaudžiami ir aršiai puolami kompaktiškai išsirikiavusių romėnų, kuriems dabar nebetrukdė drambliai, traukėsi ir pradėjo pildyti tuščią tarpą, kurį Hanibalas buvo palikęs rezervui trečiosios linijos seniesiems veteranams – netrukus abi linijos susijungė.

Dabar kartaginiečiai ir samdiniai buvo priversti gintis nuo savos kariuomenės karių, kurių daugelis nepažinojo vienas kito ir nebuvo itin lojalūs savo neapdairiam karvedžiui. Pakrikę jie kovojo tarpusavyje, nemažai jų žuvo nuo prityrusių ir gerai organizuotų romėnų karių. Norėdami sustabdyti atsitraukimą, Hanibalo trečiosios linijos veteranai iš Italijos atstatė ietis į kartaginiečius bei samdinius ir užkirto jiems kelią. Kad sąjungininkai neišsilakstytų į kairę ir į dešinę, veteranai apsupo juos iš kairės – kairiojo sparno kavaleristai buvo palikę savo pozicijas ir pabėgę iš mūšio lauko su kitais kariais. Hanibalui šiaip taip pavyko sustabdyti supanikavusius karius ir sugrąžinti į kovos lauką.

Prasidėjus antram mūšio etapui, Hanibalas perrikiavo kariuomenę į vieną liniją. Scipiono pajėgos taip pat persirikiavo į vieną liniją: centre stovėjo hastatai, o šonuose plačiai išsirikiavo principai ir triarijai, kurie anksčiau sudarė priešakinę ir antrąją linijas, kad Hanibalo pajėgos nepasiektų romėnų rikiuotės sparnų. Skyrėsi tik priešininkų pajėgumo išdėstymas: stipriausi Scipiono pėstininkai buvo išrikiuoti abiejuose kariuomenės sparnuose, o Hanibalo stipriausi veteranai iš Italijos – pačiame rikiuotės centre. Abi kariuomenės buvo pasiruošusios aršiai kovai. Narsūs ir valingi Hanibalo veteranai, mūšio pradžioje sudarę trečiąją rikiuotės liniją, galbūt turėjo galimybę pasiekti persvaros, nes jie dar nebuvo išvarginti kovos, be to, turėjo susiremti su silpnesniais lengvai ginkluotais pėstininkais romėnų rikiuotės centre. Narsių Hanibalo veteranų iš Italijos, kuriuos sparnuose aršiai puolė sunkiai ginkluoti romėnų kariai, drąsa galbūt įkvėpė daugiau pasitikėjimo jų bendražygiams samdiniams raitininkams ir kartaginiečių sąjungininkams.

Abiejų talentingų strategų, Scipiono ir Hanibalo, kariuomenės buvo išrikiuotos taip, kad stipriausi kariai turėjo kautis su silpnesniais priešininko kariais. Kurį laiką nė viena kariuomenė nepasiekė pranašumo.

Tačiau prasidėjus trečiajam mūšio etapui situacija ėmė keistis, kai pranašesnės romėnų ir numidų raitininkų pajėgos ėmė supti mažesnę kartaginiečių ir sąjungininkų kavaleriją. Sugrįžę į mūšio lauką mobilūs ir greiti romėnų bei numidų raitininkai ėmė pulti Hanibalo karius iš užnugario ir sistemingai juos kapoti. Raiti ir greiti romėnų raitininkai beveik nepatyrė nuostolių. Panašu, kad ir šiame mūšio etape romėnų persvarą lėmė daug pranašesnė kavalerija. Ši kova nejaukiai priminė Kanų mūšį, tik šįkart nugalėtojas tapo savo mokinio auka.

Kaip teigia Polibijus, Zamos mūšyje žuvo dvidešimt tūkstančių Hanibalo karių, dar dvidešimt tūkstančių buvo paimta į nelaisvę.* Manoma, kad Scipionas neteko dviejų tūkstančių karių.** Ar mūšio baigtį lėmė akinanti kartaginiečiams į akis šviečiusi saulė, ar tai, kad anksčiau į Zamos lauką atvykęs Scipionas turėjo priėjimą prie vandens šaltinio, mes niekada nesužinosime, tačiau vargu ar tai buvo svarbiausios priežastys, nulėmusios Kartaginos pralaimėjimą. Zamos mūšis buvo Hanibalo Vaterlo mūšis. Kaip ir Napoleonui, tai buvo paskutinė kova prieš amžiną savo priešą.

Sumuštam prie Zamos Hanibalui su nedideliu daliniu raitininkų – galbūt kovojusių su Hanibalu iki galo ar sugrįžusių po mūšio – pavyko pabėgti. Jis pasuko į rytus, ne į Kartaginą, kur dabar tapo priešu tarp savų, o į savo šeimos namus Hadrumete (dabar Susas, Tunisas) už 200 kilometrų.*** Po mūšio Scipionas nusiaubė kartaginiečių stovyklą ir su belaisviais bei dideliu grobiu kaip nugalėtojas grįžo į Utiką, prieš tai išsiuntęs savo flotilę į Kartaginą įteikti miestiečiams Romos reikalavimus.

Sugrįžęs po kelių savaičių į Kartaginą – pirmą kartą per trisdešimt šešerius metus, – Hanibalas pranešė tribunolui, kad Kartagina pralaimėjo mūšį

* Polybius, *Histories*, 15 knyga, 14.
** Howard Hayes Scullard, *Scipio Africanus: Soldier and Politician*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970, 154. H. H. Skalardo manymu, Zamos mūšyje žuvo tik 1500 romėnų.
*** Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 178.

ir karą. Vyresniesiems pasakė, kad jie neturi kitos išeities kaip tik sudaryti taikos sutartį su Roma ir mokėti kontribuciją, kokios Roma pareikalaus. Scipiono laivai, išpuošti alyvų šakelėmis ir romėniška heraldika – ženklais, įspėjančiais, kad okupantų pasiuntiniai plaukia ne kariauti, o su taikos misija, – buvo sutikti netoli Kartaginos. Nuolankūs nukariautojų ambasadoriai pirmieji pamatė Scipiono pergalės pasekmes. Kaip ir I Pūnų kare, vienas paskutinis mūšis nulėmė karo baigtį. Tačiau kitaip nei pirmajame kare, Kartagina šįkart patyrė pralaimėjimą ne jūroje, o gimtojoje žemėje. Šis pralaimėjimas Kartaginai veikiausiai buvo daug skaudesnis. Hamilkaras po 241 m. pr. m. e. karo nenorėjo baigti karo ir sutikti su romėnų reikalavimu mokėti kontribuciją, tačiau pralaimėjęs Zamos mūšį jo sūnus Hanibalas susitaikė su likimu.

Zamos mūšyje Scipionas išradingai nukenksmino Hanibalo kovos dramblius, kurie galėjo padaryti daug žalos jo kariams. Galbūt jis pasinaudojo karo žvalgų surinkta informacija, o gal numidai, dabar kariavę jo pusėje, pakišo jam mintį, kad kartaginiečiai kovos dramblius paleis vos prasidėjus mūšiui. Scipionas taip pat suprato, kad labai svarbu turėti stiprią kavaleriją. Akivaizdu, jog Scipionas ilgai ruošėsi šiam mūšiui: jis papirkinėjo ir viliojo numidus, klastingai pasinaudojo Masinisos aistra Sofonisbei ir noru atkeršyti Sifaksui.

Hanibalas, kita vertus, į mūšį išėjo labai menkai pasiruošęs. Iš Italijos 203 m. pr. m. e. rudenį grįžęs, jis turėjo per mažai laiko, kad galėtų surinkti patikimą numidų kavaleriją ir parengti karius Zamos mūšiui, kuris įvyks 202 m. pr. m. e. rudenį. Hanibalas pralaimėjo mūšį dar ir todėl, kad priešo kariuomenė buvo gerai treniruota – Scipionas mūšiui ruošėsi dvejus metus, o dalis jo karių kariavo su juo Ispanijoje. Tai, kad Hanibalo kariuomenė buvo šiek tiek didesnė nei romėnų, nesuteikė jam jokio pranašumo, nes dauguma karių buvo naujokai, su Hanibalu nekariavę jokiame mūšyje.

Kaip rašo Polibijus, Zamoje Hanibalas padarė viską, ką būtų padaręs kiekvienas geras ir prityręs karvedys. Puikiai žinodamas, jog nedaug teturi

galimybių laimėti mūšį, Hanibalas bandė derėtis su Scipionu, kad Kartagina išsaugotų diplomatinius santykius. Turintis didžiulę patirtį ir laimėjęs daugybę mūšių karvedys puikiai suprato, kad karo baigtį dažnai lemia aplinkybės ir netikėtumai. Neturėdamas kito pasirinkimo, Hanibalas priėmė iššūkį ir narsiai kovojo. Jis veikiausiai žinojo, kad pralaimėtas mūšis reikš Romos pasaulinio dominavimo pradžią.* Po pralaimėto Zamos mūšio Kartaginą apėmė neviltis, panašiai kaip Romą po Kanų mūšio. Tačiau romėnams tai buvo laikina nesėkmė, o kartaginiečiams pralaimėtas Zamos mūšis reiškė Kartaginos žlugimo pradžią.** Hanibalas tai žinojo, ir vargu ar kas galėtų paneigti, kad šis mūšis pakeitė istorijos tėkmę. Kaip vienas istorikas teisingai pastebėjo, Zamos mūšis buvo „vienas svarbiausių, pakeitęs istoriją“***.

ZAMOS MŪŠIO PASEKMĖS

202 m. pr. m. e. rudenį Scipionas Tunise priėmė nuolankius kartaginiečių ambasadorius. Šįkart Romos bausmė Kartaginai buvo kur kas griežtesnė nei 241 m. pr. m. e. Kartagina ir toliau išliks kaip suvereni valstybė ir jos Romos kariai kol kas neokupuos, tačiau jai teks tenkintis labai ribotais ištekliais. Kartagina jau buvo praradusi Ispaniją, Siciliją ir salas, tačiau dabar dar turėjo sumažinti savo flotilę iki dešimties triremų. Drambliai turėjo būti atiduoti Romai. Taip pat kartaginiečiams buvo uždrausta be Romos leidimo kariauti Afrikoje.

Pagal 241 m. pr. m. e. Lutacijaus sutartį, kartaginiečiai turėjo sumokėti 2200 sidabro talentų kontribuciją, tačiau dabar romėnai pareikalavo 10 000 sidabro talentų kontribucijos, kurią kartaginiečiai turėjo išmokėti per penkiasdešimt metų. Kartagina privalėjo nusiųsti 100 romėnų pasirinktų įkaitų nuo keturiolikos iki trisdešimties metų, kitaip tariant, pačių geriausių ir stipriausių,**** kuriuos nuolat turėjo pakeisti kitais. Taip pat

* Polybius, *Histories*, 15 knyga, 15.
** Picard, *Hannibal*, 208.
*** Lazenby, *Hannibal's War*, 225.
**** Jakob Seibert, 474.

kartaginiečiai turėjo paleisti visus Romos belaisvius – kalėjimuose sėdėjo iki 4000 Romos vergų, kai kurie iš jų buvo patricijai – vienas iš jų buvo Terencijus Celijus, kartu su triumfuojančiu Scipionu grįžęs į Romą. Kai kurių istorikų skaičiavimu, kontribucija, kurią Kartagina turėjo sumokėti Romai (259 454 kilogramai sidabro), buvo verta daugiau nei 183 milijonų dolerių.* Tai nesužlugdė Kartaginos kaip valstybės, bet jos žmonėms padidės mokesčiai, nes kontribucija bus mokoma ne iš iždo, dėl ko vėliau Hanibalas priekaištaus vyresniųjų tarybai.** Įdomu tai, kad kartaginiečių vyresniųjų tarybos sprendimas įvesti privalomą mokestį neturtingiems žmonėms už pralaimėtą karą buvo precedentas. Šių laikų istorija žino daugiau tokių pavyzdžių.***

Daugelis kartaginiečių verkė, kai stebint susirinkusiems miesto žmonėms, galbūt Scipionui ir jo kariuomenei, įlankoje buvo deginami laivai, didžiausias jų turtas, svarbiausia priemonė, padėjusi jiems krautis turtus. Jei ten buvo ir Hanibalas, ilgą laiką nenugalimam karvedžiui, vertusiam drebėti romėnus, turėjo būti ypač sunku tai matyti. Pirmą kartą gyvenime Hanibalas neturėjo savo kariuomenės.****

Sužinoję, kad Scipionas laimėjo Zamos mūšį, kai kurie senatoriai labai sunerimo. Jie būgštavo, kad Scipionas gali siekti senojo stiliaus tirono *rex* (karaliaus) titulo.***** Livijus rašo, kad kai kurie senatoriai netgi apkaltino jį norint tapti *regius* (karaliumi) ir *regnum* (valdyti).****** Tačiau Scipionas tenkinosi tuo, kad parklupdė Kartaginą ir užvaldė jos teritorijas.

* O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 252n93 ir 286, pagal 2009 m. kursą 13,25 dolerio už unciją rinkos kaina; 2016 m. – 16,62 dolerio už unciją rinkos kaina.

** Lancel, *Hannibal*, 182.

*** 1919 metais Versalio taikos sutartimi Pirmojo pasaulinio karo kaltininke buvo pripažinta Vokietija. Po dvejų metų Londone vykusių derybų metu buvo nuspręsta, kad Vokietija už padarytą žalą privalo sumokėti 132 milijardus markių auksu (33 milijardus dolerių), dalimis. Iš tiesų Vokietija sumokėjo nedaug. Žr. William N. Goetzmann, K. Geert Rouwenhorst, eds., *The Origins of Value: The Financial Innovations That Created Modern Capital*. New York: Oxford University Press, 2005, 329.

**** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 252. Pavadinęs Hanibalą karvedžiu be kariuomenės, autorius pavartoja stiliaus figūrą oksimoroną.

***** J. Roger Dunkle, „The Greek Tyrant and Roman Political Invective of the Late Republic", *Transactions of the American Philological Association (TAPA)*, 98, 1967, 151–171, ypač 156–157.

****** Livy, *History of Rome*, 28 knyga, 42. Livijus rašo, kad Fabijus yra pasakęs, jog Scipionas svajoja tapti karaliumi, o ne konsulu; jei Scipionas būtų turėjęs tokių tikslų, veikiausiai jis turėjo tokią galimybę, ypač po pergalės Zamoje.

Senatas patvirtino Scipiono reikalavimus iki 201 m. pr. m. e. pradžios. Paskirtas prokonsulu Afrikoje, Scipionas dirbs juo iki 201 m. pr. m. e., prieš tai nuvykęs į *Lilybaeum* (Sicilija) ir kiek vėliau surengęs triumfo žygį Romoje. Nuo šiol jis bus vadinamas Scipionu Afrikiečiu, Afrikos užkariautoju.*

Scipionas nereikalavo, kad Hanibalas kartu vyktų į Romą ir būtų vedamas Romos gatvėmis kaip nugalėtas priešas. Galbūt baiminosi, kad vien Hanibalo pasirodymas Romoje žmonėms sukels šoką. Tai, be abejo, atimtų iš Scipiono dėmesį jo triumfo valandą. Galbūt, gerai apsvarstęs, nusprendė, kad vežtis tokį žmogų kaip Hanibalas, gudrumu nenusileidžiantį pačiam Scipionui, būtų pernelyg pavojinga arba tiesiog iš pagarbos priešui leido jam likti tėvynėje. O gal Scipionas manė, kad Hanibalas yra vienintelis patikimas žmogus Kartaginoje, galėjęs pasirūpinti, kad būtų vykdomi finansiniai įsipareigojimai Romai.

202 m. pr. m. e., kai iškart po Zamos mūšio buvo deramasi dėl taikos sutarties su Roma sąlygų, vienas iš kartaginiečių vyresniųjų tarybos narių – manoma, Giskas – balsavo prieš sutartį. Pasakojama, kad Hanibalas įsiutęs prišoko prie jo ir nustūmė nuo kalbėtojų platformos. Kai pasipiktinę brutaliu jo elgesiu tėvynainiai kartaginiečiai ėmė priekaištauti jam, Hanibalas atsiprašė jų ir pasakė, kad apgailestauja, jog tiek metų nebuvo tėvynėje, todėl elgiasi su tarybos nariais kaip kariuomenės vadas, o ne įstatymų leidėjas. Hanibalas žinojo, kad Roma gali pasielgti su Kartagina daug žiauriau, ir jis neklydo. Kaip rašo Livijus, žinia apie šį įvykį labai greitai pasiekė Scipioną ir Romą.**

Kai atėjo metas Kartaginai siųsti pirmą kontribucijos sidabru įmoką, kaip pašaipiai pasakoja Livijus,*** daugelis kartaginiečių verkė iš gėdos, tačiau Hanibalas karčiai nusijuokė iš likimo ironijos. Šykštuoliai Kartaginos valdininkai, nenorėję paremti jo karo, dabar buvo priversti brangiai už tai mokėti. Užsitęsęs pūnų karas buvo vadinamas „Hanibalo karu“, nes

* Lancel, *Hannibal*, 179.
** Livy, *History of Rome*, 30 knyga, 37.7.
*** Ten pat, 30 knyga, 44.4–44.11.

Kartagina buvo ne kartą jį išdavusi.* Hanibalas veikiausiai taip pat manė, kad jie, iš esmės, teisūs, nes karas iš tiesų buvo jo.

Livijus į Hanibalo lūpas įdėtais žodžiais išpranašauja Kartaginos ateitį. Hanibalas, žmogus, kuris nieko nebijojo ir ilgai buvo Fortūnos, Romos sėkmės deivės, numylėtinis, kaip pabrėžia Polibijus, nustojo ja tikėjęs.** Jis įspėjo kartaginiečius, kad netrukus jie turės didesnių rūpesčių, nei mokėti kontribuciją.

* Polybius, *Histories*, 3 knyga, 8.6–8.10. Kaip buvo kalbama šios knygos pradžioje, net Polibijus pirmoje savo trečios knygos pastraipoje (1.1) karą pavadina „Hanibalo karu“ (*ton 'Annibiakon*), tačiau ne jis pirmas tai pasakė.

** Ten pat, 15 knyga, 15.

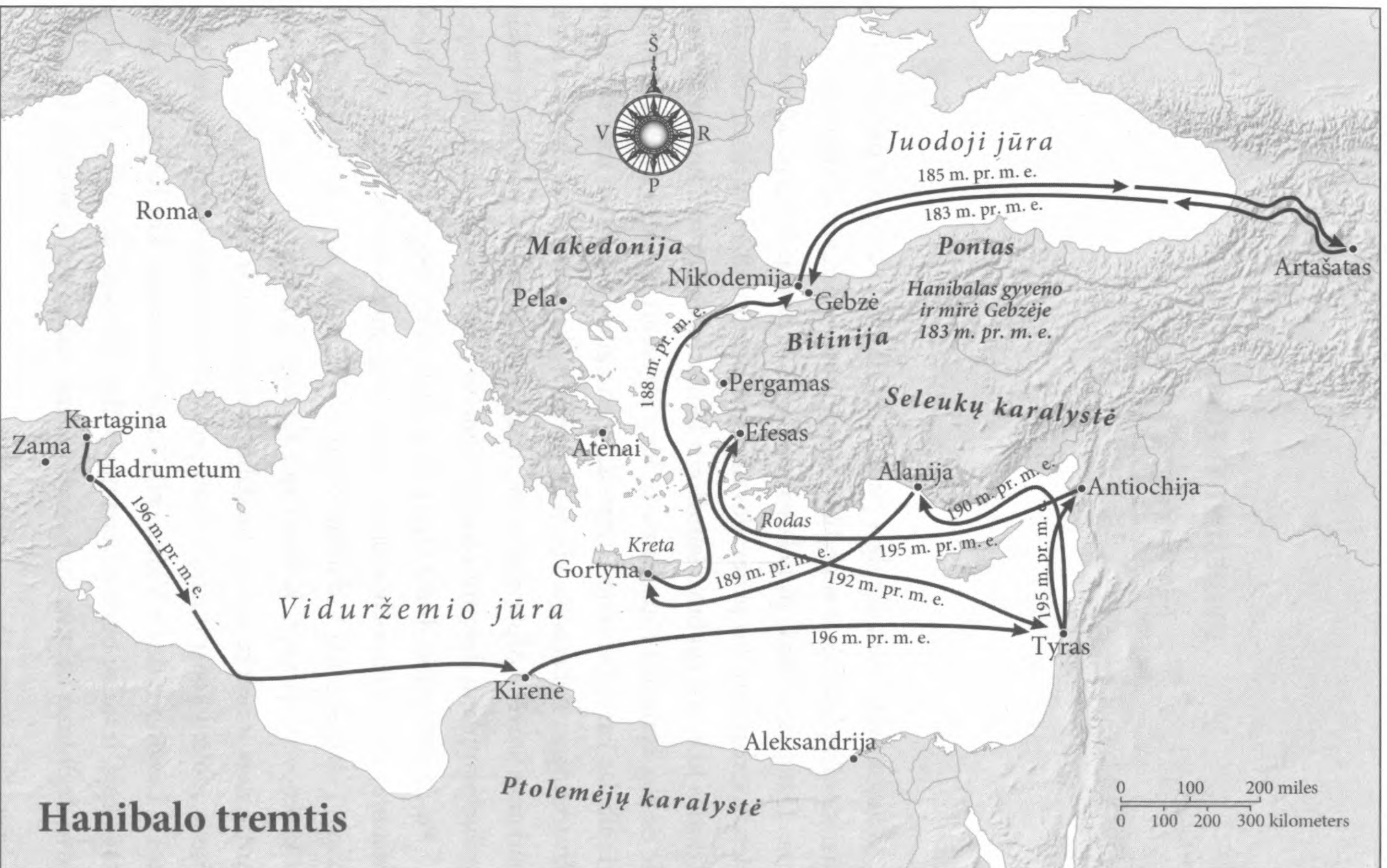
DVIDEŠIMT TREČIAS SKYRIUS

TREMTIS

Zamos mūšis sudaužė ilgai puoselėtas Hanibalo svajones parodyti Romai jos vietą Italijoje ir sugrąžinti Kartaginos viešpatavimą Viduržemio jūroje. Daugiau niekada jis nekovos tiesiogiai su Roma; daugiau nelaimės nė vieno svarbaus mūšio ir nevadovaus jokiai kariuomenei. Iš tiesų, visos didžiosios jo kovos jau buvo laimėtos ir likusį trečdalį gyvenimo Kartaginoje jis tiesiog egzistuos rūpindamasis, kaip išgyventi. Įpusėjęs penktą dešimtį Hanibalas jau nebeturėjo jaunatviškos energijos, nebebuvo toks stiprus ir ištvermingas, nebeturėjo vilties ir tikėjimo, kaip tada, kai dar jaunuolis būdamas stovėjo Alpių viršūnėse, optimistiškai žiūrėjo į Italiją ir turėjo ambicingų planų dešimtmečiams. Jo ateitis buvo neaiški net Kartaginoje.

Po Zamos mūšio Roma tapo galingiausia tauta visame pasaulyje, kurios dominavimu niekas nebeabejojo. Šis laimėtas mūšis romėnams buvo tramplinas į viešpatavimą Viduržemio jūroje. 202 m. pr. m. e. žymi svarbų posūkį senovės istorijoje.* Kalbant apie Kartaginą, ji neprarado visų didžiulių turtų, nors ir neteko didžiosios dalies savo laivyno ir nuo 201 m. pr. m. e. turėjo mokėti kontribuciją. Senais prekybiniais kanalais tarp Šiaurės Afrikos ir Levanto rytinėje Viduržemio jūros pakrantėje, kur Roma retai įkeldavo koją, ir toliau buvo gabenamos prekės. Žinoma, daugybės Kartaginos laivų deginimas nebuvo simbolinė bausmė, tačiau nemažai laivų, kurie tuo

* Liddell Hart, *Strategy*, 33.

Hanibalo tremtis
Š
V
R
P
Roma
Makedonija
Pela
Atėnai
Juodoji jūra
185 m. pr. m. e.
183 m. pr. m. e.
Pontas
Nikodemija
Gebzė
Hanibalas gyveno
ir mirė Gebzėje
183 m. pr. m. e.
Bitinija
Artašatas
Pergamas
Seleukų karalystė
Efesas
Alanija
Antiochija
Rodas
Kreta
Gortyna
188 m. pr. m. e.
189 m. pr. m. e.
192 m. pr. m. e.
195 m. pr. m. e.
190 m. pr. m. e.
Kartagina
Zama
Hadrumetum
196 m. pr. m. e.
Viduržemio jūra
Kirenė
Tyras
Aleksandrija
Ptolemėjų karalystė
0 100 200 miles
0 100 200 300 kilometers

metu nebuvo prisišvartavę gimtajame uoste, kartaginiečiams pavyko išgelbėti nuo baudžiamojo laužo. Žinodami, kokie apsukrūs yra kartaginiečių vyresnieji, galime spėti, kad sužinoję, jog užkariautojai ruošiasi naikinti jų turtą, jie išgelbėjo dalį laivų, įspėję svetimuose uostuose prisišvartavusius kapitonus negrįžti į Kartaginą.

Nėra abejonės, kad po 201 m. pr. m. e. Roma atidžiai stebėjo Kartaginą. Su italais, kurie kariavo Hanibalo kariuomenėje, buvo žiauriai susidorota – lotynų sąjungininkams „išdavikams" buvo nukirsdintos galvos, o Romos dezertyrai buvo nukryžiuoti. Romos senato nariai, netgi Scipiono priešai, leido Hanibalui gyventi, nes nenorėjo priešintis Scipionui, kuris vis dar maudėsi šlovės spinduliuose ir kurio žodis dabar buvo svarus ne tik karo, bet ir taikos klausimais.

Hanibalas, veikiausiai nenorėjęs pasirodyti Kartaginoje iškart, pasitraukė į Hadrumetą ir remontavo senus savo šeimos namus. Čia jis, galbūt pasisamdęs buvusius savo kariuomenės karius ar samdinius, alyvmedžiais apsodino didžiulius plotus šalia miesto, dabar vadinamo Susu,* ir al Džemo (senovėje Tisdras) už apytikriai 65 kilometrų į pietus – šis regionas, galbūt todėl, kad pro jį eina jūriniai prekybiniai keliai, vėliau išgarsėjo kaip alyvuogių aliejaus eksportuotojas.** Jei tikėsime vėlesniais šaltiniais (IV m. e. a.), sodinti alyvmedžius Hanibalas veikiausiai ėmėsi todėl, kad neturintys darbo buvę jo kariai nekeltų rūpesčių Kartaginai, kaip kad atsitiko po I Pūnų karo.***

Mažai galime pasakyti apie Hanibalo gyvenimą po Zamos mūšio, nes rašytiniuose šaltiniuose jo vardas minimas vis rečiau. Žinome, kad nors Hanibalas daugiau nebekariavo ir nebekėlė grėsmės, romėnų šnipai nesiliovė sekę jo namus, nors tikslesnių žinių apie tai neturime. Po 201 m. pr. m. e. romėnams jis jau nebeatrodė pavojingas, todėl mažiau juo domėjosi. Kai Hanibalui buvo leista užimti svarbesnes pareigas Kartaginoje, vyresniųjų

* Serge Lancel, *Carthage: A History*, trans. Antonia Nevill.Oxford: Blackwell, 1995, 118–119.
** David J. Mattingly, R. Bruce Hitchner, „Roman Africa: An Archaeological Review", *Journal of Roman Studies*, 85, 1995, 165–213, ypač 200 ir 204.
*** Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 37.2–37.3.

taryba labai sunerimo – tiesus ir nepaperkamas Hanibalas galėjo pakenkti jų interesams.

Pirmuosius keletą metų po Zamos mūšio Hanibalo vaidmuo Kartaginoje buvo keistas ir prieštaringas. Jis gyveno prie jūros ir gerai pažinojo aplinkinius žmones, todėl dažnai pasirodydavo miesto tarnyboje apginti šių paprastų žmonių interesų prieš oligarchus. Hanibalas griežtai laikėsi Romos įvestų ekonominių sankcijų ir rūpinosi, kad kontribucija būtų mokama laiku. Tokia veikla veikiau priminė populisto, norinčio reformuoti Kartaginą, veiklą, tačiau giliai širdyje jis, be abejo, sielojosi dėl tėvui duoto, bet neištesėto pažado. Kaip kraujuojanti Didonės siela Vergilijaus epinėje poemoje „Eneida“* pranašavo savižudišką mirtį, taip amžinai rusenantis priešiškumas Romai, stropiai slepiamas nuo žmonių akių, iš vidaus degino jį visą likusį gyvenimą.

Nėra abejonės, kad Hanibalas dabar buvo pažymėtas žmogus. Neaiškiu tikslu po Kartaginą vaikščiojančio nepaprastai garsaus vyro žmonės negalėjo nepastebėti. Nors nugalėtas ir nukenksmintas, Hanibalas puikiai žinojo, kad bet kurią akimirką gali prarasti laisvę, jei romėnai įtars jį ką nors rezgant prieš Romą. Dabar Hanibalo nebesaugojo romėnų kariai, tačiau aplinkui buvo daugybė romėnų ir piktų kartaginiečių, kurie galėjo atimti jam gyvybę vidury baltos dienos, slapta patykoję nuošalioje vietoje, nes jį pažinojo visi: ir priešai Romoje, ir saviškiai gimtinėje.

HANIBALAS – KARTAGINOS SUFETAS

Nors beveik neįmanoma pasakyti, kas dėjosi didžiausio Romos priešo Hanibalo galvoje po Zamos mūšio, žinome, kad jis virto žmogumi, kuris romėnams nebeatrodė pavojingas. Ar jis norėjo Romos akyse atrodyti naudingas Kartaginos valstybės veikėjas ir kilti karjeros laiptais, kad užsitarnautų romėnų pasitikėjimą, galbūt net diplomatinį imunitetą? Jei

* Virgil, *Aeneid*, 4 knyga, 60 ir toliau.

taip, tai Hanibalas pasuko labai pavojingu keliu. Jis žinojo, kad vyresniųjų taryba jaučia jam priešiškumą, todėl nusprendė, jog lengviausias kelias į valdžią – tapti sufetu, vyriausiuoju magistratu, kuris iš dalies atlikdavo visuomeninio teisėjo pareigas (pūnų ir finikiečių pareigūnas, atliekantis arbitražo funkcijas).* Sufeto (lot. *suffete*) pareigos galiomis prilygo biblinio teisėjo (semit. *shophet)* iš Teisėjų knygos pareigoms.** Žodį *teisėjas* vartojo Mozė, Samuelis, Samsonas ir daugelis kitų, vedusių žmones iki monarchijos susikūrimo Izraelyje.*** Viduržemio jūros regione žodis *shophet* buvo vartojamas net graikų magistratūroje, pavyzdžiui, Spartoje.****

Įgijęs daugelio paprastų žmonių pasitikėjimą ir tautos susirinkimo***** išrinktas sufetu, Hanibalas 196 m. pr. m. e. pradėjo tarnybą.****** Sufetas tarnauja vienus metus, jei nebūna perrinktas antrai kadencijai. Vyresniųjų taryba, kurioje dominavo aristokratiškos kilmės pirkliai ir žemvaldžiai, priešinęsi Barkų dominavimui nuo Hamilkaro laikų, buvo labai nepatenkinti. Turėdamas šį postą Hanibalas turėjo galios paprotinti kartaginiečių politikus laikytis įsipareigojimų ir taip parodyti romėnams, kad jis neturi tikslų pakenkti Romai. Garbingai elgdamasis kaip pralaimėjęs karvedys, kuris rūpinasi, kad Kartagina laiku sumokėtų kontribuciją, ir rodydamas, jog neketina kenkti Romai, Hanibalas galėjo jaustis daug saugiau, nei atvirai rodydamas priešiškumą.

Sunku pasakyti, ar nauja Hanibalo veikla buvo tik priedanga, kaip kad daugelis mano, bet panašu, kad naujų pareigų jis ėmėsi uoliai ir sąžiningai. Vargu ar romėnai, ypač pragmatiškasis Scipionas, patikėjo jo nuoširdumu,

* Walter Ameling, *Karthago: Studien zu Militär, Staat und Gesellschaft. Vestigia: Beiträge zur Alten Geschichte*, 45. Munich: C. H. Beck Verlag, 1993, 82.

** E. Lipinski, ed. (dir.), „Suffète“, *Dictionnaire de la civilisation phénicienne et punique*. Paris: Brepols, [Turnhout] 1992, 429. E. Lipinskis šį semitų žodį sieja su akadų kalbos žodžiu *shapitum*.

*** F. Brown, S. R. Driver, C. A. Briggs, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Oxford: Clarendon Press, 1951, 1047. Žodžiai „teisėjas“ ir „įstatymų leidėjas“ yra giminingi pūnų kalbos žodžiui „sufetas“.

**** Robert Drews, „Phoenicians, Kartagina and the Spartan Eunomia“, *American Journal of Philology*, 100, no. 1, Spring, 1979, 45–58, ypač 54.

***** G. C. Picard, „Hannibal“, in *Dictionnaire de la civilisation phénicienne et punique*, ed. (dir.) E. Lipinski. Paris: Brepols, [Turnhout] 1992, 207.

****** Cornelius Nepos, *Life of Hannibal*, 7.4. Romėnų biografas šią tarnystę prilygina Romos pretoriaus pareigoms.

tačiau kiek ilgai galėjo Romą gąsdinti neriaumojantis liūtas? Kaip teigia mūsų laikų istorikas Deksteris B. Hojosas, vienas išsamiausių Hanibalo analitikų, Roma tiesiog nežinojo, ką daryti su buvusiu grėsmingu priešu, kurio neįtikėtinu talentu žavėjosi.* Bet Scipionas, 199 m. pr. m. e. išrinktas cenzoriumi, o 198 m. pr. m. e. – Senato vadovu (lot. *princeps senatus*), kontroliavo Senatą, tad sugebėjo įtikinti senatorius, kad labai svarbu išlaikyti Kartaginą stabilią.

Keletas istoriniuose šaltiniuose aprašytų atvejų leidžia geriau suprasti, kaip Hanibalas, tuo metu jau ne karvedys ir nebekariaujantis su Roma dėl senų Kartaginos teritorijų bei teisių prekiauti jūros pakrantėse, sąžiningai dirbo valdininko darbą ir bandė išsaugoti tai, kas buvo likę iš Kartaginos suvereniteto.

Kartą sufetas Hanibalas iškvietė vieną kartaginietį pareigūną, despotišką teisėją (ne sufetą), išrinktą eiti šias pareigas iki gyvenimo pabaigos, į tautos susirinkimą, tačiau teisėjas ignoravo Hanibalą ir nepasirodė. Barkų priešininkų frakcijai priklausantis teisėjas, atsakingas už iždą, įžūliai sukčiavo. Tada Hanibalas liepė pareigūną jėga atvesdinti į tautos susirinkimą (ne į vyresniųjų tarybą, kuri veikiausiai būtų jam atleidusi). Hanibalas visų akivaizdoje atleido nesąžiningą pareigūną ir pasiūlė tautos susirinkimui priimti įstatymą, pagal kurį teisėjas būtų renkamas tik dvejiems metams.**

Romos politika, kurią tuo metu formavo Scipionas, dėl kontribucijos mokėjimo buvo gana atlaidi, ir Kartagina kurį laiką išsaugojo dalinę nepriklausomybę, veikiausiai todėl, kad daugelis romėnų plebėjų norėjo taikos ir pasitikėjo Scipiono sprendimais.*** Kartaginiečiai tikėjosi, kad romėnai ilgainiui sumažins jų ekonominę naštą ir išves okupacinę kariuomenę iš Šiaurės Afrikos. Kartagina buvo priversta mokėti didžiulę kontribuciją, tačiau tai buvo geriau, nei tęsti karą, nes miestas ir taip buvo nuskurdintas dėl didelių mokesčių bei rinkliavų.

* Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 210.
** Livy, *History of Rome*, 33 knyga, 46.
*** Bradley, 228.

Tačiau vienas Hanibalo poelgis (196–195 m. pr. m. e.) galutinai supykdė prieš Barkas nusistačiusią kartaginiečių frakciją. Skandalas kilo paaiškėjus, kad keli vyresniųjų tarybos nariai grobsto visuomeninį turtą. Sufetas Hanibalas, tikrindamas finansines žemės ir jūros mokesčių ataskaitas, pastebėjo, kad kai kurie turtingi valdžios pareigūnai vengia mokėti mokesčius. Naudodamiesi įstatymų spragomis, jie klastojo dokumentus ir rinko iš žmonių daugiau mokesčių, negu reikėjo sumokėti kontribucijai. Likusius pinigus jie pasisavindavo. Tautos susirinkime Hanibalas viešai pareiškė, kad jei valdžios pareigūnai sumokėtų jiems privalomą mokestį, fonde užtektų lėšų kontribucijai ir kartaginiečiams nereikėtų didinti mokesčių. Jis prisiekė atstatyti teisingumą. Teisėjas Hanibalas ištesėjo savo pažadą ir už sukčiavimą viešai nuteisė kelis pareigūnus.

Prasikaltę vyresniųjų tarybos nariai labai įtūžo, ir ne vien todėl, kad Hanibalas užkamšė landas jiems vagiliauti. Barka metė iššūkį visai oligarchijai, o to jie negalėjo pakęsti. Netrukus jie ėmė rašyti skundą po skundo ir siųsti į Romos senatą. Jie apkaltino Hanibalą rengiant sąmokslą prieš Romą ir slapta derantis su Romos priešu Seleukijos karaliumi Antiochu III. Rašė, kad Hanibalas su Antiochu III ruošiasi kariauti su Roma. Scipionas Afrikietis veikiausiai buvo vienas iš nedaugelio, nepatikėjęs šiais kaltinimais, tačiau dauguma senatorių, ypač Scipiono priešininkai, griežtai pareikalavo, kad į Kartaginą būtų nusiųsta delegacija, nes kartaginiečiai reikalauja nubausti Hanibalą. Vargu ar nors vienas vyresniųjų tarybos narys pagalvojo, kad savo elgesiu jie gali prisišaukti karą Kartaginoje. Jie bijojo tik vieno – Hanibalo autoriteto ir lyderystės. Romėnų biografas Kornelijus Nepotas rašo, kad sužinojęs apie atvykstančią delegaciją Hanibalas sunerimo. Jis būgštavo, ir ne be pagrindo, kad romėnai gali susigrąžinti jį į Romą.*

Toks niekšingas kartaginiečių valdininkų poelgis, nukreiptas prieš tėvynainį, kuris vienintelis dešimtmečius kovojo už kartaginiečių teises, parodė, kad Hanibalas neklydo dėl Kartaginos valdininkų, nenorėjusių remti jo karo Italijoje. Galime įtarti, kad ir prieš Zamos mūšį Hanibalą jie rėmė

* Nepos, *Life of Hannibal*, 7.7.

nenoromis ir nepakankamai. Taigi, nenoromis kyla klausimas, ko galėjo pasiekti Hanibalas, jei Kartagina būtų padėjusi jam viso II Pūnų karo metu. Kartagina galbūt manė, kad Hanibalas kariaudamas turėjo tikslą pralobti,* tačiau, turint galvoje asketišką Hanibalo gyvenimo būdą, vargu ar jie buvo tiesūs.

Tarp į Kartaginą išsiųstos Romos senato delegacijos narių, iš kurių vienas galėjo būti Scipionas, buvo ir keletas senų Hanibalo priešų, tokių kaip Gnėjus Servilijus Cepionas ir Markas Klaudijus Marcelas, didžiojo Romos karvedžio, kurį 208 m. pr. m. e. Italijoje per pasalą nužudė Hanibalo kariai, sūnus. Livijus, veikiausiai pirmą kartą nuoširdžiai užjausdamas Hanibalą, rašo: „Jis buvo labai populiarus ir padarė daug gerų darbų žmonėms, tačiau turėjo per daug priešų, įsižeidusių ir nepatenkintų aristokratų."**

Tačiau panašu, kad Livijus iš tiesų manė, jog Hanibalas slapta planavo sąmokslą prieš Romą. Tapęs Kartaginos sufetu, Hanibalas turėjo daugiau išteklių. Iš uždirbtų pinigų jis atnaujino žvalgybinį tinklą Viduržemio jūros regionuose ir ėmė rinkti informaciją apie vis didėjančias romėnų karines pajėgas už Italijos ribų. Ar šis tinklas buvo rezgamo sąmokslo dalis, patvirtinti negalime. Šiaip ar taip, Hanibalas gerai žinojo, kad sustiprėjusiai Romai Zamos mūšis nebus paskutinis ir jos kariuomenė niekada nepasitrauks iš Kartaginos bei Šiaurės Afrikos.

Taigi, romėnai 195 m. pr. m. e. vasarą išsiuntė delegaciją į Kartaginą. Jos nariai pranešė, kad Senato nurodymu jie atvyksta išspręsti nesutarimų, kilusių tarp Masinisos numidų ir Kartaginos. Tačiau Hanibalas neabejojo, kad ne toks buvo jų tikrasis tikslas. Eidamas sufeto pareigas, jis turėjo pakankamai informatorių ir galėjo sužinoti, kad atvykstantys pasiuntiniai nėra Scipiono šalininkai. Taigi, iškart suprato, kad likti Kartaginoje jam pavojinga. Tėvynainiai arba Marcelas, Romos patricijus, veikiausiai seniai laukęs progos atkeršyti už negarbingą savo tėvo mirtį

* Hoyos, *Hannibal's Dynasty*, 129 ir kt.; Fronda, *Between Rome and Carthage*, 298.

** Livy, *History of Rome*, 33 knyga, 47.

pasaloje, galėjo su juo susidoroti. Vienas iš daugybės Hanibalui vėliau pateiktų kaltinimų bus pasirengimas pabėgimui. Iš tiesų, Hanibalas buvo pasiruošęs bėgti bet kurią akimirką, bet ne kaip nusikaltėlis, o kaip prityręs senas lošėjas, žinojęs, jog pastaruoju metu jam krinta tik prastos kortos.

HANIBALO PABĖGIMAS IŠ KARTAGINOS

Vieną 195 m. pr. m. e. vasaros dieną Hanibalas elgėsi kaip paprastai ir stengėsi būti visų matomas. Sutemus, užuot pasukęs į namus, jis nužingsniavo tiesiai prie Kartaginos miesto vartų, kur jo laukė tarnai su arkliais. Užšokęs ant žirgo Hanibalas nujojo į tamsą, palikęs Kartaginą visam laikui. Kelyje pakeitęs arklius, jis jojo visą naktį, kol pasiekė savo namus Sidros įlankos pakrantėje, netoli dabartinio Šebos miestelio nedideliame *Ras Kaboudia* kyšulyje. Ten jis laikė paslėpęs parengtą išplaukti laivą – akivaizdu, kad Hanibalas iš anksto viską suplanavo. Laivu persikėlė į Kerkenos salas netoli Sfakso miesto jūros pakrantėje. Saloje jį iškart atpažino laivais plaukioję finikiečiai, tad jam teko improvizuoti ir sukurti tikėtiną istoriją. Finikiečiams jis paaiškino, kad vyksta į Tyro ambasadą. Tiesą sakant, tai nebuvo melas, nes Hanibalas iš tiesų ieškojo prieglobsčio Tyre. Kartaginoje tuo metu pareigūnai apieškojo Hanibalo namus, bet jo jau ir pėdos buvo ataušusios.

Kerkenos uoste Hanibalas finikiečių pirkliams ir jūreiviams iškėlė karališką puotą ir nugirdė visus vyrus vynu, išskyrus tuos, kurie padėjo jam pabėgti. Tuo metu buvo vidurvasaris, tad Hanibalas paprašė aplinkinių jūros prekeivių paskolinti bures, kad galėtų pridengti lėbaujančius jūreivius ir jų kapitonus nuo karštos saulės. Kai stojo naktis ir triukšmaujantys jūreiviai buvo pernelyg apgirtę, kad ką nors pastebėtų, Hanibalas sėdo į iš anksto paruoštą laivą ir leidosi į kelių savaičių kelionę į Tyrą. Jis buvo tikras, kad niekas jo nesivys, nes buvo pasiėmęs visas bures. Vienas istorikas pastebi karčią likimo ironiją: Hanibalas, „didis Kartaginos sūnus“, rado prieglobstį

finikiečių Didonės gimtajame mieste",* kurį, kaip pasakoja legendos, kartaginiečiai paliko prieš šešis šimtus metų.

TREMTIS TYRE

Jei tikėsime, kad Kornelijus Nepotas tiksliai aprašė įvykius, Hanibalui pabėgus iš Kartaginos vyresniųjų taryba ėmėsi prieš jį labai griežtų priemonių – jie konfiskavo visą jo turtą ir sugriovė jo namus iki pamatų, o jį patį paskelbė už įstatymo ribų. Kartagina taip pat išsiuntė du laivus gaudyti bėglio.** Net jei Nepoto aprašymas nėra iki galo tikslus, kartaginiečiai veikiausiai ėmėsi represinių priemonių, taigi, Hanibalas, palikęs Kartaginą, pasielgė labai apdairiai. Veikiausiai niekam nežinant jis jau seniai buvo išvežęs savo asmeninį turtą iš Kartaginos, galbūt net iš namų, kuriuos turėjo Hadrumete ir kituose užjūrio miestuose. Dalis jo kapitalo, kurį sudarė Ispanijos sidabras karo reikmėms – jei jo dar buvo likę, – ir likvidus šeimos turtas iš namų Šiaurės Afrikoje, veikiausiai seniai buvo sukrautas į laivą, paruoštą kelionei į Tyrą, jei prireiktų bėgti. Apie Hanibalo šeimą neturime jokių duomenų ir nežinome, ar jo šeimos nariai pabėgo kartu su juo.

Hanibalas žinojo, kad Romai daug rūpesčių kėlė priešiškai nusiteikęs Pilypas V Makedonietis. Sudariusi sąjungą su Etolijos lyga, laisva graikų miestų konfederacija, Roma nuo 211 m. pr. m. e. puldinėjo Pilypą, kol galiausiai 197 m. pr. m. e. Tito Kvinkcijaus Flaminijaus vadovaujama romėnų kariuomenė sumušė jį mūšyje prie *Cynoscephalae*. Roma taip pat akylai stebėjo ambicingų tikslų Sirijoje turintį Antiochą III. Antiochas III, kuris flirtavo su Roma, tačiau aiškiai nepasakė, su kuo sudarys sąjungą, užsitraukė Romos nemalonę. Po Pilypo mirties Antiochas iš savo Trakijos žemių bandė skverbtis tolyn į Graikiją, todėl šalia esantys senosios Mažosios Azijos miestai, ypač Smirna Jonijoje ir Lapsekas Troadoje (netoli Trojos),

* Lancel, *Hannibal*, 192.

** Nepos, *Life of Hannibal*, 7.10 ir toliau. Nepoto pasakojimas nėra labai nuoseklus. Vėliau jis rašo, kad, prabėgus trejiems metams po pabėgimo, Hanibalas grįžo į Kirėnę su penkiais laivais (8.1–8.3).

paprašė romėnų apsaugos. Antiochas III diplomatiškai žaidė su Roma ir taip sulaikė ją nuo kišimosi į Aziją, tačiau 196 m. pr. m. e. jis netikėtai pareiškė romėnų pasiuntiniams, kad vienijasi su Ptolemajų karalyste Egipte (Aleksandro Didžiojo graikų palikuonių sukurta karalyste, kurios centras Aleksandrija), nes ištekina savo dukterį už jaunojo Ptolemajaus V – tai jis paliko įrašą ant Rosetos akmens,* – palikęs romėnus spėlioti, kokie jo politiniai ir kariniai planai.

Tyre Hanibalą sutiko kur kas šilčiau nei Kartaginoje, čia jo niekas nelaikė šalies priešu. Ar tuo pasirūpino Antiochas III, mes nežinome.** Ką Hanibalas veikė Tyre, žinių labai mažai, tad telieka spėlioti. Kartagina buvo finikiečių miesto Tyro dukra, buvusi Tyro kolonija. Apie Tyro prekybą ir turtus rašoma Biblijos Ezekielio knygoje (27, 9-33): „Pasikeisti su tavimi prekėmis visi jūros laivai su savo įgulomis buvo tavo uoste... Iškraudamas savo gėrybes iš jūrų, patenkinai daug tautų, turėdamas turtų ir prekių gausybę, praturtinai žemės karalius."*** Nėra abejonės, kad Hanibalas svarstė, ar Kartaginos laukia panašus į Tyro likimas, ar jo miestas, kaip rašoma Ezekielio 26:5 eilutėje, „...bus tautų plėšiamas". Kad ir smarkiai pažemintas, Tyras, ilgus metus garsėjęs purpuriniais dažais, kuriais prekiavo visame regione ir krovėsi didžiulius turtus, miestas, įkūręs Kartaginą, buvo išlikęs ne tik poetinėje atmintyje, bet ir realybėje.**** Nors buvo Antiocho III valdomos Seleukidų imperijos miestas vasalas, Tyras tebebuvo svarbus prekybinis centras ir toliau prekiavo su savo „dukra" Kartagina bei levantiečiais.*****

* John Ray, *The Rosetta Stone and the Rebirth of Ancient Egypt*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007, 133–134; Patrick Hunt, *Ten Discoveries That Rewrote History*. New York: Penguin/Plume, 2007, 4–5.

** Gabriel, *Hannibal*, 221.

*** Poetiškai apraudodamas miestą, kuris bus sunaikintas, Ezekielis 27-oje pastraipoje prisimena VI a. pr. m. e. klestėjusį Tyrą. Žr. I. M. Diakonoff. „The Naval Power and Trade of Tyre", *Israel Exploration Journal*, 42, nos. 3/4, 1992, 168–193. Apie Tyro prekybą iš sraigių gaminamais sodriai raudonais dažais ir ryšius su Kartagina žr. 176 p.

**** Roger Batty, „Mela's Phoenician Geography", *Journal of Roman Studies*, 90, 2000), 70–94, ypač 79–83.

***** Fergus Millar, „The Phoenician Cities: A Case-Study of Hellenization", *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 209, 1983, 55–71; Andrea J. Berlin, „From Monarchy to Markets: The Phoenicians to Hellenistic Palestine", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 306, May, 1997, 75–88, ypač 76–77.

Panašu, kad mažai kas atkreipė dėmesį į tai, jog sufetas Hanibalas, kuriam pagal pareigas priklausė rūpintis Kartaginos ekonomika, tuo metu, kai Kartaginos vyresnieji rašė skundus į Romą ir kaltino jį susimokius su Antiochu III, galbūt iš tiesų rūpinosi, kaip atgaivinti senus Kartaginos ir Tyro prekybinius ryšius. Būdamas Tyre Hanibalas veikiausiai planavo kuo greičiau susitikti su Antiochu III, tačiau susitikęs su Sirijos karaliaus sūnumi jis netrukus išvyko iš Tyro. Su Antiochu III jis susitiko 195 m. pr. m. e. rudenį Efese, garsiame mieste prie Egėjo jūros, netoli Selčuko (dabar Turkija).

HANIBALAS – SELEUKIDŲ AZIJOJE SAMDINYS

Kai 195 m. pr. m. e. pasirodė Hanibalas, karaliui Antiochui III iš karto kilo dilema. Jis nežinojo, kaip pasielgti su karvedžiu. Viena vertus, Antiochas III nebuvo pasirengęs pradėti karo su sustiprėjusia Roma, kuri vis giliau skverbėsi į rytus, ir tuo labiau nenorėjo kariauti savo teritorijoje arba nukariautose žemėse. Kita vertus, Antiochas III taip pat svarstė, kad galbūt pasamdęs Hanibalą karo patarėju jis sustabdytų Romą nuo tolesnės ekspansijos, kitaip tariant, rankose turėtų gerą kozirį.* Tačiau Hanibalo tikslai buvo kitokie – jam rūpėjo sustabdyti Romos ekspansiją Viduržemio jūros rytuose. Taigi, kelerius metus karalius ir Hanibalas tiesiog artimai bendravo, ir tai, be abejo, labai nepatiko jo kariuomenės vadams. Jie priešinosi, kad karo patarėju būtų paskirtas grėsmingas svetimšalis, vadovavęs didžiulėms daugiatautėms kariuomenėms, apie kurio klastingumą sklido legendos ir kurio jie prisibijojo. Galbūt Antiochas III taip pat abejojo, ar Hanibalą tenkins kuklus karo patarėjo vaidmuo. Tačiau labiausiai tikėtina, jog Antiochas III delsė todėl, kad pats prisibijojo prityrusio karvedžio, galbūt net jautė grėsmę.

Kai Seleukijos karalius Antiochas III paklausė karvedžio nuomonės apie savo didžiules pajėgas, didesnes net už romėnų, išpuoštas brangiomis ir

* Lancel, *Hannibal*, 193.

tviskančiomis regalijomis, Hanibalas, matydamas, kad bevertė ir neefektyvi kariuomenė romėnams veikiau buvo puikus grobis, o ne grėsminga jėga, sarkastiškai atsakė: „Manau, romėnams ji bus gardus kąsnelis.“* Jei tai tiesa, vargu ar pašaipus Hanibalo atsakymas patiko Antiochui III. Hanibalas trumpai vadovavo karaliaus kariuomenei, ir tik keliuose jūros mūšiuose prieš daug pranašesnį ir turintį daugiau patirties jūroje Rodo laivyną. Garsusis karvedys, dažniausiai vadovavęs sausumos mūšiams, retai pasiekdavo pranašumo jūroje. Negana to, jis daug greičiau pavargdavo ir ilgai neatlaikydavo intensyvios kovos. Dabar Hanibalui buvo beveik šešiasdešimt – tokio amžiaus kariai jau būna išėję į atsargą arba tyliai ir ramiai gydosi žaizdas namuose.** Šlovingi Hanibalo metai jau buvo praeityje. Galbūt jis net susimąstydavo, kiek Romai dar teks laukti, kol senas jos priešas išnyks iš horizonto.

Kai 192 m. pr. m. e. Antiochas III pasiskelbė „Graikijos laisvės nešėju“ ir geriausiu tarpininku tarp Romos ir Etolijos lygos, Roma, „niekada neleidžianti pašaliniams arbitrams“ spręsti jos ginčų su kitomis šalimis, įtūžo.*** Supratusi Antiocho III ketinimus ir matydama, kad jis renka kariuomenę Graikijoje, Roma įsitikino, kad karas neišvengiamas. Lemiamus mūšius jūroje – galbūt Hanibalas taip pat dalyvavo mūšyje ir vadovavo nedidelei flotilei, kuri neatlaikė priešo puolimo, – taip pat paskutinį sausumos mūšį (190–189 m. pr. m. e.) laimėjo Roma. Pralaimėjimo pasekmės Antiochui III buvo labai skaudžios. Jis ne tik buvo priverstas atsisakyti bet kokių pretenzijų Graikijoje, bet ir neteko visų savo žemių Mažosios Azijos šiaurėje ir į vakarus nuo Tauro kalnų. Roma taip pat pareikalavo atlyginti patirtus karo nuostolius – sumokėti penkiolikos tūkstančių Eubojos sidabrinių talentų kontribuciją – ir, kas mus labiausiai domina, įduoti Romai Hanibalą kaip šalies priešą. Antiochas III buvo priverstas sutikti su visais romėnų reikalavimais.****

* Aulus Gellius, *Noctes Atticae (Attic Nights)*, V.v.5: *Satis, plane satis esse credo Romanis haec omnia, etiamsi avarissimi sunt.*

** Lancel, *Hannibal*, 203.

*** Livy, *History of Rome*, 35 knyga, 14; Plutarch *Flamininus*, 21.3–21.4; Appian, *The Syrian Wars*, 11 knyga, *Roman History* ir daugelis kitų.

**** Arthur M. Eckstein, *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean 230 – 170 BC.* Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Hanibalas su Scipionu trumpam buvo susitikę viename iš Viduržemio jūros rytinės pakrantės miestų, daugelio manymu, Efese, tačiau dėl tikslios susitikimo vietos ir laiko istorikai nesutaria. 190 m. pr. m. e. Scipionas su savo broliu Liucijumi viešėjo Magnezijoje, Jonijos mieste, įsikūrusiame ant upės kilpos (meadros) netoli Efeso (dabar Turkija), tuo metu, kai vyko romėnų karas su Antiochu III, nors daugelis mano, kad didžiųjų karvedžių susitikimas turėjo įvykti anksčiau, galbūt 192 m. pr. m. e. Jie ir toliau gerbė vienas kitą, nors, kaip teigia dažnai cituojami senovės šaltiniai, aprašę šių garsių karvedžių diskusiją apie didžiausius visų laikų karvedžius, Hanibalas nesutiko pripažinti, jog Scipionas yra vienas iš jų.*

Ir Hanibalas, ir Scipionas mėgo literatūrą ir studijavo ankstesnių karų analus. Kai susidomėjęs pokalbiu apie karvedžius Scipionas paklausė, kokie, Hanibalo manymu, buvo geriausi visų laikų karvedžiai, Hanibalas atsakė: „Aleksandras, Pyras ir aš." Kiek nustebęs Scipionas, veikiausiai galantiškai, paklausė: „O ką pasakytum, jei nebūčiau tavęs nukariavęs?" „Tuomet, – atsakė Hanibalas, – manyčiau, kad esu pats geriausias visų laikų karvedys, o ne trečias." Taigi, Hanibalas nepanoro pavadinti Scipiono geriausiu visų laikų karvedžiu, tačiau jo juokais pasakytas atsakymas buvo išdidus. Nei tuometiniai, nei vėlesni šaltiniai nerodo, kad karvedžiai būtų kada nors jautę vienas kitam priešiškumą.

Romai parklupdžius Antiochą III, Hanibalas supranta, kad Romos gniaužtai artėja ir jis vėl turi bėgti.

HANIBALAS APMULKINA KRETOS GYVENTOJUS

Kadangi apie tai pasakojo ne vienas senovės istorinis šaltinis, galime tikėti, kad Hanibalas, sužinojęs, jog pralaimėjęs Antiochas III ruošiasi įduoti jį Romai, iš Sirijos pabėga į Kretą. Keletas senovės šaltinių pasakoja

* R. M. Errington, „Rome Against Philip and Antiochus", chap. 8, *Cambridge Ancient History*, 2nd ed., vol. 8; *Rome and the Mediterranean to 133 BC*, ed. A. E Astin et al. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 285–286.

vieną Kretoje nutikusią istoriją.* Kai kurių istorikų manymu, didžioji dalis šios istorijos neišgalvota.** Jei tai tiesa, Hanibalas niekam nežinant gyveno Kretoje. Saloje, kurios dar buvo nepasiekusi Romos ranka ir kur gyveno daug piratų bei banditų, viešpatavo anarchija. Jis įsikūrė centrinėje Kretos dalyje Gortynos slėnyje. Hanibalas nepasitikėjo ne itin aukštos moralės vietiniais gyventojais, todėl visiems matant nunešė didžiulius molinius ąsočius su brangenybėmis į šventyklą ir paaukojo deivei Artemidei. Tai nebuvo neįprasta, nes daugelis helenistinių šventyklų turėjo saugyklas („iždines"), kurias saugojo kunigai bei jų patarnautojai ir iš dalies dieviškos rūstybės baimė. Už šias aukas iždininkai, ėję savo pareigas iki gyvenimo pabaigos, rengdavo apeigas dievybei. Tačiau kartais buvo aukojama ir dėl kitų priežasčių: asmeniškai sutarę klientai šventyklai patikėdavo saugoti savo turtą.***

Ši istorija, jei tikėsime ja, dar kartą parodo, koks išradingas buvo Hanibalas. Į molinius ąsočius – veikiausiai tai buvo Kretai būdingo stiliaus pitai, didelės talpos degto molio indai, į kuriuos lengvai galėjo tilpti suaugęs žmogus, skirti skysčiams ir kietiems produktams laikyti – Hanibalas pripylė metalo atliekų, galbūt daugiausia švino, ir pridengė jas kelių plaštakų storio sluoksniu aukso, sidabro dirbinių, liejinių bei monetų, jei kas sumanytų patikrinti, o didžiąją dalį savo turto paslėpė bronzinėse statulose, kurios stovėjo jo nuomojamame name. Bronzinės statulos, išlietos naudojant vašką (seniai pamiršta technologija), buvo tuščiavidurės su vario

* Nepos, *Life of Hannibal*, 9; Justin (Marcus Junianus Justinus), *Epitome of Pompeius Trogus*, 32 knyga, 4.3–4.5; Horace (Quintus Horatius Flaccus), *Epode*, 9; Lancel, *Hannibal*, 205. Tikėtina, kad istorija gali būti kiek pagražinta.

** Francis Cairns, „Horace Epode 9". Kitos, naujesnės, interpretacijos: „New Interpretations", *Illinois Classical Studies*, 8, no. 1, 1983, 80–93; Bradley, 235.

*** Tullia Linders, *Studies in the Treasure Records of the Temple of Artemis Brauronia Found in Athens*. Stockholm: Svenska Institutet i Athen, 1972; Linders, „The Treasures of Other Gods in Athens and Their Functions", *Beiträge zur klassischen Philologie*, 62, 1975; Meisenheim; Georges Roux, „Trésors, Temples, Tholos", *Temples et Sanctuaires*, ed. Roux. Lyon, Fr.: Travaux de la Maison de l'Orient 7, 1984, 153–172; Josephine Shaya, „The Greek Temple as Museum: The Case of the Legendary Treasure of Athena from Lindos", *American Journal of Archaeology*, 109, no. 3, 2005, 423–442, ypač 425–427 ir toliau. Šventyklų ir kitų istorinių šaltinių įrašuose kalbama apie tokias dovanas iždininkams. Helenizmas – tai po Aleksandro Didžiojo valdymo laikotarpio vyravęs graikų ir rytų kultūrų įtakos graikų miestams periodas.

sulfido siūlėmis pritvirtintomis rankomis ir galva.* Puikiai žinodamas, kad jo turtai gali sugundyti ne vieną kretietį, Hanibalas ėmėsi šios gudrybės. Panašu, kad niekas neįtarė jo apgaulės. Hanibalas domėjosi graikų literatūra ir veikiausiai buvo skaitęs apie graikų pomėgį dovanoti ir priimti dovanas, tad nenoromis kyla mintis, kad galbūt šį triuką Hanibalas sugalvojo prisiminęs istoriją apie Odisėjo Trojos arklį.

Kai romėnų flotilė, vadovaujama Kvinto Fabijaus Labeono, 189 m. pr. m. e. pagaliau pasiekė Kretą, galbūt ieškodama Hanibalo, jis jau buvo dingęs kartu su bronzinėmis statulomis, saugojusiomis jo turtą. Jei ir buvo negarbingų kretiečių, kurie, sužinoję, kad Hanibalas ruošiasi išvykti ir išsivežti turtus, laikomus nelabai patikimoje šventyklos iždinėje, sumanė ją apiplėšti, jiems teko labai nusivilti. Sunkiuose moliniuose induose jie rado tik švino atliekas. Net jei manysime, kad ši istorija išgalvota, ji labai tikėtina, žinant, koks klastingas buvo Hanibalas.

HANIBALAS – BITINIJOS KARALIAUS KARO PATARĖJAS

Nors neturime tikslių žinių, kur ir kada Hanibalas išvyko palikęs Kretą, žinome, kad netrukus jis vėl pasitraukė į rytus ir pasiekė Tyrą. Kadangi Antiochas III buvo nukariautas, o Pergamas sudarė sąjungą su Roma, Hanibalas pasitraukė dar toliau į rytus, į tolimąją Armėniją, kur romėnų įtaka dar buvo beveik nejuntama. Jei graikų istorikas ir geografas Plutarchas ir graikų istorikas Strabas neklysta – Strabas rašo, kad po praūžusios pūgos visa kalnuota Armėnija buvo užklota storu sniego sluoksniu, o žmonės laukė sniego griūties ir statė ilgus polius, – Hanibalas veikiausiai aplankė Armėnijos karalių Artaksijų.

* Joan R. Mertens, „Greek Bronzes in the Metropolitan Museum of Art“, *Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 43, no. 2, 1985, 5–66, ypač 13; Bruce Christman, „The Emperor as Philosopher“, *Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 74, no. 3, 1987, 100–113; Carol Mattusch, *Greek Bronze Statuary: From the Beginnings Through Fifth Century BC*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989, 15–17 ir toliau; Alessandra Giumlia-Mair, „Techniques and Composition of Equestrian Statues in Raetia“, *From the Parts to the Whole, vol. 2, Acta of the 13th International Bronze Congress at Cambridge, Massachusetts, 1996, supp. 39, Journal of Roman Archaeology*, 2002, 93–97, ypač 95 p.

Jis padėjo karaliui planuoti sostinę Artašatą, įsikūrusią daug svetingesnėje lygumoje ir saugiai apjuostą upės.* Hanibalas, be abejo, buvo geras fortifikacijų specialistas ir galėjo patarti, kaip išnaudoti kraštovaizdį gynybai.

Negalime pasakyti, ar istorija apie karalių Artaksijų tikra, tačiau žinome, kad 186 m. pr. m. e. Hanibalas iš tiesų buvo Bitinijos karaliaus Prusijo karo patarėju. Prusijas tuo metu kovojo su Romos sąjungininku Pergamo karaliumi Eumenu II. Roma kurį laiką koketavo su Prusijumi, tačiau tarp Pergamo ir Bitinijos kilo konfliktas dėl Misijos teritorijų. Hanibalas ragino Bitiniją priešintis ir veikiausiai padėjo Prusijui suplanuoti ir pastatyti kalnuotoje vietovėje naują sostinę Prusą (romėnai ją vadino Brusa, dabartinė Bursa) prie Marmuro jūros. Kaip rašo Plinijus vyresnysis, tai, kad Hanibalas vadovavo ir prižiūrėjo miesto statybą, darkart patvirtina, kad jis buvo prityręs fortifikacijų specialistas.**

HANIBALO BIOLOGINIS GINKLAS

Keletas vėlesnių istorinių šaltinių pasakoja dar vieną intriguojančią istoriją apie Hanibalo sumanumą,*** kuri taip pat verta mūsų dėmesio, nors jos patvirtinti negalime. Tai įvyko tuo metu, kai Hanibalas statė įtvirtinimus Prusijui. Garsusis karvedys turėjo pasipriešinti daug pranašesnei Pergamo karaliaus Eumeno II flotilei, išplaukusiai į Marmuro jūrą. Pasakojama, kad Hanibalo flotilė buvo daug mažesnė, todėl jis griebėsi neįprastos gudrybės: panaudojo ginklą, kuris priešui pasirodė pragaištingas, jei ne demoniškas. Kai kurie istorikai teigia, kad tai buvo vienas iš pirmųjų biologinio ginklo panaudojimo kare pavyzdžių.**** Prieš jūros mūšį Hanibalas su kariais prisirinko

* Strabo, *Geography*, 11 knyga, 14.6; Plutarch, *Life of Lucullus*, 31.4–31.5.

** Pliny the Elder, *Natural History*, 5 knyga, 148.

*** Nepos, *Life of Hannibal*, 10; Justin, *Epitome*, 32 knyga, 4.6.

**** Gavin de Beer, *Hannibal: The Struggle for Power in the Mediterranean*. London: Thames and Hudson, 1969, 299; James W. Martin, George W. Christopher, Edward M. Eitzen, „History of Biological Weapons: From Poisoned Darts to Intentional Epidemics“, in *Medical Aspects of Biological Warfare*, ed. Z. F. Dembek. Washington DC: Borden Institute, Walter Reed Army Medical Center, 2007, 1–20, ypač 2; taip pat žr. Adrienne Mayor, *Greek Fire, Poison Arrows, and Scorpion Bombs: Biological Warfare in the Ancient World*. London: Duckworth, 2009, 188: „Kartaginiečių karvedys nesiliovė stebinęs savo gudrybėmis.“

laukuose angių, sudėjo jas į krepšius ir uždengė dangčiais. Paskui vyrai surišo krepšius virvėmis nestipriais mazgais, kad krepšiui nukritus į priešo laivą mazgai atsirištų. Kai daug pranašesnė Eumeno II flotilė prisiartino prie Hanibalo laivų ir ėmė pulti, Hanibalo kariai ėmė mėtyti krepšius su gyvatėmis, taikydamiesi į irklininkus.

Apmėtyti keistais krepšiais Pergamo kariai iš pradžių šaipėsi iš keistų ginklų, tačiau netrukus suvokė pavojų ir panikuodami puolė bėgti. Gelbėdamiesi nuo šliaužiojančių laivuose gyvačių vieni sušoko į jūrą, o kiti apsisukę skubėjo irkluoti į krantą, kad kuo greičiau galėtų išlipti iš laivų. Pergamo flotilės kariai, gelbėdamiesi nuo „dviejų grėsmių" (kaip rašo istorikas Justinas) – nuodingų gyvačių ir Hanibalo flotilės persekiojimo, – panikuodami paliko mūšio lauką. Taigi, Hanibalas pasiekė nedidelę pergalę jūros mūšyje ir galbūt užsitarnavo vietą istorijoje kaip vienas iš pirmųjų karvedžių, panaudojusių biologinį ginklą. Nežinome, ar tikrai Hanibalas panaudojo tokį ginklą, tačiau yra ir daugiau senovės šaltinių, kurie pasakoja istorijas apie krintančias į laivus gyvates. Taigi, jei ne šiame mūšyje, toks biologinis ginklas, šiaip ar taip, mūšiuose buvo naudojamas. Žinant, koks išradingas buvo Hanibalas, šia istorija nesunku patikėti.

PASKUTINĖ IŠDAVYSTĖ BITINIJOJE

Dirbdamas Bitinijos karaliui, Hanibalas, be abejo, matė, kaip Roma, privertusi Antiochą III atsisakyti teritorijų Mažojoje Azijoje, toliau veržėsi į rytus ir nenumaldomai artėjo. Bitinijos karalius Prusijas buvo pajėgus pasipriešinti Pergamui, tačiau atsilaikyti prieš Pergamo ir sąjungininkės Romos kariuomenių puolimą jis neturėjo jokių galimybių, ir Hanibalas tai žinojo. Jis statė įtvirtinimus, kurie turėjo apsaugoti karaliaus sostinę, tačiau puikiai žinojo, kad Prusijas nėra iki galo jam lojalus. Karaliui jis tebuvo tremtinys, kad ir labai talentingas.

183 m. pr. m. e. Roma įtikino karalių Prusiją nutraukti karą su Pergamu ir pripažinti Romos hegemoniją. Senatas į Bitiniją nusiuntė ambasadorių

Titą Kvinkcijų Flaminijų – tą patį karvedį, kuris nugalėjo Pilypą V Makedonietį, – ambicingą ir talentingą romėną, sumaniai tvarkiusį reikalus su besikivirčijusiais graikais rytuose. Kylanti žvaigždė sparčiai kopė *cursus honorum.** Ar jo konvojus buvo atsiųstas sučiupti Hanibalą? Roma į karalių Prusiją žiūrėjo įtariai dėl trijų priežasčių. Visų pirma, jis turėjo giminystės ryšių su Pilypu V Makedoniečiu,** antra, jis kariavo su Romos sąjungininku Pergamu, ir trečia, jis suteikė prieglobstį Hanibalui.

Sužinojęs, kad atvyko romėnai, subtiliai prisidengę diplomatine misija, Hanibalas iškart pajuto grėsmę. Dvidešimt metų gyvendamas tremtyje jis išmoko iš tolo užuosti pavojų. Karalius Prusijas išdavė Hanibalą, galbūt todėl, kad Flavijus jį įtikino – grasinimu, anot Plutarcho, – jog Hanibalas yra „pats pavojingiausias Romos priešas", o gal karalius tiesiog norėjo įsiteikti Romai. Šiaip ar taip, jis nusiuntė karius saugoti Hanibalą.*** Kad ir kokia buvo priežastis, galbūt ir viena, ir kita, Prusijas nusprendė įduoti Hanibalą Romai.

HANIBALO MIRTIS

Tarnas pranešė Hanibalui, kad kariai stovi prie visų jo tvirtovės Libisos (netoli dabartinio Gebzės miesto, Bitinijos pusiasalyje) išėjimų. Hanibalas patikrino visus slaptus tunelius ir išėjimus: iš tiesų, visur stovėjo Bitinijos kariai. Jis nenorėjo būti paimtas gyvas, tad išgėrė mirtiną dozę nuodų, kurių visada turėjo tokiam atvejui. Hanibalas nesuteiks Flaminijui progos padaryti tai, ko nedrįso padaryti net Scipionas. Vienas romėnų istorikas rašo, kad Hanibalas visada nešiojo žiedą su brangakmeniu, kuriame buvo paslėpti nuodai.**** Po kelių šimtmečių Plinijus Vyresnysis rašys, kad iš Libisos neliko nė ženklo, išskyrus antkapį Hanibalui,***** nors labai abejotina, ar toje vietoje kada nors stovėjo monumentas Hanibalui.

* Plutarch, *Flamininus*, 2.1–2. 2.
** Eckstein, 89; Prusijo žmona Apama buvo Pilypo V Makedoniečio pusseserė.
*** Livy, *History of Rome*, 39 knyga, 51.2.
**** Flavius Eutropius (or Victor), *De Viris Illustribus*, 4.42.
***** Pliny the Elder, *Natural History*, 5 knyga, 43.

Pirmą kartą Livijus – kaip ir Plutarchas – su liūdesiu ir derama pagarba rašo apie paskutines Hanibalo gyvenimo akimirkas ir karaliaus Prusijo išdavystę. Livijus ironiškai pastebi, kad *fides punica* (nepatikimas pūnas) ir šįkart apgavo Romą – atėmęs iš savęs gyvybę jis sužlugdė romėnų planus.* Net daugelis romėnų istorikų žavisi Scipiono didžiadvasiškumu ir atlaidumu, savybėmis, kurių kerštingasis Flaminijus neturėjo. Kornelijus Nepotas rašo, kad, Hanibalui mirus, pasaulis neteko drąsiausio vyro.** Hanibalas nusinuodijo 183 m. pr. m. e. būdamas šešiasdešimt ketverių metų. Pasaulį paliko baisiausias Romos priešas, kėlęs jai didžiausią grėsmę.

* Lancel, *Hannibal*, 210.
** Livy, *History of Rome*, 39 knyga, 51.9–51.11; Plutarch, *Flamininus*, 20.5, 21.1–21.3; Appian, *Syrian Wars*, 11; Nepos, *Life of Hannibal*, 13.

DVIDEŠIMT KETVIRTAS SKYRIUS

HANIBALO PALIKIMAS

Ne visi romėnai kaip Livijus stengėsi sumenkinti Hanibalo pasiekimus, ypač tie, kurie matė Romą paskutinėmis jos blėstančios šlovės dienomis, kai jos teritorijos pamažu traukėsi. Galbūt todėl, kad Roma pamažu nyko, vėlesnių laikų romėnų istorikas P. Flavijus Vegecijus (apie 400–450 m. e. m.) apie romėnų karo istoriją kalba šiek tiek santūriau. Kaip svarbiausią priežastį, nulėmusią neįtikėtiną Romos pakilimą ir kaimyninių teritorijų, kurių galiausiai jai nepavyks išsaugoti, nukariavimą, jis išskiria romėnų kariuomenės disciplinuotumą:

> „Nepakanka turėti dideles kariuomenes ir drąsius karius, kad pasiektum pergalę: kariuomenė turi būti gerai treniruota ir disciplinuota. Mes neabejojame, kad romėnams pavyko nukariauti pasaulį tik todėl, jog jie nenuilstamai treniravo karius, įvedė discipliną karo stovyklose ir mokėsi įvairiausių karo menų. Kaip kitaip romėnų kariuomenė būtų galėjusi nukariauti galus, kurių buvo nepalyginti daugiau? Kaip ji būtų įveikusi didžiules germanų kariuomenes? Taip pat ispanus, kurių buvo daugiau ir jie buvo daug stipresni. Mes nebuvome tokie turtingi kaip afrikiečiai ir neprilygome jiems karo taktika bei gudrybėmis."*

* Vegetius (Publius Flavius Vegetius Renaus), *De Re Militari (The Military Institutions of the Romans)*, 1 knyga, 1. Vegetius (Publius Flavius Vegetius Renaus), *De Re Militari (The Military Institutions of the Romans)*, 1 knyga, 1.

Nors pasakodamas apie išradingas afrikiečių naudotas taktines gudrybes ir apgaulingus manevrus P. Flavijus Vegecijus labai atsargus ir nemini jo vardo, akivaizdu, kad jis turi galvoje Hanibalą, apie kurio karo nuopelnus romėnų rašytiniai šaltiniai dažniausiai nutyli. Ypač nenoromis apie tai kalba Livijaus, Hanibalo kovos metodus laikęs nežmoniškais ir neromėniškais. Šio neprilygstamo karo taktiko ir stratego indėlio į karybą romėnai nedrįso pripažinti net tada, kai jų gabiausi karvedžiai, tokie kaip Scipionas ir Cezaris, sėkmingai pradėjo taikyti jo metodus. Panašius metodus mielai naudoja mūsų laikų kariuomenės.

SCIPIONAS TAIP PAT PATIRIA TREMTINIO DALIĄ

Vienas didžiausių istorijos paradoksų yra tai, kad Hanibalo autoritetas paskutiniais metais tik augo ir jo palikimas nebuvo pamirštas, kitaip nei daugelio jo amžininkų, ypač jo priešų tėvynėje, bijojusių stipraus lyderio, kėlusio grėsmę jų karaliavimui ir galėjusio pakenkti jų interesams. Netgi Scipionas, kurio Roma deramai taip ir neįvertino, patyrė tremtinio dalią. Scipionas buvo neteisingai apkaltintas turto pasisavinimu ir kyšininkavimu šalies rytuose. Pradėjus sklisti gandams, jis atsistatydino ir išvyko į Literną, savo namus už Neapolio, netoli Kumų (Kampanija), nelaukdamas, kol įtakingi senatoriai jį iš Romos išvarys. Scipionas mirė tremtyje 183 m. pr. m. e., tais pačiais metais kaip ir Hanibalas. Daug vėliau Valerijus Maksimas Scipiono apmaudą išlies karčia epitafija: „Nedėkinga tėvyne, neatiduosiu tau net savo kaulų.“* Panašiai kaip ir Hanibalo tėvynainiai, Roma su geriausiais savo karvedžiais elgėsi negarbingai, taip, kaip elgiasi menkystos, nesugebantys kitomis priemonėmis varžytis su ypatingais ir labai talentingais žmonėmis.

* Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, V.3.2b: *„Ingrata patria, ne ossa quidem habebis.“* Jis tęsia: *„Cineres ei suos negavit quam in cinerem collabi passus non fuerat.“* („Nedėkinga tėvyne, neatiduosiu tau net savo kaulų.“ „Jis neleido savo tėvynei virsti pelenais, bet savo pelenų jai neatidavė.“)

KĄ APIE HANIBALĄ MANO KITI ROMĖNŲ ISTORIKAI

Livijus, pats aršiausias iš visų Hanibalo kritikų, vadina jį kriminaliniu nusikaltėliu ir kaltina visomis įmanomomis blogybėmis. Bet ne vien Livijus demonizavo Hanibalą. Seneka taip pat laikė Hanibalą blogio įsikūnijimu, neįtikėtinai žiauriu (lot. *crudelitas*). Jis rašo, kad kraujo ištroškęs Hanibalas, žiūrėdamas į didžiulę kraujo pilną duobę su žmonių kūnais, gėrėdamasis sušuko: „Koks gražus reginys!"* Horacijus ir Juvenalis** apibūdina Hanibalą tokiais žodžiais kaip „baisus" (lot. *dirus*), „pasibaisėtinas" „siaubingas" ir „atgrasus". Ovidijus pateikia daugybę „apgaviko finikiečio" nedorų darbų pavyzdžių, iliustruojančių dažnai romėnų kartojamus teiginius, kad Hanibalas buvo „nepatikimas"*** derybininkas ir negarbingas. Kaip vienas tyrinėtojas teisingai pastebėjo, „romėnai buvo apsėsti minties, kad kartaginiečiai buvo *fides* (nepatikimi)"****.

Plutarchas „Flaminijaus biografijoje" pasakodamas apie Hanibalą vartoja tokį epitetą kaip „siaubingas", sėjantis baimę (gr. *phoberòn*), „Fabijaus biografijoje" jis rašo, kad tokį klastingą žmogų labai sunku apgauti, o „Marcelo biografijoje" tvirtina, kad visas Hanibalo gyvenimas buvo vien pasalos ir klastingos gudrybės.***** Diodoras Sicilietis Hanibalą piešia kaip nepaprastai žiaurų laukinį. Jis pasakoja istorijas, kaip Hanibalas sumetė belaisvių šeimą į duobę ir paliko mirti, kaip negailestingai išskerdė dvidešimt tūkstančių savo vyrų, nenorėjusių plaukti kartu į Afriką, tris tūkstančius arklių ir daugybę nešulinių gyvulių, kad šie nepatektų romėnams į rankas, taip pat kaip „įniršio apimtas" nužudė keturis tūkstančius dezertyravusių numidų.****** Kasijus Dionas su smulkmenomis aprašo, kaip Kanų mūšyje Hanibalo raitininkai kėlė dulkes, žinodami, kad vėjas jas pūs

* Seneca, *De Ira (On Anger)*, 2 knyga, 5.4.
** Horace, *Ode 3*, 6.36; Juvenal, *Satires*, 7 knyga, 161.
*** Ovid, *Fasti*, 3 knyga, 148; 6 knyga, 242.
**** Miles, *Carthage Must Be Destroyed*, 375n2.
***** Plutarch, *Life of Flamininus*, 21.2, *Life of Fabius*, 5.3, *Life of Marcellus*, 24.6.
****** Diodorus, *Library of History*, 36 knyga, 14.2; 27 knyga, 9.1–10.1.

romėnams tiesiai į veidus, ir kaip sugautus romėnų žvalgus negailestingai sumetė į Aufido upę, o paskui užteršė romėnų geriamą vandenį.* Net Polibijus pamini H. Monomacho, vieno iš Hanibalo patarėjų, šiurpią užuominą apie kanibalizmą, kad galbūt jo kariai gelbėdamiesi nuo bado valgė savo bendražygius – apie tai rašoma šios knygos skyriuje apie žygį per Alpes, – tačiau Polibijus mano, kad Hanibalui toks žiaurumas buvo svetimas ir tai jam būtų buvę nepriimtina.** Kiek tiesos ir kiek prasimanymo šiuose seniausiuose istorijos šaltiniuose, vienas iš kurių buvo Polibijus, o šaltinių išties yra daug, sunku pasakyti, tačiau, kaip pastebi istorikas Brizis (Brizzi), daugybė romėnų šaltinių perpasakoja istorijas apie Hanibalo žiaurumą, tad turėtume remtis sena liaudies išmintimi,*** jog nėra ugnies be dūmų.

Vergilijaus „Eneidoje“ Didonė tarsi išpranašauja ateitį prakeikusi Enėją ir visus jo palikuonis romėnus. Savo palikuonims, Tyro vaikams, ji prisako: „Jo kartai ir būsimai padermei visai niekad neduokit ramybės“, panašiai, kaip Hamilkaras sūnui prisako atkeršyti priešams. „Eneidoje“ Didonės „pelenai“ šaukiasi „nežinomo keršytojo“. Čia pelenai, ar kaulai, simbolizuoja finikiečius, pasinaudojus panašiu žodžių *feniksas* ir *finikietis* skambesiu, tad nesunku suprasti, kad „nežinomas keršytojas“, turintis išvyti „kardu ir ugnimi [Romos] išeivius“, yra Hanibalas, pradėjęs II Pūnų karą.****

Valerijus Maksimas, kita vertus, žavisi garbingu Hanibalo poelgiu ir gailestingumu, parodytu „aršiausiam savo priešui“ Romai. Jis papasakoja, kaip Hanibalas po Kanų mūšio nepaliko žuvusio romėnų karvedžio

* Cassius, (ištrauka), 15.57.25.

** Polybius, *Histories*, 9 knyga, 24.4–24.8; Rawlings, „Hannibal the Cannibal?“, 1–30.

*** Brizzi, „Carthage and Hannibal in Roman and Greek Memory“, 483–498, ypač 484.

**** Garland, *Hannibal*, 136–137; Vergilijus, „Eneida“, 4 giesmė, 622–626. Kai kurios Vergilijaus „Eneidos“ interpretacijos paimtos iš „Fairclough“, kitos – mano (šio teksto vertimas iš lotynų kalbos buvo dalis mano baigiamojo darbo Berklio universitete (Kalifornija) 1982 metų vasarą). Pelenai ir kaulai – tai subtili ir paslėpta aliuzija į feniksą. Žr. Patrick Hunt, „Subtle Paronomasia in the *Canticum Canticorum*: Hidden Treasures of the Superlative Poet“, *Goldene Äpfel in silbernen Schalen. Beiträge zur Erforschung des Alten Testaments und des Antiken Judentums*, 20, 1992, 147–154. Feniksą gerai žinome iš graikų literatūros (Hesiod, 171.4 ir Herodotus, 2.73). I a. Stacijaus istorijoje feniksas susidegina – panašiai kaip Didonė (*Silvae* II.4.22 *ducite flammis funera*). Fenikso palikuonys pakyla iš pelenų, arba kaulų, tik kartą per kelis šimtus metų. Žr.: Ovid, *Metamorphoses*,15 knyga, 393; Pliny the Elder, *Natural History*, 10 knyga, 2.4; taip pat žr. žodžio *phoenix* paaiškinimą: Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*, 1372. Kad išvengtų anachronizmo (Didonės kreipimosi į Hanibalą), Vergilijus pasinaudoja stilistine priemone.

Emilijaus Paulo kūno mūšio lauke, bet su derama pagarba jį palaidojo, kaip sugrąžino romėnams jo karių lukanų nužudyto Romos vyresniojo karvedžio Tiberijaus Grakcho palaikus ir kaip brutijų žemėse pagarbiai įsupęs į pūnų apsiaustą ir ant galvos uždėjęs auksinį vainiką palaidojo Marką Klaudijų Marcelą.*

Vėliau, kai įvairios karinės gudrybės ir apgaulės romėnams tapo priimtini kariavimo metodai, Sekstas Julijus Frontinas savo knygoje apie karo meną pavadinimu „Strategemata" aprašys daugybę Hanibalo karinių veiksmų, kuriuos jis vadins gerais taktinių manevrų pavyzdžiais.** Valerijus Maksimas rašo, kaip Hanibalas „klasta ir visokiomis gudrybėmis įviliodavo romėnus į spąstus"***. Valerijus Maksimas taip pat papasakoja apie Bitinijos karalių Prusiją, kuris buvo linkęs labiau tikėti burtais nei Hanibalo patarimais. Jis cituoja Hanibalą: „Manai, kad veršiuko mėsa geresnis patarėjas nei prityręs karvedys?" ir rašo, jog Hanibalas „negalėjo sutikti, kad šlovingo kario patirtis mažiau verta nei paaukoto nekalto veršiuko viduriai". Valerijus Maksimas daro šmaikščią išvadą:

„Iš tiesų, jei vertinsime gudrybes ir karvedžio talentą, pats karo dievas Marsas pripažintų, kad Hanibalo smegenys buvo vertesnės už didžiulę Bitinijos kariuomenę ir visas ant altorių padėtas aukas."****

Hanibalo tiesioginį palikimą Romai, kurį tyrinėjo daugelio kartų romėnų istorikai, galima būtų vertinti nuo 218 iki 202 m. pr. m. e. ir vėliau

* Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 5 knyga, 1.6. Jo pasakojimuose Hanibalą matome visai kitokį, nei paprastai jį vaizduoja Livijus (Livy, *History of Rome*, 22 knyga, 52.6 (apie Emilijų Paulą); 35 knyga, 17.4–17.7 (apie Tiberijų Grakchą); 27 knyga, 28.2 ir toliau (apie Marką Klaudijų Marcelą).

** Frontinus, *Strategemata*, 1 knyga, 5.28 (Volturnas); 1 knyga, 7.2 (Rona?); 1 knyga, 8.2 (apšmeižtas Fabijus); 2 knyga, 2.6 (vietovės parinkimas prie Numistro mūšiui su Marcelu); 2 knyga, 3.7 (Kanai); 2 knyga, 3.9 (nepalanki Marcelui vietovė); 2 knyga, 3.16 (Zama); 2 knyga, 5.13 (mūšis su romėnais tarpeklyje); 2 knyga, 5.21 (mūšis su Flavijumi); 2 knyga, 5.22 (mūšis su Minucijumi); 2 knyga, 5.23 (Trebija); 2 knyga, 5.24 (Trazimenas); 2 knyga, 5.25 (mūšis su Junijumi); 2 knyga, 5.27 (numidai Kanų mūšyje); 2 knyga, 6.4 (Trazimenas); 2 knyga, 7.7 (karpetanai Italijoje); 3 knyga, 2.3 (Hanibalo šnipai); 3 knyga, 3.6 (Tarentas); 3 knyga, 9.1 (Naujoji Kartagina); 3 knyga, 10.3 (Himera); 3 knyga, 10.4 (Saguntas); 3 knyga, 16.4 (dezertyrai); 4 knyga, 3.7 (Hanibalo disciplinuotumas); 4 knyga, 3.8 (Hanibalo disciplinuotumas); 4 knyga, 7.10 (jūros mūšyje panaudotos angys); 4 knyga, 7.25 (Hanibalas Trazimene) ir t. t.

*** Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 7 knyga, 4.2.

**** Ten pat, 3 knyga, 7.6.

Romos kariuomenėje įvykusiais pokyčiais. Nesunku suprasti, kodėl Hanibalas vadinamas „vienu geriausiu Romos karo instruktoriumi“*. Apie jo sugebėjimą užklupti priešą netikėtai diskutuojama jau daug šimtmečių ir veikiausiai dar bus ilgai diskutuojama. Kaip vienas istorikas yra pasakęs, kare triumfuoja tas, kas sugeba užklupti priešą nepasiruošusį. Dažnai karo vadai, ruošdamiesi mūšiui, neįvertina, koks svarbus gali būti netikėtumo veiksnys.**

Po pralaimėtų mūšių – Sempronijaus prie Trebijos upės, Flaminijaus prie Trazimeno ežero ir Varono Kanuose, – kuriuos Hanibalas išprovokavo pasinaudojęs esminėmis šių vadų silpnybėmis, liaudies renkamiems plebėjams konsulams buvo smarkiai sumažintos galios ir daug rečiau suteikiama teisė vadovauti kariuomenei. Šie mūšiai taip pat parodė, kad dviejų kariuomenės vadų sistema (iš esmės neblogas sumanymas, leidžiantis subalansuoti karines ir politines jėgas) yra neefektyvi. Hanibalas galėjo pasirinkti, su kuria kariuomene, stipresne ar silpnesne, kariauti, ir tai padėjo jam pasiekt pergalės trijuose garsiuosiuose mūšiuose.

Kai Hanibalas parodė, kokias karo gudrybes galima naudoti kare, jo amžininkai romėnai, tokie kaip Klaudijus Neronas ir Scipionas, akivaizdžiai pasimokę iš Hanibalo, sėkmingai ėmė jas naudoti Italijoje, Ispanijoje ir Šiaurės Afrikoje. Kaip pastebi Frontinas, Klaudijui Neronui pasinaudojus Hanibalo taktika pavyko pergudrauti net Hanibalą ir Hasdrubalą: palikęs dalį karių prie degančių laužų, kad Hanibalas nieko neįtartų, pats paslapčia su kariuomene pasitraukė iš stovyklos ir naktį prisijungė prie Livijaus Salinatoriaus karių netoli Metauro, nesukėlęs Hasdrubalui nė menkiausio įtarimo.*** Scipionas taip pat gerai suprato, kokio pranašumo galima pasiekti paveikus priešą psichologiškai ir sutrikdžius jį netikėtais veiksmais. Net Livijus, kuris šiaip bjaurėjosi apgavystėmis, negailėjo Scipionui liaupsių ir nesmerkė jo dėl negarbingų karinių veiksmų. Hanibalas naudodavosi

* Colonel John R. Elting, *The Super-Strategists: Great Captains, Theorists and Fighting Men Who Have Shaped the History of Warfare*. New York: Charles Scribner's Sons, 1985, 17.

** Albert Merglen, *Surprise Warfare: Subversive, Airborne and Amphibious Operations*, trans. K. Morgan. London: George Allen and Unwin, 1968, 11.

*** Frontinus, *Strategemata*, 1 knyga, 1.9.

dezinformacija, kad diskredituotų priešą – padegęs Kampanijos ūkininkų namus jis privertė Romos senatą įtarti Fabijų Maksimą negarbingu elgesiu, taip sumenkinęs karvedžio autoritetą.*

Taip, kaip Hanibalas muštruodavo ir grūdindavo mūšiuose savo karius samdinius, romėnai panašiai pradėjo treniruoti savo vis didėjančias kariuomenes. Iš pradžių Romos legionus sudarydavo vien Romos piliečiai šauktiniai. Šie kariai buvo ištikimi savo tėvynei, tačiau jų karinis pasirengimas kėlė labai daug abejonių. Pats svarbiausias pokytis romėnų kariuomenėje taip pat buvo inspiruotas Hanibalo. Daug profesionalesnę romėnų kariuomenę dabar sudarė ne vien Romos piliečiai, fermeriai šauktiniai ar rekrutai, bet ir kitų lotynų tautų samdiniai. Privertęs romėnus mobilizuoti daugiau karių – dabar Roma į karinę tarnybą ėmė šaukti berniukus, skolininkus, netgi kriminalistus, – Hanibalas parodė kelią ir vėlesniam romėnų karvedžiui Gajui Marijui, kuris formuodamas savo legionus** netgi atsisakė ankstesnio reikalavimo kariui „turėti Romoje nuosavybę kaip ištikimybės garantą“***.

Pasakodamas apie numidų kariavimo metodus ir kokį pranašumą jie suteikė Hanibalui, Polibijus daro tokią išvadą: „Jo pavyzdys vėlesnėms kartoms parodė, kad kariuomenė, turinti perpus mažiau pėstininkų ir dvigubai daugiau raitininkų nei priešininkų, yra pranašesnė.“**** 218 m. pr. m. e. pradėjęs žygį iš Naujosios Kartaginos (Ispanija), Hanibalas įgijo didžiulį pranašumą vien todėl, kad turėjo daug didesnę kavaleriją nei romėnų. Tuo metu, kai garsusis karvedys kėlėsi per Ronos upę, jis vis dar turėjo devynis tūkstančius raitininkų, daugiausia numidų. Jokia tų laikų kariuomenė neturėjo tokios gausios kavalerijos.*****

Mėgdžiodamas Hanibalą, Scipionas savo kariuomenėje smarkiai padidino raitininkų skaičių, ypač numidų, kurie, kariaudami Hanibalo

* Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 7 knyga, 3.8.
** Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 6.1b knyga.
*** Michael Grant, *The Army of the Caesars*. New York: Evans Books, 1974, 4.
**** Polybius, *Histories*, 3 knyga, 117.4–117.5.
***** Leslie J. Worley, *Hippeis: The Cavalry of Ancient Greece*. Oxford: Westview Press, 1994, 59.

kariuomenėje, romėnams padarydavo daugiausia žalos. Išmintingai išdėstęs kavaleriją, kuri pirmą kartą buvo didesnė nei Hanibalo, Zamoje Scipionas įgijo didelį pranašumą. Kaip pastebi Hailandas, „Scipiono Afrikiečio kariuomenė su numidų kavalerija, suformuota pagal Hanibalo modelį, buvo pranašesnė Zamos mūšyje ir labai greitai pasiekė pergalę“*. Vėlesnės romėnų kariuomenės Scipiono pavyzdžiu taip pat buvo formuojamos pagal Hanibalo modelį.**

Hanibalas kaip joks kitas karvedys sugebėjo pasinaudoti vietovės suteikiamais privalumais ir gamtines sąlygas paversti ginklu. Jis atlikdavo manevrus naktį, kariaudavo žiemos šaltyje, atkirsdavo priešus nuo vandens šaltinių ir pasinaudodavo įvairiais gaminiais reiškinais. Tokie Hanibalo kariavimo metodai, kuriuos Scipionas I Pūnų kare taip pat pradėjo naudoti, netrukus tapo įprastiniu romėnų karo arsenalu. Privertęs romėnų karius žiemą bristi per ledinę Trebijos upę, Hanibalas labai susilpnino priešo kariuomenę: sušalę, išsekę romėnų kariai, kurie išbėgo į mūšį net nepusryčiavę, nebeturėjo jėgų priešintis. Tirštas rūkas, pakilęs virš Trazimeno ežero, taip pat tapo jo mirtinu ginklu.*** Volturne Hanibalui padėjo kariauti pelkės ir nakties tamsa. Paleidęs gyvulių bandą su degančiomis šakomis tarp ragų ir taip sutrikdęs romėnus, jis pabėgo iš pasalos. Kanuose pranašumo jis pasiekė privertęs romėnus kautis į akis spiginant saulei ir pučiant dulkėms.**** Prie Aufido upės Hanibalas atkirto romėnams priėjimą prie vandens, galbūt net užteršė geriamąjį vandenį.***** Netrukus Scipionas taip pat pradėjo

* A. Hyland, *Equus: The Horse in the Roman World.* New Haven, CT: Yale University Press, 1990, 74, 123, 129, 174–175. Istorikas taip pat pastebi, kad „efektyviausiai numidai buvo panaudoti prie Tičino upės – jie atakavo romėnų kariuomenės užnugarį ir sparnus“, 175; Hanibalo numidų panaudojimas prie Trebijos upės: raitininkai erzino ir badė ietimis per ledinį vandenį brendančius romėnus, 129, 175; kavalerijos panaudojimas prie Trazimeno ežero, 123, 175; Kanų mūšyje Hanibalo numidai ir kiti raitininkai užpuolė romėnus iš užnugario, 166, 175, 189. Istorikas taip pat pasakoja, kaip numidai ant mažesnių ir eiklesnių arklių staigiai atakuodavo ir greitai atsitraukdavo. Vietoje apynasrio jie naudojo ilgas gluosnių ar kitokių jaunų medelių šakas, kurias apjuosdavo žirgams aplink kaklą.

** Liddell Hart, *Strategy*, 40.

*** Harold Winters, *Battling the Elements: Weather and Terrain in the Conduct of War.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998, 47, 164.

**** Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 7 knyga, 4.2.

***** Cassius, (ištrauka), 15 knyga, 57.25.

kariauti panašiais metodais. Naująją Kartaginą jis užgrobė pasinaudojęs atoslūgiu kanale, nors romėnams tai atrodė dievo pagalba.* Pasimokęs iš Hanibalo, Scipionas naktį sukėlęs sąmyšį sudegino Sifakso stovyklą, vėliau panašiai jis susidorojo su Hasdrubalu Gisku prie Utikos. Prieš Zamos mūšį Scipionas pasirūpino, kad kartaginiečiai neturėtų priėjimo prie vandens šaltinių. Tai, kad romėnai labai noriai ėmė mokytis karybos iš Hanibalo, rodo ir kitas pavyzdys. Pietų Italijoje Kornelijus Neronas, prisidengęs nakties tamsa, niekieno nepastebėtas pasitraukė iš stovyklos** – šis jo manevras buvo tarsi iš Hanibalo karybos vadovėlio.***

Hanibalas turėjo didžiulį žvalgybinį tinklą ir puikiai naudojosi žvalgų ar šnipų surinkta informacija. Italijoje informaciją jam rinko pasamdyti keltai, taip pat jis dažnai siųsdavo lotyniškai kalbančius persirengusius romėnų drabužiais šnipus į romėnų teritorijas ir už fronto linijos.**** Niekas geriau už Hanibalą nesuprato, kaip svarbu turėti patikimą informaciją, už kurią jis atsilygindavo sidabru iš Ispanijos kasyklų.***** Pasimokęs iš Hanibalo, Scipionas taip pat pradėjo naudotis žvalgybine informacija – iki jo romėnai tokio karinio žvalgybos tinklo neturėjo.

Tačiau ne visi pokyčiai romėnų karinėje politikoje, atsiradę III a. pr. m. e. ir vėliau, buvo pasiskolinti iš Hanibalo. Kai kurias naujoves Hanibalas pastebėjo tik Zamos mūšyje, ir tai jam labai brangiai kainavo. I ir II Pūnų karai daug ko išmokė romėnus. Pamažu pradėjo ryškėti išskirtinis Romos karinės strategijos bruožas: patirtos nesėkmės niekada nesustabdė Romos. Hanibalas buvo vienas iš pirmų priešų, privertęs Romą suprasti, kad ji niekada nesusitaikys su pralaimėjimu. Hanibalas taip pat buvo vienas iš pirmųjų karvedžių, mačiusių, kaip Roma stiprėjo ir ėmė plėstis už Italijos ribų. Ispanija, Šiaurės Afrika, keltų žemės, Graikija ir Azija buvo teritorijos, kurias

* Frontinus, *Strategemata*, 3 knyga, 9.1.

** Valerius, *Factorum ac dictorum memorabilium*, 7 knyga, 4.4.

*** O'Connell, *Ghosts of Cannae*, 212.

**** Frontinus, *Strategemata*, 3 knyga, 2.3.

***** R. M. Sheldon, „Hannibal's Spies", *Espionage 2*, no. 3, August, 1986, 149–152; Sheldon, „Hannibal's Spies", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence (I)IC*, 1, no. 3, 1987, 53–70.

netrukus nukariaus Roma. Nugalėta Kartagina virs baze, teiksiančia romėnų kariuomenei maistą (ir vergus) ir tapsiančia placdarmu Šiaurės Afrikoje.*

Hanibalo invazija į Italiją turėjo vieną nenumatytą pasekmę. Atvykęs į Italiją Hanibalas rado „daugybę labai nepriklausomų ir tarpusavyje konkuruojančių politinių vienetų, nepatenkintų Romos hegemonija". Pasinaudojęs tuo, Hanibalas pasirūpino, kad šios tautos nutrauktų priverstinę sąjungą su Roma, tačiau II Pūnų karo pabaigoje jos vėl tapo Romos vasalėmis ir visam laikui prarado nepriklausomybę.** Hanibalo sąjungininkai Pietų Italijoje brangiai už tai sumokėjo, nes užkariautojai romėnai jiems buvo negailestingi.

Nors tai užtruko ilgai, Hanibalas galų gale išmokė Romą kariauti. Atsidėkodamas už tai satyrikas Juvenalis poetiškais ir dviprasmiškais žodžiais nusilenkia Hanibalui: „Kiek šis neprilygstamas karys Hanibalas būtų vertas šiandien? ...Joks kardas, akmuo ar ietis negalėjo atimti gyvybės iš vyro, vertusio žmoniją drebėti."*** Be abejo, Hanibalas turėjo ir trūkumų. D. B. Hojosas teisus sakydamas, kad Hanibalas yra padaręs „geostrateginių, diplomatinių ir karinių klaidų, kurios dažnai lieka nepastebėtos" analizuojant vieno iš trijų geriausių, šalia Aleksandro ir Julijaus Cezario, senovės istorijoje karvedžių.**** Šių dienų istorikai turi kur kas daugiau galimybių surinkti informaciją, todėl Hanibalo kovos metodai studijuojami skrupulingiau nei praeityje, tačiau nėra paprasta teisti didį karo vadą ir kritikuoti jo strategijas remiantis šiuolaikiniais standartais. Šiaip ar taip, niekas neabejoja, kad jo istorinis palikimas didžiulis.

D. B. Hojosas, galbūt vienas iš geriausių šių laikų Hanibalo istorikų, atkreipia mūsų dėmesį, kokia rizikinga buvo Hanibalo invazija į Italiją,

* Paul Kennedy, *Grand Strategies in War and Peace*. New Haven, CT: Yale University Press, 1991, 79.

** Fronda, *Between Rome and Carthage*, 330.

*** Juvenal, *Satires*, 10 knyga, 147–148, 161–162.

**** Dexter B. Hoyos, „Hannibal", in *Encyclopedia of Ancient History*, ed. Roger S. Bagnall et al. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012, 3057. D. B. Hojosas taip pat nurodo kitų autorių kritinius vertimus (Jakob Seibert, *Hannibal.* Darmstadt, Ger.: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993), taip pat pateikia populiariausių autorių, besižavinčių Hanibalo karyba, sąrašą (Lazenby, *Hannibal's War*; Lancel, *Hannibal*; Goldsworthy, *The Fall of Carthage* (Phoenix, 2003); Barceló, *Hannibal* (cit. iš Picard's, *Hannibal*, 1967)).

taip pat, kad garsusis karvedys labai klydo, manydamas, jog po lemiamų pergalių romėnai pasiduos. Kaip rašo Hojosas, neturime pakankamai įrodymų, kad priešiškai nusiteikusi Kartagina sabotavo ir nerėmė Hanibalo karo. Nukariavęs Kapua ir Sirakūzus, Hanibalas tampė liūtą už ūsų, kurio negalėjo nei paleisti, nei išlaikyti. Taigi, Hojosas daro tokią išvadą: Hanibalas iš tiesų buvo didis genijus, bet ne pakankamai. Istorikas mano, kad reikšmingiausias Hanibalo sprendimas buvo nepulti Romos iškart po pergalės prie Trazimeno ežero. Daugelis istorikų jam pritaria.

Ar galėjo Hanibalas nukariauti Romą? Ar turėjo galimybę laimėti Zamos mūšį ir II Pūnų karą?* Žinome, kad Hanibalas buvo nepaprastai talentingas karvedys, todėl suprantama, kodėl šis klausimas daugeliui neduoda ramybės. Jei Cezarį sužlugdė pernelyg didelės ambicijos, galbūt Hanibalui jų pritrūko, kad pasiektų pergalę.

Nors dabar populiaru koneveikti šį genijų ir priminti, kad Kartagina krito jam pralaimėjus Zamos mūšį ir galiausiai 146 m. pr. m. e. buvo sudeginta iki pamatų, o Hanibalas to nenumatė ir neatskubėjo jos gelbėti, garsiojo karvedžio palikimas niekam nekelia abejonių. Ir po dviejų tūkstančių metų domėjimasis šiuo bebaimiu karvedžiu nė kiek nemažėja. Hanibalas suprato, kad vienas žmogus negali nugalėti Romos, tad galbūt vėlesnės kartos neteisingai kaltina jį dėl to, kad pristigo pasitikėjimo pakeisti istoriją ir padaryti tai, kas pačiam atrodė neįmanoma, arba dėl to, kad pritrūko pasitikėjimo pratęsti pergalingą žygį po mūšių prie Trazimeno ežero ir Kanuose. Hanibalo humaniškumas nėra labai akivaizdus ir daugeliu požiūriu ši asmenybė išlieka mįslė. Priešams jis stengėsi atrodyti grėsmingas ir negailestingas, o savo vyrams buvo didžiulis autoritetas.

* Gianni Granzotto, *Annibale*. Milan, It.: Arnoldo Mondadori Editore, 1980, 310: „*Annibale, tutto sommato, non poteva vincere. Di questo occorre rendersi conto, pur considerando che egli era indubbiamente un uomo di genio superior... Se Annibale fu grande, Roman fu ancora piu grande di lui.*" („Iš tiesų Hanibalas neturėjo jokių galimybių laimėti karą. Suprasdami tai, turėtume jį vertinti kitaip. Hanibalas buvo neabejotinai genialus karvedys... Hanibalas buvo didis, bet Roma – kur kas didingesnė.")

PADĖKA

Tiek daug žmonių ir organizacijų padėjo man parašyti šią knygą, jog neįmanoma jų visų išvardyti ir visiems padėkoti. Esu be galo dėkingas tokioms institucijoms kaip *National Geographic Expeditions Council* ir Stanfordo universitetas. Keletą dešimtmečių šios organizacijos padėjo rengti įvairias ekspedicijas, surinkti puikias komandas, taip pat rėmė tyrimus įvairiomis dotacijomis – oficialiai nuo 1994 iki 2012 metų, o neoficialiai iki šiol. Amerikos archeologijos institutas nuo 2009 metų finansavo mano paskaitas pagal *National AIA Lecturer* programą įvairiose akademinėse institucijose. Bendraudamas su kolegomis iš įvairių universitetų ir muziejų labai papildžiau savo žinias. Taip pat esu dėkingas Lichtenšteino nacionaliniam muziejui (*Liechtensteinisches Landesmuseum*) už galimybę skaityti paskaitas ir papasakoti apie surinktą medžiagą įvairiose vietose – daugelyje Šveicarijos kantonų, tokių kaip Valė, Sankt Galenas ir Graubiundenas, taip pat Italijoje (*Soprintendenza Archeologica del Piemonte* ir *Soprintendenza per i Beni e le Attività Culturali del Valle d'Aosta*), Savojoje (Bramanse), Prancūzijoje ir kitose vietose. JAV karinio jūrų laivyno koledžas Niuporte (Rod Ailandas) taip pat buvo dosnus – buvau pakviestas į keletą paskaitų, skirtų karo istorikams ir doktorantams, koledžas taip pat išspausdino keletą mano straipsnių. Karo istorijos draugija (*Society of Military History*) (esu jos narys, kartais rašau recenzijas jų leidžiamame žurnale) ir Karališkoji geografijos draugija (esu jos narys) skatina ir remia geografijos studijas, susijusias su topografija ir karais, kurios buvo labai

naudingos. Taip pat esu dėkingas *Wiley's Encyclopaedia of Ancient History* ir *Encyclopaedia Britannica* už suteiktą tribūną ir rėmimą – esu parašęs keletą glaustų įrašų apie Hanibalą, ypač apie vėlesnius jo gyvenimo metus.

Renkant medžiagą apie Hanibalą nepaprastai daug man padėjo Stanfordo universiteto bendruomenė. Esu labai dėkingas prorektoriaus pavaduotojui dr. Charlesui Junkermanui ir dekano pavaduotojui dr. Danui Colmanui už suteiktas antrosios pakopos mokymosi galimybes, taip pat profesorei Susan Treggiari (klasika, romėnų gyvenimas), profesoriui emeritui Antony Raubitschekui (klasika, graikų epigrafija), profesoriui Joshui Oberiui (klasika, politikos teorija ir Hanibalas), profesoriui Michaelui Wigodsky (klasika, Polibijaus graikų kalba), profesoriui Richardui Martinui (klasika, apie graikus), profesoriui Walteriui Scheideliui (klasika, apie senovės ekonomiką ir vergovę), profesoriui Ianui Morrisui (klasika, apie karą), daktarei Adrienne Mayor (klasika), dekanui ir profesoriui Richardui Salleriui (klasika, apie Romą). Šie žmonės buvo mano įkvėpimo šaltinis. Profesorius Victoras Davisas Hansonas (Huverio institutas Stanfordo universitete) suteikė man daug informacijos apie senovės karus. Taip pat esu dėkingas Britų Kolumbijos universiteto profesoriui Rogeriui Wilsonui (Romos istorija); Leveno katalikiškojo universiteto (*Katholieke Universiteit Leuven*) profesoriui Edwardui Lipińskiui (už paskaitas apie finikiečius); Liverpulio universiteto šviesaus atminimo profesoriui emeritui Frankui W. Walbankui (už paskaitas apie Polibijų) – kartu klausėme paskaitų Kembridžo universitete (*Peterhouse*) ir Oksfordo universiteto profesoriui Andrew Wilsonui (archeologijos mokslas). JAV karo laivyno koledžo profesoriai Timothy Demy, Michaelis Pavkovićius, Yvonne'as Masakowskis ir Jeffrey Shaw nepaprastai daug padėjo savo įžvalgomis apie karo istoriją. Taip pat noriu padėkoti savo mokytojui Kembridžo universiteto profesoriui Anthony Snodgrassui, kurio žinios apie senovės graikų karus buvo labai vertingos – būdamas *Sather* vardo profesoriumi Kalifornijos Berklio universitete jis skaitė paskaitas baigiamajame seminare. Britų muziejuje, kur 1996 m. buvau pakviestas skaityti paskaitą, susipažinau ir bendravau su jau anksčiau minėtu profesoriumi Franku Walbanku, o būdamas doktorantūros studentu

Londono universiteto koledže, Archeologijos institute, susipažinau su Glazgo universiteto profesoriumi Lawrence Keppie – jis supažindino mane su romėnų karyba. Stanfordo universitete turėjau galimybę klausyti sero Johno Boardmano paskaitų, taip pat turėjau garbę organizuoti vakarienes ir pokalbius su juo.

Kiti daugelį metų man talkinę kolegos ir bendradarbiai buvo dr. François Wiblé (Archeologijos tyrimų padalinys, Valė kantonas), Martigny, Switzerlandas, Johnas Hoyte ir seras Richardas Jolly – mano draugai, bendraautoriai ir alpinistai, su kuriais ėjau įvairiais maršrutais per Alpių kalnus (1959 m. jie vedė dramblį per Alpes) ir kurie buvo įdomūs pašnekovai kalnuose. Taip pat archeologai dr. Irvingas Finkelis (Vidurio Rytų padalinys), dr. Ianas Jenkinsas (Senovės graikų ir romėnų padalinys) ir dr. Jonathanas Tubbas (Londono muziejaus Vidurio Rytų skyriaus prižiūrėtojas, Britanija). Taip pat esu dėkingas dr. Jeanui-Pascaliui Jospinui (*Directeur du Musée archéologique de Grenoble* ir *Musée Dauphinois*), kurio išsami studija apie alobrogų keltus man buvo labai naudinga; pūnų numizmatikos žinovui ir archeologui dr. Paolo Visonui; romėnų istorikui iš Oksfordo serui Johnui Boardmanui; Niujorko universiteto profesoriui Lioneliui Cassonui už žinias apie senovės jūreivystę; profesoriui dr. Raineriui Vollkommeriui, Lichtenšteino nacionalinio muziejaus direktoriui; dr. Thomui Reitmaieriui (*Archäologischer Dienst Graubünden* iš Šveicarijos kantono Sankt Galeno); dr. Martinui Schindleriui (*Archäologischer Dienst St. Gallen* iš Šveicarijos kantono Sankt Galeno); archeologui Davide Casagrande (Verčelis, Pjemontas); archeologijos mokslų dr. Lorenzo Appolonia (Aosta); istorikui Geoffroy de Galbertui, kurio knygos ir hipotezės apie Hanibalą man buvo svarbus žinių šaltinis; ir Prancūzijos *Voreppe* istorijos draugijos nariams dr. Samueliui Wolffui ir profesoriui Lawrence Stageriui – juodu buvo *Harvard Semitic Museum* nariai, neseniai atkasę kartaginiečių tofetus. Kiti mano pažįstami apie Hanibalą rašę autoriai, kuriuos labai gerbiu, yra įžvalgusis Andreasas Kluthas, nuostabus rašytojas ir draugas Johnas Prevasas ir nenuilstantis mokslininkas profesorius emeritas Williamas Mahaney. Nors dėl kai kurių smulkmenų nesutarėme, mus visus siejo begalinis domėjimasis

Hanibalo istorija. Pokalbiai su Adrianu Goldsworthy visada būdavo be galo vaisingi.

Nepaprastai man padėjo apie Hanibalą rašantys istorikai, kuriuos labai gerbiu ir kurių darbus studijavau, nors asmeniškai jų nepažįstu. Tai Dexteris Hoyosas, Nigelis Bagnallas, Giovannis Brizzis, Barry Straussas, Richardas Milesas, Robertas Garlandas, Richardas Gabrielis, Robertas O'Connellis, Michaelis Fronda, Everettas Wheeleris, Paulas Erdcampas, Nicas Fieldsas, Eve MacDonald, Peteris van Dommele ir Markas Healy. Taip pat labai daug sužinojau iš karo istorikų Johno Lazenby, H. H. Scullardo, Basilo Liddello Harto ir Serge Lancelio. Visi šie autoriai, nors ir turintys skirtingus požiūrius, man labai padėjo. Jei ką nors per neatidumą pamiršau paminėti, jaučiuosi jiems skolingas. Napoléonas ir Carlas von Clausewitzai, nors ir nėra mano amžininkai, labai padėjo ieškant tiesos apie Hanibalą; abu jie domėjosi Hanibalo taktika, Napoleonas netgi išbandė keletą maršrutų per Alpes – žinoma, su tinkamomis apsaugos priemonėmis, – stengdamasis pakartoti Hanibalo žygius ir manevrus.

Galiausiai ne mažiau esu dėkingas savo be galo kantriam redaktoriui Bobui Benderiui, *Simon & Schuster* viceprezidentui ir vyriausiajam redaktoriui, kuris kentė mane visą dešimtmetį, nors rengdamas knygą dažnai būdavau išvykęs į archeologines ekspedicijas, ir drąsino visus tuos metus, kai tyrinėjau šią temą ir rašiau knygą. Taip pat dėkoju redaktoriaus pavaduotojai Johannai Li, labai produktyviai ir nepaprastai atidžiai niuansams; labai atidžiam Philui Metcalfui, leidinių vyriausiajam redaktoriui, ir visai leidėjų komandai. Jei liko klaidų – jos yra mano neatidumo rezultatas; jei kai kurios mano interpretacijos klaidingos – ką gi, galbūt laikas išspręs kai kuriuos klausimus, nors didelė tikimybė, kad į kai kuriuos klausimus niekada nebus atsakyta. Mano šeima visada mane palaikė – rinkdamas medžiagą dažnai turėdavau išvykti, taip pat dažnai sėdėdavau iki išnaktų studijuodamas medžiagą. Ypač esu dėkingas savo žmonai Pamelai. Niekada nepamiršiu jos paramos ir švelnaus raginimo tęsti darbą. Jaučiuosi skolingas visiems šiems žmonėms, nes kiekvienas iš jų savaip praturtino mano gyvenimą.

Stanfordas, 2017

BIBLIOGRAFIJA

SENIEJI RAŠYTINIAI ŠALTINIAI

Ammianus Marcellinus. *Res Gestae (History of Rome)* t. 1–3. Vertė J. C. Rolfe. Cambridge, MA: Harvard Loeb Classical Library, 1939–1950.

Appian of Alexandria (Appianus Alexandreus, Appianus Alexandrinus). *Roman History 1*. kn. 6, *The Wars in Spain*; kn. 7, *The Hannibalic War*, 52–58; kn. 8, *The Punic Wars*, 28, 70–136; kn. 11, *The Syrian Wars*, 9–11.Vertė Horace White. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1912 leid.

Augustine of Hippo (Aurelius Augustinus Hipponensis), *De Civitate Dei*, kn. 3, 20. Vertė Henry Bettenson, 1972. New York, New York: Penguin Books, 1984 leid.

Aulus Gellius. *Noctes Atticae (Attic Nights)*. 5.v.5. Vertė J. C. Rolfe. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1927 leid.

Sextus Aurelius Victor. *De Caesaribus* 37.2–37.3. Vertė H. W. Bird. Liverpool University Press, 1994.

Caesar, Julius. *The Gallic Wars*. kn. 4, 35. Vertė H. J. Edwards. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 1966, 224–5, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1946 leid.

Cato (Marcus Porcius Cato). *Origines*. Vertė M. Chassignet. *Caton: Les Origines.* Fragments. Paris: Collection Budé, les Belles Lettres, 1986.

Cicero (Marcus Tullius Cicero). *De Divinatione (On Divination).* Vertė W. A. Falconer. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 1996, 277–278. Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1923 leid.

———. *de Oratore (On the Orator).* 2.18.74–2.18.75. Vertė J. S. Watson. Išleido George Bell, London, 1896, tekstas Perseus Digital Library, Tufts University.

Lucius Coelius Antipater. *Second Punic War* (fragmentas, didžioji dalis prarasta), cituojama Cicerono ir kt. Hans Beck. „Lucius Coleus Antipater" knygoje *Wiley-Blackwell Encyclopaedia of Ancient History*, 2012.

Dio Cassius (Cassius Dio). Fragmentai, Book 11.10–11.13, 15 Vertė Earnest Cary. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914 leid.

Diodorus Siculus. *Bibliotheca Historia (Library of History).* 12 t. Vertė C. H. Oldfather, Charles Sherman, Russell Geer, C. Bradford Welles, Frances Walton. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933–1963.

Frontinus, Sextus Julius. *Strategems, Aqueducts of Rome.* Vertė C. E. Bennett. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.

———. *Stratagemata.* Kn. 1–4. Vertė Charles E. Bennett. New York, New York: Palatine Press, 2015.

Horace (Quintus Horatius Flaccus). *Epode 9, Ode 3.* Vertė C. E. Bennett. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 1995. Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1968.

Justin (Marcus Junianus Justinus). *Epitome of Pompeius Trogus.* 29.3.7, 30.3.2, 4.14, 31.1–7.9, 32.4.1–32.4.1.12. Vertė J. C. Yardley. American Philological Association Classical Resources pirmas leid., 3 knyga. Atlanta: Scholars Press ir Oxford University Press, 1994.

Juvenal. *Satires.* kn. 3, 126ff.; kn. 7, 161; kn. 10, 147–188. Juvenal, *The Sixteen Satires.* Vertė Peter Green, perleista 1982. New York, New York: Penguin Books, 1967 leid.

Livy (Titus Livius). *Ab Urbe Condita (The History of Rome).* Kn. 21–22, redakt. T. A. Dorey. Leipzig, Ger.: Teubner, 1971.

———. *Ab Urbe Condita.* Kn. 23–25, redakt. T. A. Dorey. Leipzig, Ger.: Teubner, 1976.

———. *Ab Urbe Condita.* Kn. 26–27, redakt. P. G. Walsh. Leipzig, Ger.: Teubner, 1989.

———. *Ab Urbe Condita.* Kn. 27–30, redakt. P. G. Walsh. Leipzig, Ger.: Teubner, 1986.

———. *Hannibal's War.* Kn. 21–30. Vertė J. C. Yardley. Dexter Hoyos įžanga ir pastabos. Oxford: Oxford University Press, 2009.

———. Livy. *The War with Hannibal.* Vertė Aubrey de Selincourt. Middlesex, UK: Penguin Books, 1983. Reprint of Baltimore: Penguin Books, 1965 leid.

Lucan *(Marcus Annaeus Lucanus), Pharsalia.* kn. 1, eil. 38. Vertė Jane Wilson Joyce. Ithaca: Cornell University Press, 1993, 4.

Nepos, Cornelius (Cornelius Nepos). *Vitae (Life of Hannibal 1–13).* Albert Fleckeisen, leid. Leipzig, Ger.: Teubner, 1886.

Ovid (P. Ovidius Naso). *Fasti.* Vertė Sir James G. Frazer. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 1987). Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1931 leid.

———. *Metamorphoses,* perleista 1983. Vertė Mary Innes. New York, New York: Penguin Books, 1955 leid.

Plato (Platon). *Laws* I.625e. Vertė Thomas Pangle. Chicago: University of Chicago Press, 1988.

Pliny the Elder (Gaius Plinius Secundus). *Naturalis Historia (The Natural History).* Natural History: *A Selection.* Vertė John F. Healy. New York: Penguin Classics, 1991 leidimas.

———. Vertė H. Rackham, vols, 1–5, 9; W. H. S. Jones, t. 6–8; D. E. Eichholz, vol 10. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938–1962.

Plutarch (Plutarchos, later Lucius Mestrius Plutarchus). Plutarch, *Lives,* t. 6. *Life of Aemilius Paullus.* Vertė Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1918.

———. *Life of Fabius Maximus.* Plutarch, *Lives,* t. 3. Vertė Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.

———. *Life of Flamininus. Maximus.* Plutarch, *Lives,* t. 10. Vertė Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921.

———. *Life of Lucullus*. Plutarch, *Lives*, t. 2. Vertė Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.

———. *Life of Marcellus*. Plutarch, *Lives*, t. 5. Vertė Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917.

———. *Plutarch's Lives*. t. 1. redakt. Arthur Hugh Clough. New York: Modern Library, 1992.

Polybius (Polybios). *The Histories*. Kn. 3–12. Vertė W. R. Paton. Koreguota F. W. Walbank ir Christian Habicht. Cambridge, MA: Harvard Loeb Classical Library, 2010.

———. *The Histories*. Vertė Robin Waterfield. Pastabos Brian McGing. New York: Oxford University Press, 2010.

Seneca. *De Ira (On Anger)*. Seneca: Moral and Political Essays. Vertė John M. Cooper. Cambridge Texts in the History of Political Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Silenus Calatinus (of Caelacte). *Frag.Gr.H* 175 (preserved mostly via Cicero). Felix Jacoby. *Die Fragmente der greichischen Historiker*, 1923–1959 (taip pat http://www.attalus.org/translate/fgh.html#175.0).

Silius Italicus. *Punica*. Kn. 1–17. t. 1–2. Vertė J. D. Duff. Cambridge, MA: Harvard Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA:Harvard University Press,1934.

Sosylus of Lacedaemon. *Frag.Gr.H* 176. Felix Jacoby. *Die Fragmente der greichischen Historiker*, 1923–59 (taip pat http://www.attalus.org/translate/fgh.html#176.0).

Stesichorus. Frag. 4. *Greek Lyric*, t. 3. Vertė David A. Campbell. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991 leid.

Strabo (Strabon). *Geography*. Kn. 5 ir 11. *The Geography of Strabo*. Vertė Duane Roller. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Thucydides (Thoukudides). *History of the Peloponnesian War*. Kn. 3, 7 ir 8. Vertė Rex Warner. London: Penguin Classics, 1954.

Valerius Antias. Fragments. T. J. Cornell redakt. *The Fragments of the Roman Historians*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

Valerius (Valerius Maximus). *Factorum ac dictorum memorabilium. (Memorable Doings and Sayings)* Kn. 1–9. (t. 1–2). Vertė D. R. Shackleton Baily. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.

Vegetius (Publius Flavius Vegetius Renaus. *De Re Militari (The Military Institutions of the Romans)*, 1. John Clarke, tr. 1767. M. Brevik update, 2001 (http://www.digitalattic.org/home/war/vegetius/).

Marcus Velleius Paterculus. *History of Rome (Res Gestae Divi Augusti)* 1.2.3. Vertė Frederick W. Shipley. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1924.

Virgil (Publius Vergilius Maro). *Eclogues, Georgics, Aeneid* 1–6. *Aeneid.* kn. 4. Vertė H. R. Fairclough. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, Reprint of Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.

Xenophon. *Hipparchikos. (The Art of Horsemanship).* Vertė Morris H. Morgan. Mineola, New York: Dover Publications 2006 patais. leid. (originalus Boston: Little Brown and Company 1893).

ŠIŲ LAIKŲ RAŠYTINIAI ŠALTINIAI

Abelli, Leonardo, ed. *„...de Cossurensibus et Poenis navalem egit...“ Archeologia subaquea a Pantelleria*, Ricerca series maijor 3. Ante Quem, Sicilia, 2012.

Adams, Colin, ir Ray Laurence, redakt. *Travel and Geography in the Roman Empire.* London: Routledge, 2001.

Adkins, Roy, ir Leslie Adkins. *Dictionary of Roman Religion.* New York: Oxford University Press, 2001.

Adcock, F. E. *The Greek and Macedonian Art of War.* Sather Classical Lectures. Berkeley: University of California Press, 1957. Žr. sk. 4, „Cavalry, Elephants, and Siegecraft“.

Ager, Derek. „From Where Did Hannibal's Elephants Come?“, *New Scientist*, 103, nr. 1420, September 6, 1984, 37.

Alfieri, N. „Sena Gallica“, In *Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, redakt. Richard Stillwell, William L. MacDonald, ir Marian Holland McAlister. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976.

Africa, Thomas W. „The One-Eyed Man Against Rome: An Exercise in Euhemerism", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 19, nr. 5, 1970, 528–538.

Allan, Nigel J. R. „Accessibility and Altitudinal Zonation Models of Mountains", *Mountain Research and Development*, 6, nr. 3, 1986, 185–194.

Allen, Stephen. *Celtic Warrior 300 BC–AD 100.* Oxford: Osprey, 2001.

Ameling, Walter. *Karthago: Studien zu Militär, Staat und Gesellschaft. Vestigia: Beiträge zur Alten Geschichte* 45. Munich: C. H. Beck Verlag, 1993.

Amoros, J. L.; R. Lunar; P. Tavira. „Jarosite: A Silver-Bearing Mineral of the Gossan of Rio Tínto (Huelva) and La Unión (Cartagena)", *Mineralium Deposita*, 16, 1981, 205–213.

Annequin, C., G. Barruol. „Les grandes traversées des Alpes: l'itinéraire d'Hannibal", In *Atlas Culturel des Alpes Occidentales: de la Préhistoire ą la fin du Moyen Age*, redakt. C. Annequin ir M. Le Berre. Paris: Picard, 2004.

Arnold, M. „The Radiative Effects of Clouds and Their Impact on Climate", *Bulletin of the American Meteorological Society*, 72, June, 1991, 795–813.

Arnold, Thomas. *The Second Punic War Being Chapters of the History of Rome.* redakt. William T. Arnold. London: Macmillan, 1886.

Ascoli, Albert R. „Pyrrhus' Rules: Playing with Power from Boccaccio to Machiavelli", *Modern Language Notes*, 114, nr. 1, 1999, 14–57.

Astin, A. E. „Saguntum and the Origins of the Second Punic War", *Latomus*, 26, nr. 3, July–September, 1967, 577–596.

Aubet, M. E. *The Phoenicians and the West: Politics, Colonies and Trade.* Antras leid. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Austin, N. J. E., ir N. B. Rankov. *Exploration: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianopole.* London: Routledge, 1998.

Azan, Paul. *Hannibal dans les Alpes.* Paris, 1902.

Bagnall, Nigel. *The Punic Wars: Rome, Carthage, and the Struggle for the Mediterranean*, London: Macmillan, 2005.

Baker, G. P. *Hannibal.* New York: Cooper Square Press, 1999.

Bamford, Andrew. *Sickness, Suffering, and the Sword: The British Regiment on Campaign, 1808–1815.* Norman: University of Oklahoma Press, 2013.

Barceló, Pedro. *Hannibal: Stratege und Staatsman*. Stuttgart, Ger.: Klett-Cotta, 2004.

Baronowski, D. W. „Roman Military Forces in 225 BC (Polybius 2.23–24)“, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 42, 1993, 183–202.

Bath, Tony. *Hannibal's Campaigns*. Cambridge: Patrick Stephens, 1981.

Batty, Roger. „Mela's Phoenician Geography“, *Journal of Roman Studies*, 90, 2000, 70–94.

Beck, Hans. „The Reasons for the [Second Punic] War“, Sk. 13 knygoje *A Companion to the Punic Wars*, redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Bell, M. J. V. „Tactical Reform in the Roman Republican Army“, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 14, nr. 4, October, 1965, 404–422.

Ben Khader, Aicha Ben Abed, David Soren. *Carthage: A Mosaic of Ancient Tunisia*. New York: American Museum of Natural History in association with W. W. Norton, 1987.

Benz, Franz. *Personal Names in the Phoenician and Punic Inscriptions*. Rome: Pontifical Institute, 1982.

Berlin, Andrea J. „From Monarchy to Markets: The Phoenicians to Hellenistic Palestine“, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 306, May, 1997, 75–88.

Berneder, Helmut. *Magna Mater-Kult und Sibyllinen: Kulttransfer und annalistische Geschichtsfiktion*. Innsbruck, Aus.: Institut für Sprachen und Literaturen de Universität Innsbruck, 2004.

Berrocal Caparros, María del Carmen. „Poblamiento romano en la Sierra Minera de Cartagena“, *Pallas*, 50, 1999, 183–193.

Beschaouch, Azedine. „De l'Africa latino-chrétienne a l'Ifriqiya arabo-musulmane: questions de toponymie“, *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (CRAI)*, 130, nr. 3, 1986, 530–549.

Bickerman, Elias J. „An Oath of Hannibal“, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association (TAPA)*, 75, 1944, 87–102.

Billot, Frances. „Representations of Hannibal: A Comparison of Iconic Themes and Events from the Life and Times of Hannibal“, PhD diss., University of Auckland, 2009.

Blanco, A., ir J. M. Luzón. „Pre-Roman Silver-Miners at Riotinto“, *Archaeology*, 43, 1969, 124–131.

Boardman John, Jasper Griffin, Oswyn Murray, redakt. *The Oxford History of the Roman World.* Oxford: Oxford University Press, 2001. Reprint of New York: Oxford University Press, 1986 leid.

Boccaccio, Giovanni. *De Casibus Virorum Illustrium. t. 9. Tutte le opere di Giovanni Boccaccio* vadovaujant Pier Giorgio Ricci ir Vittorio Zaccaria, redakt. Vittore Branca, 12 t. I Classici Mondadori. Milan, It.: Arnoldo Mondadori, 1983.

———. „Hannibal", *The Fates of Illustrious Men.* kn. 5. Vertė Lewis Brewer Hall. New York: Frederick Ungar, 1965.

Bocquet, Aimé. *Hannibal chez les Allobroges (Le grand traversée des Alpes, deuxičme partie).* Montmélian, Fr.: La Fontaine de Siloé, 2009.

Bonnet, Corinne. „On Gods and Earth: The Tophet and the Construction of a New Identity in Punic Carthage", In *Cultural Identity in the Peoples of the Ancient Mediterranean,* redakt. Erich Gruen. Los Angeles: Getty Research Institute, 2011.

Booms, Dirk; Belinda Crerar; Susan Raikes. *Roman Empire: Power and People.* London: British Museum Press, 2013.

Boulares, Habib. *Hannibal.* Paris: Librairie Académique Perrin, 2000.

Bradford, Ernle. *Hannibal.* London: Folio Society, 1998. Reprint of New York: McGraw-Hill, 1981 m. leid.

Brizzi, Giovanni. „Carthage and Hannibal in Roman and Greek Memory", Sk. 27 knygoje *A Companion to the Punic Wars,* redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. *I sistemi informativi dei Romani.* Historia Einzelschriften 39.

Wiesbaden, Ger., 1982.

———. „L'armée et la guerre", In *La civilization phénicienne et punique: Manuel de recherche.* Handbuch der Orientalistik, sec. 1: Near and Middle East. t. 20. redakt. V. Krings. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 1995.

———. *Scipione e Annibale.* Rome: Editori Laterza, 2007.

Brody, Aaron. „From the Hills of Adonis Through the Pillars of Hercules: Recent Advances in the Archaeology of Canaan and Phoenicia", *Near Eastern Archaeology,* 65, nr. 1, 2002, 69–80.

Brown, F.; S. R. Driver; C. A. Briggs. *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament.* Oxford: Clarendon Press, 1951.

Brown, S. *Late Carthaginian Child Sacrifice and Sacrificial Monuments in Their Mediterranean Context.* Sheffield: JSOT Press, 1981.

Bruscino, Thomas. „Naturally Clausewitzian: U.S. Army Theory and Education from Reconstruction to the Interwar Years“, *Journal of Military History*, 77, nr. 4, 2013, 1251–1275, ypač 1252–1253.

Cairns, Francis. „Horace Epode 9: Some New Interpretations“, *Illinois Classical Studies*, 8, nr. 1, 1983, 80–93.

„Casilinum“, In *Brill's Encyclopaedia of the Ancient World (Brill's New Pauly)*, redakt. H. Cancik, H. Schneider, ir M. Landfester. Leiden, Neth: E. J. Brill, 2012.

Casson, Lionel. *Travel in the Ancient World.* Baltimore: Johns Hopkins

University Press, 1994.

Caven, Brian M. „Hannibal“, knygoje *The Oxford Companion to Classical Civilization*, redakt. Simon Hornblower ir Antony Spawforth. Oxford: Oxford University Press, 1998.

———. *The Punic Wars.* London: Weidenfeld and Nicholson, 1980.

Chamorro, Javier G. „Survey of Archaeological Research on Tartessos“, *American Journal of Archaeology*, 91, nr. 2, April, 1987, 197–232.

Champion, Craige B. „Polybius and the Punic Wars“, Chap. 6 knygoje *A Companion to the Punic Wars*, redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Charles, Michael B., ir Peter Rhodan. *„Magister Elephantorum: A Reappraisal of Hannibal's Use of Elephants“, Classical World*, 100, nr. 4, 2007, 363–389.

Chevallier, Raymond. *Review of Hannibal*, by G. C. Picard. *L'Antiquité Classique*, 36, nr. 2, 1967, 730–733.

Christ, Karl, redakt. *Hannibal.* Darmstadt, Ger.: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974.

———. „Probleme um Hannibal“, knygoje *Hannibal*, redakt. Karl Christ. Darmstadt, Ger.: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974.

———. „Zur Beurteilung Hannibals“, *Historia: Zeitschrift fur Alte Geschichte*, 17, 1968, 463–465.

Christman, Bruce. „The Emperor as Philosopher“, *Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 74, nr. 3, 1987, 100–113.

Claerhout, Inge, ir John Devreker. *Pessinous: Sacred City of the Anatolian Mother Goddess* – An Archaeological Guide. Istanbul: Homer Kitabevi, 2008.

Clausewitz, General Carl von. *On War.* Berlin, Ferdinand Dümmler, 1832.

Clifford, Richard, „Phoenician Religion", *Bulletin of the American Society of Oriental Religion*, 279, 1990.

Colin, Jean Lambert Alphonse. *Annibal en Gaule*. Charleston, SC: Nabu Press, 2010. Reprint of Paris: Librairie Militaire R. Chapelot et cie, 1904 leid.

Collins, Roger. *Spain: An Oxford Archaeological Guide*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

Connolly, Peter. *Greece and Rome at War.* London: Greenhill Books, 2006. Reprint of Greenhill Books, 1998 leid.

Cooke, George Albert. *A Textbook of North Semitic Inscriptions: Moabite, Hebrew, Phoenician, Aramaic, Nabataean, Palmyrene, Jewish*. „Suffete", Oxford: Clarendon Press, 1903.

Cooper, Emmanuel. *Ten Thousand Years of Pottery*. 45-asis leid. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2000.

Cornell, T.; B. Rankov, P. A. G. Sabin, redakt. „The Second Punic War: A Reappraisal", Special issue, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 41, nr. S67, February, 1996, vii–xv, 1–117.

Coss, Edward J. „Review of A. Bamford. *Sickness, Suffering and the Sword*, Oklahoma, 2013", *Journal of Military History*, 78, nr. 1, 2014, 366–367.

Cramer, J. A. *A Dissertation on the Passage of Hannibal over the Alps*. London: J. W. Parker ir G. ir W. B. Whittaker, 1820, xix.

Crocq, Marc-Antoine, ir Louis Crocq. „From Shell Shock and War Neuroses to Posttraumatic Stress Disorder: A History of Psychotraumology", *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 2, nr. 1, 2000, 47–55.

Croke, Vicki Constantine. *Elephant Company*. New York: Random House, 2014.

Cunliffe, Barry. *The Ancient Celts*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

———, leid. *The Oxford Illustrated Prehistory of Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

D'Amico, Robert, Dennis Lynn, ir Eric S. Wexler. „Munitions of the Mind: Strategic Information Operations", *Strategic Review*, 29, nr. 1, 2001, 49–57.

Dalaine, Laura; Jean-Pascal Jospin. *Hannibal et les Alpes: une traversée, un mythe.* Grenoble, Fr.: Musée Dauphinois, 2011. (Taip pat žr. Jospin.)

———. „Mais par ou est donc passé Hannibal?", *L'Alpe*, 54, Autumn, 2011, 70–76.

Daly, Gregory. *Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War.* London: Routledge, 2002.

Dangréaux, Bernard. „Irréductibles Gaulois des Alpes", *L'Alpe*, 54, Autumn, 2011, 18–21.

David, Jean-Michel. *The Roman Conquest of Italy.* Vertė Antonia Nevill. Oxford: Blackwell, 1996. Pirmą kartą išleido 1994 m. Paris: Aubier.

Davidson, James. „The Gaze in Polybius' Histories", *Journal of Roman Studies*, 81, 1991, 10–24.

Davies, Penelope J. E. „Pollution Propriety and Urbanism in Republican Rome", knygoje *Rome, Pollution and Propiety: Dirt, Disease and Hygiene in the Eternal City from Antiquity to Modernity*, redakt. M. Bradley. Cambridge: Cambridge University Press for the British School at Rome, 2012.

Davis, Paul K. *100 Decisive Battles: From Ancient Times to the Present.* Oxford: Oxford University Press, 2001.

———. *Masters of the Battlefield: Great Commanders from the Classical Age to the Napoleonic Era.* Oxford: Oxford University Press, 2013.

Dawson, A. „Hannibal and Chemical Warfare", *Classical Journal*, 63, nr. 3, 1967, 117–125.

de Beer, Gavin. *Alps and Elephants: Hannibal's March.* London: Bles, 1955.

———. *Hannibal: The Struggle for Power in the Mediterranean.* London:Thames and Hudson, 1969.

Delbruck, Hans. *Warfare in Antiquity.* t. 1. Lincoln: University of Nebraska Press, 1990.

Denholm, Justin; Patrick Hunt. „Hannibal's Ophthalmia", Unsubmitted article under peer review by various medical journals, 2014.

Derow, P. S. „Polybius, Rome and the East", *Journal of Roman Studies*, 69, 1979, 1–15.

Desmond, William. „Lessons of Fear: A Reading of Thucydides", *Classical Philology*, 101, nr. 4, 2006, 359–379.

Diakonoff, I. M. „The Naval Power and Trade of Tyre", *Israel Exploration Journal*, 42, nos. 3/4, 1992, 168–193.

Diana, Bettina. „Annibale e il Passagio degli Apennini", *Aevum*, 61, 1987, 108–112.

Dietler, Michael, ir Carolina López-Ruiz. *Colonial Encounters in Ancient Iberia: Phoenician, Greek and Indigenous Relations*. Chicago: University of Chicago Press, 2009. Konkrečiai žr. 7–9 aprašymą Phoenicians.

Dixon, K. R.; Pat Southern. *The Roman Cavalry: From the First to the Third Century AD*. London: Batsford, 1992.

Dodge, Theodore Ayrault. *Hannibal*. Nauja įžanga Ian M. Cuthbertson. New York: Barnes & Noble Books, 2005. Reprint of Cambridge, MA: Riverside Press, 1891 leid.

Domergue, C. *Les mines de la Péninsule Ibérique dans l'antiquité romaine*. Collection de l'École française de Rome, 127, Rome, 1990.

Dommelen, Peter van. „Carthago Nova (Cartagena)", In *The Encyclopedia of Ancient History*, redakt. Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craige B. Champion, Andrew Erskine ir Sabine R. Huebner. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Dorey, T. A. „Macedonians at the Battle of Zama", *American Journal of Philology*, 78, nr. 2, 1957, 185–187.

Drews, Robert. „Phoenicians, Carthage and the Spartan Eunomia", *American Journal of Philology*, 100, nr. 1, Spring, 1979, 45–58.

Dunbabin, T. J. *The Western Greeks: The History of Sicily and South Italy from the Foundation of the Greek Colonies to 480 BC*. Oxford: Oxford University Press, 1999. Reprint of Oxford: Clarendon Press, 1948 leid.

Dunkle, J. Roger. „The Greek Tyrant and Roman Political Invective of the Late Republic", *Transactions of the American Philological Association (TAPA)*, 98, 1967, 151–171, esp. 156–157.

Dvornik, Francis. *Origins of Intelligence Services: The Ancient Near East, Persia, Greece, Rome, Byzantium, the Arab Muslim Empires, the Mongol Empire, China, Muscovy*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1974.

Eckstein, A. M. Review of *Hannibal's Dynasty*, by B. D. Hoyos. *Classical Review*, 55, nr. 1, nauja serija, 2005, 263–266.

———. „Hannibal at New Carthage: Polybius 3.15 and the Power of

Irrationality", *Classical Philology*, 84, nr. 1, 1989, 1–15.

———. *Rome Enters the Greek East: From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean 230–170 BC.* Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. „Rome, Saguntum and the Ebro Treaty", *Emerita*, 55, January 1, 1984, 51–68.

Edmonson, J. C. *Two Industries in Roman Lusitania: Mining and Garum Production.* International Series 362. Oxford: British Archaeological Reports (BAR), 1987.

Edwards, Jacob. „The Irony of Hannibal's Elephants", *Latomus*, 60, nr. 4, 2001, 900–905.

Elting, Colonel John R. *The Super-Strategists: Great Captains, Theorists and Fighting Men Who Have Shaped the History of Warfare.* New York: Charles Scribner's Sons, 1985.

Elton, Hugh. *Frontiers of the Roman Empire.* Bloomington: Indiana University Press; London: Batsford, 1996.

Engels, Donald. *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army.* Berkeley: University of California Press, 1978.

Ennabli, A. *Carthage: Le site archéologique.* Tunis: Céres, 1993.

———, ed. *Pour Sauver Carthage: Exploration et conservation de la cité punique, romaine et byzantine.* Tunis: UNESCO, 1992.

Erdkamp, Paul, leid. *A Companion to the Roman Army.* Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. Pirmas leidimas 2007 m. Malden, MA: Blackwell.

———. *Hunger and the Sword: Warfare and Food Supply in the Roman Republican Wars 264–30 BC.* Dutch Monographs on Ancient History and Archaeology 20. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 1998.

———. „Manpower and Food Supply in the First and Second Punic Wars", Skyrius 4 leidinyje *A Companion to the Punic Wars*, redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. „Polybius, the Ebro Treaty and the Gallic Invasion of 225 BCE", *Classical Philology*, 104, 2009, 495–510.

Errington, R. M. „Rome Against Philip and Antiochus", Chap. 8 in *The Cambridge Ancient History. Antras leid., t. 8, Rome and the Mediterranean to 133 BC.* redakt. A. E Astin, F. W. Walbank, M. W. Frederiksen, ir R. M. Ogilvie. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

Erskine, Andrew. „Hannibal and the Freedom of the Italians", *Hermes*, 121, nr. 1, 1993, 58–62.

Evans, Harry B. *Water Distribution in Ancient Rome: The Evidence of Frontinus.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1997.

Fagan, Garrett; Matthew Trundle, redakt. *New Perspectives on Ancient Warfare.* History of Warfare 59. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2010.

Fantar, M'hamed-Hassine. *Carthage: Approche d'une civilization.* t. 1 ir 2. Tunis: ALIF, 1993.

———. *Carthage: La cité punique.* Túnez/ALIF: les Éditions de la Méditerranée, 1995.

———. „Death and Transfiguration: Punic Culture After 146", 25 skyrius leidinyje *A Companion to the Punic Wars*, redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Fields, Nic. *Carthaginian Warrior 264–146 BC.* Oxford: Osprey, 2010.

———. *Hannibal.* Oxford: Osprey, 2010.

———. *The Roman Army of the Punic Wars 264–146 BC.* Oxford: Osprey, 2007.

Finsinger, Walter; Willy Tinner. „Holocene Vegetation and Land-Use Changes in Response to Climatic Changes in the Forelands of the Southwestern Alps, Italy", *Journal of Quaternary Science*, 21, nr. 3, kovas, 2003, 243–258.

Fliegel, Stephen. „A Little-Known Celtic Stone Head", *Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 77, nr. 3, kovas, 1990, 82–103.

Framarin, P. „La ripresa defli scavi e l'aggiornamento della topographia del sito di Plan de Jupiter. I sondaggi 2000 e 2007", leidinyje *Alpis Poenina, Grand Saint-Bernard: Une Voie Ą Travers l'Europe*, redakt. L. Appolonia, F. Wiblé, ir P. Framarin. Aosta, It.: Interreg IIIA, Italia-Svizzera, 2008. Francese, Christopher. *Ancient Rome in So Many Words.* New York: Hippocrene Books, 2007.

Freedman, Lawrence. *Strategy: A History.* Oxford: Oxford University Press, 2013.

———, leid. *War.* Oxford Readers. Oxford: Oxford University Press, 1994.

Fronda, Michael P. *Between Rome and Carthage: Southern Italy During the Second Punic War.* Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

———. „Hannibal: Tactics, Strategy, and Geostrategy", 14 skyrius leidinyje *A Companion to the Punic Wars*, redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. „Hegemony and Rivalry: The Revolt of Capua Revisited“, *Phoenix*, 61, nos. 1/2, Spring/Summer, 2007, 83–108.

———. *Hannibal apžvalga*, Robert Garland. *Mouseion: Journal of the Classical Association of Canada*, 10, nr. 3, 2010, 454–456.

Gabriel, Richard. *Hannibal: The Military Biography of Rome's Greatest Enemy*. Washington, DC: Potomac Books, 2011.

———. *Scipio Africanus: Rome's Greatest General*. Washington, DC: Potomac Books, 2008.

Galbert, Geoffroy de. *Hannibal en Gaul*. Grenoble, Fr.: Éditions de Belledonne, 2006.

———. *Hannibal et César dans les Alpes*. Grenoble, Fr.: Éditions de Belledonne, 2008.

———. *Hannibal, Scipion et les Guerres Puniques dans l'Art et L'Archéologie*. La Buisse, Fr.: leid. La Magnanerie, 2013.

Garland, Robert. *Hannibal*. Ancients in Action. London: Bristol Classical Press, 2010.

Gascó, C. A. „Saguntum [Sagunto]“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Gastaldi, Enrica Culasso, ir Giovanella Cresci Marrone. „I Taurini ai piedi delle Alpi“, leidinyje *Storia di Torino dalla Preistoria al commune medievale*, t. 1, leid., Giuseppe Sergi (Torino, It: Accademia della Scienze di Torino, 1997), 95–134, ypač Gastaldi, „Annibale e i Taurini“, 116–121.

Gattinoni, F. Landucci. „Annibale sulle Alpi“, *Aevum*, 43, 1984, 38ff.

Gibbon, Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. t. 1–4. New York: Harper & Brothers, 1836. Pirmas leidimas 1776–1788 London: Strahan & Cadell.

Gibbons, Wess; Teresa Moreno. *Geology of Spain*. Bath, UK: Geological Society of London, 2002.

Giumlia-Mair, Alessandra. „Techniques and Composition of Equestrian Statues in Raetia“, leidinyje *From the Parts to the Whole, t. 2, Acta of the 13th International Bronze Congress at Cambridge, Massachusetts, 1996*, priedas 39, *Journal of Roman Archaeology*, 2002, 93–97, esp. 95.

Glover, R. F. „The Tactical Handling of the Elephant“, *Greece & Rome*, 17, 1948, 1–11.

Golden, Gregory K. „Emergency Measures: Crisis and Response in the Roman Republic (From the Gallic Sack to the Tumultus of 43 BC)", PhD diss., Classics, Rutgers University, 2008.

Goetzmann, William N.; K. Geert Rouwenhorst, leid. *The Origins of Value: The Financial Innovations That Created Modern Capital.* New York: Oxford University Press, 2005.

Goldsworthy, Adrian. *Cannae: Hannibal's Greatest Victory.* London: Cassell, 2001.

———. *The Fall of Carthage.* Phoenix, 2003.

———. *The Punic Wars.* London: Cassell, 2000.

Goukowsky, P. *Appien, Livre Hannibal.* Paris: CUF (Collection des Universités de France), 1998.

Grant, Michael. *The Army of the Caesars.* New York: Evans, 1974.

Granzotto, Gianni. *Annibale.* Milan, It.: Arnoldo Mondadori Editore, 1980.

Gray, Colin S. *Modern Strategy.* Oxford: Oxford University Press, 1999.

Green, Miranda. „A Carved Stone Head from Steep Holm", Britannia, 24, 1993, 241–242.

———. „The Religious Symbolism of Llyn Cerrig Bach and Other Early Sacred Water Sites", Holy Wells Journal, 1, 1994.

Green, Peter. *Alexander of Macedon, 356–323 B.C.: A Historical Biography.* Berkeley: University of California Press, 1992. Reprint of Pelican Books, 1974 leid.

Grimal, Pierre. *Le sičcle des Scipions: Rome et l'hellénisme au temps des guerres puniques.* 2 leid. Paris: Aubier, 1975.

Grossman, Janet B. *Greek Funerary Sculpture: Catalogue of the Collections at the Getty Villa.* Los Angeles: J. Paul Getty Museum (Getty Trust), 2002.

Gruen, Erich S. „The Advent of the Magna Mater", 1 skyrius leidinyje *Studies in Greek Culture and Roman Policy.* Berkeley: University of California, 1996. Pirmas leidimas 1990 E. J. Brill.

———, leid. *Cultural Identity in the Peoples of the Ancient Mediterranean,* Los Angeles: Getty Research Institute, 2011.

———. *Rethinking the Other in Antiquity.* Martin Classical Lectures. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012.

Haley, S. P. „Livy, Passion and Cultural Stereotypes", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte,* 39, nr. 3, 1990, 375–381.

Handel, Michael I. *Masters of War: Classic Strategic Thought.* 3 leid. London: Routledge, 2000.

Hanson, Victor Davis. *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power.* New York: Anchor Books, 2002. Ypač žr. 4 skyrių Cannae.

Hardie, Colin. „The Origin and Plan of Modern Florence“, *Journal of Roman Studies 55*, nos. 1/2, 1965, 122–140.

Hardie, Philip. *Ovid's Poetics of Illusion.* Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Healy, Mark. *Cannae 216 BC: Hannibal Smashes Rome's Army.* Oxford: Osprey, 1994.

Herm, Gerhard. *The Celts.* New York: St. Martin's Press, 1976.

Herschel, Clemens. *Frontinus and the Water Supply of Rome.* New York: Longmans, Green, 1913.

Hitchner, R. Bruce. „Review: Roman Republican Imperialism in Italy and the West“, *American Journal of Archaeology*, 113, nr. 4, 2009, 651–655. Ypač žr. 654.

Hoyos, Dexter. „The Age of Overseas Expansion“, leidinyje *A Companion to the Roman Army*, redakt. Paul Erdkamp. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. Pirmas leid. 2007 Malden, MA: Blackwell.

———. „Cannae, Battle of“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History.* Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. *The Carthaginians.* New York: Routledge, 2010.

———, leid. *A Companion to the Punic Wars.* Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. „Crossing the Durance with Hannibal and Livy: The Route to the Pass“, *Klio: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 88, 2006, 408–465.

———. „Hannibal“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History.* Malden, MA: Wiley- Blackwell, 2012.

———. *Hannibal: Rome's Greatest Enemy.* Liverpool: Liverpool University Press, 2008.

———. „Hannibal: What Kind of Genius?“ *Greece & Rome*, 30, nr. 2, 1983, 171–180.

———. *Hannibal's Dynasty: Power and Politics in the Western Mediterranean, 247–183 BC.* London: Routledge, 2003.

———. *Mastering the West: Rome and Carthage at War*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

———. „Sluice-gates or Neptune at New Carthage, 209 BC?“ *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 41, 1992, 124–128.

———. „Trasimene, Battle of“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. „Zama, Battle of“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Hoyte, John. *Trunk Road for Hannibal: With an Elephant over the Alps*. London: Geoffroy Bles, 1960.

Hunt, Patrick. *Alpine Archaeology*. New York: Ariel Books, 2007.

———. „Alpine Archaeology: Some Effects of Climate and Altitude“, Archaeolog, Stanfordo universiteto tinklalapis, paskutinį kartą atnaujinta 2005 gruodžio 5, https://web.stanford.edu/dept/archaeology/cgi-bin/archaeolog/?p=17.

———. „Alps“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012, 340–341.

———. „Battle of Trasimene“, leidinyje *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. „Battle of the Trebbia River“, leidinyje *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. „Celtic Iron Age Sword Deposits and Arthur's Lady of the Lake“, Archaeolog, Stanfordo universiteto tinklalapis, paskutinį kartą atnaujinta 2008 vasario 26, https://web.stanford.edu/dept/archaeology/cgi-bin/archaeolog/?p=181.

———. „Ebro River“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History*, redakt. Roger S. Bagnall. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

———. „Gaius Claudius Nero“, leidinyje *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. „Hannibal's Engineers and Livy (XXI.36–7) on Burned Rock—Truth or Legend?“ Archaeolog, Stanfordo universiteto tinklalapis, paskutinį kartą keista 2007 birž. 6, https://web.stanford.edu/dept/archaeology/cgi-bin/archaeolog/?p=127.

———. „Hannibal's Theophoric Destiny and the Alps“, Archaeolog, Stanfordo universiteto tinklalapis, 2006.

———. „Lichenometry Dating in the Alps with Hannibal Route Implications“, *Atti Accademia Roveretana degli Agiati, a 265*. Serija 9. t. 5. B. Rovereto, Italy: 2015.

———. „The Locus of Carthage: Compounding Geographical Logic“, *African Archaeology Review*, 26, nr. 2, 2009, 137–154.

———. „Maharbal“, leidinyje *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. „Mt. Saphon in Myth and Fact“, leidinyje *Studia Phoenicia XI: Orientalia Lovaniensia Analacta* 44, redakt. E. Lipinski. Leuven, Bel.: Peeters, 1991.

———. „Quintus Fabius Maximus Verrucosus“, leidinyje *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. „Rhône“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley- Blackwell, 2012.

———. „Rubicon“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley- Blackwell, 2012.

———. „Scipio Africanus the Elder“, leidinyje *Encyclopaedia Britannica*, 2014.

———. „Subtle Paronomasia in the *Canticum Canticorum*: Hidden Treasures of the Superlative Poet“, *Goldene Äpfel in silbernen Schalen. Beiträge zur Erforschung des Alten Testaments und des Antiken Judentums*, 20, 1992, 147–154.

———. „Summus Poeninus on the Grand St. Bernard Pass“, *Journal of Roman Archaeology*, 11, 1998, 265–274.

———. *Ten Discoveries That Rewrote History*. New York: Penguin/Plume, 2007.

———. „Via Appia“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley- Blackwell, 2012.

———. *When Empires Clash: Twelve Great Battles in Antiquity*. Newport, RI: Stone Tower Books, 2015.

Hunt, Patrick; Andreea Seicean. „Alpine Archaeology and Paleopathology: Was Hannibal's Army Also Decimated While Crossing the Alps“ Archaeolog, Stanfordo universiteto tinklalapis, 2007.

Hurst, Henry. „The Sanctuary of Tanit at Carthage in the Roman Period: A Reinterpretation“, papildomos serijos 30, *Journal of Roman Archaeology*, 1999.

Hyde, W. W. *Roman Alpine Roads*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1935.

Hyland, A. *Equus: The Horse in the Roman World*. New Haven, CT: Yale University Press, 1990.

Isayev, Elena. „Identity and Culture“, 2 skyrius leidinyje „Inside Ancient Lukania: Dialogues in History and Archaeology“, priedas 90, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 2007.

Jaeger, Mary K. „Livy, Hannibal's Monument and the Temple of Juno Lacinia at Croton“, *Transactions of the American Philological Association (TAPA)*, 136, 2006, 389–414.

Jannelli, Lorena; Fausto Longo, redakt. *The Greeks in Sicily.* San Giovanni Lupatoto, It.: Arsenale Editrice, 2004.

Jiménez-Martínez, J.; L. Candela; J. L. García-Aróstegui; R. Aragón. „Campo de Cartagena, SE Spain 3D Hydro-geological Model: Hydrological Implications“, *Geologica Acta*, 10, nr. 1, 2012, 49–62.

Jolly, A. Richard. „Hannibal's Pass: Results of an Empirical Test“, *Alpine Journal*, 67, nos. 304/305, 1962, 243–249.

Jospin, Jean-Pascal. *Allobroges, Gaulois et Romains des Alpes.* Grenoble, Fr.: Les Patrimoines, Dauphiné Libéré, 2009.

———. „Des Allobroges Alpins: Souverainetés, Résistances et Autonomies“, *Rester Libres! Les expressions de la liberte des Allobroges a nos jours.* Grenoble, Fr.: Musee Dauphinois, 2006.

———. „Les Allobroges: des Gaulois d'Italie du Nord?“ *Un air d'Italie: La presence italienne en Isčre.* Grenoble, Fr.: Musée Dauphinois, 2011.

———. „Grenoble de Cularo a Gratianopolis“, leidinyje *Atlas culturel des Alpes occidentales*, redakt. C. Jourdain-Annequin. Paris: Picard, 2004.

Jospin, Jean-Pascal; Laura Dalaine. *Hannibal et les Alpes: une traversée, un mythe.* Grenoble, Fr.: Musée Dauphinois, 2011. (Also see Dalaine.)

Keay, S. J. *Roman Spain: Conquest and Assimilation*, apžvalga, daryta L. A. Curchin. *Britannia*, 24, 1993, 332–333.

———. *Roman Spain: Exploring the Roman World.* Berkeley: University of California Press, 1988.

Keegan, John. *A History of Warfare.* London: Hutchinson, 1993.

Keitel, Elizabeth. „The Influence of Thucydides 7.61–71 on Sallust Cat. 20–21“, *Classical Journal*, 82, nr. 4, 1987, 293–300.

Kennedy, Paul. *Grand Strategies in War and Peace.* New Haven, CT: Yale University Press, 1991.

Keppie, Lawrence. *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire.* Norman: University of Oklahoma, 1998. Pirmas leidimas 1984 London: B. T. Batsford.

Kimyongür, A. „The Beast Never Dies: Maurice Gouiran and the Uses of War Memory“, *Journal of War and Culture Studies*, 4, nr. 3, 2011, 372–381.

Kleu, Michael. „Prusias I of Bithynia“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Kluth, Andreas. *Hannibal and Me: What History's Greatest Military Strategist Can Teach Us About Success and Failure*. New York: Riverhead Books, 2011.

Koch, John T. *Celtic Culture: A Historical Encyclopedia*. Santa Barbara, CA: ABCClio, 2006.

Koon, Sam. *Infantry Combat in Livy's Battle Narratives.* British Archaeological Reports (BAR) International Series 2071. Oxford: Archaeopress, 2010.

Koortbojian, Michael. „A Painted Exemplum at Rome's Temple of Liberty“, *Journal of Roman Studies*, 92, 2002, 33–48.

Kuhle, M.; S. Kuhle. „Hannibal Gone Astray? A Critical Comment on W. C. Mahaney Et Al: 'The Traversette (Italia) Rockfall: Geomorphological Indicator of the Hannibalic Invasion Route' (*Archaeometry*, 52, 1 [2010], 156–172)“, *Archaeometry*, 54, nr. 3, birželis, 2012, 591–601.

———. „Lost in Translation or Can We Still Understand What Polybius Says About Hannibal's Crossing of the Alps? – A Reply to Mahaney (*Archaeometry*, 55 [2013], 1196–1204)“, *Archaeometry*, 57, nr. 4, rugpjūtis, 2015, 759–771.

Lancel, Serge. *Carthage: A History*. Vertė Antonia Nevill. Oxford: Blackwell, 1995.

———. *Hannibal.* Vertė Antonia Nevill. Oxford: Blackwell, 1998. Pirmas leid. 1995 Paris: Librairie Artheme Fayard.

Laufer, Robert S.; M. S. Gallops; Ellen Frey-Wouters. „War Stress and Trauma: The Vietnam Vet Experience“, *Journal of Health and Social Behavior*, 25, nr. 1, 1985, 65–85.

Laursen, Larry; Marc Bekoff. „Loxodonta Africana“, *Mammalian Species*, 92, sausio 6, 1978, 1–8.

Lavis-Trafford, M. A. de. *Le Col Alpin Franchi par Hannibal: son identification topographic.* St. Jean-de-Maurienne, Fr.: Libr. Termignon, 1958.

Lazenby, John F. *Hannibal's War: A Military History of the Second Punic War.* Warminster, UK: Aris and Phillips, 1978.

———. „Was Maharbal Right?“ In „The Second Punic War: A Reappraisal“, redakt. T. J. Cornell, B. Rankov; P. Sabin. Special issue, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 41, nr. S67, vasaris, 1996, 39–48.

Lendon, J. E. „The Rhetoric of Combat: Greek Military Theory and Roman Culture in Julius Caesar's Battle Descriptions“, *Classical Antiquity*, 18, nr. 2, 1999, 273–329.

Lewis, Charlton T.; Charles Short. *A Latin Dictionary: Founded on Andrews' ed. of Freund's Latin Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 1956.

Libourel, Jan. „Galley Slaves in the Second Punic War“, *Classical Philology*, 68, nr. 2, balandis, 1973, 116–119.

Liddell Hart, B. H. „Roman Wars, Hannibal, Scipio, and Caesar“, 3 skyrius leid. *Strategy: The Classic Book on Military Strategy*. 2 patais. leid. New York: Meridian, 1991. Pirmas leid. 1954 London: Faber & Faber.

———. *Scipio Africanus: Greater Than Napoleon*. Cambridge, MA: Da Capo Press, 2004. Reprint of Edinburgh: W. Blackwood & Sons, 1926 leid.

Liddell, H. G.; R. Scott. *Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press, 1996.

Lillo, A.; M. Lillo. „On Polybius X.10.12: The Capture of New Carthage“, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 37, 1988, 477–480.

Linders, Tullia. *Studies in the Treasure Records of the Temple of Artemis Brauronia Found in Athens*. Stockholm: Svenska Institutet i Athen, 1972.

———. „The Treasures of Other Gods in Athens and Their Functions“, *Beiträge zur klassischen Philologie*, 62, 1975.

Lintott, Andrew W. *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

———. „Electoral Bribery in the Roman Republic“, *Journal of Roman Studies*, 80, 1990, 1–16.

———. „Novi Homines“, *Classical Review*, 24, nr. 2, 1974, 261–263.

Ligt, Luuk de. „Roman Manpower and Recruitment During the Middle Republic“, leidinyje *A Companion to the Roman Army*, redakt. P. Erdkamp. Oxford: Wiley-Blackwell, 2010. Pirmas leid. 2007 Malden, MA: Blackwell.

Lipinski, E., vyr. redakt. *Dictionnaire de la civilisation phénicienne et punique*. Paris: Brepols (Turnhout), 1992.

———. *Itineraria Phoenicia*. Leuven, Bel.: Peeters, 2004.

———, leid. *Studia Phoenicia VI: Carthago*. Orientalia Lovaniensia Analecta 26. Leuven, Bel.: Peeters, 1988.

———, leid. *Studia Phoenicia XI: Phoenicians and the Bible.* Orientalia Lovaniensia Analecta 44. Leuven, Bel.: Peeters, 1991.

Lo Cascio, E. „Recruitment and the Size of the Roman Population from the Third to First Century BCE", leidinyje *Debating Roman Demography*, redakt. Walter Scheidel. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2001.

Lowe, Benedict J. „Polybius 10.10.2 and the Existence of Salt Flats at Carthago Nova", *Phoenix*, 54, nos. 1/2, 2000, 39–52.

Ludwig, Emil. *Napoléon*. Vertė Eden and Cedar Paul. New York: Boni and Liveright, 1926.

MacDonald, Eve. *Hannibal: A Hellenistic Life*. New Haven, CT.: Yale University Press, 2015.

Machiavelli, Niccolo. „Of Cruelty and Clemency, and Whether It Is Better to Be Feared Than Loved", 17 skyrius leid. *The Prince*. Cambridge, MA: Harvard Classics, 1914.

Madden, Thomas F., *Empires of Trust: How Rome Built – and America Is Building – a New World*. New York: Penguin, 2008.

Mahaney, William. *Hannibal's Odyssey: Environmental Background to the Alpine Invasion of Italia*. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2009.

Mahaney, William; Barbara Kapran; Pierre Tricart. „Hannibal and the Alps: Unraveling the Invasion Route", *Geology Today*, 24, nr. 6, 2008, 223–230.

Mahaney, W., V. Kalm; R. W. Dirszowsky; M. W. Milner; R. Sodhi; R. Beukens; R. Dorn; P. Tricart; S. Schwartz; E. Chamorro-Perez; S. Boccia; R. W. Barendregt; D. H. Krinsley; E. R. Seaquist; D. Merrick; B. Kapran. „Hannibal's Trek Across the Alps: Geomorphological Analysis of Sites of Geoarchaeological Interest", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 8, nr. 2, 2008, 39–54.

Mahaney, W. C.; C. C. R. Allen; P. Pentlavalli; A. Kulakova; J. M. Young; R. W. Dirszowsky; A. West; B. Kelleher; S. Jordan; C. Pulleyblank; S. O'Reilly; B. T. Murphy; K. Lasberg; P. Somelar; M. Garneau; S. A. Finkelstein; M. K. Sobol; V. Kalm; P. J. M. Costa; R. G. V. Hancock; K. M. Hart; P. Tricart; R. W. Barendregt; T. E. Bunch; M.W. Milner. „Biostratigraphic Evidence Relating to the Age-Old Question of Hannibal's Invasion of Italy, I: History and Geologic Reconstruction", *Archaeometry*, kovas, 8, 2016, 1–15.

Marconi, Clemente. „Sicily and South Italy", leidinyje *A Companion to Greek Art.* Blackwell Companions to the Ancient World. t. 1. redakt. T. J. Smith ir D. Plantzos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Martin, James W.; George W. Christopher; Edward M. Eitzen. „History of Biological Weapons: From Poisoned Darts to Intentional Epidemics", leidinyje *Medical Aspects of Biological Warfare*, redakt. Z. F. Dembek. Washington DC: Borden Institute, Walter Reed Army Medical Center, 2007.

Mattingly, David J.; R. Bruce Hitchner. „Roman Africa: An Archaeological Review", *Journal of Roman Studies*, 85, 1995, 165–213. See esp. 200 ir 204.

Mattusch, Carol. *Greek Bronze Statuary: From the Beginnings Through Fifth Century B.C.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1989.

Matusiak, Frederick Charles. *Polybius and Livy: The Causes of the Second Punic War.* PhD diss., University of Nebraska, 1992.

Mayor, Adrienne. *Greek Fire, Poison Arrows, and Scorpion Bombs: Biological Warfare in the Ancient World.* London: Duckworth, 2009.

———. *The Poison King: The Life and Legend of Mithradates, Rome's Deadliest Enemy.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 2011.

McCall, Jeremiah B. *The Cavalry of the Roman Republic: Cavalry Combat and Elite Reputations in the Middle and Late Republic.* London: Routledge, 2002.

McDonald, A. H. „Hannibal's Passage of the Alps", *Alpine Journal*, 61, 1956, 93–101.

McGing, Brian. „Polybius and Herodotus", leidinyje *Imperialism, Cultural Politics and Polybius*, redakt. Christopher Smith ir Liv Mariah Yarrow. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Meijer, F. J. „Cato's African Figs", *Mnemosyne: A Journal of Classical Studies*, 37, nos. 1/2, 1984, 117–124.

Meister, K. „Annibale in Sileno", *Maia*, 22, 1971, 3–9.

Meredith, Martin. *Elephant Destiny: Biography of an Endangered Species in Africa.* New York: Public Affairs, 2001.

Merglen, Albert. *Surprise Warfare: Subversive, Airborne and Amphibious Operations.* Vertė K. Morgan. London: George Allen and Unwin, 1968. Pirmą kartą leista kaip *La Guerre de l'Inattendu* 1966 Paris: Arthaud.

Mertens, Joan R. „Greek Bronzes in the Metropolitan Museum of Art", *Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 43, nr. 2, 1985, 5–66, ypač 13.

Meyer, Ernst. „Hannibal and Propaganda", 15 skyrius leid. *A Companion to the Punic Wars*, redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. „Hannibals Alpenübergang", leidinyje *Hannibal*, redakt. Karl Christ. Darmstadt, Ger.: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974. Pakartoti 1964 ir 1958 leid. (Taip pat žr. Christ.)

———. „Hasdrubal", leidinyje The Encyclopedia of Ancient History. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012. „Hannibals Alpenübergang", *Museum Helveticum*, 15, 1958, 227–241.

———. „Noch einmal Hannibals Alpenübergang", *Museum Helveticum*, 21, 1964, 99–102.

Miles, Richard. *Carthage Must Be Destroyed: The Rise and Fall of an Ancient Civilization*. New York: Viking, 2011.

Millar, Fergus. *The Crowd in Rome in the Late Republic*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.

———. „The Phoenician Cities: A Case-Study of Hellenization", *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 209, 1983, 55–71.

Mineo, Bernard. „Principal Literary Sources for the Punic Wars (Apart from Polybius)", 7 skyrius leidinyje *A Companion to the Punic Wars*, redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Minunno, G. „Sul passaggio del Rodano da parte degli elefanti di Annibale", *Révue des Études militaires anciennes (RÉMA)*, 5, 2005–2008.

Mommsen, Theodor. *History of Rome*. 5 t. Vertė William Purdie Dickson. 1901. Pirmas leid. 1854–56 *Römische Geschichte*.

Montgomery, Bernard (Field-Marshal Viscount Montgomery, Victor of El Alamein). *A History of Warfare*. Cleveland: World, 1968.

Mosca, P. G. *Child Sacrifice in Canaanite and Israelite Religion*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975.

Moscati, Sabatino. *I Cartagi nesi in Italia*. Milan: A. Montadori, 1977.

———. „Il sacrificio punico dei fanciulli: realta o invenzione?", *Quaderni dell'Accademia Nazionale dei Lincei*, 261, 1987, (Problemi attuali di scienza e di cultura), 4–15.

Müller, H. „Tombes gauloises de la Tene II, découvertes au pied des Balmes de Voreppe", *Bibliothčque municipal de Grenoble, Fonds Dauphinois*, 1909.

Negbi, Ora. „Early Phoenician Presence in the Mediterranean Islands: A Reappraisal", *American Journal of Archaeology*, 96, nr. 4, 1992 spalis, 599–615.

Norman, Naomi. „Carthage“, leidinyje *An Encyclopedia of the History of Classical Archaeology*, redakt. Nancy Thomson de Grummond. Westport, CT: Greenwood Press, 1996.

Ober, Josh. „Hannibal: How to Win Battles and Lose Wars“, *Military History Quarterly*, 2, nr. 4, 1990, 50–59.

O'Bryhim, S. „Hannibal's Elephants and the Crossing of the Rhone“, *Classical Quarterly*, 41, nr. 1, 1991, 121–125.

O'Connell, Robert. *The Ghosts of Cannae: Hannibal and the Darkest Hour of the Roman Republic*. New York: Random House, 2011.

O'Connor Morris, William. *Hannibal: Soldier, Statesman, Patriot, and the Crisis of the Struggle Between Carthage and Rome*. 1937. Reprint of New York: G. P. Putnam's Sons, 1897 leid.

O'Gorman, Ellen. „Cato the Elder and the Destruction of Carthage“, *Helios*, 31, 2004, 97–122.

Orejas, A.; F. J. Sanchez-Palencia. „Mines, Territorial Organization and Social Structure in Roman Iberia: The Example of Carthago Nova and the Peninsular Northwest“, *American Journal of Archaeology* 106, nr. 4, 2002, 581–599.

Pauly-Wissowa. *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. t. 4, 5. redakt. G. Wissowa, W. Kroll et al. Stuttgart, Ger. (n.d.).

Peddie, John. *Hannibal's War*. Thrupp, Stroud, Gloucestershire, UK: Sutton, 1997.

Pedley, John Griffiths, redakt. *New Light on Ancient Carthage*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1980.

Perez-Juez, Amalia. „Gades/Gadir“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Perrin, M. Marche *d'Annibal des Pyrenees au Po*. Paris, 1887.

Picard, G. C. *Hannibal*. Paris: Hachette, 1967.

Plácido, Domingo, leid. *Historia de Espana, Hispania Antigua*. t. 1. Madrid: Critica / Marcial Pons, 2009.

Pollak, Martha D. „From Castrum to Capital: Autograph Plans and Planning Studies of Turin, 1615–1673“, *Journal of the Society of Architectural Historians*, 47, nr. 3, rugsėjis, 1988, 263–280.

Pollard, Nigel, ir Joanne Berry. *The Complete Roman Legions*. London: Thames and Hudson, 2012.

———. „Hannibal“, leidinyje *Dictionnaire de la civilisation phénicienne et punique*, redakt. E. Lipinski. Paris: Brepols [Turnhout], 1992.

Pomeroy, Arthur J. „Hannibal at Nuceria“, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 38, nr. 2, 1989, 162–176.

Potter, Timothy W. *Roman Italy: Exploring the Roman World.* Berkeley: University of California Press, 1987.

Powell, Thomas George Eyre. *The Celts.* London: Thames and Hudson, 1995. Reprint of London: Thames and Hudson, 1958 leid.

Prevas, John. *Hannibal Crosses the Alps: The Invasion of Italy and the Punic Wars.* Cambridge, MA: Da Capo Press, 2001. Reprint of Rockville Centre, NY: Sarpedon, 1998 leid.

Proctor, Dennis. *Hannibal's March in History.* Oxford: Clarendon Press, 1971.

Quinn, Josephine Crawley. „The Cultures of the Tophet: Identification and Identity in the Phoenician Diaspora“, leidinyje *Cultural Identity in the Peoples of the Ancient Mediterranean*, redakt. Erich Gruen. Los Angeles: Getty Research Institute, 2011.

Rawlings, Louis. „The Carthaginian Navy: Questions and Assumptions“, 8 skyrius leidinyje *New Perspectives on Ancient Warfare. History of Warfare.* t. 59. Redakt. Garrett Fagan, leidinyje Matthew Trundle. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2010.

———. „Hannibal the Cannibal? Polybius on Barcid Atrocities“, *Cardiff Historical Papers*, 9, 2007, 1–30.

———. „The War in Italy, 218–203“, 17 skyrius leidinyje *A Companion to the Punic Wars*, redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

Ray, John. *The Rosetta Stone and the Rebirth of Ancient Egypt.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.

Rey, Fernando Echeverría. „Weapons, Technological Determinism, and Ancient Warfare“, 1 skyrius leidinyje *New Perspectives on Ancient Warfare. History of Warfare.* t. 59. redakt. Garrett Fagan ir Matthew Trundle. Leiden, Neth.:E. J. Brill, 2010.

Richardson, J. S. *Hispaniae: Spain and the Development of Roman Imperialism, 218–82 BC.* Cambridge: Cambridge University Press, 2004. Pirmas leidimas 1986 Cambridge: Cambridge University Press.

———. *Roman Spain: Conquest and Assimilation*, apžvalga, L. A. Curchin. *Brittania*, 24, 1993, 332–333.

———. „The Spanish Mines and the Development of Provincial Taxation in the Second Century BC", *Journal of Roman Studies*, 66, 1976, 139–152.

Richmond, J. A. „Spies in Ancient Greece", *Greece & Rome*, 45, nr. 1, balandis, 1998, 1–18.

Ridley, R. T. „Was Scipio Africanus at Cannae?", *Latomus*, 34, nr. 1, 1975, 161–165.

Roberts, Paul. „Mass-Production of Roman Finewares", leidinyje *Pottery in the Making: World Ceramic Traditions*, redakt. Ian Freestone ir David Gaimster. London: British Museum Press, 1997.

Rosenstein, Nathan. „Italy: Economy and Demography After Hannibal's War", 23 skyrius leidinyje *A Companion to the Punic Wars*, redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

———. *Rome at War: Farms, Families, and Death in the Middle Republic*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.

Rossi, Andreola. „Parallel Lives: Hannibal and Scipio in Livy's Third Decade", *Transactions of the American Philological Association (TAPA)*, 134, nr. 2, 2004, 359–381.

Roux, Georges. *L'Amphictionie, Delphes et le temple d'Apollon au IVe siecle*. Collection de la Maison de l'Orient méditerranéen. Serie archéologique, t. 8, 1979.

Russell, F. M. „The Battlefield of Zama", *Archaeology*, 23, nr. 2, 1970, 120–129.

Sabin, Philip. „The Face of Roman Battle", *Journal of Roman Studies*, 90, 2000, 1–17.

Sanctis, Gaetano De. *Storia dei Romani*. Florence, It.: La Nuova Italia, 1964.

Sage, Michael M. „The De Viris Illustribus: Chronology and Structure", *Transactions of the American Philological Association (TAPA)*, 108, 1978, 217–241, esp. 219, 222.

Sanz, Fernando Quesada. *Arma y Sķmbolo: la Falcata Iberica*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación de Alicante, 1992.

———. „Patterns of Interaction: 'Celtic' and 'Iberian' Weapons in Iron Age Spain", leidinyje *Celtic Connections. Papers from the Tenth International Congress of Celtic Studies, Edinburgh 1995*. t. 2: *Archaeology, Numismatics, Historical Linguistics*, redakt. W. Gillies ir D. W. Harding. Edinburgh, Scot.:International Congress of Celtic Studies, 2006.

Scarborough, John. *Arma y Skmbolo: la Falcata Iberica.* Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación de Alicante, 1992.

———. *The Elephant in the Greek and Roman World*, apžvalga, H. H. Scullard. *Classical Journal*, 72, nr. 2, 1976, 174–176.

Scheidel, Walter. „Human Mobility in Roman Italy I: The Free Population", *Journal of Roman Studies*, 94, 2004, 1–26.

———. „Progress and Problems in Roman Demography", 1 skyrius leidinyje *Debating Roman Demography*, redakt. Walter Scheidel. Leiden, Neth.: E. J. Brill, 2001.

Schmitz, Philip C. „The Phoenician Text from the Etruscan Sanctuary at Pyrgi", *Journal of the American Oriental Society*, 115, nr. 4, 1995, 559–575.

———. „A Research Manual of Phoenician and Punic Civilization", *Journal of the American Oriental Society*, 121, nr. 4, 2001, 623–636.

Schwartz, Jeffrey H., Frank Houghton, Roberto Machiarelli ir Luca Bondioli. „Skeletal Remains from Punic Carthage Do Not Support Systematic Sacrifice of Infants", *Public Library of Science*, 5, nr. 2, vasario 17, 2010, e9177.

Scullard, Howard Hayes. „The Carthaginians in Spain", 2 skyrius leidinyje *The Cambridge Ancient History*. 2 leidimas, t. 8, *Rome and the Mediterranean to 133 BC*, redakt. A. E. Astin; J. Boardman; F. W. Walbank; M. W. Frederikson; R. M. Ogilvie. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

———. *The Elephant in the Greek and Roman World*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1974.

———. „Hannibal's Elephants", *Numismatic Chronicle*, 6, nr. 8, 1948, 158–168.

———. *A History of the Roman World 753–146 BC*. London: Routledge, 2004. Pirmas leidimas 1935 London: Methuen.

———. *Scipio Africanus: Soldier and Politician*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1970.

Seibert, Jakob. *Hannibal*. Darmstadt, Ger.: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993.

———. *Hannibal: Feldherr und Staatsman*. Mainz, Ger.: Philip von Zabern, 1997.

Servadio, Gaia. *Motya: Unearthing a Lost Civilization*. London: Weidenfeld and Nicolson, 2000.

Shaya, Josephine. „The Greek Temple as Museum: The Case of the Legendary Treasure of Athena from Lindos", *American Journal of Archaeology*, 109, nr. 3, 2005, 423–442.

Shean, John. „Hannibal's Mules: The Logistical Limitations of Hannibal's Army and the Battle of Cannae, 216 BC", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 45, nr. 2, 1996, 159–187.

Sheldon, R. M. „Hannibal's Spies", *Espionage*, 2, nr. 3, rugpjūtis, 1986, 149–152.

———. „Hannibal's Spies", *International Journal of Intelligence and Counterintelligence (IJIC)*, 1, nr. 3, 1987, 53–70.

———. *Intelligence Activities in Ancient Rome: Trust in the Gods but Verify*. New York: Routledge, 2005, Cypač skyrius 3, „Hannibal's Spies",

Shoshani, Jeheskal; J. K. Eisenberg. „Elephas Maximus", *Mammalian Species*, 182, 1982, 1–8.

Silver, Morris. „Antonine Plague and the Deactivation of Spanish Mines", *Arctos: Acta Filologica Fennica*, 45, 2011, 133–142.

Smith, Christopher; Liv Mariah Yarrow, redakt. *Imperialism, Cultural Politics, & Polybius*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Smith, Gene. *Mounted Warriors: From Alexander the Great and Cromwell to Stuart, Sheridan, and Custer*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2009.

Smith, Patricia and Gal Avishai. „The Use of Dental Criteria for Estimating Postnatal Survival in Skeletal Remains of Infants", *Journal of Archaeological Science*, 32, nr. 1, 2005, 83–89.

Soren, David; Aicha Ben Abed Ben Khader; Hedi Slim. *Carthage: Uncovering the Mysteries and Splendors of Ancient Tunisia*. New York: Simon & Schuster, 1990.

Southern, Pat. The Roman Army: A Social and Institutional History. New York: Oxford University Press, 2007.

Spaeth, John W. „Hannibal and Napoleon", *Classical Journal*, 24, nr. 4, sausis, 1929, 291–293.

Spence, I. G. *The Cavalry of Classical Greece*. Oxford: Clarendon Press, 1993.

Stager, Lawrence. E. „Excavations at Carthage 1975. The Punic Project: First Interim Report", *Annual of the American Schools of Oriental Research*, 43, 1978, 151–190.

———. „The Rite of Child Sacrifice at Carthage", leidinyje *New Light on Ancient Carthage*, redakt. John Griffiths Pedley. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1980.

———. „A View from the Tophet", leidinyje *Phönizier im Westen*, redakt. H. G. Niemeyer. Mainz, Ger.: Philip von Zabern, 1982.

Stager, Lawrence E., ir Samuel R. Wolff. „Child Sacrifice at Carthage: Religious Rite or Population Control?“, *Biblical Archaeology Review*, 10, 1984, 30–51.

Starks, John H. „Fides Aeneia: The Transference of Punic Stereotypes in the Aeneid“, *Classical Journal*, 94, 1999, 255–283.

Starr, Chester G. *A History of the Ancient World.* 4 leid. New York: Oxford University Press, 1991. Pirmas leid. 1965 New York: Oxford University Press.

———. „Political Intelligence in Classical Greece“, priedas 31, *Mnemosyne: A Journal of Classical Studies*, 1974.

Stephenson, Ian P. *Hannibal's Army*. Stroud, UK: Tempus, 2008.

Stevens, Susan T. „Carthage“, leidinyje *The Encyclopedia of Ancient History.* Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2012.

Stillwell, Richard, William L. MacDonald ir Marian Holland McAlister, redakt. *Princeton Encyclopedia of Classical Sites.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1976.

Stoll, Oliver. „For the Glory of Athens: Xenophon's Hipparchikos 'Logos' – A Technical Treatise and Instruction Manual on Ideal Leadership“, *Studies in History and Philosophy of Science*, 43, nr. 2, 2012, 250–257.

Strauss, Barry. *Masters of Command: Alexander, Hannibal, Caesar, and the Genius of Leadership.* New York: Simon & Schuster, 2012.

Strauss, Barry; Josiah Ober. *The Anatomy of Error: Ancient Military Disasters and Their Lessons for Modern Strategists.* New York: St. Martin's Press, 1992.

Sumida, Jon. „A Concordance of Selected Subjects in Carl von Clausewitz's On War“, *Journal of Military History*, 78, nr. 1, 2014, 271–331.

Sun Tzu. *The Art of War.* Vertė S. B. Griffith. New York: Oxford University Press, 1979.

Tarpin, M. „L'héroique et la quotidian. Hannibal et les autres dans les Alpes“, Société d'Histoire du Valais Romand, Sion, Bibliotheque Cantonale: *Annales valaisannes*, 2002, 7–19.

Taylor, Lili Ross. *Roman Voting Assemblies: From the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar.* Jerome Lectures, 8 serija. Ann Arbor: University of Michigan, 1966.

Toynbee, Arnold J. *Hannibal's Legacy: The Hannibalic War's Effect on Roman Life.* 2 t. Oxford: Oxford University Press, 1965.

Visona, Paolo. „A New Wrinkle in the Mid-Carthaginian Silver Series", *Numismatic Chronicle*, 166, 2006, 15–23.

———. „The Punic Coins in the Collection of Florence's Museo Archeologico: Nonnulla Notanda", leidinyje *Rivista di Studi Fenici*, 27, 1999, 147–149.

———. „The Serrated Silver Coinage of Carthage", *Schweizerische Numismatische Rundschau*, 86, 2007, 31–62.

Walbank, F. W. *A Historical Commentary on Polybius*. t. 1 (1957), t. 2 (1967), t. 3 (1979). Oxford: Clarendon Press.

———. *Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

———. „The Scipionic Legend", *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 13, 1967, 54–69.

———. *Selected Papers: Studies in Greek and Roman History and Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

———. „Some Reflections on Hannibal's Pass", *Journal of Roman Studies*, 46, 1956, 37–45.

Waldman, C.; C. Mason. „Allobroges", „Tricorii", „Voconti" ir „Volcae", *Encyclopedia of European Peoples*. New York: Facts on File, 2006.

Walsh, P. G. „Massinissa", *Journal of Roman Studies*, 55, nos. 1/2, 1965, 149–160.

Warmington, Brian H. *Carthage*. London: Penguin, 1960.

Warmington, Brian H., William Nassau Weech ir Roger J. A. Wilson. „Carthage", leidinyje *Oxford Companion to Classical Civilization*. Oxford: Oxford University Press, 1998, 141–144.

———. „Carthage", leidinyje The Oxford Classical Dictionary, 4 leid., redakt. Simon Hornblower, Antony Spawforth ir Esther Edinow. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Warry, John Gibson. *Warfare in the Classical World: An Illustrated Encyclopedia of Weapons, Warriors, and Warfare in the Ancient Civilisations of Greece and Rome*. London: Salamander Books, 1993.

Wayman, Erin. „On Hannibal's Trail: The Clues Are in the Geology", Earth, 2010.

Wheeler, Everett L. „Methodological Limits and the Mirage of Roman Strategy, Part I", *Journal of Military History*, 57, nr. 1, 1993, 7–41.

———. „The Modern Legality of Frontinus' Stratagems", Militärgeschichtliche Mitteilungen, 44, nr. 1, 1988, 7–29.

———. „Ruses and Stratagems", leidinyje *International Military and Defense Encyclopedia*, t. 5, redakt. Trevor N. Dupuy. Washington, DC: Macmillan-Brassey's, 1993.

———. „Stratagem and the Vocabulary of Military Trickery", priedas 108, *Mnemosyne: A Journal of Classical Studies*, 1988.

Wilkinson, Spencer. *Hannibal's March Through the Alps*. Oxford: Clarendon Press, 1911.

Williams, J. H. C. *Beyond the Rubicon: Romans and Gauls in Republican Italy*. New York: Oxford University Press, 2001.

Wilson, Andrew. „Water Supply in Ancient Carthage", leidinyje „Carthage Papers: The Early Colony's Economy, Water Supply, a Public Bath, and the Mobilization of the State Olive Oil", redakt. J. T. Pena; J. J. Rossiter; A. I. Wilson; C. Wells; M. Carroll; J. Freed; D. Godden, priedas 28, *Journal of Roman Archaeology*, 1998, 65–102.

Wilson, Roger J. A. „Carthage", leidinyje *The Oxford Companion to Archaeology*, redakt. Brian Fagan. Oxford: Oxford University Press, 1996.

———. „Why Did the Carthaginians Sacrifice Children?" leidinyje *The Seventy Great Mysteries of the Ancient World*, redakt. Brian Fagan. London: Thames and Hudson, 2001.

Winters, Harold. *Battling the Elements: Weather and Terrain in the Conduct of War*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1998.

Wise, Terence. *Armies of the Carthaginian Wars 265–146 BC*. Oxford: Osprey Books, 1982.

Wiseman, Timothy P. *New Men in the Roman Senate, 139 B.C. to A.D. 14*. London: Oxford University Press, 1971.

———. „Roman Republican Road-Building", *Papers of the British School at Rome*, 38, 1970, 122–152.

Woodward, Rachel. *Military Geographies*. Oxford: Blackwell / Royal Geographical Society (RGS-IBG), 2004.

Worley, Leslie J. *Hippeis: The Cavalry of Ancient Greece*. Oxford: Westview Press, 1994.

Zimmerman, Klaus. „Roman Strategy and Aims in the Second Punic War", 16 skyrius leidinyje *A Companion to the Punic Wars*, redakt. Dexter Hoyos. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2011.

RODYKLĖ

Patrick N. Hunt
HANIBALAS

Iš anglų kalbos vertė Virginija Šileikienė
Redagavo Erika Merkytė-Švarcienė
Tekstą tvarkė Indrė Petrėtytė
Viršelį pritaikė Andrius Morkeliūnas

24 sp. l. Tiražas 2000 egz.
Išleido BALTO
Utenos g. 41B, LT-08217 Vilnius

Spausdino UAB BALTO print, 2018

Hanibalas buvo puikus taktikas. Nėra istorijoje geresnio taktikos pavyzdžio kaip Kanų mūšis. Bet dar geriau jam sekėsi logistika ir strategija. Joks vadas niekada netrypė gerokai didesnio ir geriau aprūpinto priešo teritorijos taip ilgai, taip narsiai ir išradingai, kaip jis. Kario tvirtumas, kurį parodė priverstas stoti prieš narsiausius priešininkus, ir pastovumas, kuriuo atrėmė nepalankiausias aplinkybes, daro Hanibalą išskirtinį ir neprilygstamą. Jokia kita istorinė asmenybė nepagarsėjo tokiu tyru gyvenimu ir kilniu patriotizmu.

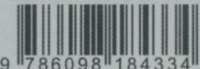
– Theodore Ayrault Dodge, „Hannibal: A History of the Art of War among the Carthaginians and Romans“ (1893)

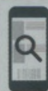
Hanibalas Barka, gimęs 247 pr. Kr., buvo vienas garsiausių senovės pasaulio generolų. Didis strategas ir meistriškas taktikas tęsė tėvo pradėtą Kartaginos kovą prieš Romos viešpatavimą, subūrė patyrusių samdinių kariauną ir nužygiavęs Viduržemio jūros pakrante su koviniais drambliais sėkmingai persikėlė per Alpes. Viena po kitos žaibiškai organizuotos karinės operacijos garsiajam kartaginiečiui atvėrė kelią į Romą, ir tik nuolat stringantis aprūpinimas lėmė, jog šiandien Europa yra tokia, kokia yra.

Iki šių dienų Hanibalas vertinamas kaip karybos genijus. Napoleonas, George'as Pattonas ir Normanas Schwarzkopfas Jaunesnysis studijavo jo mūšius, žavėjosi drąsa, nutrūktgalviškumu bei žaibiška reakcija. Jo strategiją ir taktiką kadetai analizuoja karo akademijose. Hanibalo gyvenimas nepaliauja daryti įspūdžio visiems, kas jį patyrinėja. Istorikas Patrickas N. Huntas sugebėjo prikelti garsųjį karvedį pasitelkęs visus įmanomus šaltinius, pats surengęs žygius ir ekspedicijas aršiojo kartaginiečio keliu bei gyvai atpasakojęs jo neįtikimą istoriją šioje įtraukiančioje ir dramatiškoje knygoje.

BALTO

ISBN 978-609-8184-33-4

Nuotrauka: © Photographic Archive Museo Nacional del Prado